

ALEKSANDER KRAWCZUK

POCZET

CESARZY RZYMSKIC

Iskry • Warszawa. 1987

Opracowanie graficzne Jolanta Barłcz

Redaktor

Sławomir Puskiewicz

Redaktor techniczny Józef Grabowski

Korektor Danuta Wołodko

>y

ISBN 83-207-0994-6

Wstęp

Cesarstwo rzymskie istniało formalnie od roku 27 p.n.e. do roku 1453 n.e., a więc niemal piętnaście stuleci. To tak długie trwanie jednego tworu politycznego - choć jego ciągłość stała się od pewnego momentu tylko symboliczna - można podzielić na trzy odrębne okresy. Pierwszy z nich, zwany pryncypatem, liczy ponad 250 lat: od Augusta, założyciela cesarstwa, aż po Aleksandra Sewera wspaniale. Okres drugi to najpierw kilkadziesiąt lat głębokiego kryzysu politycznego, gospodarczego i wojskowego, a następnie dwa wieki nowej formy ustrojowej, noszącej miano dominatu; kończy się, gdy w 476 roku zstąpił z tronu ostatni cesarz na Zachodzie, Romulus Augustulus. I wreszcie okres trzeci, najdłuższy, ale też i najmniej rzymski, obejmuje dzieje cesarstwa wschodniego, bizantyjskiego, aż po zdobycie Konstantynopola przez Turków w 1453 roku. Znane są próby odnowienia cesarstwa w Europie Zachodniej w epoce średniowiecza, tych jednak władców trudno uznać za prawnych dziedziców Augusta i jego następców; chodzi o fikcje polityczne, mające jednak pewne znaczenie, nawiązywane bowiem do wielkiej tradycji.

W ciągu owych piętnastu stuleci panowało wspaniale ponad dwustu cesarzy. Dokładną liczbę trudno ustalić, wchodzi bowiem w grę względy i formalne, i faktyczne. Występowali często uzurpatorzy, niełatwo też stwierdzić, kto w danym momencie był władcą legalnym. Stosunkowo najmniej powstaje wątpliwość, gdy chodzi o okres pierwszy, czyli pryncypat. Władza wówczas dwudziestu ośmiu panów imperium. Okres to zarazem najważniejszy historycznie, jakby klasyczna epoka cesarstwa. Było ono wtedy najrozleglejsze terytorialnie, najpotężniejsze wojskowo, a stojąc też najwyższej cywilizacyjnie,

upowszechnia³o po wszystkich krajach wokó³ Morza Śródziemnego wielkie osiągnięcia i wartości antycznej kultury materialnej i duchowej. W spadku po tych wiekach pozosta³y cennie dzie³a nauki, literatury, sztuki, budownictwa, które wycisnę³y niezatarte piętno na świadomości historycznej wszystkich późniejszych pokoleń Europejczyków. Imperium Romanum sta³o się w pewnym sensie ich wspóln¹ i ojczyzn¹. Także postaci panuj¹cych w epoce pryncypatu s¹ stosunkowo dobrze znane dzięki licznym wartościowym Źród³om starożytnym.

W państwie rzymskim rz¹dziły wtedy cztery wielkie dynastie: julijsko-klaudyjska, flawijska, Antoninów, Sewerów (syryjska). Wszyscy niemal ich przedstawiciele to indywidualności bardzo wyraziste, toteż ży¹ w pamięci ludzkiej po dzie³ dzie³. Niektórych³ l zdaje się otaczać krwawa, z³owieszczą po³ciata. Dotyczy to Tyberiusza i Kaliguli, Nerona i Domicjana, Karakalli i Heliogabala. Inni znowu zdobyli sobie zarówno uznanie w swoich czasach, jak i dobr¹ s³awę na wieki. To prawdziwi imperatorzy, znakomici prawodawcy, dobrzy gospodarze, dalekowzroczni, a zarazem szanuj¹cy tradycję. Takimi byli, jak zgodnie twierdz¹ historycy dawni i obecni, August, Wespazjan, Tytus, Trajan, Hadrian, Antoninus Pius, Marek Aureliusz. Oczywiście s¹ to podzia³y i s¹dy obiegowe, w rzeczywistości oceny musz¹ być bardziej wycieniowane. Tak więc pierwsza, prezentowana tu część pocztu, omawia okres pryncypatu. Druga obejmie w³adców epoki dominatu, trzecia zaś cesarzy Bizancjum. Każda część, a w jej ramach i każda biografia stanowi ca³ość zamknięt¹; s¹d pewne drobne powtórzenia, u³atwiają¹ce zrozumienie podczas lektury wrywkowej.

O dziejach cesarstwa i losach poszczególnych cesarzy pisano już od starożytności; w różnych ujęciach i formach, z rozmaitych punktów widzenia, we wszystkich niemal językach świata. Powstawa³y i wci¹ż powstaj¹ uczone traktaty, podręczniki, biografie, powieści, dramaty. W ostatnich zaś dziesięcioleciach dzięki filmowi i telewizji s³awa

1 nies³awa panów Rzymu dotar³a do świadomości milionów ludzi na ca³ym globie w sposób szczególnie obrazowy. Jednakże najchętniej pokazuje się tylko tych najbardziej znanych, a zarazem mających najgors¹ opinię, utrwalaj¹c w ten sposób pewien stereotyp. Lecz to nie filmy, nie współ³cześni reżyserzy s¹ twórcami owych portretów zwyrodnialców, okrutników, zbrodniarzy i szaleńców w purpurze. Przeciż już powieść historyczna XIX wieku (z Quo vadis Sienkiewicza na czele) podobnie, choć zwykle nie tak drastycznie, przedstawia³a w³adców Rzymu. Autorzy ich mogli powo³ywać się na poważne, starożytne Źród³a. Oto wielki dziejopis Tacyt, ży¹cy

w latach ok. 50 - 120, pamiętaj¹cy jeszcze czasy Nerona, namiętny oskarżyciel i tego cesarza, i jego poprzedników oraz następców, choć pozuj¹cy na bezstronnego. Oto nieco m³odszy od niego Swetoniusz, sekretarz Hadriana, biograf dwunastu pierwszych cesarzy po Domicjana w³cznie. Dzie³ko pełne anegdot, pikantnych szczegółów, plotek dworskich by³o i wci¹ż jest czytane. Kontynuatorem i naśladowc¹ Swetoniusza sta³ się pisarz ży¹cy zapewne u schyłku czwartego wieku. Da³ on żywoty w³adców wieków II i III, pozwalaj¹c sobie na wiele zmyśleń i przeinaczeń. Ukry³ zreszt¹ nawet swoje nazwisko, przywdziewaj¹c maskę aż sześciu różnych niby to autorów. S¹d zbiorowy tytu³ jego dzie³a: *Scriptores Historiae Augustae* - Pisarze historii cesarskiej (tytu³ polskiego wydania w przek³adzie H. Szelest brzmi *Historycy cesarstwa rzymskiego*). :

To najbardziej znane Źródła. Ale w czasach cesarstwa żyło wielu historyków, a niektóre ich dzieła i księgi zachowały się w całości lub przynajmniej częściowo. I tak za Tyberiusza pisał o dziejach Rzymu jego oficer Wellejusz Paterkulus. Ważnym świadkiem epoki Sewerów był senator Kasjusz Dion Kokcejanus, autor historii sięgającej aż po czasy sobie współczesne, pisanej po grecku. W tymże języku czasy od Kommodusa po Aleksandra Sewera i jego bezpośrednich następców opisał Herodian, współczesny

8

wydarzeniom. Co więcej, cała literatura tamtej epoki pełna jest wzmianek o sprawach władców. Najczęściej niezyciowych wzmianek. Satyrycy, filozofowie, poeci, a także pisarze chrześcijańscy wręcz się przecięgali, aby powiedzieć coś z jego

O swych panach. Co prawda zachowały się też utwory panegiryczne, pochwalne. Ale w ocenie ich nieznośna przesada, ustawiczne zachwyty nad wszelkimi cnotami i czynami adresatów, są nie tylko podejrzane, lecz same przez się stanowią dowód oskarżenia. Albowiem panegiryki pisują tylko ludzie zniewoleni, a kłamstwo zdradza się samo przez swój kłiw obłudę, przemilczenia, gładkość frazesów i banałów, wewnętrzne sprzeczności.

Jakże więc nie wierzyć im wszystkim - pisarzom, twórcom, artystom nowożytnym, historykom antycznym? Powstał pewien stereotyp cesarzy złych i dobrych, tak rozpowszechniony w naszej wyobraźni, że walka z nim wydaje się czymś beznadziejnym. Jakże tu wciła na nowo udowodniać i przypominać, że ów poważny Tacyt, piszący, jak sam twierdzi, sine ira et studio, bez gniewu

1 stronniczości, to naprawdę ktoś programowo nienawidzący

i poszczególnych cesarzy, i samego cesarstwa jako formy ustrojowej? A Swetoniusz i jego następcy układali biografie władców rozwodząc się z lubością nad tymi sprawami, a raczej sprawkami, które w ich mniemaniu muszą spodobać się czytelnikom. I słusznie mniemali. Doświadczenie wieków pokazało, że ta tematyka tak samo odpowiada gustom publiczności i starożytnej, i szesnastowiecznej, i dwudziestowiecznej: krew, erotyka, ciekawostki z życia codziennego wielkich tego świata, skandale i skandaliki rodzinne oraz dworskie.

Czymże więc ma być ten poczet cesarzy? Nie chcę ani streszczać, ani kontynuować wzorów antycznych biografii, ale książka ta nie ma być również suchym podręcznikiem. Pragnę przedstawić galerię portretów, opierając się na wszystkich danych, jakimi dzieło rozporządzamy. Chodzi tu - poza wymienionymi Źródłami literackimi - o napisy, czyli inskrypcje, o dokumenty papirusowe, o monety - tak ważne dla ikonografii cesarzy, ich tytułatury oraz chronologii wydarzeń. Krótkie biografie mają ukazać nie tylko dramatyzm losów jednostek, ale też imperium i jego ludów w sposób bezpośredni; ludzki, odbiegający od podręcznikowego schematu.

- j

Anegdota z konieczności niejako przeplata się ze sprawami wielkiej polityki, a drobiazgi życia codziennego z problemami kultury zbiorowej. Uporządkować i przypomnieć fakty najważniejsze, zainteresować dziejami odległej epoki, zwrócić uwagę na wieczną aktualność spraw pozornie

przebrzmiających i umarłych, skłonię do refleksji i ewentualnie do rewizji pewnych utartych pojęć - oto cele, jakie stawia sobie ten poczet. Zestawia wizerunki cesarzy, charakteryzuje ich życie, wygląd, cechy, sprawy rodzinne, dzieła i zasługi, a także błędy, zbrodnie, szaleństwa w sposób możliwie przystępny, wyrazisty. Jeżeli zachęci do studiów historii Rzymu i świata starożytnego, to spełni swoją funkcję. Na podobnych zasadach - oczywiście po uwzględnieniu wniosków i ocen, jakie nasunie ta część pierwsza - opracowane będą galerie portretów dwóch okresów następujących.

Przekłady tekstów źródłowych zamieszczone w tej książce pochodzą głównie od autora, w innych wypadkach nazwiska tłumaczy podano przy cytatach.

A.

a-

|| Mf

|| «S'

Gajusz Juliusz Cezar

Gaius Iulius Caesar.

Ur. 12 lub 13 lipca 100 lub 102 r

p.n.e., zm. 15 marca 44 r. p.n.e.

Pięciokrotny konsul w latach: 59,

48, 46, 45, 44 p.n.c.

Czterokrotny dyktator w latach

49-44 p.n.e. Od 44 r. p.n.e.

dyktator dożywotni.

W 42 r. p.n.e. uchwał³¹ senatu

i ludu zaliczony w poczet bogów

jako Divus Iulius, Boski Juliusz.

To prawda, Cezar nie był cesarzem, jakim więc prawem zaliczamy go do pocztu? Oczywiście nie z tej przyczyny, że należał do najwybitniejszych wodzów - zdobył Galię, rozgromił Germanów, pokonał przeciwników w wojnie domowej na trzech kontynentach; byli przecież w historii Rzymu także inni równi mu talentami i sławą zwycięstw. Nie może również chodzić o jego świetne dzieła pisarskie lub osiągnięcia polityczne. Istnieje wszakże powód, który każe włączenie od Cezara rozpoczętą przegład cesarzy - powód prosty i oczywisty; sam wyraz, sam tytuł - „cesarz” wywodzi się od jego nazwiska.

Można to ująć także inaczej: nazwisko Cezar stało się stopniowo oznaczeniem najwyższej godności. Jak doszło do tego? Odpowiedzi udziel dalsze życiorysy.

Lecz także inne racje zalecają uwzględnić tu Cezara. Przecież to on faktycznie obalił republikę. To on był przez kilka lat rzeczywistym i jedynym panem Rzymu, choć co prawda zachowywał pozory szacunku dla dotychczasowych form ustrojowych; w końcu tak samo postępowali władcy późniejsi. On też był pierwszym, który dostąpił poemiernie zaszczytu konsekracji, tj. został zaliczony do bogów odbierających

n

12

część oficjalną, jak wielu następnych cesarzy. Gdyby jednak ktoś jeszcze wysuwał zastrzeżenia, nie chcąc mimo wszystko formalnie przyjąć go do pocztu, powoamy się na autorytet wielki i starożytny: sam Cewetoniusz otwiera swoje żywoty cesarów biografią Cezara.

Traktując ten rozdział pocztu jako wstępny, omówimy w nim także pewne sprawy, które stale będą powracały i wymagałyby wciśnięcia objaśnień. Do nich należy przede wszystkim kwestia nazwisk.

Gajusz Juliusz Cezar. Nie wolno dać się zwieść pozorom! Juliusz - choć u nas jest to imię - było w końcu nazwiskiem. Cezar zaś to przydomek rodziny. Większość bowiem nazwisk w ówczesnym Rzymie miała budowę trójczłonową, co różni je w sposób istotny od naszych, dwuczłonowych. Niech nas nie myli to, że niekiedy nosimy dwa lub trzy nawet imiona, a nazwiska bywają podwójne! Pod względem struktury chodzi zawsze o dwuczłonowość i tak też ujmujemy odpowiednie rubryki w naszych ankietach personalnych: 1 - imię lub imiona, 2 - nazwisko. W dawnym Rzymie natomiast potrzebne byłoby aż trzy rubryki: 1 - imię, 2 - nazwisko rodowe, 3 - przydomek rodziny (nazwisko rodzinne). W naszym kraju podobne zjawisko występuje w góralszczyźnie: w rodzie Górsieniców spotykamy górszanie Byrcynów, Ciaptaków, Krzysiów, Rojów, Szymków.

Jeżeli chodzi o imiona, Rzymianie mieli wybór niewielki. Oto najczęściej spotykane (w formie łacińskiej): Decimus, Gaius, Gnaeus, Manius, Marcus, Publius, Quintus, Sextus, Lucius, Titus, Aulus. A spośród nich w pewnych rodzinach z pokolenia na pokolenie nadawano zawsze to samo. Tak więc ojciec, dziad i pradziad Cezara nosili imię Gaius, w innych zaś gałszach występowały tylko imiona Sextus lub Lucius.

Porównajmy z tym obyczajem wielkie możliwości naszego imien-nictwa. Jakież tu pole dla pomysłu i fantazji rodziców! Jak szybko, z pokolenia na pokolenie zmieniają się mody, jakie mnóstwo form, ile pytań i problemów dla językoznawców! W Rzymie antycznym inaczej. Skromnie, ubogo, tradycyjnie. Choć, oczywiście, zdarzały się wyjątki, a moda, wprawdzie nie tak zmienna, też miała co do powiedzenia.

A teraz człon drugi, czyli nazwisko rodowe. W wypadku Cezara to Iulius. Nazwy innych rodów rzymskich zwykle kończą się na -ius lub -eius, np. Aemilius, Antonius, Aurelius, Claudius, Cornelius,

Fabius, Flavius, Horatius, Livius, Marius, Octavius, Pompeius, Tullius, Valerius. Sporo z tych nazwisk rodowych żyje do dziś, spotyka się je także u nas, ale funkcjonują jako imiona. Trafi się przecież wśród

naszych znajomych Emil lub Emilia, Antoni, Aureliusz lub Aurelia, Juliusz i Julia, Klaudia, Kornel i Kornelia, Mariusz, Oktawiusz, Waleria. Prawda, że obecnie należą do rzadszych, ale sprawa to zmiennej mody.

Zwróćmy tu jeszcze uwagę na fakt, że Rzymianki imion w ogóle nie miały. Dziewczeta po prostu nosiły tylko nazwisko rodowe ojca. Jeżeli były dwie, odróżniano je jako Maior- Starsza, Minor- Młodsza. Tak więc córka Juliusza Cezara zwała się Julia, a Marka Tulliusza Cyncerona - Tullia, Marka Antoniusza - Antonia. Za to, jakby dla rekompensaty, nie zmieniały nazwiska wychodząc za mąż. Klaudia zawsze pozostawała Klaudią, Kornelia - Kornelią, Liwia - Liwią, choć dla uniknięcia pomyłek często zaznaczano, do kogo należą jako matki, gdy mówiono na przykład Livia Augusti - Liwia, żona Augusta. Ten klasyczny, starorzymski system zaczął jednak stopniowo ulegać pewnym zmianom już w I wieku n.e. Będą one uchwytne niejako z pokolenia na pokolenie.

Często trzeci, przydomek rodziny, był częsty, choć niekonieczny, np. Antoniusze nigdy go nie mieli. Pierwotnie były to rzeczywiste przydomki, niekiedy wykiwające jakiegoś cechę danej osoby, a potem dziedziczone. Zjawisko to częste w społecznościach wiejskich i nie tylko w starożytności. I tak Marek Tulliusz Cynceron to po prostu Groch, bo cicer- groch, Owidiusz Naso - Nochal lub Nosal, jak kto woli, a Katon - Bystrek lub Bystroń, skoro catus - bystry, sprytny. Potem zaczęto też dodawać przydomki do przydomków, by odróżnić osoby i gałęzie rodzin.

A co znaczył przydomek Caesar? Tego nie wiedzieli sami Rzymianie, wysuwano więc różne wyjaśnienia. Pewne jest, że mówiącym po łacinie musiało on kojarzyć się z wyrazem caesaries, którym określano gęste włosy, czuprynę. Co prawda, w wypadku samego Cezara skojarzenie było niezbyt odpowiednie, albowiem swój caesaries utracił on stosunkowo wczesnie. Włosy miał coraz rzadsze, a wstydząc się włosów starannie rozczesywał resztki kosmyków. Później, już jako dyktator, najchętniej pokazywał się publicznie w wieńcu na głowie; ten przywilej przyznała mu podobno specjalna uchwała.

13

14

Lecz Cezarowie, jak się rzekło, to tylko jedna z gałęzi rodu Juliuszów - rodu, który według mitu wywodził się od samego Eneasa. Był to syn bogini Afrodyty - zwanej w Rzymie Wenus - obok Hektora najdzielniejszy Obrońca Troi. Po upadku tego grodu wywędrował wraz z synem Julusem i garstką ocalałych za morze. Doznał wielu przygód, lecz wreszcie osiedlił się w Italii u ujścia Tybru, jego zaś dalecy potomkowie dali początek Rzymowi i rodowi Juliuszów, nazwanemu tak w cześć Julusa. Przedstawiciele rodu, niezmiernie dumni ze swych bosko-trojańskich powiślań, usilnie podtrzymywali i rozgłaszały legendę. Sam Cezar publicznie oświadczył w mowie pogrzebowej ku czci swej ciotki Julii: „Z bogami jesteśmy spokrewnieni!” Potem zaś w najważniejszych bitwach, jakimi dowodził, obierał imię boskiej prarodzicielki Wenus za hasło bojowe. Został także celub, że zbuduje w Rzymie jej świątynię. Opiekował się Troją, podobnie jak jego następcy, uznawał ją bowiem za swój praojczyznę. W taki sposób fikcja, poczęta z dumy rodowej i przypadkowej zbieżności pewnych nazw, przyniosła skutki realne.

Spoczął gałęzi rodu Juliuszów tylko rodzinie Cezarów pisane były świąta i chwala na wieki, choć w cześć ona długo nie wyróżniała się niczym szczególnym. Była patrycjuszowska, zamożna, jej

przedstawiciele piastowali wysokie urzędy, ale ustępowa³a znaczeniem Scypio-nom, Klaudiuszom, Porcjuszom i wielu innym. Ojciec Cezara doszed³ jednakże do godności pretora, czyli jakby jednego z ministrów sprawiedliwości. Osieroci³ szesnastoletniego syna oraz dwie córki Julie; m³odsza z nich wysz³a za niejakiego Attiusza. Ch³opiec wychowywa³ się pod opiek¹ matki, Aurelii (przeży³a ona m³ę za o 30 lat), która dba³a o jego jak najstaranniejsze wychowanie. Maj¹c zaledwie 17 lat poj¹³ za żon³ę córkę Korneliusza Cynny, stoj¹cego wówczas na czele stronnictwa popularów. Z tego ma³żeństwa przysz³a na świat dziewczynka, oczywiście Julia; by³a ona jedynym legalnym dzieckiem Cezara.

Wspomniane stronnictwo popularów d¹ży³o do pewnych reform, natomiast opozycyjne, optymatów, mia³o charakter zdecydowanie zachowawczy. Rodzina Cezara zwi¹zana by³a z popularami od dawna. Jednakże w wojnie domowej zwyciężyli optymaci. Ich przywódca, dyktator Sulla za¹da³ w 82 roku p.n.e., by Cezar rozwiód³ się z Korneli¹, a kiedy ten odmówi³, skonfiskowa³ mu maj¹tek i wyj¹³ go spod prawa. M³ody cz³owiek musia³ się ukrywa³ jak zbieg³y przest³pc

i dopiero wstawiennictwo wp³ywowych osób przynios³o mu u³askawienie. Kornelia, któr¹ Cezar chyba prawdziwie kocha³, zmar³a w 68 roku p.n.e. Wdowiec po³elubi³ potem Pompej³ę, wnuczkę nie³yj¹cego już Sulli, z któr¹ jednak rych³o się rozwiód³, a w 59 roku p.n.e. Kalpurni³ę. Oba te ma³żeństwa by³y bezdzietne.

Ród i ambicja kaza³y Cezarowi d¹żyć do kariery politycznej. W zasadzie obywatele rzymscy mieli wówczas prawa jednakowe, w praktyce wszakże o urzędy mogli ubiega³ się tylko ludzie dysponuj¹cy dużymi maj¹tkami oraz wp³ywami ze względu na urodzenie. Walka wyborcza wymaga³a ogromnych pieniędzy, trzeba bowiem by³o urz¹dza³ę igrzyska, a nawet wręcz kupowa³ę g³osy. Za to urzędy, zw³łaszcza najwyższe, choć formalnie by³y honorowe, dawa³y jednak możliwość szybkiego bogacenia się, a to przez zdzierstwa na prowincjach i udział³ w zyskowych przedsięwzięciach. Przekupstwo pieni³o się niemal bezkarnie, a w walce o wp³ywy i korzyści materialne stosowano wszelkie chwyt³y.

Cezar jako³ sobie radzi³ w tym cynicznym świecie intryg, podstępów, bezwzględności. Jednakże pieniędzy wci¹ż mu brakowa³o, kosztowa³a bowiem polityka, wystawny tryb życia, kobiety (podobno zreszt¹ nie tylko kobiety). Wmieszany by³ w różne afery, ale mimo to w 63 roku p.n.e. wybrano go na kap³ana najwyższego. W tymże roku skrycie uczestniczy³ w s³awnym spisku Katyliny, który zamierza³ dokona³ zamachu stanu, zabia³ obu konsulów, przej¹æ w³adz³ę -wszystko po to, aby uwolnia³ się od d³ugów; a tych nie brakowa³o także Cezarowi. Lecz spiszek zosta³ wykryty przez konsula Cyncerona, na Cezarze za³, w opinii wielu, ci¹ży³o odt¹d podejrzenie o wspó³udzia³ w zbrodniczych machinacjach.

Gdy w 61 roku p.n.e. jako by³y pretor wyjeżdża³ do Hiszpanii tzw. Dalszej, czyli Zachodniej, aby obj¹æ namiestnictwo tej prowincji, wierzyciele nie chcieli wypu³ca³ go z Rzymu. Wróci³ po roku przeprowadziwszy zwycięskie kampanie przeciw plemionom Luzytanii i Gale-cji. Wzbogacony ³upami, zamierza³ stara³ się o konsulat. Jednakże niechętni mu senatorzy czynili wstręty i wymy³lali formalne przeszkody, byle tylko nie dopu³ca³ do rozpoczęcia przezeń w³acuciwych akcji przedwyborczych. I wtedy to Cezar wpad³ na pomys³ genialny: powsta³o z jego inicjatywy tajne porozumienie trzech polityków, że „odt¹d nic się nie stanie w Rzeczypospolitej, co by nie podoba³o się 15

któremukolwiek z nich". Jest to s³awny pierwszy triumwirat, zawarty w 60 roku p.n.e. pomiêdzy wielkim wodzem Pompejuszem, najbogatszym cz³owiekiem Rzymu - Krassusem i samym Cezarem. Aby zwi¹zek ów umocniæ, Cezar wyda³ za Pompejusza sw¹ jedyn¹ córkê Juliê.

Dziêki zjednoczonym wp³ywom triumwirów Cezar bez trudu zosta³ konsulem na rok 59 p.n.e. i przeprowadzi³ piastuj¹c ów urz¹d ustawy odpowiadaj¹ce interesom swych kolegów. Nastêpnie obj¹³ namiestnictwo dwóch prowincji: Galii Przedalpejskiej, czyli obecnej pó³nocnej Italii, oraz Galii Narboñskiej, dzisiejszej pó³udniowej Francji. Stamt¹d od 58 roku p.n.e. rozpocz¹³ podbój Galii, to jest krainy pomiêdzy Atlantykiem a Renem, gdzie mieszkali podzieleni na dziesi¹tki sk³óconych plemion Galowie, a od wschodu ju¹ wdzierali siê Germanie. Patrz¹c wiêc na owe wydarzenia z odleg³ej perspektywy historycznej mo¹na powiedzieæ, æe chodzi³o wtedy o to, czy Galia bêdzie rzymska, czy te¹ germañska. Oczywiêcie, Cezar nie tak to widzia³ i nie tymi kierowa³ siê pobudkami. Traktowa³ ten kraj jako stosunkowo ³atwe miejsce zdobycia ³upów i s³awy oraz zwi¹zania ze sob¹ ³o³nierzy. Wszystko to zyska³ dziêki kilku zwyciêskim kampaniom. Wypar³ Germanów, dla postrachu zaæ dwukrotnie przekroczy³ Ren i dwukrotnie przepawi³ siê do Brytanii; w obu wypadkach dokona³ tego jako pierwszy wódz rzymski. Podboje Cezara zapocz¹tkowa³y romanizacjê Galii.

Tymczasem triumwirat faktycznie przesta³ istnieæ, choæ odnowiono go w 56 roku p.n.e. na zje¹dzie w Luce. Julia, stanowi¹ca æyw¹ wiê¹ miêdzy Cezarem a Pompejuszem, umar³a ju¹ w 54 roku p.n.e., wkrótce po porodzie, a w roku nastêpnym zgin¹³ Krassus, w walce z Partami w Syrii. Pozosta³o wiêc tylko dwóch uczestników triumwira-tu, a dla dwóch æewiat zawsze jest za ma³y. Pompejusz zbli¹y³ siê do senatu, od lat niechêtnego Cezarowi. Gro¹ono zdobywcy Galii, æe stanie przed s¹dem za samowolne rozpêtanie wojny w tamtym kraju. Czyniono mu rozmaite wstrêty i z³oœliwoœci, uniemo¹liwiaj¹c staranie siê o powtórny konsulat.

Doprowadzony do ostatecznoœci Cezar zdoby³ siê na krok niebywa³y: w styczniu 49 roku p.n.e. przekroczy³ na czele swych wojsk Rubikon, rzeczkê wpadaj¹c do Adriatyku w pobli¹u Ariminum (Rimini), administracyjn¹ granicê Italii. Oznacza³o to rozpoczêcie

wojny domowej. Wódz g³osi³, æe wystêpuje w obronie praw trybunów ludowych, których rzekomo brutalnie potraktowa³a strona przeciwna. Ale oczywiêcie by³ to tylko pretekst. Rozpoczê³a siê gra ryzykowna, koœci zosta³y rzucone.

Italiê i Rzym zajêto prawie bez walki. Pompejusz ewakuowa³ siê wraz z senatem za Adriatyk. Tam, w bitwie pod Farsalos, na polach pó³nocnej Grecji, latem 48 rokii p.n.e. zosta³ pokonany. Uciek³ do Egiptu, u którego wybrze¹y zamordowali go doradcy m³odego króla Ptolemeusza, tocz¹cego w³acenie wojnê domow¹ ze sw¹ siostr¹ i w³adczyni¹, Kleopatr¹; uwa¹ali, æe w ten sposób zyskaj¹ przychylnoœæ zwyciêzcy. Jednakæe Cezar po przybyciu do Aleksandrii uczci³ ³zami æemieræ swego wielkiego przeciwnika i by³ego ziêcia (przyniesiono mu jego g³owê), a w egipskiej wojnie wewnêtrznej zaj¹³ stanowisko nieoczekiwane: gdy tylko ujrza³ Kleopatrê - która poprzez stra¹e brata, ryzykuj¹c æyciem, przedosta³a siê noc¹ do pokoju Cezara goszcz¹cego w pa³acu królewskim - opowiedzia³ siê po jej stronie. Oblegany wraz z ni¹ przez kilka miesiêcy w pa³acu przez ludnoœæ Aleksandrii i wojska Ptolemeusza

przeżył wiele chwil dramatycznych, póki nie uratował go odsiecz wiosną 47 roku p.n.e. Jednym z dowódców był żydowski wielmoża Antypater, ojciec Heroda, późniejszego króla Judei. Kraj nad Nilem Cezar opuścił dopiero późną wiosną 47 roku p.n.e., a wkrótce potem, w czerwcu, Kleopatra powołała syna, zwanego powszechnie Cezarionem, czyli Cezarkiem.

Później przyszedł dalsze zwycięstwa. Najpierw w Azji Mniejszej pod miejscowością Zela; pokonany tam został wrogi z zewnątrz, król Pontu - Farnaces. O tym Cezar zawiadomił senat rzymski krótko, w trzech tylko słowach: *veni, vidi, vici*, czyli: przybyłem, zobaczyłem, zwyciężyłem. W roku następnym, 46 p.n.e., rozgromił armię wiernego legalnemu rządowi w Afryce północnej, na ziemiach dzisiejszej Tunezji, a w marcu 45 roku p.n.e. synów Pompejusza w bitwie pod Mundą w Hiszpanii.

W przerwach pomiędzy tymi kampaniami Cezar wciąż odwiedzał stolicę, której był panem faktycznym od 49 roku p.n.e. Pojawił się tu przed nim ważny, kłopotliwy problem: jakie mają być podstawy prawne jego władzy - jakim prawem i z jakiego tytułu ma rządzić, rozkazywać, decydować? Czterokrotnie - nie licząc roku 59 p.n.e. - kazał wybierać się konsulem, trzykrotnie zaś mianować dyktatorem. 17

2 - Poczet cesarzy rzymskich

18

Według praw rzymskich władza dyktatora była wprawdzie nieograniczona, wygasła jednak automatycznie po sześciu miesiącach. Cezar więc w pewnym momencie zamierzał przybrać sobie tytuł i godność króla, choć już sam wyraz *rex* budził nienawiść Rzymian, dumnych ze swych swobód republikańskich. Potwierdziło się to, gdy podczas igrzysk dokonano jakby próby koronacji: lud powitał głośnym milczeniem gest Marka Antoniusza ofiarowującego Cezarowi diadem monarszy, a burzliwymi oklaskami uchylene się tegoż od przyjęcia owego symbolu władzy. Ostatecznie więc Cezar do tego pomysłu już nie wracał, znalazł jednak inne wyjście: w lutym 44 roku p.n.e. został znowu dyktatorem, po raz czwarty, ale tym razem miał ten urząd piastować dożywotnio, na zawsze. Ale to „na zawsze” miało bardzo krótki żywot: 15 marca Cezar padł zaszyty w sali posiedzeń senatu. Wśród zamachowców znaleźli się jego najbliżsi przyjaciele.

Po zwycięstwie w wojnie domowej głosił i praktykował wyrozumiałość wobec przeciwników, ale tym ich nie zjednał. Przyjaciół zawiódł, ponieważ nie dał im majątkowości wrogów i nie pozwolił na akty zemsty. Pozornie szanował instytucje republikańskie, ale nikt w to nie wierzył, a szlachetni idealisci widzieli w nim po prostu tyrana. Obawiano się powszechnie, że w przyszłości jednak przybierze tytuł króla i ustanowi stolicę światowego imperium gdzieś na wschodzie, w Troi lub w Aleksandrii, skąd władaby wraz z Kleopatry, która przyjechała do Rzymu. Już bowiem przygotowywał wielkie wyprawy - najpierw przeciw Dakom za dolnym Dunajem, a potem przeciw Partom za Eufratem, szlakiem Aleksandra Wielkiego.

Jak oceniać Cezara? Walczył zwycięsko z różnymi ludami i w wielu krainach - przeciw Iberom, Galom, Germanom, Egipcjanom, Numidom - ale pokonywał też regularne armie rzymskie; prawie za każdym razem siły, jakimi dysponował, były znacznie słabsze od nieprzyjacielskich. Był też świetnym organizatorem, dokonał wielu mądrych reform. Sam fakt, że wprowadził do Europy Zachodniej kalendarz

słoneczny, wzorowany na egipskim (od 1 stycznia 45 roku p.n.e.), powinien wystarczyć, by przyznać mu zaszczytne miejsce w dziejach naszej kultury. A przecież miał też inne trwałe osiągnięcia. Wśród nich na godnym miejscu należy wymienić jego dzieła pisarskie. Chodzi o sławne Pamiętniki o wojnie z Galami i Pamiętniki o wojnie domowej. Są to rzeczy pisane wspaniale: proste, jasne, zwięzłe.

Pod względem historycznym mają charakter stroniczy, ale forma ich jest nieskazitelna. Pokolenia Europejczyków przez dwadzieścia wieków uczyły się na tych księgach sztuki poprawnego wyrażania swych myśli - i powinny uczyć się nadal.

Wielką karierę rozpoczął stosunkowo późno, dopiero bowiem po czterdziestym roku życia. Gdyby zmarł wcześniej, ktoś by o nim słyszał? Może tylko specjaliści historycy wspominaliby go jako jednego z typowych polityków I wieku p.n.e., i to niezbyt godnego szacunku, bo przecież afery, miłośki, długi... Temperament, energia, pracowitość i pomysłowość nie osłabły w nim nigdy. Prowadził wojny i romansował, pisał pamiętniki i reformował kalendarz, zbierał dzieła sztuki i zakładał kolonie, planował kampanie i rozważał problemy gramatyki. Swą aktywności i wielostronności zainteresowań znacznie górował nad Napoleonem, który usiłował go naśladować, a jako imperator został pośrednio jego następcą. Lecz Cezar przewyższał cesarza Francuzów pod każdym względem. I nie tylko - dosłownie - wzrostem, był bowiem wysoki, ale i rodem prawdziwie arystokratycznym. A także, i to jest naprawdę ważne, urokiem osobistym, przystępnością, wyzbyciem się wszelkiej mociwoci wobec przeciwników, niemożliwym podejściem do spraw majątkowych. I wreszcie dobrym wychowaniem, co przecież też się liczy, a przynajmniej powinno się liczyć.

Nie zostawił potomstwa. Jedyną córką, Julia, zmarła przedwcześnie i bezdzietnie. Cezarion formalnie jego synem nie był, toteż w testamencie, odczytanym publicznie podczas uroczystości pogrzebowych, Cezar uznał za głównego dziedzica majątku wnuka swej młodszej siostry - tej, która poślubiła Attiusza - i w imię jego adoptował do swego rodu i nazwiska. W ten sposób dziewiętnastoletni Gajusz Oktawiusz stał się Gajuszem Juliuszem Cezarem, a nazwisko miało już rychło przybrać znaczenie także tytułu.

to

o

21

August

20

Gaius Octavius.

Ur. 29 września 63 r. p.n.e.,

zm. 19 sierpnia 14 r. n.e.

Od 44 r. p.n.e. zwie się Gaius

Iulius Caesar (Octavianus).

Panuje od 16 stycznia 27 r.

p.n.e. do śmierci jako Imperator

Caesar Augustus.

Po śmierci zaliczony został

w poczet bogów jako "Divus

Augustus.

Oktawian

Gajusz Oktawiusz - w 44 roku p.n.e. spadł po swym wuju, zamordowanym dyktatorze Cezarze, stał się jego synem i dziedzicem majątku jako nowy Gajusz Juliusz Cezar, dla odróżnienia od tamtego zwany potocznie Oktawianem. Znalazł się też w samym oku cyklonu, jakim była walka o polityczne dziedzictwo po Cezarze. Jego zabójcy i senat pragnęli powrotu do dawnych form republikańskich, ale mieli przeciw sobie cezarian, to jest tych oficerów i stronników dyktatora, którzy - jak Marek Antoniusz i Marek Emiliusz Lepidus - skrycie dążyli do tego, by zająć jego miejsce.

Chłopca lekceważono, on wszakże działał z uparciem i roztropnie. Zadał się, lecz wypłacił wszystkie legaty, jakiego Cezar w testamencie zapisał ludowi. Zorganizował też prywatną armię z jego weteranów. Pozornie sprzyjał senatowi najpierw walczył z Antoniuszem nad Padem. Potem jednak wymógł na senacie urząd Konsula. Jesienią 43 roku p.n.e. dokonał niespodziewanego zwrotu politycznego, zawierając porozumienie ze swymi dotychczasowymi wrogami, Antoniuszem i Lepidusem. Zostało ono oficjalnie zatwierdzone przez

senat jako nowy urząd specjalny - triumwirat w celu ustanowienia spraw Rzeczypospolitej o kompetencjach w praktyce nieograniczonych. Triumwirowie najpierw rozprawili się ze swymi przeciwnikami, skazując na śmierć zabójców Cezara oraz wiele wpływowych osób, wśród nich Cicerona, a dobra ich konfiskując.

Tymczasem dwaj spośród zabójców dyktatora, Marek Brutus i Gajusz Kasjusz, opanowali prowincje wschodnie. Antoniusz i Oktawian pokonali ich jesienią 42 roku p.n.e. w bitwie pod Filippi w Macedonii. Zwycięzcy uzgodnili między sobą podział na strefy wpływów. Antoniusz miał porządkować sprawy Wschodu, Lepidusowi przypadła Afryka (bez Egiptu), Oktawianowi zaś Hiszpania i Galia. Oktawian musiał też wywłaszczyć w Italii tysiące rolników, aby dać ziemię weteranom triumwirów. Doprowadziło to do zbrojnego powstania dawnych wroci, które krwawo stłumił w wojnie noszącej miano peruskiej - od Peruzji, dzisiejszej Perugii, ośrodka oporu.

Antoniusz tymczasem związał się z Kleopatry, królową Egiptu. Poślubił wprawdzie Oktawie, szlachetną i piękną siostrę Oktawiana, ale ostatecznie odepchnął ją od siebie. Miał z Kleopatry dzieci, rozdawał im

kraje na Wschodzie, czy³ niby król orientalny. Nie wiad³o mu siê natomiast w wojnach z Armeñczykami i Partami.

Oktawian umacnia³ siê w Italii, a w 36 roku p.n.e. zaj¹³ te¿ Sycyliê, gdzie Sekstus Pompejusz, syn Pompejusza Wielkiego, pokonanego przed laty przez Cezara, utworzy³ jakby pañstewko pirackie. W tym te¿ czasie odebra³ Oktawian prowincje afrykañskie Lepiduso-wi. Tak wiêc triumwirat faktycznie przesta³ istnieæ, pozostaw³o bowiem dwóch tylko: Oktawian na Zachodzie, Antoniusz na Wschodzie. Konflikt miêdzy nimi narasta³, rokowania i próby poœrednictwa nie zda³y siê na nic.

Postêpowanie Antoniusza, a zw³aszcza jego romans z Kleopatr¹, dostarczy³y œwietnego materia³u propagandzie Oktawiana. Choœ Anto-. niusza przedstawiano jako niewolnika królowej Egiptu, pragn¹cej staæ siê pani¹ Rzymu, to jednak do koñca cieszy³ siê on du¿¹ popularnoœci¹ zarówno wœród senatorów, jak te¿ prostego ludu. Wzajemne pretensje, oskar¿enia, pogródki przerodzi³y siê wreszcie w otwart¹ wojnê domow¹. Po zwyciêstwie w bitwie morskiej pod Akcjum, we wrzeczniu 31 roku p.n.e., Oktawian w sierpniu roku nastêpnego wkroczy³ do 21

22

Aleksandrii. Antoniusz pope³ni³ samobójstwo, przebija³c siê mieczem, a w kilkanaœcie dni póŹniej zmar³a równie¿ samobójczo Kleopatra, zapewne od jadu wê¿a. Egipt sta³ siê prowincj¹ rzymsk¹.

Przed laty Oktawian wkracza³ w Źycie polityczne jako niemal ch³opiec. Nie imponowa³ ani postaw¹, ani charyzmatem osobowoœci, ani talentami wojskowymi. Ale to w³aczenie on wyszed³ zwyciêsko z wszelkich prób i niebezpieczeñstw, on pokona³ lub usun¹³ wszystkich przeciwników i rywali, on sta³ siê jedynym panem œwiata œródziemnomorskiego. Cemu zawdziêcza³ swój sukces wrêcz niewiarygodny, jakim cechom charakteru i zdolnoœciom? Na pewno konsekwencji i uporowi. Na pewno te¿ umiejêtnoœci ch³odnej kalkulacji oraz odwadze podejmowania ryzyka. Dalej zrozumieniu, czym jest, jak powinna dzia³aæ skuteczna propaganda polityczna. I wreszcie temu, ¿e umia³ czekaæ, zgodnie ze swoj¹ zasad¹ Źyciow¹: iestina lente, œpiesz siê powoli. Nie by³ ani bohaterskim wodzem, ani œmia³ym nowatorem. By³ natomiast geniuszem konsekwentnej, œwiadomej swych celów polityki.

Powróci³ do Italii w 29 roku p.n.e. Odbý³ wspania³y wjazd triumfalny, lecz blask uroczystoœci nie zdo³a³ przes³oniæ powagi dylematu, przed którym stan¹³ w³aczenie po swych zwyciêstwach. Dotychczas powo³ywa³ siê na uprawnienia triumwira i usprawiedliwia³ sw¹ wszechw³adzê zagro¿eniem Rzymu. Obecnie nasta³ pokój, nie by³o niebezpieczeñstw ani wewnêtrznych, ani te¿ zewnêtrznych, te wiêc wzglêdy i preteksty odpad³y. Nale¿a³o albo przywróciæ dawne swobody republikañskie, albo te¿ znaleŹæ now¹ podstawê i formê rz¹dów jednostki..

Porzuciæ wszystko, wycofaæ siê, daæ wolne pole grze ró¿nych wrogich sobie wzajem si³ politycznych? To oznacza³oby rozpêtanie nowej fali wojen domowych. Ilu¿ to by siê pojawi³o dalszych Cezarów, Antoniuszów, Oktawianów! Og³osiaæ siê królem? Ale nawet myœl

O monarchii i nazwa „król" by³y nienawistne Rzymianom! Przybraæ tytu³ dyktatora? To w³aczenie uczyni³ Cezar - i zgin¹³.

Oktawian zwleka³. Poœpiech zreszt¹ nie by³ konieczny, skoro pod jego rozkazami sta³o 28 legionów. Mia³ te¿ dobre oparcie w weteranach osiedlonych w Italii i po prowincjach; dziêki niemu otrzymali ziemiê

1 straciliby j¹ w razie jego upadku. Na razie wiêc wszystko toczy³o siê po staremu. Obradowa³ senat, wybierano wy¿szych urzêdników -

oczywiêcie zawsze zgodnie z wol¹ Oktawiaria, który od 31 roku p.n.e. piastowa³ godnoœæ jednego z konsulów, a w 28 roku p.n.e. otrzyma³ tytu³ Princeps senatus, przywódca senatu.

Princeps

Lecz wreszcie podj¹³ decyzjê - genialn¹. Mo¿e ju¿ pod koniec 28 roku, a na pewno w styczniu 27 roku p.n.e., z³o¿y³ swe wszystkie uprawnienia. Rzeczpospolita zosta³a restytuowana formalnie i oficjalnie, Oktawian wycofywa³ siê w zacisze ¿ycia prywatnego, daj¹c wszystkim pe³n¹ swobodê poczynañ. Lecz na wieœæ o tym senat wraz z ludem prosi³ go i zaklina³ usilnie, manifestacyjnie, wielokrotnie, aby w dobroci swej nie opuszcza³ pañstwa, które wci¹¿ potrzebuje jego m¹droœci i doœwiadczenia. Pod wp³ywem tych nalegañ wreszcie ust¹pi³, acz niechêtnie. Zgodzi³ siê czuwaæ nad prowincjami, którym zagra¿a³o niebezpieczeñstwo z zewn¹tr³ - i gdzie stacjonowa³a wiêkszoœæ legionów. Senat natomiast mia³ przez swych namiestników zarz¹dzaæ prowincjami wewnêtrznymi.

Aby wyraziæ sw¹ wdziêcznoœæ, senat 16 stycznia nada³ Oktawianowi przydomek Augustus. Ten nieprzet³umaczalny wyraz ³czy³ w odczuciu Rzymian pojęcia wznios³oœci, wielkoœci i œwiêtoœci. Odt¹d tytu³ i nazwisko w³adcy brzmi³y: Imperator Caesar Augustus, a dzieñ 16 stycznia 27 roku p.n.e. uchodzi za formalny pocz¹tek nowej formy rzymskiej pañstwowoœci - cesarstwa.

Czy trzeba zaznaczaæ, ¿e wszystko to - zrzeczenie siê w³adzy, proœby senatu i ludu, ustêpstwo i niby wymuszone przejêcie rz¹dów z powrotem, wreszcie wyrazy radoœci - zosta³o z góry starannie przygotowane?

U schy³ku swego ¿ycia Augustus - bo tak nale¿y odt¹d go nazywaæ - pisa³ z dum¹: „Górowa³em nad wszystkimi powag¹ (aucto-ritate), w³adzy wszak¿e nie mia³em wiêcej ni¿ moi koledzy w urzêdzie". Prawda to i nieprawda. Myœl¹c o cesarzu œredniowiecznym, widzimy kogoœ w koronie i z ber³em, w gronostajach i ze z³otym jab³kiem, kogoœ, kto zosta³ namaszczony i uroczyœcie koronowany, a panuje, jak g³osi³a formu³a, „z ³aski Boga". Ale ani August, ani jego nastêpcy przez trzy wieki nie mieli szczególnych insygniów w³adzy, choæ stopniowo ich oficjalnym wyst¹pieniem towarzyszy³ coraz œwiet-

23

26

nowie ró¿nych krajów t>raz epok. Zrezygnowa³ z planów podboju Brytanii, uwa¿a³ to bowiem za nieop³acalne. Zadowol¹ siê kompromisem na Wschodzie. A w swym testamencie politycznym zaleci³ utrzymywaæ imperium w dotychczasowych granicach.

S³uszenie zatem potomnoœæ patrz¹c na jego epokê widzi przede wszystkim nie nabytki terytorialne, lecz owoce pokoju: stabilizacjê, dobrobyt, rozkwit kultury.

Przecie¿ w³aczenie za Augusta, s³awi¹c jego osobê i dzie³o, tworzyli najwybitniejsi poeci rzymscy. Wergiliusz, autor sielanek i poematu

O uprawie roli, nade wszystko zaœ narodowej epopei Rzymian - Ene-idy. Horacy, któremu zawdziêczamy Pieœni, Satyry, Sztukê poetyck¹. Owidiusz, piewca mi³osnych przygód i mitologicznych opowieœci, ale tak¿e têsknoty za Rzymem, gdy wygnano go na wybrze¿a Morza Czarnego. Wymieñmy te¿ elegików, Propertiusza i Tibullusa, oraz bajkopisarza Fedrusa. Wszyscy oni byli i s¹ wci¹¿ obecni w europejskiej kulturze, podobnie jak historyk Tytus Liwiusz, autor ogromnego dzie³a o Rzymie „od za³o¿enia miasta”, wielbiciel republiki, a jednak bliski cesarzowi. Wówczas te¿ powsta³ traktat Witruwiusza o architekturze, dedykowany Augustowi, jedyny tej treœci zachowany ze staro¿ytnoœci, skarbnica wiadomoœci o antycznym budownictwie podrêcznik studiowany przez wiele wieków we wszystkich krajach europejskich. Jest rzecz¹ wrêcz zdumiewaj¹c¹, jak silne piêtno wywar³a twórczoœæ tych kilkudziesiêciu zaledwie lat na dziejach, ksztalcie i samej istocie europejskiej kultury w ci¹gu nastêpných dwóch tys¹cleci.

Jako budowniczy cesarz dzia³a³ wiele, zw³aszcza dla samego Rzymu. Podzieli³ miasto na 14 regionów. Zorganizowa³ stra¿ po¿arn¹, vigiles. Poprowadzi³ nowe akwedukty. Wzniós³ dwa teatry i jeden amfiteatr, zbudowa³ od fundamentów lub restaurowa³ 82 œwi¹tynie. Utworzy³ nowe forum, zwane od niego Augustowym. Za jego panowania powsta³a pierwsza wielka œaŹnia publiczna i pierwsza otwarta biblioteka. Na Polu Marsowym, nad Tybrem, uros³o ogromne mauzoleum w ksztalcie rotundy zwieñczonej kopcem, grobowiec cesarza

1 jego rodziny. Spoœród gmachów, które wtedy oddano do u¿ytku, jeden stoi do dziei i niezbyt w swej postaci zmieniony, choœ czêsto go odnawiano - jest to Panteon, œwi¹tynia wszystkich bogów, pokryty wspania³¹ kopu³¹. Ufundowa³ go Agrypa, którego nazwisko wci¹¿

A mnie widnieje na frontonie. Jest wiêc prawd¹, ¿e August zasta³ Rzym ceglany, a zostawi³ marmurowy.

Sam zaœ ¿y³ i mieszka³ bardzo skromnie. Mia³ dom - nie pa³ac! - na Palatynie, bez marmurów i mozaik. Zim¹ i latem przez ponad 40 lat, "dy tylko przebywa³ w stolicy, zajmowa³ ten sam pokoik. By³ wrogiem wspania³ych willi, pa³aców, posiad³oœci wiejskich. Potomni nie mogli wyjœæ z podziwu, jak wrêcz ubogim zadowala³ siê umeblowaniem. Nosi³ tylko tê odzie¿, któr¹ utka³y w³asnorêcznie kobiety z jego rodziny. Jada³ niewiele i rzeczy proste: zwyk³y chleb, ma³e ryby, bia³y ser, œwie¿e figi, sa³atê. Wina pija³ ma³o. Czêsto i chêtnie, a przy tym bardzo uprzejmie, podejmowa³ goœci, ka¿¹c zastawiaæ stó³ obficie, lecz nie zbytkownie.

By³ cz³owiekiem wyksztalconym humanistycznie, ¿ywo interesowa³ siê literatur¹. Sam pisa³ sporo proz¹, m. in. Zachêtê do filozofii i Wspomnienia. Próbowa³ te¿ swoich si³ jako poeta, skomponowa³ nawet tragediê. Ale interesuj¹cym szczegó³em jest to, ¿e zasad ortografii nie przestrzega³. Ostatecznie - po có¿ siê jest cesarzem? Z pism jego pozosta³y tylko drobne fragmenty oraz du¿y, oficjalny wykaz czynów, którego odpis wryto na œcianach œwi¹tyni w dzisiejszej stolicy Turcji, Ankarze, staro¿ytnej Ancyrze;

jest to tzw. Monumentum Ancyranum. Zaczyna się od słów: „Gdy miałem 19 lat, zorganizowałem wojsko z własnej inicjatywy i na koszt własny. Dzięki temu wyzwoliłem Rzeczpospolitą ciemiężoną panowaniem kłiki”.

Pracowałem wiele i nieustannie, w stolicy i podczas częstych podróży. Zdrowia byłem nie najlepszego, słabowałem niekiedy, ale wrodzona odporność i skromny tryb życia sprawiły, że zachowałem sprawność umysłową i fizyczną do chwil ostatnich. A dożyłem lat siedemdziesięciu sześciu.

Zmarłem, jak tego zawsze pragnąłem, śmiercią dobrą, to jest szybko i bez bólow, w miasteczku kampańskim Nola, gdzie zatrzymałem się w dawnym domu swego ojca. Zachowałem przytomność do końca. -Najpierw odbyłem długą rozmowę ze swym następcą, szybko przyzwanym pasierbem Tyberiuszem. Potem pożegnałem przyjaciół, pytałem, czy zdaniem ich dobrze odegrałem komedię życia. Dodałem greckie wiersze, które aktor zazwyczaj wypowiada na zakończenie przedstawienia: „A ponieważ graliśmy pięknie, dajcie okłaski i odprowadźcie nas z weselem” Potem pytałem jeszcze o zdrowie swej wnuczki. Pozostała tylko 27

z żoną Liwią. Do całej jej rodziny kobiety rzekła jeszcze ostatkiem siły: -i pamiętaj o naszym małżeństwie. Bądź zdrowa...”

A było to małżeństwo długie, przeżyli bowiem razem ponad 50 lat. Prawie tyle, ile wada Rzymem, najpierw jako triumwir, a potem jako cesarz.

28

Liwia

Po raz pierwszy przyszły cesarz ożenił się w wieku 23 lat, w 40 roku p.n.e., gdy był triumwirem. Jego wybranka, Skrybonia, była już dwukrotnie rozwiedziona, a małżeństwu przyćwiecały głównie cele polityczne. W rok potem przyszedła na świat córka Julia - i Oktawian

rozwiódł się ze Skrybonią, oświadczając, że nie może znieść przewrotności jej obyczajów. Ale wkrótce dał dowód własnej przewrotności, poślubił w styczniu 39 roku p.n.e. w okolicznościach niezwykłych piękną Liwię; tę kochał naprawdę.

Ojciec Liwii, Marek Liwiusz Druzus, śmiertelny wróg triumwirów, walczył w 42 roku p.n.e. w bitwie pod Filippi w armii zabójców Cezara przeciw Antoniuszowi i Oktawianowi; po klęsce popełnił samobójstwo. Liwia była wtedy młodą dziewczyną, wyszła bowiem za młodzieńca, gdy miała 16 lat - rzecz wówczas normalna. Jej mąż, senator Tyberiusz Klaudiusz Neron, przed kilku laty dowodził flotą Cezara, kiedy ten oblegany był wraz z Kleopatry w pałacu królewskim w Aleksandrii. Ale po zamordowaniu dyktatora w 44 roku p.n.e. tenże sam Tyberiusz postawił w senacie wniosek, by zabójców nagrodzić jako zbawców i wyzwolicieli Rzeczypospolitej! 16 listopada 42 roku p.n.e. - tuż po bitwie pod Filippi - Liwia urodziła syna, który otrzymał pełne nazwisko ojca. Mąż Liwii stał się zaciekle wrogiem Oktawiana i w latach 41 - 40 p.n.e. brał udział w powstaniu, które wybuchło w Italii, gdy Oktawian przeprowadzał wielkie wywłaszczenia, by dać ziemię swym weteranom. Kiedy padła Peruzja, ostatnia reduta powstańców, Tyberiusz znalazł się wraz z rodziną w Neapolu, gdzie

owa wzniesie ruch na nowo, wzywajc do broni nawet niewolni-

^ Lecz ludzie Oktawiana już dopadali uciekajcych. Ci zdali

krycie dostae siê w nocy na okrêt, choæ omal nie zdradzi ich

dwukrotnie pacz maego Tyberiusza. Tak ma o brakowa, by Liwia

nada z rka o nierzy, czy też raczej siepaczy swego przyszego mæa!

przez Sycyliê rodzina dotar³a do Grecji, gdzie czeka³a j¹ inna niebezpieczna przygoda - po¿ar lasu w okolicach Sparty; p³omienie już ima³y siê sukni Liwii. Kiedy jednak Oktawian i Antoniusz zawarli porozumienie w 39 roku p.n.e., Tyberiusz móg³ powróciæ z ðon¹ i dzieæmi do Rzymu. Wtedy to Oktawian pozna³, pokocha³ i rozwiód³ Liwie. Poœlubi³ j¹, choæ by³a już w szóstym miesi¹cu ci¹¿y. Podczas ceremonii osobê niezylcego ojca panny m³odej zastêpowa³ jej by³y - od niedawna - m¹¿ a zarazem ojciec dziecka, które nosi³a w ³onie. Po trzech miesi¹cach urodzi³ siê ch³opiec, któremu dano imiê Druzus. Wychowywa³ siê pod opiek¹ ojca rzeczywistego wraz ze starszym bratem, Tyberiuszem, przez lat szeœæ, to jest a¿ do œmierci ojca w 31 roku p.n.e. Dziewiêcioletni w³owczas Tyberiusz wyg³osi³ mowê pogrzebow¹, chwal¹c czyny i cnoty zmar³ego. Gdyby³ móg³ wtedy poj¹æ i powiedzieæ wszystko! Gdyby³ on lub ktokolwiek ze s³uchaczy przewidywa³, co kryje przyszœæ!

Oktawian - od 27 roku p.n.e. August - ¿y³ z Liwi¹ do koñca swych dni, czyli przez p³ wieku, niezmiennie kochaj¹c j¹ i szanuj¹c. Owszem, przygód pozama³eñskich mia³ sporo, nawet jego przyjaciele temu nie zaprzeczali. Liwia natomiast uchodzi³a za wzór, za idea³ wszystkich cnót i zalet niewieœciech. By³a wierna, uleg³a, wyrozumia³a, œagodna, skromna, gospodarna, spokojna, ¿yczliwa ludziom, pe³na szlachetnej kultury. Przeciwników jej nie brakowa³o, to normalne i zrozumia³e. Jedni nazywali j¹ Ulisesem w sukni kobiecej, inni twierdzili, ¿e surowa to matka dla pañstwa, a jeszcze surowsza macocha dla rodziny cesarskiej. Zachowa³o siê du¿o jej podobizna na rze¿bách, p³askorze¿bách, monetach, wiadomo wiêc, ¿e rysy mia³a piêkne, œagodne, regularne; skoro wszak¿e nie ma portretów malowanych, jak orzec, czy by³a brunetk¹, czy te¿ blondynk¹?

Ma³eñstwo tak dobre pozosta³o jednak bezdzietne. August musia³ siê z tym pogodziæ i wszystkie nadzieje wi¹zaæ z jedyn¹ córk¹

t¹ z pierwszego ma³eñstwa, i jej ewentualnym potomstwem. 29

30

Julia i Tyberiusz   ""   ""   "*****|

By³a to dziewczyna przystojna, inteligentna, odcytana, dowcipna, ale te¿ pe³na temperamentu. Mo¿e w³aczenie dlatego, ¿e ojciec i macocha wychowywali j¹ bardzo surowo? To jednak objawi³o siê dopiero póŹniej. Przez wiele lat August nie wiedz¹c lub nie chc¹c wiedzieæ wszystkiego poprzestawa³ tylko na westchnieniach: „Mam dwie córki - a z nimi sporo k³opotu - Rzeczpospolit¹ i Juliê”.

W sprawach małżeństwa ulegała woli ojca całkowicie; taki był zresztą los dziewcząt w tamtym świecie, przez nikogo nie kwestionowany. August zaś kierował się wyjątkowo wyjątkowo względami polityki. Gdy była jeszcze w kolebce, zaręczył ją z Antyllusem, synem Antoniusza. W 25 roku p.n.e., kiedy miała lat 15, kazał jej poślubić Marka Marcellusa, swego siostrzeńca, z którym wiązała wielkie nadzieje. Lecz Marcellus zmarł w dwa lata później - i już po dwóch dalszych latach Julia została żoną Marka Agrypy, najbliższego przyjaciela Augusta i niemal współwładcy.

Z tego małżeństwa przyszedło na świat pięcioro dzieci: dwaj synowie - Gajusz i Lucjusz Cezarowie, dwie córki - Julia i Agrypina, oraz syn trzeci, Agrypa, urodzony już w kilka miesięcy po śmierci ojca, w 12 roku p.n.e., i dlatego noszący przydomek Posumus-Pogrobowiec.

I znowu, wnet po odejściu Agrypy, kazano Julii wyjść za mąż - po raz trzeci - za Tyberiusza, syna Liwii z jej pierwszego małżeństwa. Stało się to wbrew woli samego Tyberiusza, już od kilku lat szczęśliwie żonatego z Wipsanią, córką Agrypy z pierwszego małżeństwa; miała z nią syna imieniem Druzus. Lecz wola Augusta i Liwii nie uznawała żadnych sprzeciwów, Tyberiusz więc musiał się rozwieść, choć z wielkim bólem. Podobno gdy pewnego razu ujrzał przypadkowo Wipsanię na ulicy, patrzył na nią jak urzeczony oczyma pełnymi łez, co jednak dostrzeżono i zadbane na przyszłość, by się już nie spotykali.

Początkowo pożycie z Julią układało się dobrze, choć Tyberiusz wiedział, że ucieszne opowieści o jej gorącym temperamencie są prawdziwe, sam bowiem jako świetnie zbudowany mężczyzna był swego czasu przedmiotem jej zabiegów. Potem pożycie ich pogorszyło się, zwłaszcza gdy jedyny synek zmarł jako niemowlę. Na domiar złego Julia przez wiele miesięcy w ciągu kilku lat z rzędu pozostawała sama, Tyberiusz bowiem walczył daleko poza Italią.

Był dobrym żołnierzem, a do życia publicznego i do wojowania wiało się od wczesnej młodości. Mając zaledwie 16 lat uczestniczył w kampanii hiszpańskiej pod okiem cesarza. Nieco później dowodził korpusem wojsk w Armenii. W 16 roku p.n.e. przebywał z Augustem w Galii, a w roku następnym wraz ze swym bratem Druzusem, Wojował nad górnym Dunajem. W 13 roku p.n.e. piastował swój pierwszy konsulat, a potem przez trzy kolejne lata poskramiał ludy Dalmacji i Panonii (na ziemiach dzisiejszej Jugosławii i częściowo Węgier).

Tymczasem jego młodszemu bratu, Druzusowi, podbijał germańskie plemiona pomiędzy Renem a Łabą. Podczas powrotu z armią z Łaby w sierpniu 9 roku p.n.e. spadł z konia i złamał kość goleniową, nie pozwolił jednak przerwać marszu. Miało to skutki fatalne. Na wieść o groźnym stanie zdrowia brata Tyberiusz pośpieszył doń z północnej Italii, spędził niemal bez

wytnienia przez ziemie Germanów nie w pełni ujarzmionych. Został go w obozie nad rzeką Salis jeszcze przy życiu. Druzus zmarł 14 września 9 roku p.n.e. Pozostawił żonę Antonię Młodszą, córkę triumwira Antoniusza i Oktawii, oraz troje dzieci: sześciolatniego Germanika, kilkulatnią Livillę i małego, bo mającego zaledwie rok, Klaudiusza - przyszłego cesarza.

Zwłoki wodza przeniesiono najpierw do Mogoncjum nad Renem, czyli do dzisiejszej Moguncji, miasta, które wkrótce on założył, następnie zaś z rozkazu cesarza do Rzymu. August i Livia oczekiwali na kondukt żałobny już w północnej Italii, w Pawii. W Rzymie mówić żałobny wygłosił najpierw na Forum Tyberiusz, a w cyrku Flaminiusza sam August, który zakończył prośbę do bogów: „Oby moi wnukowie, Gajusz i Lucjusz, żyli podobnie jak Druzus! I obym ja sam oszczędził ze świata tak sam śmierci żołnierskiej, jaka jemu była dana!” Nie miało się zacięć ani pierwsze życzenie, ani też drugie.

Właśnie po śmierci Druzusa był powszechny i szczery. Ten młody człowiek imponował swoim zwycięzcy najbitniejszych ludów Europy, a zjednywał sobie serca przystępowaniem i wychwalaniem - czy szczerym. - dawnych zasad ustrojowych, czyli pełnego władztwa senatu, Tyberiusz był natomiast z natury posępny i mało mówny, nigdy też nie «eszył się tak popularnością. Ale to wkrótce on, skoro nie żyli Marcellus i Druzus, a Gajusz i Lucjusz Cezarowie byli małymi chłopcami, musiał podjąć trudne zadanie - w latach 8 i 7 p.n.e. jako 31

32

dowódca armii Renu prowadzi zwycięskie kampanie w Germanii aż do brzegi Łaby.

W uznaniu tych zasług w czerwcu 6 roku p.n.e. otrzymał władzę trybuna ludowego na pięć lat. Oznaczało to, że stał się niemal współwładcą imperium. Cesarz zapowiedział też, że powierzy mu misję nadzoru prowincji wschodnich. Lecz zaledwie w kilka lub kilkanaście dni po tym oświadczeniu stała się rzecz niesłychana i absolutnie niespodziewana: Tyberiusz poprosił, by uwolniono go od wszystkich obowiązków, pragnie bowiem żyć od teraz jako człowiek prywatny i poświęcić się studiowaniu retoryki.

Co leżało u podstaw tej zaskakującej decyzji? Były zapewne dwie przyczyny. Po pierwsze, choć brzmi to paradoksalnie, ambicja. Tyberiusz wolał wycofać się obecnie, u szczytu powodzenia i chwalić, aby uniknąć w niedalekiej przyszłości upokorzenia, kiedy cesarz odsunie go na rzecz swoich dorastających wnuków, Gajusza i Lucjusza. Drugą przyczyną była Julia, która prowadziła się skandalicznie. Jej mąż nie mógł powiedzieć tego wprost Augustowi, ale trudno też było o cierpienie gwałtowne i jednocześnie. Wolał więc odejść ze stolicy.

Ale nie poszło to tak łatwo, cesarz długo bowiem nie dawał zezwolenia. Ustąpił dopiero wówczas, gdy Tyberiusz rozpoczął podróż. Wreszcie pod koniec 6 roku p.n.e. mógł on pojechać na Rodos, gdzie żył jak normalny mieszkaniec wyspy. Bywał w różnych domach i zapraszał do siebie, brał udział w grach sportowych, przysłuchiwał się wykładom retorów i recytacjom poetów. Interesował się prawdziwie literaturą łacińską i grecką, sam nawet próbował swoich sił pisząc w obu językach utwory różnego rodzaju, także poetyckie. Mówił ojczystą łaciną pięknie, zwłaszcza gdy przemawiał wprost, z głośno; uchodził za purystę, unikał bowiem greckich wyrazów mówiąc lub pisząc po łacinie.

Tymczasem, jak należało się spodziewać, z Rzymu donoszono

O coraz to nowych zaszczytach młodziutkich wnuków cesarza, Gajusza

1 Lucjusza. Ale w 2 roku p.n.e. nadeszła wiadomość, że matka ich, Julia, żona Tyberiusza, została skazana na wygnanie przez swego ojca, cesarza. Miała być niemal na bezludnej wyspie Pandaterii u wybrzeży Kampanii pod ścisłym nadzorem. Dlaczego August tak bezwzględnie ukarał swe jedyne dziecko? Podobno po wyjeździe Tyberiusza Julia pozwalała sobie na wszystko. Podobno też ze spraw tych orgii sploty

nosi o spisku politycznym, o przygotowywanym zamachu stanu, którym gniew władcy był tym sroższy, że Julia wystawiła na świat te idee i obyczaje, które głosiła i propagowała

to i wisko świat te idee i obyczaje, które głosiła i propagowała. Gdy jedna z jej niewolnic popełniła samobójstwo z obawy przed jej chodzeniami, August oświadczył publicznie, że pragnąłby, aby

orka postąpiła tak samo. Nie pomogły prośby wielu osób - wśród nich Cezar Tyberiusza - ani też rozruchy ludności. Julia musiała opuścić Rzym; towarzyszyła jej matka, Skrybonia. Dopiero po pięciu latach

zyskała zgodę na przeniesienie się do Region, miasteczka u południowego cypla Italii. Ale w swym testamencie cesarz zastrzegł, że prochów Julii nie wolno nigdy złożyć w rodzinnym grobowcu.

Po pięciu latach rzymskich wczasów Tyberiusz postanowił wrócić do Rzymu, aby zobaczyć - jak sam twierdził - sprawy domowe. Lecz August odpisał, by nie troszczył się o tych, których tak ochoczo opuścił. A więc Tyberiusz stał się więźniem na wyspie! Powód niejasny? Wśród innych przede wszystkim ten, że Tyberiusz nie był już potrzebny cesarzowi, skoro dorastali wnukowie, Gajusz i Lucjusz. Podejrzany o spiskowanie, jawnie pogardzany, żył w strachu, unikając się każdego słowa, unikając kontaktów z ludźmi. Całkowicie nadzieję pokładał w matce, w Liwii. Te lata niepewności i odosobnienia zacięły fatalnie na jego charakterze, stał się chorobliwie podejrzliwy i niechętny ludziom. Wtedy też zaczął darzyć szczególnym zaufaniem swego astrologa Trazyllusa, który stale przepowiadał, że odwołanie z Rodos przyjdzie. I przyszło - podobno w chwili, gdy Tyberiusz już zamyczał strzałę astrologa jako oszusta z przepaścistej skały w morze.

W 2 roku n.e. Tyberiusz wreszcie mógł powrócić do Rzymu po siedmiu latach najpierw dobrowolnego, a potem przymusowego wygnania. Zawdzięczał to Gajuszowi Cezarowi, który był już tak pewny swej pozycji, że nie przeciwstawił się ustawicznemu prośbom Liwii u Augusta. Cesarz jednak zastrzegł, że Tyberiuszowi nie wolno brać udziału w życiu politycznym. Lecz zaledwie dwa lata później musiał sam go prosić, by zechciał przyjąć mu z pomocą, jako wódz i współwładca. Doszło do tego z powodu podwójnej tragedii w cesarskiej

do 6 W-2 roku n.e. Zmarł Lucjusz Cezar Podczas podróży morzem o Marsylii, a w 4 roku - Gajusz Cezar wskutek pozornie niegroźnej rany zadanej mu zdradziecko w Armenii. Tak więc spośród wszyst-

lub czytam, że os³abi³y ciê ci¹g³e trudy. Oszczêdzaj siê, b³agam! Jeżeli siê dowiemy, ja i Twoja matka, że zachorowa³eœ, gotowicemy ducha wyzion¹æ. I w biedzie by³oby ca³e imperium ludu rzymskiego".

W sierpniu 14 roku n.e. Tyberiusz œpiesz¹cy do Dalmacji zosta³ wezwany listem matki do³o¿a cesarza umieraj¹cego w Noli. Jakiej treœci by³a ich ostatnia rozmowa? I czy w ogóle siê odby³a? Swetoniusz twierdzi, że tak, Tacyt natomiast powiada: „Nie wiadomo, czyli ¿ywego jeszcze zasta³ Augusta, czyli bez duszy. Bo Liwia têgimi wartami pa³ac i wszystkie drogi obsadzi³a, póki wszystko opatrzywszy, czego czas wymaga³, razem nie og³oszone i œmierci Augusta, i nastêpstwa Tyberiusza" (przek³. A. Naruszewicza).

Podczas posiedzenia senatu w tym¿e miesi¹cu odczytano publicznie testament Augusta, przyniesiony przez westalki. Jego pierwsze s³owa brzmia³y: „Poniewa¿ okrutny los zabra³ mi synów, Gajusza i Lucjusza, niechaj mym spadkobierc¹ w dwu trzecich bêdzie Tyberiusz Juliusz Cezar". Liwia otrzyma³a trzeci¹ czêœæ spadku, zosta³a adoptowana do rodziny Juliuszów, nadano jej tytu³ augusty.

Tyberiusz

W-

36

Tiberius Claudius Nero. Ur. 16 listopada 42 r. p.n.e., zm. 16 marca 37 r. n.e. Panowa³ jako Tiberius Caesar Augustus od 14 r. n.e. do œmierci. Po œmierci nie zosta³ zaliczony w poczet bogów

Mia³ 55 lat, gdy obejmowa³ rz¹dy. By³ mê¿czyzn¹ wysokim i krzepkim, o twarzy twardej i prawdziwie rzymskiej; niekiedy szpeci³y j¹ krosty. Gêste w³osy spada³y mu z ty³u a¿ na kark. Odnacza³ siê du¿¹ si³¹ fizyczn¹ i prawie nigdy nie chorowa³; mo¿e dlatego, że gardzi³ lekarzami. Wynios³y i nieprzystêpny, niechêtnie wdawa³ siê w rozmowy nawet z najbli¿szymi, wszak¿e jego oracje w senacie wypada³y znakomicie, otrzyma³ bowiem dobre wykszta³cenie i ¿ywo interesowa³ siê literatur¹. Z natury nieufny i skryty jeszcze siê utwierdzi³ w tej postawie na skutek przykrych doœwiadczeñ, jakich nie szczêdzi³o mu ¿ycie w rodzinie cesarskiej. Pod kierunkiem Augusta oraz jego doradców zdoby³ du¿e doœwiadczenie wojskowe i polityczne, a obowi¹zki swe traktowa³ zawsze bardzo powa¿nie.

Tak przedstawia³ siê cz³owiek, który z chwil¹ œmierci Augusta, swego przybranego ojca, sta³ siê jego nastêpc¹. Dowództwo nad armi¹ i w³adzê trybuna ludowego przyznano mu ju¿ wczesniej, a August w testamencie wyznaczy³ go równie¿ na g³ównego spadkobiercê swego³ maj¹tku prywatnego.

Formalnie wszak¿e sprawy przedstawia³y siê inaczej. Pañstwo

nie niby nadal by³o republik¹. Nie istnia³y i nie mog³y istnieæ J zasady prawne, a tym bardziej tradycje ustanawiaj¹ce, kto i na jaki sposób ma przejmowaæ w³adzê. I czy w ogóle ma przejmowaæ? Dlaczego? Dlaczegó¿ by bowiem nie powróciæ do dawnej formy ustrojowej, a, to RZeczywicie rz¹dzi³ senat, wybierani urzêdnicy, zgromadzenia obywateli?

August zmar³ 19 sierpnia, Tyberiusz zaœ zwleka³ z formalnym

objêciem rz¹dów do 17 wrzesnia. Odpowiada³ wykrêtnie na proœby

senatorów i przyjaciół³, powtarzaj¹c: „Czy zdajecie sobie sprawę, jak¹ to bestii¹ jest w³adza?" A gdy wreszcie ust¹pi³ b³agaj¹cym, oświadczy³:
Nak³ada mi się jarzmo z³e i ciężkie, wierz^ê jednak, że b^êd^ê móg³ je z³oży^æ, gdy uznacie za wskazane da^æ odpoczynek staro^æci".

Niech^êtni mu historycy starożytni twierdz¹, że udawa³ niby aktor. Ale wyrokuj¹ tak znaj¹c już ponur¹ tragedi^ê, jak¹ by³ schy³ek jego panowania. Mo³że jednak wtedy mówi³ uczciwie i szczerze? By³ przecie³ cz³owikiem naprawdę inteligentnym i bystrym obserwatorem, rozumia³ więc dobrze, jak¹ trucizn¹ jest poczucie w³adzy nieograniczonej, jak³atwo ulec jej jadom!

Sprawiedliwo^ææ ka³e przyzna^æ, że pocz¹tek rz¹dów by³ spokojny, a nawet przyk³adny. To prawda, że tuż po ^æmierci Augusta zosta³ zabity Agrypa Postumus, jego jedyny jeszcze wnuk, od lat więziony na ma³ej wysepce. Z czyjego rozkazu usuni^êto m³odzieńca? Nie wiadano wówczas, rozumiano jednak wzgl^êdy racji stanu. W kilka miesi^êcy p^óŃniej zmar³a, rzekomo z g³odu, przetrzymywana w miasteczku Region matka Agrypy, Julia. Podobno Tyberiusz odebra³ jej wszelkie ^ærodki do ^æycia - jej, jedynej córce Augusta, przed kilkunastu laty swej ^æonie! Nienawidzi³ tej kobiety, mo³że nie bez powodu.

By³y to wszak^æ sprawy rodzinne. Wa³niejsze skutki dla ca³ego pa³stwa móg³ mie^æ bunt legionów nad Renem i w Panonii. ^onierze domagali się ^æodu, naprawdę jednak chcieli, aby ich wódz Germanik - przybrany syn Tyberiusza - si^êgn¹³ po w³adz^ê najwy³sz¹. Na szcz^êæcie roztropno^ææ samego Germanika oraz zr^êczno^ææ Druzusa, rodzzonego syna Tyberiusza, doprowadzi³y stosunkowo szybko do st³umienia buntu. Odt¹d Germanik przez trzy kolejne lata wi^ód³ legiony za Ren, aby rzuci^æ postrach na Germanów. Ale już w 17 roku z rozkazu szy³ "USZa ^oPU^æci³ 8ranice P^ó3nocn¹, odby³ triumf w Rzymie i wyru-
na wscn^ód. Tam umocni³ rzymskie wp³ywy w Armenii oraz 37

przy³1czy³ do imperium dwie krainy Azji Mniejszej - Kapadocjp i Kommagen^ê nad Eufratem.

By³y to w³ac^æciwie jedyne nabytki terytorialne za panowania Tyberiusza, ten bowiem trzyma³ się ^æci^æle rady Augusta: już nie powi^êksza^æ imperium! Zadowol¹³ się więc umocnieniem granicy Renu i Eufratu, st³umi³ powstanie w Galii i w Afryce, rozszerz³ wp³ywy rzymskie w Tracji, czyli obecnej Bu³garii. Sam zreszt¹ z pocz¹tku w og^óle nie opuszcza³ Rzymu, nigdy za^æ jako cesarz nie wyjecha³ poza Itali^ê. Kontynuowa³ te³ wiernie polityk^ê wewn^êtrzn¹ Augusta. Chyba nawet bardziej ni³ tamten przestrzega³ zasad, czy te³ raczej pozorów skromno^æci. Nie u³ywa³ więc tytu³u „imperator", nie przyj¹³ tytu³u „ojciec ojczyzny", nie zgodzi³ się, by miesi¹c September, wrzesie^ñ, przemianowano na Tiberius. Nie znosi³ pochleb^ów, pob³a³liwie natomiast traktowa³ godz¹ce we^ñ ^æarty, stale powtarzaj¹c, że w wolnym pa³ństwie wolne te³ powinny by^æ j^êzyki i my^æli.

Wobec senatu zachowywa³ się wr^êcz kurtuazyjnie, g³osz¹c, że dobry w³adca to s³uga wszystkich obywateli. Tote³z wypowiedano w senacie pogl¹dy odmienne od cesarskich, a nawet g³osowano wbrew . stanowisku imperatora. Podobnie rozs¹dnie post^êpowa³ Tyberiusz w stosunku do zwyk³ych obywateli i mieszkań^ów prowincji. Nie pozwoli³ na zwi^êkszenie podatków w prowincjach, utrzymywa³ bowiem, że

dobry pasterz wprowadzie strzyżę owce, ale nigdy nie zdiera z nich skóry. Wprowadzi³ wiele posunięć oszczędnościowych, zmniejszaj¹c np. wydatki na igrzyska i widowiska, co oczywiście zaszkodzi³o ogromnie jego popularności wśród ludu stolicy. Piętnowa³ wszelki luksus, zaleca³ ustanowienie cen maksymalnych na żywność, by³ zwolennikiem prostoty w życiu prywatnym. Sam da³ dobry przykład: zaprzesta³ przyjmowania oraz sk³adania zwyczajowych podarunków noworocznych w pierwszym dniu stycznia.

Zgodnie ze starożytnymi zasadami ogranicza³ obce kultury religijne, zw³aszcza egipskie i żydowskie; 4000 m³odych żydów zes³a³ na Sycylię. Łaskawy by³ dla astrologów, choć w pewnym momencie także ich usi³owa³ usun¹æ z Rzymu. Twardo przestrzega³ porz¹dku i bezpieczeństwa publicznego w stolicy, w Italii i w prowincjach. Widowym tego pomnikiem s¹ do dzie Castra Praetoria - ogromne koszary pretorianów w Rzymie, wielki czworobok murów, wewn¹tr 38 k³otrego stacjonowa³y rozproszone dot¹d po mieście oddzia³y gwardii

cesarskiej, istnieją¹ce już za Augusta. Zbudowano je g³ównie z inicjatywy Se-jana, piastuj¹cego od pocz¹tku rządów Tyberiusza nieprzerwanie godność prefekta pretorianów. Ale poza tym cesarz nie rozwija³ większej działalności budowlanej, g³ównie z przyczyn oszczędnościowych, choć sporo restaurowa³.

W 19 roku zmar³ w syryjskiej Antiochii Germanik, bardzo popularny wśród ludu, ostatnio jednak w nie³asce u cesarza, odk¹d samowolnie odwiedzi³ Egipt. A ponieważ namiestnik Syrii Pizon okazywa³ Germanikowi zdecydowan¹ niechęć, powsta³y podejrzenia, że m³ody wódz zosta³ przezeń otruty. Osieroci³ on żonę - Agrypinę Starszą¹, córkę Agrypy i Julii, oraz dziewięcioro dzieci, wśród nich Gajusza, który miał³ później panować jako Kaligula, i Agrypinę Młodszą¹, przysz³1 matkę cesarza Nerona.

Rodzony syn Tyberiusza, Druzus - dobry dowódca i lubiany w Rzymie, choć podejrzewano go o sk³onność do okrucieństwa i rozw¹z³ość - zmar³ nagle w 23 roku. Twierdzono później, że otru³a go żona, Liwilla, siostra Germanika, z namowy swego kochanka - Se-jana.

Te dwie śmierci oraz wywo³ana przez nie fala ponurych podejrzeń boleśnie dotknę³y Tyberiusza, choć nie dawa³ tego poznać po sobie. Pizon, formalnie oskarżony w senacie, pope³ni³ samobójstwo. Sejan natomiast nadal cieszy³ się pełnym zaufaniem władcy.

Coraz gorzej uk³ada³y się stosunki Tyberiusza z matką, Liwii¹. Dawa³ jej odczuwać sw¹ niechęć od pierwszych dni panowania, odmawiaj¹c tytu³u „matka ojczyzny” i odsuwaj¹c od udziału w uroczystościach publicznych. Ona z kolei udostępni³a wielu osobom listy Augusta, zawierają¹ce skargi na przykry charakter Tyberiusza. Prawdopodobnie w³aczenie to sprawi³o, że cesarz zrażony do świata opuści³ w 26 roku Rzym na sta³e i osiad³ na wyspie Kaprea - obecnie Capri - w Zatoce eapolitańskiej. Przebywa³ tam niemal bez przerwy aż do śmierci, czy i ponad 10 lat. Zawsz¹d ości¹ga³ dzie³a sztuki, zw³aszcza o tematyce politycznej oraz sprowadza³ dziewczęta i chłopców; podobno specjaliści genci wyszukiwali i porywali urodzone dzieci w ca³ej Italii. Albowiem

w tym rajskim zak¹tku dzia³y siê, jeżeli wierzyæ starożytnym, Or¹ najwymyœlniejsze, wszystko, co tylko mog³o siê zrodziæ w zwyrod wyobraŹni lubieŹnego starca. Cesarz Źy³ na skalistej wyspie w³ przekonaniu, Źe jest ca³kowicie odciêty od normalnego œwiata, wiêc nie dowie siê o niczym. Oczywiście myli³ siê, jak»wielu przed nim i po nim. Nie ma bowiem takiego odosobnienia i tak szczelnego mu lojalnych straŹy, by nie sta³o siê rych³o tajemnic¹ publicz¹, jakie prywatne zabawy bardzo waŹnych osobistoœci.

MoŹe jednak opowieœci o Tyberiuszo-wym rozpasaniu ubarwili jego wrogo-wie? Bezspornym faktem by³o natomiast to, Źe cesarz ma³o siê interesowa³ sprawami paŹstwa, pozostawiaj¹c pe³-n¹ swobodê Sejanowi. W³adza prefekta by³a w praktyce nieograniczona, jego ambicje wci¹Ź ros³y; zastraszony senat p³aszczy³ siê pochlebco, a bezbronna opozycja skupi³a siê wokó³ Agrypiny Starszej, wdowy po Germaniku. Sejan usuwa³ niewygodnych lub opornych senatorów odbieraj¹c im maj¹tki i Źycie za pomoc¹ sfingowanych oskarŹeŹi i procesów pokazowych. W 29 roku doprowadzi³ do uwiêzienia Agrypiny i jej syna Nerona. Zes³ano tych dwoje na dwie róŹne wyspy; najpierw zmar³ w 30 roku Neron, Agrypina zaœ, traktowana z nies³ychanym okrucieŹstwem, sieczona róŹgami, zag³odzi³a siê w trzy lata póŹniej. W tymŹe 33 roku zmar³ w wiêzieniu na Palatynie jej drugi syn, Druzus, równieŹ zag³odzony.

Lecz sam Sejan juŹ nie doŹy³ œmierci tych dwóch swoich ofiar, zosta³ bowiem zg³adzony w 31 roku z rozkazu Tyberiusza. Wreszcie bowiem dotar³y do uszu samotnika wieœci o poczynaniach Sejana, a wielk¹ w tym rolê odegra³a powszechnie szanowana Antonia, wdowa po zmar³ym przed czterdziestu laty Druzusie, bracie Tyberiusza. Cesarz poj¹3, do czego naprawdê d¹Źy jego prefekt. I choæ nawet w tym krytycznym momencie nie opuœci³ wyspy, znakomicie przygotowa³ obalenie wszechw³adnego dostojnika. A nie by³o to rzecz¹ prost¹, skoro Sejan mia³ pod swymi rozkazami pretorianów i móŹ³ opanowaæ stolicê oraz obwo³aaæ siê cesarzem. Tyberiusz w tej sytuacji a¹

podstêpnie i przez zaskoczenie, a wszystko odby³o siê m¹ Œenie wyreŹyserowanym dramacie.

niby ^ SW1 . k 31 roku wszechw³adny prefekt uda³ siê w rados-18 paŹdziernika -" | *

troju na posiedzenie senatu, przekonany, ze przyby³y w nocy „yninas) s³annilc Tyberiusza, Makron, przedstawi dostojnemu SPCC aTzeniu pismo, na mocy którego on, Sejan, zostanie obdarzony Zf Ta trybuna ludowego, czyli podniesiony do rangi wspó³w³adcy. Tktwierdzi! Makron, dlaczego zatem Sejan mia³by mu nie wierzyæ,

k ro cesarz dopiero co wyrazi³ zgodê na jego zarêczyny ze swoj¹ nucz¹ Juli¹? ToteŹ prefekt stan¹3 w œwi¹tyni Apollona na Paktynie, Wdzie ocjbywa³o siê posiedzenie, z min¹ triumfatora, otoczony krêgiem pochlebców. Makron przyst¹pi³ do odczytywania pisma. Zawiera³o ono najpierw pewne obojêtne ogólniki, potem jednak zaczê³y pobrzmiwaæ s³owa wieloznaczne, nie wiadomo przeciw komu skierowane. Wreszcie pad³y oskarŹenia jasne i mocne, godz¹ce bez os³onek w prefekta. W miarê jak objawia³y siê intencje w³adcy, zmienia³a siê teŹ postawa s³uchaczy - od s³uŹalczej pokory poprzez czujne zdziwienie aŹ ku os³upieniu i wreszcie nag³emu wybuchowi wœciek³ej nienawiœci do cz³owieka, którego stopy chciano przed chwil¹ ca³owaæ. Pierwsi w ataku byli niedawni najbliŹsi przyjaciele Sejana. On sam sta³ os³upia³y i og³upia³y, prawdziwie jakby piorun go razi³. Zosta³ natychmiast uwiêziony, tego

samego dnia skazany i stracony. Pretorianie przyglądali się wszystkiemu biernie, nowy prefekt, Makron, obiecał im bowiem dodatkowy dzień. Przez trzy dni motłochów ponieważ zwłoki, a potem wrzucono je do Tybru. Skazano na śmierć również dzieci Sejana. Córkę, już zaręczoną z Klaudiuszem, kat najpierw zgwałcił, nie godziło się bowiem zabijać dziewczycy.

Wierzono zapewne, że po upadku Sejana, głównego sprawcy terroru, nadziei dni lepsze. Ale zmieniły się tylko ofiary. Obecnie atakowano wszystkich podejrzanych o jakiegokolwiek związku z byłym prefektem. Tyberiusz mścił się i srożył. Nie uwolnił nawet Agrypiny i Druzusa, choć przecież to Sejan spowodował ich uwięzienie. Należą jednak w imię prawdy stwierdzić, że przynajmniej równo odpowiadali za liczne procesy polityczne ponosili senatorzy, korzystając z okazji rozprawiali się ze swymi przeciwnikami, przeważnie

z wnieć senatorami, za pomoc najpodlejszych intryg, donosów i oszczerstw.

41

42

Podstawę prawną procesów stanowiła zazwyczaj ustawa o zbrodni • obraży majestatu, zwana po łacinie *crimen laesae maiestatis*. Pochodziła jeszcze z czasów republiki, miała chronić interesy i powagę Imperium Rzymskiego. Obecnie nosicielem tego majestatu stał się cesarz, piastował go bowiem w sądzie trybuna ludowego. Same pojęcia majestatu i jego obraży, nigdy nie sprecyzowane, były tak szerokie, że niemal każdy przypadkowy gest, każde niebaczne słowo lub żart, mogły być punktem zaczepienia dla oskarżycieli, zwłaszcza jeżeli chodziło o osoby znamienite. I tak też się działo. Podczas całego panowania Tyberiusza wytoczono przed senatem około stu takich procesów, a niemal wszystkie kończyły się konfiskatą majątku i wyrokiem śmierci lub samobójstwem pozwanych. Warto pamiętać o grozie tych spraw, gdy dzieje dla żartu posługujemy się owym sformułowaniem: zbrodnia obraży majestatu!

Procesów toczyło się wiele, atmosfera w stolicy, zwłaszcza w domach kilkuset rodzin senatorskich, musiała być ciężka i ponura, obraz zaczął ówczesnych stosunków, nakreślony cieniem piórem Tacyty, czyni wrażenie wstrząsające. Nie wolno jednak zapominać, że to tylko cienie prawdy. W rzeczywistości bowiem dramatyczne wydarzenia wciągały w swój wir tylko garstkę najmocniejszych, miliony natomiast mieszkańców imperium żyły i gospodarowały spokojnie w warunkach państwa i praworządności. Administracja działała sprawnie, ustawy Tyberiusza - przyznawali to nawet jego wrogowie - były zdrowe i rozsądne. Zarzucano wprawdzie cesarzowi, że zbyt długo utrzymuje na stanowiskach namiestników różnych krain, ale on postępował tak rozmyślnie, twierdził: „Każdy urzędnik jest jak błąk; kiedy się opije krwią ofiar, mniej wysysa, każdy więc nowy jest groźniejszy. Trzeba mieć litość nad poddanymi!” Nic więc dziwnego, że prefekt Judei, Poncjusz Piliat pozostawał aż 10 lat na urzędzie (26-36 r.), a był to człowiek wyjątkowo bezwzględny, który wystawił całą las krzyży.

W początkach 37 roku cesarz niespodziewanie opuścił piętę wysepki i ruszył do Rzymu. Ale ujrzał to miasto tylko z daleka. Niespokojny, czy też przerażony jakimś wieszczym znakiem, zawrócił - Już u

wybrzeży Zatoki Neapolitańskiej zatrzymał się w Misenum, w dawnym pałacu Lukullusa. Zmarł tam 16 marca 37 roku. Miał 78 lat? a panował 23.

Okoliczności śmierci nie w pełni są jasne. Podobno uznano za

i we osądzie. Dworzanie już składali gratulacje następcy zgonowi owemu, gdy usłyszeli o jego śmierci. Podobno tylko się okazało, że cesarz zmarł z przerażenia. Podobno tylko się okazało, że cesarz zmarł z przerażenia. Podobno tylko się okazało, że cesarz zmarł z przerażenia. Podobno tylko się okazało, że cesarz zmarł z przerażenia.

lubił bawić się

i oznajmił, że go wszystkim, co tylko było pod ręką.

Kaligula

Gaius Iulius Caesar.

Ur. 31 sierpnia 12 r.,

zm. 24 stycznia 41 r.

Panował od 18 marca 37 r. jako

Gaius Iulius Caesar Augustus

Germanicus.

Po śmierci nie został zaliczony

w poczet bogów.

Jego ojciec Germanik był wnukiem Liwii, matka zaś, Agrypina Starsza miała krew Augusta jako córka Julii Starszej. Urodził się w Ancjum w pobliżu Rzymu, wnet jednak znalazł się wraz z rodzicami nad Renem, ojciec bowiem, ubóstwiany przez wojsko, dowodził tamtejszą armią. Często pokazywano chłopca w stroju żołnierskim, wdziękając mu nawet bućki na wzór tych, które nosili szeregowcy. Przykrywał palce i stopy, podeszwy miał nabite gwoździem, a do nogi były mocno przywiązane rzemieniami. Zwał się Caligula i stał się popularnym przydomkiem chłopca - Caligula, czyli Bućki. Przylgnął on do Gajusza na zawsze, choć oczywiście nigdy nie używano go oficjalnie. W 17 roku cała rodzina przeniosła się na Wschód. Zaledwie dwa lata później Germanik zmarł w syryjskiej Antiochii. Czy został otruty przez nienawidzonego go namiestnika Syrii Pizona? Czy ten spełnił tajemny rozkaz Tyberiusza? Podejrzeń nie brak. Osierocony Gajusz mieszkał oddzielnie z matką i pięciorgiem rodzeństwa w Rzymie, gdzie był bezsilnym, a na pewno wrażliwym świadkiem kolejnych ciosów, jakie spadały na najbliższych. W 29 roku skutkiem kłótni Sejana zesłano na wysepki Pandaterii Agrypinę; miała tam umrzeć w 33 roku

dręczona i zag³odzona. Najstarszy brat Gajusza, Neron, zosta³ ^wiêziony na wysepce Pontii, gdzie zgin¹³ ju¿ w 31 roku, natomiast dni brat, przetrzymywany na samym Palatynie od 30 roku, zmar³ z g³odu w trzy lata póŹniej.

Najm³odszy z braci, Gajusz uratowa³ siê tylko dziêki temu, ¿e wa¿ano go za niemal dziecko. Z najbli¿szej rodziny pozosta³y mu tylko siostry, tote¿ darzy³ je serdecznym uczuciem, co póŹniej sta³o siê nodstaw¹ plotek o rzekomych zwi¹zkach kazirodczych. Najstarsza siostra, Agrypina M³odsza poœlubi³a wkrótce Gnejusza Domicjusza; ich to syn mia³ po latach panowaæ jako cesarz Neron. Œrednia, Druzylla, wychodzi³a za m¹¿ dwukrotnie, a by³a zawsze ulubienic¹ Gajusza. Wreszcie najm³odsza, Julia Liwilla, poœlubi³a Marka Wini-cjusza; jego to nazwisko da³ Sienkiewicz bohaterowi Quo vadis.

Kiedy zabrano Gajuszowi matkê, zaopiekowa³a siê nim najpierw prababka - Liwia. Zmar³a jednak w tym¿e 29 roku i ch³opiec przeszed³ do domu swej babki, Antonii. By³a ona wdow¹ po Druzusie, bracie Tyberiusza, a córka¹ triumwira Antoniusza i Oktawii, siostry Augusta. Szanowa³ j¹ nawet podejrzliwy cesarz, ju¿ od kilku lat stale rezyduj¹cy na wysepce Kaprei w Zatoce Neapolitañskiej.

I tam te¿ znalaz³ siê w 31 roku Gajusz. Cesarz bowiem zorientowa³ siê, ¿e pozosta³o tylko dwóch ewentualnych nastêpców tronu: jego wnuk, Tyberiusz Gemellus, ch³opiec dwunastoleni, i Gajusz, lic¹cy sobie lat dziewiêtnaœcie. Chcia³ mieæ ich obu przy sobie - na wszelki wypadek. Byli tu wiêŹniami wœród niewiarygodnego przepychu i niewyobra¿alnej deprawacji. Stale te¿ otaczali ich, a zw³aszcza pe³noletniego ju¿ Gajusza, donosiciele, podchwytuj¹cy ka¿de s³owo. Wybra³ on w tej sytuacji jedynie skuteczn¹ taktykê: udawa³, ¿e sprawy polityki w ogóle go nie interesuj¹, ¿e nie obchodzi go nawet los matki i braci. Milcza³ uporczywie, kiedy us³owano wydobyæ zeñ w zdradliwych rozmowach, co s¹dzi o tragedii swych najbli¿szych. Bawi³ siê, tañczy³, œpiewa³. Podobno obserwowa³ te¿ z luboœci¹ torturowanie skazañców; ale takie upodobania by³y tam dobrze widziane. Bardzo nawet odporny, doros³y cz³owiek musia³by w takich warunkach ulec powa¿nym deformacjom psychicznym. A Gajusz przebywa³ na Kaprei a¿ szeœæ lat!

W 33 roku, w którym zag³odzi³a siê - czy te¿ zosta³a zag³odzona -jego matka, Gajusz poœlubi³ swoj¹ pierwsz¹ ¿onê, Juniê; zmar³a ona leszcze przed 37 rokiem podczas porodu (wraz z dzieckiem). M³ody 45

46

cz³owiek zawieraj¹c zwi¹zki ma³¿eñskie wszed³ jednoczenie w tajne porozumienie z Makronem, prefektem pretorianów. Obaj zdawali sobie sprawê, ¿e Tyberiusz nie bêdzie ¿y³ d³ugo, obaj wiêc wzajem siê potrzebowali: Gajusz pragn¹³ obj¹æ w³adzê najwy¿sz¹ przy pomocy Makrona, ten zaœ - utrzymaa siê na swym stanowisku u boku nowego cesarza. Rodzajem œcnika, a zarazem gwarancj¹ porozumienia sta³a siê ¿ona Makrona, Ennia, która za wiedz¹ mê¿a by³a kochank¹ Gajusza

- ma³¿eñstwo z Juni¹ oczywioœcie w niczym Kaliguli nie przeszkadza³o. Gdy zatem 16 marca 37 roku stary w³adca zas³ab³ w Misenum, chyba obaj - Gajusz i Makron - przyczynili siê do jego œmierci; jaki wszak¿e by³ udzia³ ka¿dego z nich, o tym ju¿ staro¿ytni mówili róŹnie.

Po grozie ostatnich lat Tyberiuszowych rządów Rzym i całe imperium radośnie witały młodzińca, syna tak lubianego Germanika i nieszczęsnej Agrypiny. Uważano powszechnie, że to bogowie wynagradzają rodzinę za strasliwą tragedię, toteż wjazd Gajusza do Rzymu

- choćby to w rzeczywistości pochodził z rodu, niesiono bowiem prochy Tyberiusza - zmienił się w triumf. Zmarły w swym testamencie zalecił wprowadzić, aby Gajusz i Tyberiusz Gemellus panowali wspólnie, senat jednak za radą Makrona natychmiast unieważnił jego wolę, a wszelkie godności przelał na Gajusza: władzę imperatora i trybuna ludowego, urząd najwyższego kapłana, tytuł augusta. Stało się to na posiedzeniu 18 marca, jeszcze przed przyjazdem nowego pana do stolicy.

Podczas wiosny i lata 37 roku miasto żyło w szale radości, Kaligula zaś rzeczywistości spełniał wszelkie oczekiwania. Najpierw hojnie obdarował pretorianów, strażę miejską i legionistów. Następnie uczcił - jak się godziło - poprzednika mową pochwalną, ale zaraz potem wyjechał na wysepki Pandaterii i Pontii, skąd przywiózł prochy Agrypiny i Nerona, aby złożony je wraz z Druzusowymi w mauzoleum cesarskim. Sarkofag Agrypiny, który w wiekach średnich służył za miarę zboża, zachował się do dziś. Uznano owe uroczyste pogrzeby za piękny dowód synowskiej i braterskiej miłości, podobnie jak zaszczyty, którymi obsypywał babkę Antonię oraz stryjecznego brata - Tyberiusza Gemellusa. Aby uczcić pamięć ojca, spowodował, że senat zmienił nazwę wrzesnia - z September na Germanicus. Szczególnie wszakże czułością otaczał siostry; podczas skądania oficjalnych przysięg kazał czytać ich imiona ze swoimi. Wszystkie trzy otrzymały wraz z Antonią przywileje westalek oraz honorowe miejsca na widowni

odczas igrzysk. Jednakże Antonia niedługo cieszyła się swą pozycją, -P - ja bowiem już 1 maja 37 roku, podobno skutkiem przykrości, jak -

rzdził jej nieopatrznie skarcony Gajusz; mówiono nawet, że popełnił samobójstwo.

Gesty wobec rodziny były jednak niczym w porównaniu z libera- | • em Kaliguli w sprawach państwowych. Odwołał osoby zesłane z przyczyn politycznych i zarazem rozkazał umorzyć jeszcze trwające procesy. Spalił publicznie akta procesu matki i braci, aby nikt się nie obawiał, że zostanie pociągnięty do odpowiedzialności z racji złożonych wtedy zeznań. Przysięgł nawet, że dokumentów tych nie czyta. Nie przyjmował w ogóle donosów. Rozkazał odszukać i opublikować dzieła historyków opozycyjnych, palone za Tyberiusza; oświadczył, że zależy mu na tym, aby potomność miała pełny obraz wydarzeń. Ponowił publikowanie rachunków państwowych, co praktykowano za Augusta, a przerwano za Tyberiusza. Wprowadził znaczne ulgi podatkowe. Wygnał ze stolicy osoby znane z ekscesów seksualnych, a ze stanu ekwitów, czyli bogatych przedsiębiorców, usunął ludzi skalanych różnymi występkami. Hojnie obdarował natomiast wyzwolenców, która więziona za Tyberiusza nawet podczas tortur nie obciążała zeznaniami swego patrona. Posłom miast greckich, zgłaszających gotowość wystawienia mu mnóstwa posłów, odpowiedział, że byłoby to zbyt kosztowne, wystarczy mu tylko cztery - co prawda w miejscach tak sławnych, jak na przykład Olimpia. Lud chwalił sobie świetność jego igrzysk, zwłaszcza tych w sierpniu 37 roku, kiedy otwarto świątynię Augusta na Palatynie.

W październiku 37 roku młody cesarz ciłko zaniemógł. Przeróżne prawdziwe ogarnęło Rzym, Italię, prowincje. Ludzie tłumnie nocowali u stóp Palatynu, trwożnie nasłuchując wieści z pałacu. -Niektórzy

œlubowali, œe gotowi s¹ umrzeæ, byle umi³owany w³adca wyszed³ z choroby. Zabijano tyssi¹ce zwierz¹t ofiarnych. I Kaligula wyzdrowia³ - na zgbê Rzymu. By³ juœ innym cz³owiekiem.

Najpierw wys³a³ swych oficerów do Tyberiusza Gemellusa. Rozkazali mu pope³niæ samobójstwo, albowiem - takie by³o uzasadnienie -wi¹za³ pewne osobiste nadzieje ze œmierci¹ cesarza. Co zreszt¹ chyba nie mija³o siê z prawd¹. Kaligula zaœ¹da³ nastêpnie, aby wszyscy dok³adnie wywi¹zali siê ze œlubów, jakie sk³adali podczas jego choroby, gdyœ uchylanie siê by³oby równoznaczne z krzywoprzysięstwem i obra-

48

z¹ bogów. Zmusi³ teœ do samobójstwa ojca swej pierwszej, juœ zmar³ej œony. A pod koniec 37 roku bêd¹c œwiadkiem œlubu Pizona i Orestylli, upodoba³ sobie pannê m³od¹ i po prostu zabra³ j¹ podczas ceremonii jak swoj¹ œonê, potem zaœ równie nagle odprawi³.

Rok 38 rozpocz¹³ siê wspania³ymi igrzyskami, ale w jego po³owie zmar³a nagle ukochana siostra cesarza Druzylla. Og³oszono ciêœk¹ œa³obê publiczn¹. Sam Gajusz odczu³ tê œmieræ bardzo boleœnie; do tego stopnia, œe nawet nie chcia³ wzi¹æ udzia³u w pogrzebie. Druzyllê uznano oficjalnie za bóstwo, a senator, który œœwiadczy³, œe widzia³ j¹ wstêpuj¹c¹ do nieba, otrzyma³ 250 000 sesterców nagrody. Wspó³œœœeni pisarze, nawet wrodzy Gajuszowi, nie wspominaj¹ nic o jego zwi¹zkach mi³osnych z Druzylla, wiele natomiast mówi¹ o tym autorzy póœniejszy; chyba wiêc by³ to wymys³.

W kilka miesiêcy po œmierci siostry cesarz poœlubi³ piêkn¹ Lollie Paulinê, dotychczas œonê Memmiusza Regulusa, namiestnika Macedonii. W mniej wiêcej tymœe czasie zmusi³ do pope³nienia samobójstwa Makrona, któremu tyle zawdziêcza³, i jego œonê Enniê, niegdyœ swoj¹ kochankê. Rozpoczê³o to œa³nych procesów przeciw róœnym znakomitym osobistoœciom. Oskarœano najczêœciej o z³y stosunek w przesz³oœci do Agrypiny Starszej, Nerona, Druzusa lub teœ o zbyt powœci¹gliwy œal po œmierci Druzylli. Przy okazji wysz³o na jaw, œe akta procesów Agrypiny i je; synów wcale nie zosta³y zniszczone w pocz¹tkach panowania Kaliguli; spalono wtedy tylko jakieœ szparga³y.

Od 39 roku coraz wyraœniej dawa³a znaæ o sobie z³a sytuacja finansowa państwa, cesarz bowiem lekkomyœlnie roztrwoni³ w ci¹gu kilkunastu miesiêcy znaczne zasoby pieniêœne pozostawione przez gospodarnego Tyberiusza. W jaki sposób znowu nape³niæ skarbiec, nie rezygnuj¹c z hulaszczego trybu œycia? Najœatwiejsz¹ drogê otwiera³y procesy i konfiskaty. Wyszukiwano wiêc przeróœne preteksty i kruczki prawne, aby zagarn¹r niby to legalnie mieniê bogaczy. W szczególnoœci wznowiono tak os³awione za Tyberiusza oskarœenia o obrazê majestatu. Sam cesarz zapowiedzia³ to w programowej mowie przed senatem, ten zaœ odwdziêczy³ siê uchwa³1 ustanawiaj¹c¹ coroczne œœwiêto dla upamiêtnienia faktu, œe tak zbawienna dla państwa mowa zosta³a wyg³oszona.

W³aœenie w tym roku - nie, jak twierdzi Swetoniusz, bezpoœrednio po œmierci Druzylli - Kaligula odby³ podróœ do Syrakuz na Sycylii.

Zatrzyma³ siê teœ nad Zatok¹ Neapolitañsk¹, gdzie kaza³ skonstruowaæ rodzaj mostu pontonowego miêdzy dwoma przy¹dkami. Przejeœdœ³ 0 nim konno i na rydwanie tam i z powrotem, a za nim dwór i

pretorianie. Skąd taki pomysł? Może cesarz chciał zażebrać mostu, którym niegdyś król perski Kserkses spiął brzegi Hellespontu?

W połowie września Kaligula ruszył szybko nad Ren. Projektował wielką wyprawę przeciw Germanom. Najpierw jednak wykryto tam przygotowania do zamachu stanu; był to spisek rzeczywisty. Jego senatorscy przywódcy ponieśli śmierć, a pośrednio wmieszane w spisek siostry cesarza, Agrypinę Młodszą i Julię Liwille, wygnano na wyspy. Władca wprowadził tylko dotknięty stop germańskiego brzegu Renu, ale uznano to natychmiast za oświeceniowe zwycięstwo. Podczas gdy prawdziwe i uwiecznione sukcesami walki toczył tam namiestnik Galba (późniejszy cesarz), Kaligula zimował i zbytkował w Lugdunum, obecnym Lyonie. Rozstał się z Lollią Pauliną i poślubił Cezonię, kobietę wprowadził nieszczerzej urody i obciążony trójgiem dzieci z poprzedniego małżeństwa, lecz wywierając na niego wielki wpływ z powodu swej pomysłowości w rozpamiętaniu; już w 30 dni po ślubie urodziła córeczkę, którą cesarz uznał za swoją.

Po powrocie do Rzymu Kaligula rozkazał oświadczyć swego gościa, króla Mauretanii, Ptolemeusza - był on wnukiem Kleopatry i Antoniusza, mieli więc obaj wspólnego przodka - a jego królestwo wcielił do imperium jako nową prowincję. Nabytek, można by rzec, prawie bezkrwawy.

Nowa fala procesów politycznych i konfiskat majątkowych dostarczała ośrodków na wszelkie zachcianki władcy i zabawy dworu. Wreszcie wiosną 40 roku cesarz poprowadził legiony ku północnym wybrzeżom Galii, jakby przygotowując wyprawę do Brytanii. Była to jednak tylko demonstracja. Uznano ją jednak za wielkie zwycięstwo, ponieważ przypadkowo zjawił się w obozie księż brytyjski zbiegły z wyspy. Syt więc chwycił Kaligula powrócić do Rzymu i odbył wjazd owacyjny. Przypomnijmy, że owacja uchodziła za rodzaj skromniejszego triumfu.

Obecność cesarza w stolicy wzmogła powszechny lęk i podejrzania, terror zaś, jak to zwykle bywa, jeszcze podsycał nastroje opozycyjne, zwłaszcza w kręgach najbardziej zagrożonych, to jest senatorskich. Powstawały więc spiski, których wykrywanie stanowiło nową powinność

4 - Poczet cesarzy rzymskich

50

dla politycznych represji. Wytworzyło się błądne koło, a raczej spirala, niejako odpowiednik potęgującego się obłądzenia władcy.

Wśród osób „na liście” znalazł się także sławny mówca Seneka. Uratował się tylko dzięki temu, że uznano go za suchotnika, który już niemal dogorywa - Kaligula więc uśmierdził człowieka skazanego przez samą naturę. A tymczasem Seneka przeżył rzadki szaleńca, w odwecie zaś za dni lęku odmalował jego portret dyszcy nienawości. Już ohydny błocień Gajuszowego oblicza - to twarz Seneki - zdradza jego obłądzenie, podobnie jak przerażająca dzikość oczu głęboko osadzonych; a jakże szpetota wysiejcej głowy, jak ciemna chudość goleni wobec stóp potwornych!

Wykształcenie miał Kaligula, by tak rzec, przypadkowe, choć przyznawano mu pewną siłą wymowy i nieco dowcipnych powiedzeń. I tak np. świetnie określili aforystyczny styl Seneki: piasek bez

wapna. W swych upodobaniach niczym się nie różni od plebsu. Miłowa walki gladiatorów, sprośne sztuki teatralne, świąteczne piosenki i wyuzdane popisy taneczne. Wręcz pasjonował się wyścigami rydwanów. Całe dni przesiadywał w stajni, a swego ulubionego konia podobno chciał mianować konsulem. Co prawda, zamiar ten można by też rozumieć jako szyderstwo wobec senatorów, których rola sprowadzała się jedynie do przyklaskiwania najbardziej szaleńczym, zbrodniczym i głupim pomysłom władcy; czy w takiej sytuacji nie jest obojętne, kto piastuje najwyższe godności - koń, osioł czy człowiek?

Samego siebie uważał Kaligula za boga. Wymagał odpowiedniej czci, identyfikował się z różnymi niebianami, najchętniej chyba z Jowiszem, kazał wznosić sobie ołtarze w samym Rzymie, wyznaczył kapłanów do składania ofiar - wśród nich swego stryja Klaudiusza, którym gardził za to, że interesował go tylko księżki i historia; za przymusowy zaszczyt kapłaństwa wybrańcy poświęcili swemu bogu miliony.

Na domiar wszystkich szaleństw cesarz zaczął też szydzić z oficerów gwardii. Dwaj z nich, Kasjusz Cherea i Korneliusz Sabinus, poprzysięgli mu zemstę. Stosowny moment nadszedł w dniu 24 stycznia 41 roku, gdy na Palatynie odbywały się igrzyska dla uczczenia pamięci Augusta. Kaligula oglądał przedstawienia od rana i wyszedł z teatru dopiero w porze południowej, aby wypocząć w pałacu. Poprzedza go Klaudiusz wraz z dwoma senatorami. Ci trzej skierowali

się wprost do głównego gmachu, natomiast cesarz wraz z jednym tylko senatorem zboczył ku krytemu przejściu, gdzie stali chłopcy przybyli aż z Azji, a mający wystąpić później. Wdał się z nimi w rozmowę i w tym momencie Cherea zadał mu z tyłu cios mieczem. Ostrze ześliznęło się z obojczyka, Kaligula jęknął i przebiegł kilkanaście kroków, ale drogę zastąpił mu Sabinus wbijając miecz prosto w pierze. Na leżącego już Kaligula rzuciła się reszta spiskowców, zadając mu łącznie około trzydziestu ran. W chwili potem zabito też jego żonę Cezonię i córeczkę.

Klaudiusz

52

Tiberius Claudius New Drusus. Ur. 1 sierpnia 10 r. p.n.e., zm. 13 października 54 r. n.e. Panował od 25 stycznia 41 r. do 13 października 54 r. n.e. jako Tiberius Claudius Caesar Augustus Germanicus. Po śmierci został zaliczony w poczet bogów jako Divus Claudius.

Przypadki i historia

Gdyby nie tych kilka, może kilkanaście kroków, gdyby nie ów moment nieuwagi i wypadek, jakże inaczej potoczyłyby się losy i Klaudiusza, i Rzymu! Szedł przecież tamtego dnia styczniowego z pałacowego teatru do pałacu tuż przed Kaligulą, lecz nie spostrzegł, że cesarz w pewnej chwili zboczył ku krytemu przejściu, gdzie czekała nań grupa chłopców z Azji - i śmierć. Klaudiusz i dwaj idący z nim senatorzy nie obejrzeliby się za siebie; na pewno poszliby za Kaligulą lub poczekali przy wejściu do korytarza, choćby tylko przez grzeczność. Gdyby tak uczynili, Klaudiusz niechybnie podzieliłby los cesarza, zostałby zabity, spiskowcy bowiem postanowili nie oszczędzać nikogo z rodziny panującej. A

tymczasem ci trzej spokojnie przemierzali dziedziniec i już wchodzili do pałacu, gdy nagle rozległ się przeraźliwy krzyk trwogi, wybuch zgwałcenia, powstało zamieszanie.

Przeżalenie, bezład, panika ogarnęły całą Palatyn, a potem także stolicę. Spiskowcy nie mieli żadnego planu, co mają czynić dalej. Zrobili swoje i po prostu odeszli, natomiast żołnierze przybocznej straży germańskiej rozjuszeni śmiercią swego pana gotowi byli mordować każdego, kto stanął na ich drodze. Senat zebrał się natychmiast

w sali Jowisza na Kapitolu i liczni mówcy zaczęli żądać przywrócenia republiki. Przecież nie ma już żadnego przedstawiciela dynastii! Pora wreszcie skończyć z jedynowładztwem, terrorem, szaleńcami rodzin Juliuszów i Klaudiuszowi Toteż kiedy zabójca cesarza, trybun Kasjusz Cherea, odważył się wreszcie stanąć pod wieczór przed senatem, otrzymał jako hasło dla kohort miejskich słowo Libertas - wolność. Obrady przeciągnęły się do późnej nocy, choć bowiem wszyscy deklamowali o republice, bardzo wielu skrycie chciałoby utrzymania jedynowładztwa, każdy zaś widział jako przyszłego cesarza - siebie. Postanowiono więc poświęcić debatę na dzień następny, 25 stycznia. Lecz jeszcze tegoż wieczora sytuacja uległa całkowitej zmianie.

Znalazł się, ocalał, przedstawiciel panującej rodziny! Senat zapomniał o nim, nikt bowiem nigdy nie traktował go poważnie, nawet najbliżsi krewni. Przecież taki jego matka, Antonia, nazywała go monstrum zaczętym, ale nie dokończonym przez naturę. I ona to, aby zobrazować swoją tępotę, używała porównania: „Jest głupszy nawet od mego syna Klaudiusza!” Także babka Liwia, kobieta młoda i przenikliwa, odnosiła się doń z pogardą. August wolał nie pokazywać go publicznie, choć dostrzegał w nim dużo wewnętrznej szlachetności i niekiedy podziwiał trafność jego wypowiedzi. Tak, ale pewna wada wymowy sprawiała, że wszystko, co Klaudiusz chciał rzec, wypadało jakoby śmiesznie. A jeszcze to, że chwilami trzęsła mu się głowa! I że powróczył jeden nog! Były to zapewne skutki jakiejś choroby przebytej w dzieciństwie, nad tym wszakże współczesni ani się nie zastanawiali, ani też nie litowali. W ich odczuciu taka aparycja nie licowała z godnością poważnego mężczyzny i nie pozwalała na czynne uczestnictwo w życiu politycznym. Toteż nie powierzano Klaudiuszowi nigdy żadnych odpowiedzialnych urzędów państwowych lub wojskowych. Przez 50 lat pozostawał w cieniu. Cieszył się tylko nad księżkami, pisał uczone traktaty, grał w kości, oddawał się chętnie rozkoszom stołowym i łoża. Honorowe godności, które piastował za Kaliguli, przyniosły mu tylko upokorzenia i straty materialne, musiał bowiem dobrze opłacać owe zaszczyty. Doprawdy, senatorzy mieli raczej nie uwzględniając w ogóle jego osoby w swych kalkulacjach politycznych pozamordować Kaliguli.

Pozbawieni dowództwa żołnierze początkowo również nie myśleli

o tym niemrawym dziwaku. Jednakże któryś z nich krzyknął wieczorem po opustoszałych komnatach pałacu dostrzegł czyjeś nogi za kotarą werandy. Rozchylił zasłonę i wyciągnął - struchlałego Klaudiusza. Chyba to on pierwszy powitał go radośnie okrzykiem: Ave Caesar ~ Witaj, Cezarze! Bo też był to prawdziwy dar bogów dla pretorianów, którzy musieli mieć swego pana, jakiegokolwiek pana, by nadal paradować, błądzić, opływać w przywileje. Klaudiusz, przeniesiony do koszar, został tam okrzyknięty cesarzem jeszcze tego wieczora. Wciąż jednak drżał ze strachu, wciąż nie wiedział, co ma

czynią dalej, a wśród ludu rozszły się pogłoski, że wzięto go do koszar tylko po to, aby dokonać egzekucji.

Na wieść o tym wydarzeniu senat usiłował jeszcze pertraktować z Klaudiuszem noc i dnia następnego. Samego Klaudiusza może dałoby się przekonać i odsunąć, albowiem władzy nie pragnął, ale przypadkowo u jego boku w tych decydujących godzinach znalazł się życzliwy rówieśnik, młody doradca, przyjaciel od lat - król judejski Herod Agrypa. Był on wnukiem Heroda Wielkiego - tego od „rzezi niewiniątek” - a przybył niedawno z Palestyny do Rzymu, aby prowadzić rozmowy z Kaligulą. Teraz uznał za stosowne stanąć po stronie Klaudiusza, gdyż spodziewał się - słusznie, jak pokazała przyszłość - że będzie to korzystne i dla niego samego, i dla ludności Judei. Wreszcie, już 25 stycznia, nastąpił fakt decydujący: kohorty miejskie, dotychczas lojalne wobec senatu, przyłączyły się do pretorianów. Senat musiał ustąpić - uznał Klaudiusza za cesarza.

Klaudiuszowi pomógł więc przypadek. Pomógł a opieszałość spiskowców i senatorów. A przede wszystkim to, że przez pół wieku nikt go nie dostrzegał na dworze, mógł więc przetrwać wszystkie burze, intrygi, zbrodnie, które kolejno zabierały tyłu przedstawicieli jego rodziny.

Cesarz historyk, historia i cesarz

Klaudiusz objął rządy, ale od samego początku obarczony go w oczach arystokracji rzymskiej dwie winy ciężkie i nie do darowania. Po pierwsze, miał aparycję niepoważną wręcz ośmieszającą. Po drugie? ośmielił się pozostać przy życiu i pojawić się w najbardziej niestosownym momencie, kiedy szansa odrodzenia ustroju republikańskiego

wydawała się wyjątkowo realna. Trudno się zatem dziwić, że opinie współczesnych pisarzy są zdecydowanie niechętne Klaudiuszowi i stronnictwu, wszyscy oni byli bowiem w jakimś stopniu związani z senatem. A cóż powiedzieć o takim Senecie, ośmieszającym mistrzu słowa, który miał osobiste powody, by po prostu nienawidzić Klaudiusza! Ponieważ zachowały się w świadomości literackiej i były czytane przez wieki, dokumenty innego typu przetrwały tylko w szczątkach i znane są jedynie specjalistom, powstał w świadomości Europejczyków bardzo niepocholebny obraz tego władcy. Owszem, w ostatnich dziesięcioleciach pojawiły się prace próbujące zmieniać ów portret na bardziej obiektywny, co odbiło się nawet w utworach literackich - na przykład w znanych powieściach R. Gravesa - ale do pełnej, rzetelnej, zrównoważonej oceny postaci i rządów Klaudiusza jeszcze daleko. I w świadomości nie wiadomo, czy będzie ona kiedykolwiek możliwa, skoro wśród podstawowe, tj. pisma historyków, są skąpe niechęć, inne zaś zachowane we fragmentach. Trzeba też wystrzegać się popadania, przez przekorę, w drugą skrajność - tendencję do wybielania i wychwalania cesarza, który miał jednak wady - jedno tylko ośmieszające, inne bardzo przykre.

Sprawa ta stanowi również szczególnie wyrazisty przykład władztwa, jakie sprawuje nad naszym widzeniem przeszłości obraz raz nakreślony. A cóż dopiero, jeżeli jego twórcami są pisarze tej miary co Tacyt i Seneka! Ktoś ośmielił się konkurować z nimi pod względem formy wypowiedzi, ktoś zdobędzie taki autorytet, umocniony opiniami wielu wieków? Wynika stąd wniosek oczywisty, który winni dobrze sobie uświadomić wszyscy sprawujący władzę w jakimkolwiek kraju i w jakiegokolwiek epoce: potomność osądza polityków nie według ich rzeczywistych czynów, lecz według dzieł pisarzy danego okresu. Stąd

wskazówka: czyj dobrze z ludźmi pióra, a pamięć o tobie będzie też dobra i trwała, oczywiście, jeżeli potrafisz odróżnić zwykłego pochlebcę od człowieka z prawdziwym talentem i znosić cierpliwie jego lanaberie, dziwactwa, złośliwości, nierzadkie przywary Apollinowej braci.

Jakże jednak scharakteryzować w ramach tak ciasnych postać

niewątpliwie kontrowersyjną, sprawiedliwie rozłożyć blaski i cienie?

alicy chyba wskazać przede wszystkim fakty najważniejsze, a zara-

m bezsporne i dobrze poświadczone, zaczynając od pierwszych dni

nowego panowania, by potem przejść do rzeczowego, a nie chronologicznego grupowania pewnych kwestii.

Zabójcy Kaliguli zostali skazani na śmierć. Klaudiusz nie mógł postąpić inaczej. Wprawdzie sam nienawidził swego bratanka, ale przecież był on cesarzem, a zabójstwo bez wyroku jest zawsze tylko morderstwem i musi zostać ukarane, aby nie stwarzać groźnego precedensu. Jednocześnie wszakże ogłoszono pełną amnestię za wypowiedzi i czyny popełnione w dniach 24 - 25 stycznia. Ustawy i zarządzenia z okresu poprzedniego panowania poddano skrupulatnej rewizji, a wiele z nich, zwłaszcza podatkowych, uchylono. Przeprowadzono dokładną rewizję procesów i przejrano listy więźniów, a następnie uwolniono prawie wszystkich zatrzymanych z wyjątkiem rzeczywistych przestępców.

Uwięziono natomiast niewolników i wyzwoleńców, którzy w minionym okresie składali donosy na swych patronów. Odwołano z wygnania osoby skazane przez Kaligulę, wśród nich także dwie jego siostry, Julię i Agrypinę. Majętki, które skonfiskowano za Tyberiusza i Kaliguli, obecnie zwrócono dawnym właścicielom lub ich spadkobiercom. I wreszcie zakazano wnoszenia oskarżeń o obrazę majestatu.

Powie ktoś, że zazwyczaj nowe rzeczy rozpoczynają się od serii sensownych posunięć i pięknych gestów, które jednak w miarę upływu czasu stopniowo nikną, gasną, zamierają, i wszystko powraca do dawnego, to jest złego stanu rzeczy. Tak przecież było i za Kaliguli! Prawda. Ale w tym wypadku główną zasadę praworządności utrzymano przez całe panowanie, choć oczywiście zdarzały się potknięcia, błędy, a nawet nadużycia w niektórych sprawach szczególnych. Jeżeli zresztą Klaudiusz ścisła te zasady, to wina nie zawsze leżała po jego stronie. I tak już w 42 roku, czyli drugim panowania, namiestnik Dalmacji, Kamillus Skrybonian proklamował przywrócenie republiki; natychmiast przyłączyło się doń wielu senatorów, wciłą gardzących nowym cesarzem. Legiony wszakże nie poparły namiestnika, republika bowiem była im obca, a ustrój obecny zadowalał. Rewoltę więc szybko stłumiono, a jej przywódców ukarano surowo.

Klaudiusz traktował poważnie swoje obowiązki. Był w ogóle człowiekiem niezmordowanej pracowitości. O tym świadczą choćby fakt, że nawet jako władca imperium nie zaniechał studiów historycznych i pisarstwa. W sumie dorobek tych jego zamiowań przedstawia

się imponująco: Autobiografię księgi 8; Historii wojen domowych księgi 40; Historii Etrusków księgi 20; Historii Kartaginy księgi 8. Były też inne. Widać w zainteresowaniach wpływ wielkiego dziejopisarza Li-wiusza, którego był uczniem.

Posiad³ również œwietn¹ znajomoœæ literatury i jêzyka Greków. Co prawda jego rozmyœlenia nad sprawami jêzyka prowadzi³y te¿ do pewnych dziwactw; jednym z nich by³o np. wprowadzenie trzech nowych liter do alfabetu. Aby uczciæ uczonego cesarza, jego koledzy -oczywiêcie w zakresie nauki - w s³awnym Muzeum Aleksandryjskim za³o¿yli nowy instytut, Claudianum, gdzie miano studiowaæ i ka¿dego roku odczytywaæ w ca³oœci Historiê Etrusków oraz Historiê Kartaginy. Lecz nic siê nie dochowa³o z Klaudiuszowego piœarstwa poza nik³ymi fragmentami. Mo¿na by wiêc twierdziæ, ¿e s³aba by³a ich treœæ i forma, skoro potomnoœæ nie dba³a o te ksiêgi. Istotnie, styl Klaudiusza wydaje siê niekiedy dziwaczny, a tok wywodów czêsto przerywa³y przypadkowe dygresje. Jeœli natomiast chodzi o treœæ, to zachowane urywki wskazuj¹, ¿e autor zebra³ cenny materia³.

A jego zajêcia jako panuj¹cego? Otó¿ w³acenie styl edyktów, mów, rozporz¹dzeñ dowodzi niezbiecie, ¿e redagowa³ je osobiœcie, rozpatruj¹c sprawy wielkiej i ma³ej wagi; decyzje w istocie wydaj¹ siê trafne. Samo rozeznanie siê w mnogoœci problemów ogromnego pañstwa wymaga³o nies³ychanego wysi³ku, a przecie¿ Klaudiusz nie mia³ ¿adnego doœwiadczenia politycznego. Równie gorliwie, a nawet z zami³owaniem, wykonywa³ swe obowi¹zki sêdziowskie. Co prawda miano mu za z³e, ¿e procesy nie zawsze odbywa³y siê jawnie, wyrokowa³ zaœ kapryœnie. By³ rzeczywicie wybuchowy, ale sam zdawa³ sobie z tego sprawê i czêsto przeprasza³ osoby, które nies³usnie skarci³ lub niegrzecznie potraktowa³ w jakiegokolwiek sytuacji. Ale znowu niechêtni mu utrzymywali, ¿e tak postêpuj¹c podrywa autorytet w³adcy. Kwestia do dyskusji.

Skoro sam cesarz nie by³ w stanie kierowaæ wszystkimi agendami, senatorom zaœ nie ufa³, zrodzi³a siê koniecznoœæ nowych metod administracji. Polega³o to na tym, ¿e Klaudiusz powierza³ swym Wyzwoleñcom pewne niby-resorty, czy te¿, mówi¹c po dzisiejszemu, Ministerstwa. Tak wiêc obok tradycyjnego systemu zarz¹dzania powstawa³ odmienny, podleg³y jedynie i bezpoœrednio w³adcy. To Prawda, ¿e wyzwoleñcy stawali siê niekiedy zbyt mo¿ni, prawda te¿, ¿e 57

w pewnych wypadkach dopuszczali siê nadu¿yæ. Zasada wszak¿e by³a s³uszna, tote¿ póŹniej nowy system umacnia³ siê, dzia³a³ bowiem sprawniej od poprzedniego, który zreszt¹ nie zosta³ usuniêty, lecz ulega³ tylko stopniowemu ograniczaniu.

Czy reforma ta, a raczej jej zal¹¿ki, stanowi³a œwiadome dzie³o Klaudiusza, czy te¿ raczej automatyczny skutek pewnej sytuacji, to jest nieufnoœci do senatorów? Nad tym mo¿na siê zastanawiaæ, natomiast nie ma w¹tpliwoœci, ¿e Klaudiusz z w³asnej inicjatywy, konsekwentnie i celowo zacz¹³ nadawaæ hojnie obywatelstwa rzymskie mieszkañcom prowincji. By³a to polityka z gruntu odmienna od tej, któr¹ stosowali dotychczasowi cesarze; mia³a przed sob¹ przysz³oœæ i donios³e znaczenie historyczne. Imperium, jak pojmowa³ Klaudiusz, powinno staæ siê wspóln¹ ojczyzn¹ ró¿nych ludów.

Ale rozszerzy³ te¿ granice pañstwa, jak nikt po Auguœcie. Dokona³ podboju Brytanii, który August tylko rozwa¿a³, a usi³owa³ zrealizowaæ Kaligula. Wzi¹³ udzia³ w wyprawie na wyspê i dotar³ do miejscowoœci Camulodunum, czyli Colchester. Sta³o siê to w 43 roku. W nastêpnym roku jego wodzowie zajêli w Afryce Mauretaniê, gdzie utworzono dwie nowe prowincje. I wreszcie na Ba³kanach rzymsk¹ prowincj¹ sta³a siê w 46 roku Tracja, obecna Bu³garia.

A dzia³alnoœæ budowlna Klaudiusza? Mo¿na o tym powiedzieæ krótko s³owami staro¿ytnego historyka: budowa³ niewiele, ale by³y to rzeczy ogromne i po¿yteczne. Doprowadzi³ dwa nowe akwedukty do stolicy. Ruiny jednego z nich, Aqua Claudia, imponuj¹ do dzie. Utworzy³ du¿y port w Ostii, by u³atwiæ zaopatrzenie Rzymu. W Italii œrodkowej osuszy³ jezioro Fucinus prac¹ trzydziestu tysiêcy ludzi, którzy przez kilka lat kopali podziemny tunel w masywie górskim.

Ju¿ te wymienione prace i zas³ugi Klaudiusza wystarczy³yby z naddatkiem, by zapewniæ dobre imiê w historii niejednemu w³adcy. A przecie¿ to jeszcze nie wszystko! Mimo to Klaudiusz, jak siê rzek³o, pozostaje wci¹¿ postaci¹ kontrowersyj¹, jako cz³owiek i jako panuj¹cy. Niektóre przyczyny, które to sprawi³y, ju¿ zosta³y wskazane. Wypada wszak¿e omówiæ jeszcze jedn¹, bardzo istotn¹ i ludzk¹. A w³aciwie ta jedna sprawa winna nosiæ imiê podwójne, imiê dwóch ¿on Klaudiusza: Mesaliny i Agrypiny M³odszej.

58 *!

ony Klaudiusza

Jjje mia³ nigdy szczêœcia do kobiet, choæ od wczesnej m³odoœci³ atwo ulega³ ich wp³ywom; a mo¿e w³acenie dlatego? Po raz pierwszy zarêczy³ siê w wieku prawie 20 lat, lecz wnet zerwa³ z dziewczyn¹, jej bowiem rodzice narazili siê czymœ cesarzowi Augustowi. Wybra³ sobie now¹ narzeczon¹, ale zmar³a ona dok³adnie w dniu œelubu. W kilka lat póŹniej, ju¿ za panowania Tyberiusza, poj¹³ Plaucjê Urgulanillê - na pewno nie z mi³oœci, lecz z wyrachowania, albowiem matka wybranki by³a przyjació³k¹ Liwii, wdowy po Augustocie, kobiety wci¹¿ bardzo wp³ywowej. Mia³ z Urgulanill¹ dwoje dzieci, Druzusa i Klaudiê. Ch³opiec, zarêczony z córeczk¹ Sejana, wszechmocnego prefekta pretorianów, zmar³ tragicznie w pompejañskiej willi: gruszka, któr¹ dla zabawy podrzuca³ i chwyt³ w usta, zatka³a mu tchawicê. Wkrótce potem Klaudiusz doszed³ do wniosku, ¿e ¿ona go zdradza, a maleñka Klaudia jest córk¹ nie jego, lecz pewnego wyzwoleñca. Przeprowadzi³ wiêc rozwód i kaza³ po³o¿yæ dziewczynkê - nag¹, jak na œwiat przysz³a! - przed drzwiami domu matki. O jej póŹniejszych losach historia milczy. on nastêpna, Elia Petyna, mia³a podobno przykry charakter, wnet wiêc dosz³o do rozwodu z jakichœ b³ahych przyczyn. Pozosta³ wszak¿e owoc ma³¿eñstwa, córka Antonia. Jej ¿ycie u³o¿y³o siê tragicznie. Gdy mia³a kilkanaœcie lat, poœelubi³a senatora Gnejusza Pompejusza i rych³o owdowia³a. Pompejusz bowiem zosta³ stracony z wyroku w³acenie Klaudiusza, wówczas ju¿ cesarza, podobno za udzia³ w spisku. Drugiego mê¿a Antonii, Lucjusza Syllanusa, zg³adzi³ Neron, który póŹniej sam chcia³ j¹ poœelubiæ, a gdy jednak odmówi³a - zap³aci³a za to ¿yciem.

Trzeci¹ ¿on¹ Klaudiusza by³a jego kuzynka Waleria Mesalina. Oboje mieli wœród swych przodków Oktawie, siostrê cesarza Augusta. Klaudiuszowi by³a ona babk¹, Mesalinie prababk¹; nale¿eli wiêc do dwóch ró¿nych pokoleñ. W 39 roku, gdy odby³ siê œelub, Klaudiusz "czy³ sobie 48 lat, ona zaœ najwy¿ej 15. Ró¿nica wieku by³a wiêc ogromna, nawet jak na staro¿ytno obyczaj, kiedy dziewczêta z regu³y wychodzi³y za m¹¿ wczesnie i za panów znacznie starszych od siebie. Urodzi³a najpierw Oktawie, przysz³¹ ¿onê i ofiarê Nerona. W 41 roku, 8% Klaudiusz by³ ju¿ cesarzem, Mesalina powi³a syna - Germanika. 43 roku, kiedy zdobyto Brytaniê, zmieniono jego imiê na Brytanni Us> Brytanik. I on te¿ w przysz³oœci musia³ umrzeæ z woli Nerona. 59

Kręćmy legendy o Mesalinie, o jej temperamencie i nienasyconym gódnie seksualnym. Faktem jest, że miała całe zastępy jawnych kochanków z najwyższych sfer arystokracji. To może by jakoś przebolano, ale jej nie wystarczały orgie pałacowe. Cesarzowa wymykała się nocami z Palatynu i regularnie odwiedzała dom publiczny, gdzie rzetelnie pracowała pod imieniem Likiski. Podobno urządziła kiedyś zawody „na wytrzymałość” z najbardziej renomowanymi kolegami - i zwyciężyła.

Te wyczyny obciążały tylko moralność - jeżeli o takiej można w ogóle mówić - Mesaliny. Ważniejsze natomiast konsekwencje dla życia wielu osób, a nawet dla państwa, miały inne cechy jej charakteru: chciwość, okrucieństwo, bezwzględność, zwąszcza w stosunku do kobiet. Już w 41 roku sprawiła, że wygnano bratanicę Klaudiusza, Julię, oraz młodszego Senekę, który rzekomo z nią cudzołóstwo. Później, gdy wykryto spisek namiestnika Dalmacji, otwarto się przed Mesaliną i sprzymierzonym z nią wyzwolencem Narcyzem wspaniałe pole do popisu. Wspólnymi siłami spowodowali zgubę mnóstwa wybitnych osobistości z jakichkolwiek względów im niewygodnych. Ale szczególnymi zbrodniami Mesaliny zaznaczyła się 47 rok. Wtedy w czasie zginienia Waleriusz Azjatyk, dwukrotny konsul, niemiły cesarzowej dlatego, że miał romans z Poppeją Sabiną, która uchodziła za najpiękniejszą kobietę ówczesnego Rzymu, a na domiar złego ośmieliła się uwodzić aktora Mnesterę, podobającego się Mesalinie. Poza tym cesarzowa położyła wspaniałych ogrodów Azjatyka. Został on przewieziony ze swej willi nad Zatoką Neapolitańską do Rzymu, gdzie cesarz osobiście prowadził przesłuchania. Skazano go, ale w dowódski pozwolono wybrać rodzaj śmierci. Waleriusz Azjatyk zachował się do końca po męsku. Odbił w swym pałacu gimnastykę, wykpił się, pouczał, oglądano stos pogrzebowy, na którym miano spalić jego zwłoki, a następnie polecił przesunąć go w inne miejsce, by ogień nie osmolił gałęzi drzew. Dopiero wtedy lekarz otworzył mu żyły. W tymże czasie ludzie Mesaliny zmusili do popełnienia samobójstwa Sabinę. Osierociła ona

córkę już dorastającą, o imieniu i urodzie matki, przyszłą żonę Nerona, podobno sam Klaudiusz nic nie wiedział o sprawie i śmierci Sabiny, co oczywiście nie usprawiedliwia go jako władcy. Ale który z rządzących zna naprawdę wszystkie nieprawości dziejące się w jego państwie?

Mesalina posunęła się wreszcie w swej bezczelności tak daleko, że jesienią 48 roku formalnie poślubiła młodszego senatora Gajusza Syliusza. Był to już fakt polityczny, groźny także dla wyzwolenców, Narcyz więc zdecydował się otworzyć oczy Klaudiuszowi, przebywającemu wtedy w Ostii. W tym czasie dnia Mesalina i jej goście oświadcili w Rzymie pałdździennikowe gody Bachusa i winobranie. Jeden z uczestników zabawy wspinał się na wysokie drzewo, a gdy wśród śmiechów pytano go z dołu, co stamtąd widzi, krzyknął: „Burza, burza nadciąga od Ostii!”

I nadciągała rzeczywistość. Cesarz stanął w koszarach pretorianów, gdzie natychmiast doprowadzono wszystkich kochanków wiarygodnej z Syliuszem na czele. Po krótkim przesłuchaniu dawali kolejno gówy pod topór. Sama Mesalina jeszcze próbowała dotrzeć do męża, ale Narcyz nie dopuścił ani jej, ani najstarszej westalki. Wieczorem dnia następnego Klaudiusz zapytał, gdzie jest „nieszczęsna” (użył w czasie tego słowa - misera); niech się zjawi nazajutrz i przedstawi swą sprawę! Czy to dowód ścabości cesarza? Niekoniecznie. Dotychczas rzecz miała charakter polityczny, istniały bowiem podejrzenia, że przygotowywano zamach stanu, aby osadzić na tronie „męża” Mesaliny, Syliusza. Skoro wszakże spisek wykryto i rozgromiono, pozostała tylko sprawa osobista i tu Klaudiusz mógł pozwolić sobie na

wspania³omyœlnocœæ wobec matki dwojga jego dzieci. Lecz Narcyz ba³ siê tego œmiertelnie. Natychmiast wiêc wybieg³ z komnaty i polecic³ oficerowi s³u¿bowemu, by wykona³ wyrok na Mesalinie bezzw³ocznie.

Ona zaœ przebywa³a w swych rajszych ogrodach, które zdoby³a przez œmieræ Azjatyka. P³aka³a i rozpacza³a, ale czepia³a siê te¿ z³udnej nadziei, a nawet chwilami wybucha³a gniewem. Matka, Domicja Lepida, która nie widywa³a siê z Mesalina przez ca³e lata i potêpia³a tryb ¿ycia córki, obecnie towarzyszy³a jej wiernie. Prosi³a, by nie czeka³a na przybycie kata, bo minê³o ju¿ wszystko, jedyne zaœ, co mo¿e uczyniaæ, to godnie umrzeæ. Nagle rozleg³o siê mocne stukanie do zaryglowanej bramy. Nikt nie ocœmieli³ siê otworzycæ, œo³nierze wiêc wdarli siê si³. Oficer milcz¹c stan¹³ przy kobietach, za to towarzyszy¹cy 61

mu s³uga Narcyza nie szczêdzi³ wyzwisk. Mesalina wziê³a sztylet, ale rêka jej dr¿a³a, nie mia³a si³y wbiaæ sobie ostrza w pierœ lub w szyjê. Pomóg³ jej zniecierpliwiony oficer mocnym pchniêciem.

Klaudiusz pozornie zachowa³ ca³kowit¹ obojêtnocœæ na wieœæ

O œmierci ¿ony. Jak jednak odgadn¹æ, co czu³ w g³êbi serca? I czy owa niby obojêtnocœæ, któr¹ tylu mia³o mu za z³e, nie by³a jedyn¹ reakcj¹ godn¹ mê¿czyzny i cesarza? Jakêe bowiem inaczej mia³by siê zachowaæ? - a³owaæ wiaro³omnej? Rozpaczaæ nad œmierci¹ wyuzdanej rozpustnicy? A mo¿e poniewieraæ jej pamiêci¹? Jednakêe wci¹¿ o niej myœla³, wci¹¿ j¹ przywo³ywa³. I chyba w³acenie tym, a nie jakimœ dziwacznym roztargnieniem, nale¿y t³umaczyæ zdumiewaj¹ce pytanie, z jakim zwróci³ siê któregocœ dnia do s³u¿by, kiedy podawano do sto³u: „Czemu pani nie przychodzi?”

Zaraz po dramacie uroczycie przyrzek³ swym pretorianom, ¿e odt¹d bêdzie ¿y³ w celibacie, poniewa¿ wszystkie jego dotychczasowe ma³¿eñstwa nie by³y udane. Ale rych³o zmieni³ postanowienie i na Palatynie zaczêto rozwa¿aæ, która z wielkich pañ zostanie cesarzow¹. Najwiêcej do powiedzenia mieli oczywicæ wyzwoleñcy, Klaudiusz bowiem darzy³ ich ogromnym zaufaniem. Jednakêe ka¿dy z nich popiera³ inn¹ kandydaturê. Narcyz, g³ówny sprawca upadku Mesaliny - poprzedni¹ ¿onê cesarza. Twierdzi³, ¿e kobieta ta, dobrze ju¿ znana, na pewno otoczy troskliw¹ opiek¹ nie tylko swoj¹ Antoniê, lecz równie¿ Brytanika i Oktawie. Ale pomys³ by³ zbyt dziwacznym, tote¿ prawdziwe szansê mia³y tylko kandydatki wyzwoleñców Kallista

1 Pallas. Pierwszy popiera³ piêkn¹ i zawrotnie bogat¹ Lollie Paulinê, przed kilku laty przez krótki czas ¿onê Kaliguli. Ktoœ ze wspó³czesnych widzia³ j¹ na skromnym przyjêciu w sukni ze szmaragdów i pere³ wartocœci co najmniej 40 milionów sesterców. Ale maj¹tek cesarzowi nie imponowa³, a zwi¹zek Lollii z Kaligul¹, choæ wymuszony i krótkotrwa³y, na pewno go zra¿a³. Ostatecznie wiêc zwyciê¿y³ Pallas, popieraj¹cy Agrypinê M³ods¹.

Agrypina mia³a wtedy 32 lata. By³a prawnuczk¹ cesarza Augusta, rodzon¹ siostr¹ Kaliguli, a wiêc bratanic¹ Klaudiusza. Pokrewieñstwo zbyt bliskie? Argumentowano: ale¿ to w³acenie dobrze! Po có¿ by cesarz mia³ siê wi¹zaæ z nowym domem i wci¹gaj¹c do rodziny obcych ludzi rozbudzaæ ich ambicje? Wprawdzie Agrypina ma syna, Lucjusza Domicjusza urodzonego w 37 roku, ale jego ojciec Gnejusz nie ¿yje ju¿

od kilku lat, choć może okazać się tak użyteczny dla dynastii, jak za Augusta synowie Liwii z jej pierwszego małżeństwa, Tyberiusz i Druzus. I wreszcie, należy się Agrypinie jakieś zadanie za to, co wycierpiała od szaleńca Kaliguli, który wygnał ją ze stolicy na prawie bezludną wyspę!

Na początku 49 roku senat postanowił na wniosek tego cenzora Wite-liusza ubrać Klaudiusza, by poślubił Agrypinę. Tylko bowiem ona, cęwna rodem, czystości obyczajów, wypróbowanym macierzyństwem, ulży mu w troskach domowych i pozwoli poświęcić się wyjątkowo sprawom państwa. Tego samego dnia lud, rzekomo spontanicznie. Jakże mógłby cesarz oprzeć się zespolonym prośbom senatu i ludu? Poślubił Agrypinę w dwa dni po tej dobrze przygotowanej manifestacji uczuć.

Podczas uroczystości weselnych nagle rozszalała się wieść, że Juniusz Syllanus, do niedawna narzeczony Oktawii, córki Klaudiusza, popełnił samobójstwo. Był pierwszą ofiarą Agrypiny. Przeszkadzała jej, ponieważ postanowiła, że to jej syn zostanie mężem Oktawii. Doprowadziła więc podstępnie do wykluczenia Syllanusa z senatu i odebrania mu urzędu pretora; między innymi, przed którym otwierała się cęwna przyszłość, została po prostu zaszczuty na śmierć.

Dla Seneki sukces Agrypiny oznaczał natomiast powrót do prawdziwego życia: została odwołana z wygnania. Wkrótce otrzymała godność pretora oraz pieczęć nad wychowaniem syna cesarzowej, Lucjusza Domicjusza. Ledwie rok minął, a choć zmieniła nazwisko, adoptowany bowiem w lutym 50 roku przez Klaudiusza zwał się odtąd - Neron Klaudiusz Druzus Germanik Cezar. Do historii przeszedł po prostu jako Neron. Sama Agrypina otrzymała tytuł augusty. W tymże roku wysłano weteranów jako osadników do miasta nad Renem, w którym się urodziła przed przeszło trzydziestu laty. Miastu temu dano nazwę Colonia Claudia Augusta Agrippina. Jest to dzisiejsza Kolonia.

Wpływy cesarzowej, z którą współdziałała wyzwoleniec Pallas, przetrwały ustawicznie. Wykorzystywała je różnie, nieraz wręcz zbrodniczo.

63

DYNASTIA JULIJSKO-KLAUDYJSKA

G. Juliusz Cezar

G. Juliusz Cezar

Julia —|—> M Attius? Balhus Atlia -*-r*- G. Oktawiusz

-*-r*-

Oktawia -*-r*" G Marcellus Skrybonia |

T

adopi przez dykt. Cezara z AUGUST

—^- Julia Stars/a •

- M. Agrypa Wipsania

T

‡ T. Klaudiusz Neron

cesar; TYBERIUSZ adopt. pr/ei-Augusta

Gajusz Cezar Julia M³odsza Lucjusz Cezar Agrypina Starsza Agrypa Postumus Druzus f**
Liwilla) adopt. pr/ei Augusta adopt. paez Augustia {-}•• Germanik) adopt. pr/.e/
Augustu

Julia Tyberiusz Gcmellu:

- L Domicjusz

Antonia M³odsza * t ‡> Druzus

r

Germanik {m >‡ Agrypina Starsza Liwilla (* w Pruzus

syn ces. Tybenusu)

Neron Druzus Gajusz Druzylla Julia

cesarz KAL1UULA

Gn. Domicjusz ‡ ‡ m Agrypina M³odsza m

L Domicius/

KLAUDIUSZ ' i» Mesalina »- Oklawia brytanik

adopt. przez ces KJaudiusza cearz NERON

niczo Ponieważ nienawidzi³a pięknej, bogatej Lolli Pauliny, która oemiel³a siê byæ jej rywalk¹, doprowadzi³a do tego, że j¹ wygnano, pozbawiono maj¹tku, skazano na œmieræ. Kaza³a sobie przynieœæ odcie¹t¹ g³owê nieszczêsnej i skrupulatnie zbada³a zêby, aby siê upewniæ, że to na pewno tê kobietê zabito.

Jedyn¹ przeciwwagê dla Agrypiny stanowi³ na dworze wyzwoleniec Narcyz. Znalaz³ siê on w sytuacji podwójnie niebezpiecznej. Wiedzia³ przecie¿, że cesarzowa go nienawidzi, ale nie móg³ te¿ spodziewaæ siê niczego dobrego, gdyby po Klaudiuszu na tronie zasiad³ Brytanik, przyczyni³ siê bowiem do œmierci jego matki, Mesaliny. Czuwa³ wiêc pilnie nad Źyciem i bezpieczeñstwem Klaudiusza, jednocześnie zjednuj¹c sobie przychylnœœæ ch³opca. Odnosi³ siê doñ z ostentacyjn¹ czu³oœci¹, g³oœno b³agaj¹c bogów, by Brytanik

dorós³ jak najszybciej i wzi¹³ pomstê zarówno na zabójcach matki, jak te¿ na nieprzyjacio³ach ojca. Dawa³ oczywiêcie do zrozumienia, ¿e tymi ostatnimi s¹ Pallas i Agrypina.

Pod wp³ywem Narcyza tak¿e Klaudiusz zwraca³ sie serdecznie do swego prawdziwego syna, którego skrzywdzi³ adoptuj^{1c} Nerona, podobno zamierza³ zezwoliæ na przywdzianie przez Brytanika togi mêskiej, co oznacza³oby upe³noletnienie, a zniweczy³oby plany Agry-piny, d¹¿¹cej do osadzenia na tronie swego syna.

Jesieni¹ 54 roku Narcyz cierpi^{1cy} na bóle podagryczne wyjecha³ na kuracjê do miasteczka Sinuessa, do ciep³ych wód tamtejszych, dobry dzieñ drogi na po³udnie od Rzymu. 14 paŸdziernika dotar^{3a} do niego wiadomoœæ, ¿e cesarz zmar³ i - niemal jednoczenie - przybyli tu ¿o³nierze, by go uwiêziæ.

Co by^{3o} przyczyn¹ œmierci Klaudiusza? Istnia^{3a} zgodna opinia, ¿e zosta³ otruty poprzedniego dnia podczas wieczornego posi^{3ku}. Przypuszczano, ¿e jad znalaz³ siê w jego ulubionej potrawie przyrz¹dzanej z grzybów. Inni twierdzili, ¿e kiedy zacz¹³ wymiotowaæ, przyboczny lekarz w^{3o}¿y³ mu do gard^{3a} pióro umoczone w silnej truciŸnie. Ale to tylko przypuszczenie. Faktem by^{3o}, ¿e cesarz mêczy³ siê ca³¹ noc i zmar³ dopiero przed œwitem, 14 paŸdziernika. Agrypina jeszcze przez kilka godzin trzyma^{3a} jego œmieræ w tajemnicy; kaza^{3a} nawet rozg³aszaæ, ¿e m¹¿i czuje siê lepiej. A tymczasem czyni^{3a} wszystko, by w³adzê móg³ obj^{1æ} jej ukochany Neron.

m

Neron

Lucius Domitius Ahenobarbus.

Ur. 15 grudnia 37 r.,

zm. 9 czerwca 68 r.

Od 1 marca 50 r. New Claudius

Drusus Germanicus.

Panowa³ od 13 paŸdziernika 54 r.

do œmierci jako Nero Claudius

Caesar Augustus Germanicus.

Po œmierci nie zosta³ zaliczony

w poczet bogów.

Neron Apollon

„Pragnę przekazać pamięci, co dzieło się w niebie w dniu 13 października tego roku, w którym rozpoczął się wiek nowy, bogosławiony. Nie będzie się powodować uczuciem ani wdzięczności, ani niechęci. Wszystko jest prawdą!

Otóż był to październik dzień trzynasty. Godziny nie potrafi ci podać, atwierz bowiem pogodzą się filozofowie niż zegary. Ale był to gdzieś między szóstą a siódmą. Klaudiusz zaczął oddawać ducha, ale wyzioną go nie mógł. Wtedy bóg Merkury, zawsze lubujący się w jego umysłowości, wziął na bok jednego z trzech bogów przeznaczenia i rzecze:

- Cóż to, kobieto okrutna, pozwalasz, aby biedak się męczył i w żaden sposób nie mógł skończyć tak srogich cierpień? Przecież to już lat sześćdziesiąt i cztery, odkąd walczy ze swoją duszą! Czemu tak niechętna jemu i państwu? Zezwól, aby astrologowie raz powiedzieli prawdę! Przecież odkąd tylko wstąpił na tron, przepowiadają jego śmierć co rok i co miesiąc! Co prawda nic to dziwnego, że się myli i nikt nie potrafi obliczyć godziny jego śmierci, skoro też nikt nigdy nie s'dzi, że on rzeczywiście się urodził!

Zgodnie z prośbą Merkurego Kloto przecięła nia życia cesarza.

A tymczasem jej siostra Lachezis uwieńczyła swe skronie laurem. Wzięła białą przędzę z czystego jak oenieg runa i nawinęła ją dłońmi szczęsną, niaż zaczęła wydłużać się nabrą nową barwą. Siostry patrzyły zdumione na przędzę, oto bowiem zwykła wena staje się drogocennym kruszcem, a wraz z nią wschodzą nowe wieki, którym nie masz końca. Bogosławiona to przędza! Miękkie nici sągodnie spływają z wirującego wrzeciona, są już tak długie jak lata Tytona, dłuższe od lat Nestora-wych. Widzi to bóg Apollon Febus, pomaga pieśni, cieszy się przyszłości, to w struny uderza radością, to przędzę podaje. Jego gra odciąga uwagę bogów. Zachwycone śpiewem i grą brata wyciągnęły niaż dłuższą niż zazwyczaj, ich dzieło przerasta miarę losu ludzkiego. Lecz Apollon przykazuje:

- Nie ujmujcie niczego, niech pokona czas wyznaczony śmiertelnikowi. On, który mnie przypomina obliczem i wdziękiem, a nie ustępuje mi ani umiejętności śpiewu, ani czałem gosu. Zmęczonym da wieki szczęścia, przywróci gos prawom. Jak Jutrzenka rozpraszająca gwiazdy blednie, jak Zorza, która sprowadza je z powrotem, jak Brzask różany, co ciemność poskramia i dzień przywodzi, kiedy Słońce wyjeżdża swym rydwanem, takim oto jest Cezar, takim już wkrótce Rzym ujrzy Nerona. Jego pogodnie oblicze promienieje sągodnym blaskiem, a wosy bujnie spływają na piękną szyję".

Wspaniały to portret młodego władcy, entuzjastyczne powitanie. Lecz także zaskakujące, wszyscy bowiem znamy innego Nerona. Ale wacenie tak i tymi słowami Seneka opiewa w 54 roku wstąpienie na tron swego wychowanka, a zarazem żegnania znienawidzonego Klaudiusza. Powie ktoś, że to zwykłe, zdrowe nadzieje, jakie normalnie wiążą się z nowymi rządami, potępiając dawne; i że Seneka, choć tyle osobliwie czyści go z Neronem, daje tylko świadectwo owej wiecznej naiwności ludzkiej. Jednakże w tym wypadku był istotnie coś szczególnego, zwracającego uwagę: oto Neron obejmował władzę jako młodziwiec! Liczył sobie zaledwie 17 lat. Wszyscy jego poprzednicy przywdziewali purpurę w wieku znacznie dojrzalszym, nawet bowiem najmłodszy z nich, Kaligula, miał 25 lat. Tak więc już samo chęć opieki two Nerona przysparzało mu sympatii i budziło dobre nadzieje. Ufano, fjo. młodziutki cesarz

wprowadzi na swój dwór i do całej stolicy miły wiat radości, zabaw, cieżych pomysłów. I nie były to nadzieje ezPodstawne. Wiedzano przecieć - któć nie interesuje się plotkami 67

o tym, jak żyć i co porabiać możni tego świata? - że Neron otrzymał staranne wychowanie, którym kierował w wychowaniu Seneka; że uwielbia wszystko, co greckie; że podziela też normalne zainteresowania swych rówieśników do piosenek i widowisk. Pasjonował go, jak każdego przeciwnego Rzymianina, wyścigi rydwanów. Potrafił rozprawić o tym godzinami i to z dużym zapałem, jak dzieć dyskutuje się o szansach i grze drużyn piłkarskich.

Istniały wtedy cztery stronnictwa cyrkowe, wystawiające konie, rydwany i woźniców do wyścigów na stadionach. Zwano je od barw, w których występowali woźnicy. Byli więc Zieloni, Niebiescy, Czerwoni, Biali. Najszawniejsi woźnicy, mający za sobą setki zwycięstw, cieszyli się sławą i pieniędzmi tak samo, jak dzieć gwiazdorzy piłki nożnej. Stronnictwa stanowiły prawdziwe przedsiębiorstwa, miały całą personel organizacyjny i techniczny. Świadczyły usługi osobom, które urządzały igrzyska, a więc wyższym urzędnikom i cesarzom. Stanowiły też namiastkę autentycznego życia politycznego, dzięki nim bowiem mogły wyśadowywać się stosunkowo bezpiecznie naturalne instynkty walki i hazardu, typowe dla psychiki każdego prawdziwego mężczyzny, niezależnie od epoki, w której żył mu wypadek. Otóż Neron należał do gorących zwolenników Zielonych, jak przed nim Kaligula.

Nie bez znaczenia było także to, że Neron za młodu mógł się podobać. Wzrostu był dość wysokiego, rysy miał regularne, włosy jasne i bujne, spadające na kark może nieco zbyt ciężki, oczy zielonkawe, często przymrużone, był bowiem krótkowidzem. Z biegiem lat uwidoczniła się pewna skłonność do tycia, a ponieważ Neron miał zbyt chude nogi, postać jego nie sprawiałaby wrażenia zbudowanej harmonijnie. Jednakże długie szaty, w których występowano wtedy publicznie, pozwalały łatwo przesłonić ów defekt.

Miły, normalny chłopiec, z którego panowaniem można wiązać duże nadzieje - oto jak widział Nerona przeciwny Rzymianin w owym dniu, 13 października 54 roku, gdy rozeszła się wiadomość o śmierci Klaudiusza i o obwołaniu cesarzem jego adoptowanego syna. A co z synem rodzonym, zmarłego cesarza? Co z Brytanikiem? Miał on dopiero 13 lat, zgadzano się więc powszechnie, że nie może pretendować do władzy i ścisnie został pominięty. Ostatecznie jednak, tak uważano, nie dzieje się mu krzywda i nic z tego go nie spotka, ty*

bardziej, że Neron już poślubił jego siostrę, czternastoletnią Oktawie.

W południe kohorta straży okrzyknęła Nerona cesarzem. Chłopiec stanął przed pretorianami w ich koszarach i wygłosił mowę-podobno napisał ją Seneka - przekazując ją obywateliom o śmierci Klaudiusza. Zapewnił, że będzie się starał godnie go naciłdować. Przrzekł wypaczenie jednorazowego dodatku do ładu. Potem cesarz zjawił się w senacie, gdzie po wygłoszeniu przezeń mowy - prawdopodobnie i jej autorem był Seneka - rozpoczął się wyścig słuchaczy. Neron otrzymał tytuł augusta oraz wszystkie godności i uprawnienia, jakie mieli władcy poprzedni. Kolejne wnioski pochlebne senatorzy przyjmowali burzliwymi oklaskami przechodzącymi w owację i uchwalali jednomyślnie, przez aklamację. Cesarz godził się na zaszczyty z ujmując skromności i tylko w jednym wypadku zaoponował: nie przyjął tytułu „Ojciec Ojczyzny”, ścisnie wskazywał, że nie jest stosowny w

jego wieku. Aby ukoiæ synowski ból Nerona, senat na tymże posiedzeniu zaliczy³ Klaudiusza w poczet bogów.

Kiedy cesarz wróci³ późnym wieczorem na Palatyn, zameldowa³ się oficer prosz¹c o wydanie posterunkom has³a na noc. M³odziutki w³adca da³ je bez wahania. Brzmia³o: optima mater, najlepsza matka.

Neron i Agrypina

Ca³ym swym postêpowaniem Neron dowodzi³, że poważnie traktuje to has³o, i do matki odnosi³ się z ostentacyjnym szacunkiem. Ona jednak nie poprzestawa³a na pozorach. Chcia³a w³adzy rzeczywistej i rozmaitymi sposobami niemal j¹ osi¹gnê³a. Wydawa³a pośrednio wyroki œmierci na osoby jej niewygodne. Przez swoich zaufanych mia³a nadzór nad finansami imperium oraz nad kancelari¹. Symbolem jej pozycji w Pañstwie by³y niektóre serie monet wypuszczone w pocz¹tkach rz¹dów Nerona. Jego g³owa widnieje po jednej ich stronie, matki zaœ po drugiej - a s¹ i takie, na których obie g³owy umieszczono po tej samej stronie, jakby chodzi³o w³adców równorzêdnych. Jako kobieta 69

m

Agrypina wprawdzie nie mog³a uczestniczyæ w obradach senatu, ale przys³uchiwa³a się im ukryta za kotar¹ sali bibliotecznej na Palatynie; wiedzieli o tym wszyscy, mówcy więc zwa³ali na ka³de s³owo. Kiedy jednak pewnego razu, gdy przyjmowano pos³ów z Armenii, chcia³a jawnie wkroczyæ i zasi¹œæ obok syna, ten za porad¹ Seneki natychmiast powsta³, podszed³ do matki, przywita³ j¹ czule - i pos³uchanie w tymże momencie przerwano, przesuwaj¹c je na inny termin. Tak oto unikniêto skandalu, w ówczesnych warunkach miêdzynarodowego.

W rzeczywistoœci g³ówne role u boku cesarza odgrywali jednak Seneka i Burrus. Miêdzy Agrypina i tymi dwoma toczy³a się walka cicha, lecz nieustêpliwa. Wychowawca Nerona oraz prefekt jego pretorianów obawiali się, że gdyby ona zagarnê³a w³adzê, powróci³yby ponure czasy Tyberiusza i Kaliguli, ta bowiem kobieta da³a ju³ wiele dowodów swego okrucieñstwa, nieposkromionej ambicji, podejrzliwoœci. Obie zaœ zwalczaj¹ce się strony przymyka³y oczy na Neronowe rozrywki i zabawy. Niech³e zajmuje się uk³adaniem i œpiewaniem piosenek, niech og¹da wyœcigi, byleby nie wtr¹ca³ się do powa³nych spraw pañstwowych! Skoro nie doró³ jeszcze do ich prowadzenia, lepiej niech nie przeszkadza swym opiekunom! W tym wzglêdzie Agrypina zgadza³a się w pe³ni z Senek¹ i Burrusem. Pozostawiono wiêc ch³opcu obowi¹zki tylko reprezentacyjne. Nawet teksty przemówieñ opracowywa³ mu Seneka; pierwszy to w dziejach Rzymu wypadek, że g³owa pañstwa odczytywa³a tekst cudzy. Neron by³ inteligentny i mia³ pewien talent aktorski, wa³ny dla ka³dego polityka, tote³ z tych obowi¹zków wywi¹zywa³ się œwietnie.

Przyznawano zgodnie, że rozpocz¹3 panowanie doskonale, wcielaj¹c w czyn s³owa mowy programowej, któr¹ wyg³osi³ w senacie po pogrzebie Klaudiusza. Zapowiedzia³ wtedy, że pragnie w³adaæ opieraj¹c się na powadze senatu i woli armii, wzorem Augusta. Nie żywi do nikogo nienawiœci, nie pa³a ç¹dz¹ zemsty, doszed³ bowiem do tronu nie przez krew i wojny. Nie bêdzie te³ podejmowa³ çadnych samowolnych decyzji. W jego pa³acu nie ma miejsca dla donosicieli i karierowiczów, sprawy zaœ prywatne domu zostan¹ ca³kowicie oddzielone od pañstwowych.

Senat ocemielony tak¹ deklaracj¹ wkrótce uchyli³ pewne postanowienia powzięte jeszcze za Klaudiusza; chodzi³ o honoraria adwokackie oraz urz¹dzanie igrzysk przez kwestorów. Agrypina usi³owa³a

sprzeciwia³ się temu poprzez swych zwolenników. Same te sprawy by³y jej obojętne, wyst¹pi³a jednak jako wdowa nie pozwalaj¹ca na naruszenie dzie³ m³ę³a. Pope³ni³a b³id taktyczny, narazi³a się bowiem i senatorom, którzy nienawidzili Klaudiusza, i Neronowi; zarazem okaza³o się jawnie, jak nik³e s¹ jej rzeczywiste wp³ywy.

Potem wybuch³ skandal w pa³acu. Agrypina dowiedzia³a się, że syn ma kochankę, wyzwoleniec Akte, i odwiedza j¹ potajemnie. Rozwóci³czona tym, że Neron ocemiała się darzy^æ uczuciem jak¹kolwiek kobietę poza ni¹ sam¹ - jego ma³żeństwo z Oktawi¹ mia³o znaczenie tylko polityczne - próbowa³a proce³b¹ i gro³by¹ odcie¹gn¹æ go od tej, jak to okreœla³a pogardliwie, s³u¹cej. Dokaza³a tylko tego, że zrazi³a syna do siebie ostatecznie. Pallas, faktyczny minister finansów imperium, jej g³ówny sojusznik, zosta³ pozbawiony stanowiska. Zdenerwowana tym pozwoli³a sobie na jawne szaleństwo: ocemiadczy³a publicznie, że skoro da³a w³adzê synowi, mo³e równie dobrze odebra^æ mu j¹ na rzecz prawego następcy, Brytanika. Tym wyda³a wyrok na ch³opca i na siebie sam¹.

Brytanik zosta³ otruty podczas uczy¹ w pa³acu, na oczach wszystkich biesiadników. Agrypinę usunięto z Palatynu do innego pa³acu i odt¹d traktowano jako osob¹ prywatn¹. Opinia publiczna przyje³a ocemieræ ch³opca z żalem, lecz bez szczególnego oburzenia, rozumiano bowiem, że z biegiem lat sta³by się on gro³by¹ polityczn¹ dla cesarza, a nikt nie t³skni³ do konfliktów i ewentualnych wojen. Jeœli zaœ chodzi o upadek Agrypiny, to powitano go nawet z satysfakcj¹, kobieta bowiem chorobliwie ambitna i obwiniana o wiele zbrodni nie cieszy³a się niczyj¹ sympati¹. Zreszt¹ dobre wieœci znad granic rych³o przes³oni³y i zatar³y pami³æ o wydarzeniach pa³acowych.

W Armenii zdolny wódz Korbulon dobrze sobie radzi³ w sporze o t³ krainę z Partami. Umocniono rzymskie w³adztwo w delcie Renu. We wszystkich prowincjach panowa³ spokój, w stolicy zaœ wci¹ odbywa³y się igrzyska i zabawy. Opowiadano wprawdzie, że Neron wraz z gromad¹ rówieœników dopuszcza się nocami wybryków na ulicach, ale traktowano to jako normalne, niegro³ne swawole M³odzieńcze. Ch³opiec musi się wy szumie^æ - powiadano - a lepsze to °d procesów politycznych i terroru za poprzednich w³adców.

Tymczasem Neron znalaz³ sobie now¹ przyjació³kę. By³a ni¹ ina Poppea, której ocemietn¹ charakterystykę pióra Tacyta warto 71

przycoczy^æ w staropolskim przek³adzie A. Naruszewicza: „Nie brakowa³o nic tej kobiecie prócz uczciwej duszy. Od matki, która wszystkie współ³czesne damy g³adkoœci¹ celowa³a, wzi³æa zacnoœæ i urodę oraz dostatki wysokiemu urodzeniu przyzwoite. W rozmowach grzeczna i dowcipna, umia³a kszt³tnie skromnoœci¹ lubie³ne powleka^æ zap³y. Rzadko wychodzi³a z zakryt¹ po cz³œci twarz¹. Lekcewa³ic s³awę nie przebiera³a mi³ędzy Źonatymi i m³odzieńcami, a niestateczna w swoich, nieczu³a na cudze kochania, serce tylko za zyskiem przenosi³a". Jej drugi m¹ę, Marek Salwiusz Othon, przyjaciel Nerona, zbyt chwali³ przed nim urodę i wdzi³ki swej Źony, zosta³ wi³œc najpierw odsunięty od jej ³o³a, a potem musia³ w ogóle Rzym opuœci^æ, honorowo zes³any do Luzytanii, czyli do dzisiejszej Portugalii, jako namiestnik cesarski.

Twierdzono póŹniej, że to w³aczenie Poppea g³ównie siê przyczyni³a do dwóch potwornych zbrodni Nerona, do matkobójstwa i żonobójstwa, chcia³a bowiem zostaæ oficjaln¹ ma³żonk¹ cesarza, a mog³a to osi¹gn¹æ tylko po usuniêciu najpierw Agrypiny, a potem Oktawii. Czy istotnie tak by³o? Ćmieræ Agrypiny zdarzy³a siê chyba nie tylko z winy Poppei. Neron Źy³ w ci¹g³ym strachu, że matka - któŹ lepiej od niego wiedzia³, jak nienasycone s¹ jej ambicje, jak okrutne instynkty? - moŹe odebraæ mu tron nawet przygotuj¹c zamach stanu. Nie brak³o teŹ osó³, które z róŹnych powodów podsycay te obawy. Doradcy cesarza, Burrus i Seneka, równieŹ podzielali jego lêk i podejrzenia. Jeœli wiêc Poppea cokolwiek uczyni³a w tej sprawie, to by³a w istocie tylko ma³ym ciêŹarkiem, który przewaŹy³ szalê.

Zabójstwo przygotowano starannie. Pewnego dnia marcowego 59 roku Neron przebywaj¹cy w swej willi w Bajach nad Zatok¹ Neapolitañsk¹ niespodziewanie zaprosi³ tam matkê. Przyj¹³ Agrypinê bardzo czule, po po³udniu wyda³ ucztê na czeœæ matki, wieczorem zaœ Źegnaj¹c j¹ tkliwie odprowadzi³ na oddany do jej dyspozycji okrê. Noc by³a spokojna i pogodna, okrê p³yn¹³ bez przeszkó³, gdy nagle, juŹ na g³êbokiej wodzie, rozleg³ siê trask. Run¹³ dach nadbudówki, œciany zdawa³y siê rozstêpowaæ, okrê zacz¹³ szybko ton¹æ. Agrypina urato-

wala siê cudem: w zamieszaniu cicho zsunê³a siê w wodê, jakœe czas p³ynê³a, potem wyci¹gniêto j¹ na czyjeœe czó³no. Wioœlarze okrêtu zabili natomiast jej s³uŹnic¹, która g³oœno krzycza³a, że jest Agrypin¹, matk¹ cesarza, s¹dz¹c, że wszyscy pospiesz¹ jej z pomoc¹.

Neron nie móg³ siê Źudziæ: matka wie, że chcia³ j¹ zg³adziæ. Zwo³a³ natychmiast naradê swych najbliŹszych. Seneka pierwszy zada³ pytanie patrz¹c wprost na Burrusa: „Czy twoi Źo³nierze wype³ni¹ ten rozkaz?”

Prefekt zaprzeczy³. Wys³ano wiêc Anicetusa, dowódcê floty w Misenum. On i jego ludzie zastali Agrypinê leŹ¹c¹ w ma³ym pokoju jej willi. Kiedy trzech oficerowie wtargnêli do œrodka, podnios³a siê z Źoœa i rzek³a spokojnie: „Jeœli macie stwierdziæ, jak siê miewam, powiedzcie, że juŹ lepiej. Ale jeœli przysliœcie po coœ innego, nie wierzê, aby to by³ rozkaz mojego syna. On nie jest matkobójc¹!”

By³. Zadano jej kilka ran œmiertelnych, a zw³oki spali³a s³uŹba jeszcze tej samej nocy.

Cesarz nie zmrúy³ oka do œewitu. Targa³ go strach, co bêdzie, co siê stanie, kiedy o zbrodni tak potwornej dowie siê wojsko, senat i lud. By³ przekonany, że zginie opuszczony i potêpiony przez wszystkich. Lecz z brzaskiem dnia zaczê³y nap³ywaæ - gratulacje. Najpierw od oficerów i Źo³nierzy. Potem od mieszkañców s¹siednich miast i miasteczek. A po pewnym czasie przyby³y teŹ oficjalne delegacje z Rzymu - od senatu i dostojników. Wszyscy radowali siê, że ukochany w³adca uszed³ ca³o z niebezpieczeñstwa, jakim by³ zbrodniczy zamach przygotowywany na jego Źycie przez matkê. Taka bowiem by³a wersja urzędowa, w któr¹ oczywiœcie nikt nie wierzy³. A bezgraniczne tchórzostwo poddanych wreszcie uœwiadomi³o w³adcy, że stoi rzeczywioœcie ponad dobrem i z³em.

Wszyscy wiêc Rzymianie byli w jakimœ stopniu w³o³uczestnikami tej zbrodni i nad wszystkimi juŹ zawis³a pomsta. By³ ni¹ - sam Neron.

Zabawy i krew

Gdy cesarz powróci³ wreszcie do stolicy, wysz³o mu naprzeciw ca³e miasto. Senatorzy pojawili się w uroczystych szatach, kobiety i dzieci stanę³y w szpalerach. Neron przyjmowa³ radosne powitania askawie, 73

choć z boleściwym wyrazem oblicza. Najpierw uda³ się na Kapitol, aby z³ożyæ podziękowania za ocalenie Jowiszowi.

Wszyscy wiedzieli doskonale, kogo witaj¹: matkobójcê. Mówiono o tym g³oeno, bo żaden donosiciel i tak by sprawy o to nie wytoczy³. Sk³adaj¹c zaœ ho³d zbrodniarzowi i odgrywaj¹c publicznie, zbiorowo, tak nies³ychan¹ komediê, Rzymianie dali dowód zarówno bezgranicznego tchórzostwa, jak teŹ krótkowzrocznoœci. Nie oni pierwsi w dziejach ludzkoœci i nie ostatni. JakieŹ to rzesze wielkich i maluczkich mia³y piazê hymny w wiekach póŹniejszych na czeœæ jawnych ludobójców i naboŹnie ca³owaæ skrwawione ³apy katów!

Mimo wstrz¹su, jaki wywar³o to potworne wydarzenie na spo³ecznoœci Rzymu, bieg Źycia pañstwowego nie uleg³ zak³óceniom. Rz¹d wykonywa³ swe funkcje jeszcze sprawniej, kierowali bowiem wszystkim ci sami ludzie, Burrus i Seneka, a czynili to obecnie spokojnie, skoro nie musieli liczyæ się z intrygami Agrypiny, sam zaœ cesarz interesowa³ się polityk¹ jeszcze mniej niŹ dotychczas. Dopiero teraz móg³ daæ upust swym artystycznym zami³owaniom, które przedtem t³umi³ z lêku i wstydu przed matk¹. Pragn¹³ zademonstrowaæ publicznie umiejêtnoœci gry na lutni, œpiewu, powoŹenia rydwanem. I pozwolono mu na to, ale tylko w jego prywatnym cyrku, niegdycœ Kaliguli, na b³oniach Watykanu za Tybrem, gdzie dzieæ wznosi się bazylika œw. Piotra. By³ tam obelisk sprowadzony za Kaliguli aŹ z Egiptu; stoi on do dzieæ na placu kolumnowym przed bazylik¹.

Ca³a stolica podziwia³a natomiast wielodniowe igrzyska, wyraz wdziêcznoœci dla bogów za ocalenie ukochanego w³adcy. Potomkowie znakomitych rodzin wystêpowali jako aktorzy, gladiatorzy, woŹnice, a wœród widzów rozrzucano dary oraz losy.

Jesieni¹ 59 roku Neron ca³kowicie zgoli³ m³odzieñcz¹, puszyst¹ bródkê. Aby to uczciæ, urz¹dzi³ zabawy i uroczystoœci pod nazw¹ Juwenalia, œwiêto m³odoœci, wchodzi³ bowiem jako iuvenis w szereg m³odych mêŹczyzn. W swoim cyrku wyst¹pi³ w roli pieœniarza, zachowuj¹c œciœle wymogi stawiane artystom zawodowym. Jego produkcje przyjmowano entuzjastycznie i wielokrotnie skandowano: „Cesarz wspania³y! Cesarz Apollon! Cesarz August! Nikt nad Cezarem!” W latach nastêpnych jeszcze powtarzano Juwenalia, a i póŹniej nawi¹zywali do nich niektórzy cesarze. Obecnie jest to œwiêto studenckie; kto jednak pamiêta o jego twórcy? „

Wkraczaj¹c w drugie piêciolecie panowania - dobrego jak dot¹d dla Rzymu i prowincji - w³adca ustanowi³ w 60 roku igrzyska zwane Neroniami. Miano je powtarzaæ co piêæ lat, a by³y odwzorowaniem igrzysk olimpijskich, z tym jednak, Źe nacisk po³oŹono na wystêpy pieœniarzy, poetów, mówców. Trwa³y przez kilka dni, takŹe nocami, przy rzêsistej iluminacji, a upamiêtniono je wybicciem specjalnych monet. Lud wszakŹe narzeka³, nie by³o bowiem gladiatorów, dzikich zwierzt, pantomimów! Przypominano z ubolewaniem, Źe Neron nie znosi widoku krwi i nie pozwala dobijaæ pokonanych gladiatorów. Na niebie pojawi³a się kometa i gorza³a przez szeœæ miesiêcy, co wzbudzi³o powszechny lêk. Czy zjawisko to nie zapowiada groŹnych wydarzeñ? MoŹe zwiastuje œmieræ w³adcy? Zdawa³o się, Źe tak - cesarz bowiem

ciężko zaniemógł po zażyciu kąpieli w ujęciu górskiej wody, a zaledwie wyzdrowiał, doniesiono o trzęsieniach ziemi w prowincjach wschodnich.

W roku następnym, 61, doszło do wielkiego powstania w Brytanii, któremu przewodziła królowa Boudika. Zginęło tam 80 000 Rzymian, a namiestnik tej prowincji, Swetoniusz Paulinus, stracił ów zryw wolności dopiero po kilku miesiącach, wycinając w decydującej bitwie kilkadziesiąt tysięcy brytyjskich wojowników; ich królowa zginęła ośmiernastu samobójczą.

Ale to nie Brytania i nie Armenia niepokoiły senatorów prawdziwie. Poruszyły ich dwie sprawy wewnętrzne w początkach 62 roku. Po pierwsze, po dwudziestoletniej przerwie znowu wytoczono procesy o obrazę majestatu, a więc polityczne. Wyroki wprowadzić były zgodne, wina oskarżonych rzeczywista, ale jednak... Po drugie, zmarł wieloletni i zasłużony prefekt pretorianów Burrus, zapewne skutkiem raka gardła. Na jego miejsce cesarz mianował dwóch ludzi. Jeden, Feniusz Rufus, cieszył się powszechnym szacunkiem, drugi natomiast, Ofoniusz Tygellinus, miał złą opinię. Ośmiernastu Burrusa skłoniła Seneka do odsunięcia się od dworu i polityki. Ponieważ nie piastował żadnej oficjalnej godności, prosił cesarza, by zechciał przyjąć jego posiadłości - a były one ogromne - sam bowiem zamierzał oddać tylko kształceniu ducha. Neron oczywiście daru nie przyjął, dał jednak do zrozumienia, że nie będzie przeszkadzał planom zmęczonego życiem starszego pana; Seneka już przekroczył sześćdziesiątkę. Rozstali się serdecznie, wśród uścisków i niemal ze łzami w oczach.

7*

Nowe rozkazy przyniosły najpierw zgładzenie dwóch wybitnych senatorów, przebywających już na wygnaniu, ale uchodzących za ewentualnych pretendentów do władzy, byli bowiem spokrewnieni z panującą rodziną. W Marsylii zabito Sullę, w Azji Mniejszej zaś Rubeliusza Plautusa. Cesarz oficjalnie powiadomił, że stało się to „ze względu na dobro Rzeczypospolitej”. Uchwalono jednymyślnie wymazanie obu ze składu senatu i odprawienie nabożeństw dziękczynnych. Wkrótce miało być więcej takich uchwał.

Wnet potem Neron rozwiódł się z Oktawią i usunął ją do jej majątku w Kampanii. Jako powód oficjalny rozwodu podano bezpodobieństwo. Wkrótce wszakże wymyślono inną przyczynę: Oktawia rzekomo miała kochankę, i to czarnieckiego niskiego stanu, wyzwolnicę. Poppea wreszcie mogła pocelubić umiowanego cesarza! Lecz pierwsza żona cieszyła się ogromną sympatią ludu. Gdy gruchnęła pogłoska, że wraca do Rzymu, obalono posłgi Poppei i doszło do rozruchów; tym samym wydano na Oktawię wyrok ośmiernastu. Jej zgubę przygotowano perfidnie. Ten sam Anicetus, który zabił Agrypinę, zeznał, że cudzołóstwem z Oktawią. Skazany na wygnanie na Sycylię dożył tam swoich lat w spokoju i dobrobycie, Oktawie natomiast uwięziono na wysepce Pandaterii i wnet ośmiernastu; miała zaledwie 20 lat. „Nakładają jej więzy i otwierają drzwi we wszystkich członkach. A ponieważ skrzepła wskutek strachu krew zbyt powoli uchodziła, dusza jej parła nadmiernie gorzej kąpieli. Dodają jeszcze potworniejsze okrucieństwo, zanoszą uciętą jej głowę do stolicy, aby oglądała ją Poppea. Ze za to dary dla ośmiernastu uchwalono, dokąd o tym będzie wspominał? Ktokolwiek wypadki owych czasów z dzieł moich lub innych pisarzy poznawacie będzie,

niech wie z góry, że ilekroć cesarz wygnanie i mord nakazywa³, tylekroć za to bogom dziękowano" (Tacyt w przek³adzie S. Ham-mera).

Na pocz¹tku 63 roku Poppea urodzi³a córeczkê. Matkobójca jako wielki mi³oœenik dzieci promieniejc¹c ojcowsk¹ dum¹ obdarzy³ Poppeê, a takêe maleñk¹ Klaudiê, tytu³em augusty, a lud i senat dziel¹c jego radoœæ odprawiali naboêeñstwa dziêkczynne. Kiedy zaœ dziewczynka zmar³a w czwartym miesi¹cu Źycia, zaliczono j¹ w poczet bóstw. Mia³a wiêc odt¹d jako Diva Claudia Augusta swoj¹ œwi¹tyniê i kap³ana.

Wiosn¹ 64 roku cesarz wyst¹pi³ publicznie jako pieœeniarz w Neapolu, mieœcie prawie greckim. Przedstawienia w teatrze przed ogrom-

nymi t³umami trwa³y kilka dni, a œo³nierze i zastêpy zawodowych Idakierów zapewniali entuzjastyczne przyjêcie. Dwukrotnie w ci¹gu nastêpnych miesiêcy Neron wybiera³ siê w dalsz¹ podró¿ - najpierw do Grecji, potem do Egiptu - ale poniecha³ tych planów, z czego lud cieszy³ siê prawdziwie, obawiano siê bowiem, êe pod nieobecnoœæ w³adcy mniej by³oby igrzysk i chleba.

Na pocz¹tku lipca tego roku cesarz wyjecha³ w dniach dokuczliwych upa³ów do pobliskiego Ancjum nad morzem - i tam zaskoczy³a go wiadomoœæ, êe w stolicy szaleje po¿ar. Ogieñ wybuch³ w okolicy Cyрку Wielkiego, gdzie by³y kramy pe³ne œatwopalnych towarów, a wiatr natychmiast rozniós³ p³omienie. Poniewaê ulice ówczesnego Rzymu by³y w¹skie i krête, po¿ar czyni³ postêpy b³ysskawiczne. Stra¿ przeciwogniowa, vigiles, by³a bezradna wobec potêgi Źywio³u wzmaganego porywistym wichrem, zatrzymano wiêc po¿ar dopiero po szeœciu dniach, gdy zwalono na du¿ych przestrzeniach wszelkie zabudowania, jednakêe p³omienie wyskakiwa³y jeszcze tu i ówdzie znacznie póŹniej. Z czternastu dzielnic tylko dwie pozosta³y nietkniête. W przesz³oœci Rzym ju¿ nieraz pada³ pastw¹ ognia, ale ten kataklizm naleã³ do naj straszniej szych.

Neron powróci³ do miasta dopiero wtedy, gdy ogieñ obejmowa³ ju¿ czeœæ jego pa³acu. Zaj¹³ siê energicznie zwalczaniem po¿aru i jego skutków, nios¹c pomoc bezdomnym i g³odnym, otwieraj¹c im swoje ogrody, obniêaj¹c ceny zbo¿a, sprowadzaj¹c Źywnoœæ z okolicy. Czêsto wychodzi³ na wie¿ê w dawnych ogrodach Mecenasa, aby obserwowaæ akcjê ratunkow¹. Jego wrogowie natychmiast rozpuœcili pog³oskê, êe ogl¹da stamt¹d z zachwytem morze p³omieni i deklamuje swój poemat Zdobycie Troi. Ba, twierdzono nawet, êe umyœlnie kaza³ podpaliæ stolicê. Gdy zaœ przyst¹pi³ do odbudowy miasta, rozprowadzono, êe celowo zniszczy³ dawny Rzym, aby zbudowaæ nowy wed³ug swoich planów. Gdy dwór dowiedzia³ siê o tych bardzo niebezpiecznych plotkach, uznano, êe powinno siê wskazaæ rzekomych sprawców. Koz³y ofiarne by³y konieczne ze wzglêdów politycznych. Gdzie jednak ich szukaæ, kogo rzuciæ t³umom na œer?

Ostatecznie znaleziono - chrzeœcijan. Wszystko, co wiemy o tym Pierwszym w historii przeœladowaniu nowej religii przez w³adze rzymskie, zawdziêczamy krótkiej relacji Tacyta. Jako arystokrata 1 Rzymianin starej daty by³ on zreszt¹ zdecydowanie niechêtny wszel-

kim obcym kultom i wierzeniom, a o tej religii naprawdê nic nie wiedzia³. „Schwymano wiêc naprzód tych, którzy tê wiarê publicznie wyznawali, potem na podstawie ich zeznañ ogromne mnóstwo innych, i udowodniono im nie tyle zbrodniê podpalenia, ile nienawioœæ ku rodzajowi ludzkiemu. A œmierci ich

przydano to ur¹gowisko, że okryci skórą dzikich zwierzt^t gin^êli rozszarpywani przez psy albo przybici do krzyżów, albo przeznaczeni na pastw^ê p³omieni; gdy zabrak³o dnia, palili si^ê s³uż¹c za nocne pochodnie. Na to widowisko ofiarowa³ Neron swój park i wyda³ igrzyska w cyrku, gdzie w przebraniu woŹnicy z t³umem si^ê miesza³ lub na wozie stawa³. St¹d, chociaŹ ci ludzie byli winni i zas³ugiwali na najsurowsze kary, budzi³a si^ê ku nim litoœæ, poniewaŹ nie dla poŹytku paŹstwa, lecz dla zadoœæuczynienia okrucieŹstwu jednego cz³owieka byli traceni" (przek³ad S. Ham-mera).

Jest wielce prawdopodobne, że pomys³ przeœladowania w³acenie chrzeœcijan podsun^ê3a Neronowi Poppea. Kt³óŹ bowiem na dworze s³ysza³ w og³ole o istnieniu takiego wyznania? Poppea oczywiœcie równieŹ nic o chrzeœcijanach nie wiedzia³a, uchodzi³a jednak za prozelitk^ê, czyli sympatyczk^ê Źydostwa; i chyba z tych kr^êgów podszepli^êto jej, że w stolicy szerzy si^ê jakaœ religia, podejrzana i niebezpieczna. Nikt wszakŹe ani z inicjatorów, ani z przeœladowanych, ani z przygl¹daj¹cych si^ê nie m³óg³ przewidzieæ, że to jeden z punkt³ów zwrotnych w dziejach Rzymu i œwiata. Oto bowiem wykopano przepaœæ mi^êdzy cesarstwem a m³odym Koecio³em, krew zaœ ofiar mia³a wydaæ plon tysi¹ckrotny. Stara i chyba wiarygodna tradycja g³osi teŹ, że nieco p³Źniej œmieræ m^êczeŹsk¹ w Rzymie ponieœli dwaj aposto³owie, œw. Piotr i œw. Pawe³. Pierwszy z nich zosta³ pochowany, jak g³osi pradawne podanie, w pobliŹu cyrku Nerona, przy ówczesnej via Cornelia; nad miejscem tym wznosi si^ê obecnie kopu³a bazyliki jego imienia.

O przeœladowaniach jednak wi^êszoœæ Rzymian wkr³ótce zapomni³a, tym bardziej że przedmiotem najŹywszego zainteresowania stal si^ê niebywa³y rozmach prac podczas planowej odbudowy miasta i w czasie wznoszenia ogromnego kompleksu cesarskich pa³ac³ów; by³ to tak zwany Z³oty Dom, Domus Aurea. Poza tym myœlano teŹ

O przekopaniu d³ugiego kana³u z Puteoli do Ostii. Aby sfinansowaæ te

1 inne przedsi^êwzi^êcia, dokonano reformy monetarnej: zmniejszono

nico wag^ê monety z³otej i srebrnej, co w sumie przynios³o skarbowi paŹstwa ogromne zyski.

Pod koniec 64 roku ukaza³a si^ê znowu ognista kometa na niebie. S¹dzono, że zapowiada g³ód lub wojn^ê, zaraz^ê lub œmieræ w³adcy. Podobno przeraŹony Neron radzi³ si^ê swego astrologa, ten zaœ odrzek³, że cesarz moŹe odwróciæ zgub^ê od siebie, jeœli odda œmierci inne osoby. Co teŹ si^ê sta³o w kwietniu 65 roku. Odkryto w³czas rzeczywisty i szeroko rozga³êziony spisek, kt³óremu przewodzi³ senator Pizon. Dziesi¹tki, a moŹe nawet setki os³ób zap³aci³y g³ow¹ za prawdziwy lub tylko domniemany udzia³ w sprzysięŹeniu. W³er³ód skazanych znalaz³ si^ê nawet prefekt Feniusz Rufus. Dawny doradca cesarza, Seneka, musia³ pope³niæ samob³ójstwo przez otwarci^ê Źy³, podobnie jak jego bratanek - poeta Lukan. Ale dzie³a ich obu pozosta³y na wieki: eseje, listy filozoficzne, tragedie Seneki, wymownie propaguj¹ce stoicyzm, oraz historyczna epopeja Farsalia Lukana. W miar^ê zaœ jak ros³a liczba trup³ów i os³ób wygnanych, wzmag³a si^ê teŹ przejawy radoœci i g³oœne dzi^êkczynienia za ponowne, cudowne uratowanie cesarza. KwiecieŹ otrzyma³ nazw^ê Neronius dla upami^êtnienia na wieki szcz^êsnego wykrycia wrogich machinacji. Wybito teŹ monety z odpowiednimi napisami.

W lecie 65 roku odbyły się igrzyska, Neronia, a uświetnił je swymi występami sam cesarz jako pieśniarz. Witany był entuzjastycznie okrzykami i oklaskami bez końca. Nikt z dostojników nie ośmielał się opuszczać swego miejsca lub przerywać oklasków, bo przecież nawet wyjście za potrzebą mogło się stać podstawą donosu. Jednakże wkrótce po zakończeniu igrzysk zapanowała w Rzymie żałoba. Zmarła cesarzowa Poppea; był w cięży, a pijany i czymś rozwścieczony cesarz kopnął ją w brzuch. Rozpaczały oczywiście, senat żądał, aby ból jego zagodzić, zaliczył zmarłą w poczet bóstw. Ale wnet potem wdowiec poślubił Statylię Mesalinę, panią wielkiej urody i inteligencji oraz ogromnych bogactw. Poprzednio rozwdziła się już trzykrotnie, a czwarty mąż został przez cesarza po prostu skazany na śmierć - z powodów politycznych.

Samobójczo odszedł ze świata Gajusz Petroniusz, człowiek wielkiej kultury i ogromnego dowcipu, do niedawna przyjaciel cesarza, nieprędko pięknie i swobodnie, kpił o siebie, żartował, uczył. A w podaniu przez władcy dokładny rejestr jego zbrodni i orgii. Dziełem 79

80

tegoż Petroniusza jest zachowany we fragmentach romans satyryczny przedstawiający kpiarsko, ale i realistycznie, sceny z ówczesnego życia obyczajowego.

Wielmożni panowie żyli w strachu, lecz zwykłych mieszkańców Rzymu ich los nie dotykał i nie przerażał. Przeciwnie, dawał dobrą materię do miłych rozmów w winiarniach. Wszystkich zaś zachwycił przyjazd Tirydatesa, króla Armenii, który tu, w stolicy imperium, publicznie hołd cesarzowi. Jeszcze nie ogłoszono tak wspaniałych uroczystości, zabaw, igrzysk. Oczywiście Neron nie pominął okazji i wystąpił jako śpiewak oraz jako woźnica w barwach Zielonych. Pragnął wszakże czegoś więcej.

Jesienią 66 roku wyjechał do swej duchowej, umiłowanej ojczyzny, do Grecji. Tam podczas igrzysk istmijskich w Koryncie uroczystość przywrócił wolność państewkom całej tej krainy. Hellenowie przyjęli ową deklarację ze zrozumiałym entuzjazmem, wznosząc posłgi i ołtarze z napisem „Zeusowi Neronowi Wyzwolicielowi”. Aby umożliwić dobroczyńcy wzięcie udziału we wszystkich igrzyskach, odprawiono je w roku następnym, 67, choć na ów rok nie przypadały. Cesarz nie tylko je obserwował, ale czynnie uczestniczył w różnych zawodach jako woźnica, pieśniarz, aktor i zbierał wszelkie możliwe nagrody. Wtedy też zainaugurował prace nad kanałem, który miał przeciąć przesmyk koło Koryntu. Pierwszy wbił opatę, a za nim wzięli się do pracy dostojnicy i pretorianie. Potem, normalnym tokiem rzeczy, przyszła kolej na przestępców kryminalnych i więźniów politycznych.

Jednakże kłopoty i bieżące sprawy nie pozwalały całkiem sercem oddawać się pieśniom, igrzyskom, scenie teatralnej. Wykryto nowy spis, posypały się nowe wyroki śmierci. Trzeba było nawet odwołać i zmusić do samobójstwa Korbulona, tak wsławionego zwycięstwami na Wschodzie. Od 66 roku w Judei trwały walki, wybuchło powstanie żydowskie. Aby je stłumić, wysłano trzy legiony pod wodzą Wespazjana. Wyzwoleniec Helios, pozostawiony w stolicy jako faktyczny wielkorządca, usilnie wzywał Nerona do natychmiastowego powrotu, twierdził w listach, że w państwie dzieje się coś złego.

Na pocz¹tku 68 roku cesarz z łalem opu³eci³ Grecj^ê. W Italii wszystkie miasta wita³y go jak triumfatora, wszystko jednak przewy³czy³ wjazd do stolicy. T³umy, szpalery, wieńce, kwiaty, okrzyki: Niech żyje Neron, Herkules naszych czasów! Niech żyje Neron, nasz

Apollon! Niech żyje największy atleta wszystkich czasów! O boski g³osie!

W³adca zdawa³ si^ê by^æ u szczytu powodzenia, popularno³eci, s³awy. A tymczasem koniec panowania b³azna i despoty ju³ si^ê zbli³a³. Wszystko reze³gra³o si^ê w ci¹gu zaledwie kilku miesi³cy; taki by³ roziew mi³ędzy pozorami œwietno³eci a mroczn¹ rzeczywisto³eci¹. Najpierw dosz³o do buntu w Galii. Mia³ on charakter lokalny i separatystyczny, zosta³ te³ st³umiony stosunkowo szybko przez legiony nadreñskie. Jednak^æ z sytuacji tej skorzystano w rzymskich prowincjach na Pó³wyspie Iberyjskim, gdzie namiestnik Hiszpanii Bli³szej, Galba, zosta³ okrzykni³ety cesarzem przez swoje wojska i tamtejszych obywateli, przy cichej zach³ecie wp³ywowych osó³b w Rzymie. Cios jednak ostateczny zada³ w³adzy Nerona prefekt pretorianów Ninfidiusz Sabinus, nast³epca Feniusza Rufusa. Doszed³ on do wniosku, że tego cesarza nie da si^ê utrzyma^æ, jest bowiem po³emiewiskiem i senatorów, i ludu, i wojska. Potajemnie, lecz sprawnie i skutecznie przeci¹gn¹³ na stron^ê Galby kohorty pretorianów. Momentalnie, w ci¹gu zaledwie kilku godzin jednej nocy, opu³ecili Nerona wszyscy: stra³e, s³u³ba, przyjaciele.

By³a noc z 8 na 9 czerwca. Cesarz, który do ostatniej chwili ³udzi³ si^ê i nie mia³ po³jęcia o grozie po³o³zenia, zdo³a³ jeszcze wraz z kilku lud³ymi schroni^æ si^ê w podmiejskiej willi swego wyzwoleńca, Faona. Tam ju³ kopano mu grób, ju³ znoszono drewna na stos pogrzebowy -bo ców mu pozosta³o poza samobójstwem? - podczas gdy on j³cza³: „Jaki³ ginie we mnie artysta!” Próbowa³ ostrza kilku sztyletów, ale wci¹ odwleka³ chwil^ê ostateczn¹, Mrucza³ do siebie to po grecku, to po ³acinie: „,yj³ haniebnie. Ohydnie. Nie przystoi to Neronowi, nie. We³ę si^ê w gar³æ wreszcie...”

Gdy rozleg³ si^ê t³ent koni po³ecigu, jeszcze zacytowa³ odpowiedni wiersz Homera - i dopiero wtedy wbi³ sobie sztylet w szy³ê, nie bez obcej pomocy. Gdy do willi wpad³ centurion, cesarz ju³ kona³.

Wierna Akte pochowa³a prochy w porfirowym sarkofagu, który ustawiono w grobowcu rodu Domicjuszów. Neron zmar³ maj¹c 31 lat)3ko ostatni w³adca z rodu - cho^æ przez adopcj^ê - Juliuszów i Klaudiu-szów, pierwszej dynastii cesarzy Rzymu.

Ale czy zmar³ naprawd^ê? Wielu nie chcia³o w to uwierzy^æ i trzeba Przyzna^æ, że okoliczno³eci œmierci przedstawia³y si^ê rzeczywisto³eci nie- 81

°CZet CC!*rey rzymskich

zbyt jasno. Zbyt ma³o by³o œwiadców, a ludzie ci, niskiego stanu i bardzo zwi¹zani z Neronem, mogli s³ingowa^æ œmier^æ pal¹c zw³oki kogo³ innego. Nic wi³ci³ dziwnego, że co pewien czas pojawiali si^ê samozwańcy, którzy zawsze znajdowali zwolenników, zw³aszczą na Wschodzie. Albowiem Neron - cho^æ dla nas jest to szokuj¹ce i niewiarygodne - cieszy³ si^ê du³ popularno³eci¹ w³ród ni³szych warstw ludno³eci stolicy, a nade wszystko w³ród Greków.

Dla potomnych jednak stal si^ê symbolem z³a, okrucieñstwa i tych nieprawo³eci, które w toku historii wci¹ powracaj¹.

t

Galba

Servius Sulpicius Galba.

Ur. 25 grudnia około 3 r. p.n.e.,

zm. 15 stycznia 69 r. n.e.

Panował od 9 czerwca 68 r.

do 15 stycznia 69 r. jako Servius Galba

Imperator Caesar Augustus.

Nie został zaliczony w poczet

bogów.

Pochodził ze znakomitego rodu arystokratycznego, sławnego w czasach republiki. Jako młody człowiek cieszył się przychylnością Liwii, wdowy po Augustusie. W testamencie przekazała mu ona ogromną sumę 50 milionów sesterców, zapisaną jednak nie słownie, lecz cyframi. Z tego powodu cesarz Tyberiusz uznał, że chodzi tylko o pięćset tysięcy sesterców, co zresztą żadnego znaczenia nie miało, bo i tak unieważnił całe testamenty matki z niechęcią do niej. A Galba wcale nie należał do ubogich. Tyberiusz zresztą był mu raczej życzliwy, a nawet zezwolił na rozpoczęcie przezeń kariery urzędniczej w nieco młodszym wieku, niż przewidywały prawa. Galba, już jako pretor, wydał igrzyska, o których długo mówiono, ponieważ wówczas po raz pierwszy lud oglądał taniec słońca na linie.

Potem przyszedł do namiestnictwa Akwitania, w dzisiejszej Francji, następnie w 35 roku konsul, a za panowania Kaliguli namiestnictwo Germanii Górnej nad Renem. Galba wprowadził w Germanii twarde dyscypliny. Gdy Kaligula dokonywał inspekcji wojsk tej prowincji, Galba zaimponował mu zarówno postawą żołnierzy, jak też swoją wytrzymałości: podczas wielogodzinnej musztry miał bez przerwy

83

84

tarczę w rękę, a potem poprzedał biegiem przez wiele mil rydwanem w ady.

Cesarz Klaudiusz także wysoko cenił go zarówno jako sprawnego administratora, jak i dowódcę. Za jego rządów Galba był namiestnikiem prowincji Africa, tzn. dzisiejszej Tunezji, gdzie poskromił koczowniczych pasterzy i ucieszył zatargi ludności osiadłej. W nagrodę otrzymał odznaczenia trumfalne i wysokie godności kapitańskie. Gdy jednak Klaudiusz poślubił Agrypinę, Galba natychmiast wycofał się z życia publicznego, miał bowiem powody, by się obawiać tej kobiety. Otóż przed laty, po śmierci swego pierwszego męża, Domitiusza, Agrypina wzięła sobie na małą córkę, choć był wtedy żonaty i miał dwóch synów. Tylko zdecydowana interwencja teściowej Galby

przekreśliła te niewczesne plany. On sam bowiem, bezradny wobec niewieściach zakusów jak każdy normalny mężczyzna, pewnie by uległ; tym bardziej że przez Agrypinę zwiłałaby się z rodziną cesarską. Teraz więc podejrzewa, że wzgardzona niegdysiejsza kobieta zechce się mścić. Usunął się do swych posiadłości wiejskich, gdzie spędza dni i lata samotnie, gdyż wśród żyjących nie było już i żony, i obu synów, a w nowe związki małżeńskie nie wstępował.

Gdy w końcu został Neron, obawiał się z kolei jego doradcy Seneki, ten bowiem nienawidził Klaudiusza - cesarza kiedyś tak Galbą życzliwego. Starzejący się senator żył w ustawicznym lęku, że lada moment spadnie nań wyrok wygnania, toteż podobno zawsze, gdziekolwiek się udawał, jechał za nim wóz pełen pieniędzy.

A tymczasem przyszedł zaszczyt niespodziewany: namiestnictwo Hiszpanii Tarrakońskiej, czyli wschodniej, której ośrodkiem byłaby dzisiaj Tarragona. Galba zarządził ni od 60 roku przez lat osiem sprawnie, choć początkowo nazbyt surowo. Kazał obciążyć ręką bankierowi oszukującemu przy wymianie pieniędzy i ukrzyżdować opiekuna sędziwego, który otrząsł sierotę w celu zagarnięcia majątku; kiedy nieszczęśliwie krzychał, że jako obywatel rzymski apeluje do cesarza, polecił askawie przybić go do krzyża okazalszego i pobielanego. Jednakże z biegiem lat surowość namiestnika zagościła, czujnie bowiem obserwując, co dzieje się w stolicy, jak szaleje Neron i jakie toczą się tam procesy, doszedł do wniosku, że w niejasnej politycznej sytuacji najbezpieczniej będzie - nic nie robić. Mówił otwarcie i cynicznie: „Przecież nikogo nie karze się za to, czego zaniechał!” W dziewięć

naście wieków później maksyma ta zrobiła karierę w dalekim kraju północnym, choć niewielu urzędników zna tam imię Galby.

Wreszcie jednak Galba został zmuszony do działania, i to bardzo ryzykownego. W początkach 68 roku Juliusz Windeks, namiestnik Galii Lugduńskiej, czyli tej z ośrodkiem w dzisiejszym Lyonie, powstał przeciw Neronowi. On i jego zwolennicy przysięgli wierność senatowi i ludowi rzymskiemu, a mieli też poparcie niższych, jeszcze nie zromanizowanych warstw Galii. Sam Windeks zachęcał Galbę, aby to on stanął na czele, ale ten wahał się i ociągał. Miał już przecież ponad 70 lat, a trudno w tym wieku podejmować sprawę tak wielką i niebezpieczną. Chyba też niezbyt ufał Windeksowi, jego poglądom i celom. Wtępliwością swoje przedstawił najbliższym przyjaciołom i oficerom, ale dowódca straży przybocznej przeciw wszelkie wahania suszył uwagę, że już samo zastanawianie się, czy wypowiedzieć cesarzowi posuszeństwo, jest wypowiedzeniem posuszeństwa. Tak było rzeczywiście. Za mniejsze przewinienia wielu senatorów pacyfikował, a Galba wiedział, że w oczach Nerona i tak jest podejrzany z powodu pochodzenia, majątku, powagi. Czy więc ryzykuje uprzedzając cios z ręki cesarza?

2 kwietnia zwołano wiec w Nowej Kartaginie, dzisiejszej Kartaginie. Wokół trybuny ustawiono podobizny wybitnych osób wymordowanych przez Nerona. Gdy pojawił się Galba, żołnierze i zgromadzeni obywatele powitali go okrzykiem: Salve Imperator! Salve Caesar! Namiestnik - a w rzeczywistości już cesarz - wygłosił mowę, w której wyliczył zbrodnie i bezczyny Nerona. Na koniec powiedział: „Skoro ojczyzna znalazła się w takim niebezpieczeństwie, nie mogę odmówić jej swego doświadczenia, uznaję się jednak nie za cesarza, lecz tylko za legata senatu i ludu!”

Gdy doniesiono Neronowi o wydarzeniach w Hiszpanii, zareagowa³ wybuchem wrociek³oeci i za¹da³ konfiskaty maj¹tków Galby. Wystawiono je na licytacjê, ale nabywców znalaz³o siê niewielu, natomiast hiszpañskie dobra Nerona, skonfiskowane z kolei przez i a¹bê, posz³y dobrze i szybko. Ludzie interesu wiedzieli, gdzie °Kowaæ! Stronnicy Galby dzia³ali te¿ w ról¹nych prowincjach i w sa-my«i Rzymie. Szerzyli przepowiednie rzekomo wról¹ce rych³¹ gubê Nerona oraz przyjœcie zbawcy z Hiszpanii, a tak¿e plotki rodniczych planach cesarza; wœród nich tak¿e tê, i¿ Rzym ma 85

86

zostaæ podpalony po raz drugi, na jego mieszkañców zaœ wypuœci siê dzikie zwierzêta. Wszystko to wywar³o spodziewany efekt psychologiczny.

Tymczasem Windeksa pokona³ namiestnik Germanii Górnej, Werginiusz Rufus. Przerazi³o to Galbê, nie wiedzia³ bowiem, jak zachowa siê zwyciêzca: mo¿e dotrzyma wiernoœci Neronowi, a mo¿e sam siêgnie po w³adzê? Przezornie wiêc usun¹³ siê do ma³ej mieœciny, aby tam trwo¿nie oczekiwaæ dalszego biegu wydarzeñ. Strach jego siêgn¹³ szczytu, gdy pod wieczór 16 czerwca do bram domostwa zacz¹³ dobijaæ siê gwa³townie jakœ przybysz. Dopiero po chwili okaza³o siê, ¿e to wyzwoleniec samego Galby, Icelus. Przyjeãdã³ z daleka, bo a¿ z Rzymu, sk¹d ruszy³ w drogê, gdy tylko po œmierci Nerona oficjalnie potwierdzono wiadomoœæ, ¿e pretorianie i senat uznali Galbê za cesarza.

Nowy pan Rzymu nieprêd³ko zawita³ do stolicy. Stan¹³ tam dopiero we wrzœciu, podról³owa³ bowiem powoli. W ci¹gu miesiãcy letnich, a wiêc jeszcze podczas drogi, doniesiono mu o st³umieniu niepokoju, które wybuch³y w niektórych prowincjach. W samym Rzymie usi³owa³ wznieciæ bunt pretorianów ich prefekt Nimfidiusz Sabinus, w³œciwy sprawca upadku Nerona, czego jednak Galba zupe³nie nie doceni³ i odebra³ mu dowództwo. W³œnienie ten zawód i poczucie krzywdy sk³oni³y Nimfidiusza do próby buntu. Chcia³ sam obwo³aaæ siê cesarzem, zosta³ wszak¿e zabity na miejscu przez œ³nierzy. Jednak¿e przy tej sposobnoœci ujawni³o siê okrucieñstwo Galby, który ukara³ œmierci¹ pewnego senatora zarzucaj¹c mu, ¿e sprzyja³ Nimfidiuszowi, drugiego zaœ dlatego, i¿ mia³ z rozkazu Nerona dowodziæ wypraw¹ przygotowywan¹ przeciw niemu, to jest Galbie.

Ju¿ w pobli¿u Rzymu wysz³y mu naprzeciw tysi¹ce wioœlarzy i œ³nierzy floty stacjonuj¹cej w Misenum. Przed kilkunastoma miesi¹cami Neron uformowa³ nowy legion, sk³adaj¹cy siê z ich kolegów, tote¿ i oni sami domagali siê od nowego cesarza, by ich równie¿ uczyni³ legionistami. Galba uzna³ to za bunt i rozkaza³ zabiaæ znacz¹ ich czêœæ, podobno a¿ 7000 ludzi, z pozosta³ych zaœ co dziesi¹tego. Groz¹ powia³o w mieœcie.

Pretorianie spodziewali siê nagród pieniê¿nych i podwy¿szenia œ³du. Jednak¿e Galba, który uwa¿a³ siê za reprezentanta starorzym-

skich cnót, rzek³ dumnie: „Przywyk³em œ³nierzy werbowaæ, a nie kupowaæ!" Usun¹³ te¿ kilku oficerów, co pretorianie uznali za pocz¹tek czystki w swoich szeregach. Nic dziwnego, ¿e od pocz¹tku ustosunkowali siê do Galby niechêtnie.

Lud stolicy również nie był życzliwy dumnemu i surowemu starcowi, oszczędnemu aż do przesady. Wspominano coraz tęskniej Neronowe igrzyska, zabawy, wesoły tryb życia młodego władcy. O jego występkach zapominano, ostatecznie bowiem godziły one głównie w warstwy możnych.

Galba zdołał jednak zrazić do siebie i tę, tak wpływową grupę. Powołał mianowicie komisję, która miała ocenić z powrotem na rzecz skarbu dary tak hojnie rozdzielane przez Nerona. Zbadanie, co jest darem, a co nie, w czym obecnie posiadaniu znajduje się przedmiot lub majątek, było zadaniem niesłychanie skomplikowanym, wywoływało ogrom zdrażnień i żalów, podstawa zaś prawna akcji wydawała się co najmniej wątpliwa.

Tak więc w ciągu kilku miesięcy 68 roku Galba nastawił wrogo wobec siebie niemal całe społeczeństwo stolicy. Ciepło poza tym ufał swoim ulubieńcom, którzy - jak to zwykle bywa w takich wypadkach - dopuszczali się przeróżnych nadużyć. Nie bez znaczenia był też fakt, że on sam - człowiek stary, schorowany, cierpiący, o rękach tak wykrzywionych artretyzmem, że nie mógł w nich utrzymać nawet zwoju papirusu - prezentował się w osobistych kontaktach niezbyt sympatycznie.

Cesarz przy wszystkich swych wadach zdawał sobie sprawę, iż jest mocno posunięty w latach, osamotniony, i że powinien rychło wskazać następcę, aby uchronić państwo przed wstrząsami nowej walki o władzę. Kogo jednak wybrać? Było tylko dwóch kandydatów. Pierwszy - Marek Othon. Był młodym Sabiny Poppei, był przyjacielem Nerona, był namiestnikiem Luzytanii, od początku gorliwym stronnikiem Galby, męczyzna w sile wieku, dobry administrator, popularny wśród ludu i pretorianów. Drugi - Lucjusz Pizon. Młody, trzydziestoletni, niedawno powrócił z wygnania, na które skazał go Klaudiusz jeszcze jako chłopca; jego ojciec i starsi bracia, podejrzani o udział w spisku, popełnili samobójstwa. Nie sprawował dotychczas żadnych urzędów, nie służył w wojsku, nie miał w stolicy przyjaciół. I w sprawie jego wyboru G. Zoceliwi twierdzili, że Pizon zawdzięcza to swemu wyrazowi 87

18

twarzą, tak poważnemu, że aż ponuremu. Przypominano też, jak scharakteryzował niegdyś jego ojciec Seneka: „On jest tak głupi, że mógłby nawet rzucić”. Ale naprawdę chodziło chyba o to, że Galba chciał mieć przy sobie i po sobie potomka starej arystokracji, nie związanego z żadnym ze zwalczających się stronnictw.

Decyzję Galby na pewno przyspieszyła wiadomość o niepokojach wśród legionów nad Renem. Czyżby groziła nowa wojna domowa? 10 stycznia 69 roku Galba wezwał Pizona na Palatyn i udał się z nim do koszar pretorianów, choć padał deszcz, a przez chwilę szalała nawet burza z piorunami. Stając przed frontem żołnierzy oświadczył krótko, że już dokonał wyboru, adoptował syna. Wskazał stojącego obok Pizona. Tylko garstka obecnych powitała tę deklarację przyjaznym okrzykiem, większość zachowała ponure milczenie. W senacie natomiast - jakżeby inaczej! - mowę cesarza przyjęto burzliwymi oklaskami.

Rankiem 15 stycznia Galba składał ofiary na Palatynie. Wróćbita zbadała wnętrzności zwierzęt i orzekł, że znaki są niepomyślne, zapowiadają zdradę i wojnę domową, cesarz więc nie powinien opuszczać pałacu. Tuż przy Galbie stał podczas ceremonii Marek Othon. W pewnym momencie odwołano go -

rzekomo przyszedł umówiony architekt. Spiesznie udał się na Forum, gdzie już czekała garstka zbrojnych. Wraz z nimi skierował się do koszar, najpierw niesiony w lektyce, a potem pieszo, biegiem.

Na Palatyn, gdzie wciąż zabijano i patroszono zwierzęta ofiarne, zaczęły napływać dziwne wieści: o porwaniu na Forum jakiegoś senatora, o tajemniczym zniknięciu Othona, o niepokoju w koszarach. Wysłano natychmiast oficerów do różnych oddziałów, zwołano pospiesznie naradę. Tymczasem na wzgórzu i na Forum zebrały się ogromne tłumy, oczekujące na rozwój wydarzeń niby w teatrze; ludzie wspinali się na dachy, obejmowali kolumny i posłgi. Pizon pospieszył do pretorianów, aby ich uspokoić, ale wnet po jego odejściu gruchnęła pogłoska, że Othon został zabity. Tłum wyłamał bramy pałacu i wdarł się na dziedziniec, okrzykami gratulując cesarzowi. On zaś przywdział wspaniałą zbroję, wsiadł do lektyki i kazał niecewać się w drodze wśród napierającej zewsząd ciżby. Był już na Forum, gdy zjawił się przerażony Pizon. Nawet nie dotarł do koszar, już bowiem z dala posłyszano potężne okrzyki na cześć Othona. Wieść o śmierci tegoż była tylko

plotk! Znowu zaczęto się zastanawiać, co czynić: wrócić, pozostać na miejscu, obsadzić Kapitol?

Usłyszano tętent koni. Nadjeżdżały wyborowe oddziały pretorianów - speculatores, czyli zwiadowcy. W tym momencie wszystko zależało od tego, jak się zachowa przyboczna straż cesarza. Gdyby stanął przy nim, tamci chyba nie mieliby odwagi atakować. Lecz oto chorągwy kohorty stojącej przy lektyce teatralnym ruchem zerwał z piersi medalion z podobizną Galby i cisnął nim o ziemię...

Tłum rozpięchł się natychmiast na wszystkie strony. Tragarze cesarskiej lektyki uciekali w takim popłochu, że niedość było Galba wypadł na bruk. Usiłował się dźwignąć, choć pancerz mu ciążył, ale jakiegoś nierządnika wbił mu miecz w gardło. Pastwiono się nad martwym ciałem zadając ciosy, gdzie popadło, a poniewierane zwłoki leżały na Forum aż do nocy. Dopiero wtedy pewien szeregowiec odciął mieczem i triumfalnie zaniósł w pochwach swego paszcha Othonowi. Oddano ją służbie obozowej, wbito na dziedziniec i obnoszono wśród szyderstw. Wreszcie wykupił ją za 100 złotych monet dawny służący Patrobiosa. A Patrobios ów, wyzwoleniec Nerona, został skazany na śmierć przez Galbę wraz z innymi, najbardziej znienawidzonymi ludźmi tamtego cesarza. Obecnie więc sługa Patrobiosa wzięty pomstą, zatknięty bowiem głowę Galby przed grobowcem swego pana. Zwłoki cesarza spalono w ogrodzie jego prywatnego domu, a później pochowano też odnalezioną głowę.

W tym samym dniu, 15 stycznia, również na Forum, zginął Pizon, który ukrył się w izdebce dozorczy niewiasty Westy. Zabito też doradcę Galby - Tytusa Winiusza. Głowy ich zatknięte na dziedziniec obnoszono po mieście, a potem odprzedano rodzinom.

Tacyt - przytoczymy jego słowa w przekładzie Naruszewicza - tak charakteryzuje Galbę i jego panowanie: „Szczęśliwszy był za cudzych niżeli za swoich rządów. Szedł ze starożytnej i szlacheckiej rodziny, możny w bogactwa, dowcipu miernego, bez występków raczej niżeli cnotliwy. Dbał o sławę, lecz bez wystawy. Na cudze niechciwy, w swoim oszczędny, skromny na publiczne. Przyjaciół i sług wiernych towarzyszył się statecznie”. I kończy słowami: „Większym się zdawał nad Prywatnego, będąc prywatnym. A powszechnym zdaniem godzien wspaniałości - póki go nie miało”. O ileż to można by powiedzieć to samo! >1

Othon

Marcus Salvius Otho. Ur. 28 kwietnia 32 r., zm. 16 kwietnia 69 r. Panował od 15 stycznia 69 r. do 16 kwietnia 69 r., jako Imperator Marcus Otho Caesar Augustus. Nie został zaliczony w poczet bogów.

10

Początki rodu podobno sięgają czasów etruskich, ale dopiero dziadek Marka został senatorem, i to dzięki poparciu Liwii, w której domu się wychowywał zapewne z powodu jakiegoś dalekiego pokrewieństwa. Ojciec Marka, z twarzy zdumiewająco podobny do cesarza Tyberiusza i cieszący się jego życzliwością, był kolejno konsulem, namiestnikiem Afryki, dowódcą wojsk na ziemiach obecnej Jugosławii. Słynął też wiernie Klaudiuszowi.

Nic nie wskazywało, by Marek miał w ciele rodziciela, poważnego męża stanu, dobrego administratora i wodza. Od lat niemal chłopięczo prowadził hulaszczy tryb życia, marnotrawił czas i pieniądze na wszelkie zbytki. Rychło stał się ulubionym towarzyszem zabaw i powiernikiem młodego cesarza Nerona, od którego był starszy o kilka lat. Obaj zresztą wydawali się podobni nie tylko pod względem cech charakteru, ale również rysów twarzy. I na losach obu zacięła w sposób dramatyczny ta sama kobieta, Sabina Poppea.

Othon poślubił ją zapewne w 58 roku, gdy rozwodził się ze swym pierwszym mężem. Opowiadano potem, iż małżeństwo z Othonem było tylko pozorne i że Neron kazał je zawrzeć przyjacielowi, aby

swobodnie obcować z pięknymi kobietami. Jednakże Othon sam zakochał się w uroczym „depozycie” - i nie zamierzał potajemnie otwierać drzwi swego domu cesarzowi. Ale tę historyjkę zmyślono później. Neron poznał Poppeę już jako żonę Othona i zwrócił na nią uwagę w związku z tym, że przyjaciel niebacznie nazbyt wychwalał jej wdzięki. W 59 roku Othon musiał opuścić stolicę udając się na honorowe wygnanie: objął namiestnictwo Luzytanii, mniej więcej na obszarze dzisiejszej Portugalii. Podobno Neron zamierzał początkowo rozprawić się z nim surowiej, interweniował jednak Seneka. Opinia publiczna natychmiast przejrzała kulisy sprawy i po stolicy krążyły wierszyki: „Chcesz wiedzieć, dlaczego Othona usunięto szlachetnie? Powód prosty: zaczął cudzołóstwać z własnymi żonami!”

Namiestnictwa prowincji dawano zazwyczaj byłym konsulom lub byłym pretorom, i to w kilka lat po piastowaniu urzędu. Tymczasem młody Othon mógł dotąd poszczycić się tylko najniższą godnością, kwesturą. Nie miał żadnego doświadczenia ani w zakresie administracji cywilnej, ani też wojskowości, uchodził za człowieka bez energii i bez zasad moralnych. A jednak wybór okazał się trafny nad wszelkie przewidywania! Othon stał się w dalekiej krainie kimś innym, objawił nowe oblicze i talenty, których nikt by nie przeczuwał. Rzymscy Luzytanie energicznie, rzetelnie i uczciwie przez całe dziesięć lat, tak długo bowiem pozostawał tam jako namiestnik.

Ale był też jednym z pierwszych, którzy wiosną 68 roku opowiedzieli się po stronie Galby, namiestnika sześcioletniej prowincji - Hiszpanii Tarrakońskiej, gdy ten powstał przeciw Neronowi. Popierał go odważnie, choć wcale nie było pewne, czy rebelia nie poniesie straszliwej klęski. Kiedy zaczął samobójstwo Nerona w czerwcu tegoż roku dał Galbie bezkrawawe zwycięstwo, Othon przybył do Rzymu jesienią wraz z nowym cesarzem jako jeden z jego najbliższych współpracowników.

Miał u swego boku astrologa, Ptolemeusza Seleukosa, który służył mu jako wróż i doradca jeszcze w latach wspólnych zabaw z Neronem. Gdy wyjechał do Luzytanii, astrolog pozostał w Rzymie w domu Poppea i cieszył się dzięki niej dużymi wpływami. Ale piękne dni skończyły się w 65 roku wraz z tragiczną śmiercią Poppea. Cesarz wprawdzie opłakiwał ją - choć sam był jej zabójcą! - rozkazał ją pochować i oficjalnie uznać za bóstwo, ale wnet zaczął myśleć o nowej żonie. Ptolemeusz wyjechał wówczas z Rzymu wprost do

n

dawnego opiekuna, do Othona. Ten zaś, jak wszystkie wybitne osobistości w owych latach, obawiał się w każdej chwili wyroku śmierci, czy to otwierając list z Rzymu, czy też przyjmując nowo przybyłych oficerów. Astrolog wszakże twierdził stanowczo, że wyrok gwiazd jest niezłomny: Othon przeżyje Nerona.

10 stycznia 69 roku bolesny cios zranił ambicję Marka: Galba adoptował i wyznaczył na swego następcę Lucjusza Pizona, choć dotychczas wydawało się, że to on, Othon, ma większe szanse na przejście władzy po starym cesarzu. Tak wydatnie przecież pomagał mu w początkach buntu! Także konsul Tytus Winiusz, najbliższy doradca Galby, popierał kandydaturę Othona, zamierzał bowiem wydać zań swoją córkę. Był namiestnik Luzytanii co prawda miał też przeciwników, którzy przypominali jego młodzieńcze swawole i gwałty, że nie po to usuwano Nerona, aby teraz wprowadzać na tron współnika jego szaleństw. Ale w końcu te dawne powłókania zjednywały Othonowi sympatię pretorianów i ludu, mile wspominających wesoły tryb życia za panowania Nerona, nieprzerwane pasmo igrzysk i zabaw. Żywiono więc nadzieję, że Othon przywróci swobodę tamtych dni, niemal rajskich w porównaniu z rządami starczej surowości i skąpstwa. Othon przy pomocy zaufanych wysiłkiem umiarkowanie te nastroje dla swych celów. Chodziło mu przede wszystkim o pretorianów. Zjednywał sobie ich oficerów, a przede wszystkim wyborowe oddziały zwiadowców, zwanych speculatores, pieniędzmi i przystępnością.

Gdyby nie Ptolemeusz - tak utrzymywano póty - Othon dokonałby zamachu już 10 stycznia, to jest w chwili, kiedy adoptowanie Pizona zniweczyło jego nadzieje. Lecz astrolog oświadczył kategorycznie, że gwiazdy żle wróżą wszystkiemu, co w tym dniu się rozpocznie, radzi więc odłożyć sprawę o dni kilka. Także zdrowy rozsądek nakazywał cierpliwość, by odpowiednio przygotować ryzykowną akcję.

15 stycznia, kiedy Galba składał ofiarę na Palatynie, Othon wymknął się potajemnie, by rzekomo oglądając wraz z architektem budynek na wsi, który zamierzał nabyć. Potem z Forum szybko udał się wraz z garstką zwiadowców do koszar pretorianów. Wiąszość z nich zapewne zachowała się biernie i wyczekująco, ale porwała wszystkich determinacja grupki strażników. Do śmiałości dołączył coraz szersze kręgi ich towarzyszy. Othon stał na trybunie otoczony

godami bojowymi, pozdrawiany jako imperator. Przemawiał, wyciągał ręce do ciżby zbrojnych, przesyłał pocałunki, wołał, że chce mieć tylko tyle władzy, ile oni zechcą mu zostawić.

Nikt jeszcze nie zdawał sobie sprawy, że imperium ma w tym momencie czterech cesarzy. Trzech z nich znajdowało się w Rzymie: Galba i Pizon na Palatynie, Othon zaś w koszarach pretorianów; natomiast czwarty przebywał nad Renem - był nim Aulus Witeliusz, obwołany 2 stycznia cesarzem przez tamtejsze

legiony. Lecz w ciągu zaledwie kilku godzin pozostało tylko dwóch, Othon i Witeliusz. Tamci dwaj bowiem, prawowici władcy, Galba i Pizon, legli na Forum, opuszczeni przez wszystkich i zmasakrowani.

Wieczorem 15 stycznia pretorianie i lud w radosnym pochodzie prowadzili Othona na Palatyn przez Forum, na którym tu i ówdzie jeszcze leżały skrwawione zwłoki. Nagle z różnych stron zaczęły rozlegać się okrzyki, najpierw pojedyncze i niecierpliwie, potem podjęte przez tłum i wielokrotnie skandowane: Salve Otho New! Imperator Otho Nero! Podobnie działo się w dniach następnych, a cesarz udawał, że nie słyszy owych aklamacji. Może dlatego, zapytuje Tacyt, że bał się ich zabronić, a nie chciał pochwaląć? Podobno także w pierwszych urzędowych listach do namiestników prowincji podpisywał się po prostu: Otho New. W domach prywatnych znowu pojawił się podobizny Nerona, przed kilku miesiącami usunięte. Na mocy uchwały senatu w miejscach publicznych stanęły posłgi Poppei, albowiem jako diva powinna odbierać boskie czczone. Wyzwolencom i zarządcą Nerona przywrócono dawne stanowiska, a jeden z jego doradców układał obecnie Othonowi przemówienia. Przeznaczono 50 milionów sesterców na budowę Złotego Domu, ukochanego dzieła tamtego cesarza.

Jakie były przyczyny takiej polityki? Oczywiście nie sympatia dla dawnego przyjaciela, ale chęć pokazania społeczeństwu, że nowy pan odcina się stanowczo do postawy Galby, co z kolei miało zjednać Przychylności mieszkańców stolicy. W tym wszakże Othon nie mógł posuwać się za daleko, wrodzy bowiem Neronowi byli senatorzy i ludzie najzamożniejsi, ponieważ oni to głównie padali ofiarą jego podejrzliwości i grabieży. Cesarz musiał zatem zabiegać o poparcie króla i tych warstw, tym bardziej że przychodziły wieści o marszu Renu, czyli legionów Witeliusza, ku Italii. Starał się więc

też błądził

urojonych spisków.

na;bardziej zniena-

szny- i mrzeł Tyge Uinowi, należał do

Zachował

Rozkazał umrzeć i jego otoczenia cesarza Ne

najskie,

gwałtowny,

ustąpieniu wód zaczęły się zapadać liczne budynki mieszkalne, wznoszone licho i naprędce, a ziarno w magazynach zbożowych zawilgot-

niało.

14 marca cesarz pożegnał się z senatem, powierzając mu opiekę nad państwem, następnie zaś wygłosił przemówienie do ludu. Opowiedział Rzymu na jutro; były to idy. Tłumy na ulicach wznosiły przyjazne okrzyki, ale były to lud - jak pisał Tacyt - przywykły od dawna do schlebienia każdemu władcy. Wołał go i ochoczo, choć ani miłował go nie pobudzał, ani strach nie zmuszał, wystarczała sama rozkosz służalstwa. Sprawiedliwość wszakże nakazuje zauważać, że nie tylko starożytni Rzymianie znajdowali perwersyjną rozkosz w służalstwie i pochlebstwach.

Walki z wojskami Witeliusza toczyły się w początkach kwietnia na równinach nad oerodkowym Padem. Oddziały Othona stawały dzielnie i z powodzeniem w pierwszych bitwach, choć wspomagała je tylko część armii Dunaju, jej główny trzon bowiem dopiero nadciągał. Do spotkania decydującego doszło pod Bedriakum, za Padem, w pobliżu Kremony, 14 kwietnia. Kohorty cesarza wykrwawiły się straszliwie, lecz nie zostały rozbite, nie uległy panice, chciały walczyć dalej, a korpus naddunajski zbliżał się szybko. Othon miał główną kwaterę po drugiej, prawej stronie rzeki, w miejscowości Briksellum, gdzie Brescello. Na wieść o porażce wszyscy w jego otoczeniu przysięgali, że gotowi są stawiać opór witelianom, bo ostateczne zwycięstwo jest pewne. Aby okazać swe przywiązanie i wolę walki, jeden z żołnierzy wbił sobie miecz wprost w serce wołając: „Dla ciebie wszyscy uczyniłem to samo!” Othon jednak zdecydował inaczej: zakończy tę bratobójczą wojnę popełniając samobójstwo. Już starożytni zastanawiali się, jak ocenić to postanowienie. Czy cesarz zabrał się nerwowo i zdradził sprawę swoich żołnierzy, czy też wścieknie postąpił po męsku? Wyjaśnienie nie daje chyba jego słowa do najbliższych: „Ta wojna nie toczy się przeciw Hannibalowi. To my, Rzymianie, godzimy w Rzymian i udajemy rany wspólnej ojczyźnie. Jakże to ma znaczenie, kto wycięży, kto klęskę poniesie? Co dobre dla zwycięzcy, może być

Szczęściem dla ojczyzny. Uznaję więc, że piękniej mi umrzeć, niż

Panować!”

Pożegnał się z całym otoczeniem. Zadbaj w miarę możliwości o sprawę każdego, pomyśl nawet o tym, by przydzielić odjeżdżającym

coś do wozu i statki. Potem zamknął się w swoich pokojach, starannie przegładł i spalił wszystkie pisma, które mogłyby skompromitować kogokolwiek w oczach Witeliusza. Sam napisał dwa listy: jeden do siostry, drugi zaś do Statylii Mesaliny, niegdyś żony Nerona, którą zamierzał poślubić. Prosił, by otoczyła opieką jego prochy i pamięć. Całkowicie gotówkę rozdał wśród domowników, sprawiedliwie jednak i według zasług. Potem rozmawiał ze swym bratankiem, kilkunastoletnim chłopcem, pocieszał go, chwalił przywiązanie i ganił strach jeszcze dziecięcy. Przypomniał z dumą, że po Juliuszach i Klaudiuszach on pierwszy - gdyby nie liczyć Galby - dał dostojeństwo cesarskie nowej rodzinie.

Rozstałby się z życiem chyba już po południu 15 kwietnia, gdyby nie odgłosy rozruchów z zewnątrz i meldunki, że żołnierze się przytrzymują odjeżdżających, grożą im jako zdrajcom i zbiegom. Westchnął więc, stwierdził, że trzeba tę jeszcze noc dodać życiu, a potem wyszedł, by przywrócić spokój. Trwało to długo. Następnie zaś do późnego wieczora przyjmował każdego, kto o to prosił. Wreszcie wypił kubek zimnej wody, wziął ze sobą dwa sztylety, których ostrza wypróbował, i zamknął się w sypialni. Słyszał jego oddech równy i spokojny. O świcie zbudził się i sprawdził, czy wszystko w porządku oraz jak załatwiono sprawy tych, którzy wyjeżdżali. Odprawił z sypialni wywolenca, by nie padł nań żadne podejrzenie. A gdy drzwi się zamknęły, ustawił sztylet ostrzem ku górze i opadł nań całym ciężarem ciała, aby ostrze weszło w serce. Jęknął głośno i boleśnie, tylko raz. Kiedy służyła mu straż wdarła się do pokoju, żył jeszcze. Starał się zasłonić omiotelną ranę, ale zarazem jakby ją wskazywał.

W ostatnich rozmowach Othon prosił go, aby pochowano go jak najrychlej, obawiał się bowiem, że zwycięzcy pastwiliby się nad zwłokami, jak przed trzema miesiącami, za cichym przyzwoleniem jego samego, ponieważ ciało i głowa Galby. Pretorianie ponieśli klęskę na wspaniałych barkach i złożyli je

na stosie, a kiedy strzelili w górę promienie, kilku żołnierzy popełniło samobójstwo, przebijając się mieczami. Podobne sceny powtórzyły się w różnych kohortach pretoriańskich. Był to chyba rodzaj psychozy, cesarz bowiem panował zbyt krótko, by naprawdę stać się uwielbiany! O! a i chyba nie obawiano się nadmiernej srogości zwycięskiego Witeliusza

Plutarch, który w kilka lat później zwiedza tamtą okolicę, powiada, że widział na własne oczy skromny grobowiec z napisem: Cieniom Marka Othona. Większość współczesnych myślała o jego dobrowolnej śmierci z podziwem i szacunkiem, uważając, że postąpił jak prawdziwy Rzymianin. Tacyt nawet, z zasady surowy dla władców, przyznaje wielkodusznie, że ten cesarz zasłużył sobie u potomnych na tyle samo złej, co i dobrej sławy.

nr.

i. y.

*

Witeliusz

Aulus Vitellius.

Ur. 7 lub 24 września 15 r.,

zm. 21 grudnia 69 r.

Panował od 3 stycznia do

21 grudnia 69 r. jako Aulus

Vitellius Augustus Imperator

Germankus.

Po śmierci nie został zaliczony

w poczet bogów.

Ojciec Aulusa, Lucjusz, był człowiekiem wybitnym, ale i przedziwnym. Za panowania Tyberiusza odznaczył się jako dobry wódz i administrator, gdy sprawował namiestnictwo Syrii. Wyparł Partów z Armenii i zmusił ich króla do złożenia hołdu rzymskim orłom legionowym. Nadzorował również Palestynę. Kiedy prefekt Judei, Poncjusz Płat, dokonał rzezi Samarytan, rozkazał mu osobiście tłumaczyć się przed cesarzem. Odnosił się przyjaźnie do Żydów, czego dał dowód w związku ze sprawą szaty arcykapłana. Ten drogiocenny strój liturgiczny przechowywano w przemyślnie wybudowanej twierdzy rzymskiej i wydawano Żydom tuż przed każdą ceremonią religijną, a zaraz po jej zakończeniu odbierano. Rzymianie chcieli tym sposobem trzymać w ryzach lud wojowniczy, a przy tym bardzo nabożny. Bez tej szaty bowiem nie można było składać ofiar. Otóż Lucjusz Witeliusz zniósł ten upokarzający przepis, oddał Żydom szatę we władanie.

Podczas pobytu w Jerozolimie dowiedzia³ się, że Tyberius*

zmar³, a na tron wst¹pi³ Gajusz Kaligula. Nowy cesarz wnet odwo³a

zbyt s³awnego namiestnika, który wyjeźdża³ do stolicy przekonany^

98 przyjdzie mu pożegna³ się z życiem. Mimo to zabra³ ze sob¹ sadzona

szlachetnych odmian fig i pistacji; dzięki temu przyje³y się one w wielu rejonach Italii. Stan¹³ w Rzymie i natychmiast przeistoczy³ się w najnê-dzniejszego pochleb³; on, dopiero co tak energiczny wódz i namiestnik! S¹dzi³ widocznie, że jedyny to sposób na ocalenie, kiedy stale musi się przebywa³ w otoczeniu w³adcy umys³owo chorego, który - jak to zwykle ludzie o zachwianej równowadze psychicznej - ³1czy³ róż³ne obsesje z podejrzliwo³oci¹, nieodpowiedzialno³æ z okrucieństwem. Każdy dostojnik st¹pa³ jakby po ³ecie³ce nad przepa³oci¹, a w pewnych sytuacjach móg³ ratowa³ tylko bezczelny dowcip. Gdy Kaligula niespodziewanie zapyta³ go, czy dobrze widzi t³ bogini³, z któr¹ on, cesarz, w³æenie rozmawia, Lucjusz Witeliusz z nabo³n¹ trwog¹ spu³oci³ wzrok ku ziemi i zaledwie wyszepta³ g³osem dr¹cym: „To tylko wy bogowie widzicie się wzajem”.

Lepsze czasy nasta³y za Klaudiusza, który ceni³ dobrych administratorów i korzysta³ z rad Witeliuszowych. Czyha³o jednak inne niebezpieczeństwo: podejrzliwo³æ Mesaliny. Pomys³owy senator i temu zaradzi³. Uprosi³ cesarzow¹, aby mu darowa³a swój sanda³ek. Odt¹d nosi³ go stale w fa³dach tog¹, co chwil³ ostentacyjnie wyjmuj¹c i ca³uj¹c z szacunkiem. Uczci³ te³ wp³ywowych wyzwoleńców cesarza, Narcyza i Pallasa, umieszczaj¹c ich z³ote pos¹łki w swej kaplicy domowej.

Gdy wysz³y na jaw orgie Mesaliny, a ona musia³a pope³ni³æ samobójstwo, Witeliusz w lot się zorientowa³, kto ma największe szans³ zosta³ now¹ cesarzow¹ i wymownie popar³ spraw³ Agrypiny podczas debaty w senacie.

Aulus szed³ wiernie w o³lady ojca, lecz w odwrotnym porz¹dku:

najpierw objawi³ uzdolnienia dworaka, gotowego do wszelkich pos³ug,

tak³e erotycznych, i do najnêdzniejszych pochlebstw, a dopiero

Pó³niej da³ się pozna³ jako dobry administrator. Za Tyberiusza, a wi³æc

w latach ch³opi³cych, podobno wyró³nia³ się podczas wyuzdanych

seansów seksualnych na wyspie Kaprei. Czy to jednak prawda? Nale³y

zawsze pami³ta³, że takie oskar³enia naj³atwiej fabrykowa³ wrogom -

a tych Witeliuszowi nigdy nie brakowa³o - s¹ za³e one z lubo³oci¹

Uchane i absolutnie niesprawdzalne. Uwagi te dotycz¹ nie tylko

^asów staro³ytnych. Mo³na natomiast przyj¹æ, że Kaligula, Klau-

sz i Neron cenili Witeliusza jako znawcę wyćciągów rydwanów

kantowanego partnera gry w kococi.

..... t

99

Ku zaskoczeniu wielu przez dwa lata, 60 i 61, rzetelnie zarządza jako namiestnik Afryki. Co prawda wyzyska podobno inny urząd, a mianowicie nadzór budowli publicznych w samym Rzymie, zagarniając ze ówityń dzieła sztuki i kosztowności, dając za nie na ich miejsce nędzne imitacje. Ale takie rzeczy zdarzają się też znacznie później, i nie tylko w Rzymie. Jak to się mówi po łacinie: Nihil novi sub sole - nic nowego pod słońcem. Gdy jednak cesarz Serwiusz Galba wysłał pod koniec 68 roku Witeliusza jako namiestnika do Germanii Dolnej, czyli nad dolny Ren, ten nawet nie miał czym zapłacić za podróż, a wierzyciele wręcz go oblegali. Owe tarapaty finansowe przypisywano jego niewiarygodnemu i na pewno chorobliwemu obżarstwu, gdyby jednak był choćby człowiekiem prawdziwie bogatym, ciężarowość nie miałaby najmniejszego znaczenia, tym bardziej że napychał się byle czym.

Od samego początku okazywał się obojętnym armii Renu niesłuchany pobudliwość, co oczywiście zjednało mu ich serce. Byli oni natomiast bardzo niechętni Galbie, choć go nie znali. Wystarczy! wszakże fakt, że Galba został cesarzem nie dzięki nim, najpotężniejszej, jak wierzyli, sile zbrojnej imperium, lecz skutkiem poparcia słabych oddziałów w Hiszpanii i w samym Rzymie. Wrogowość wobec Galby objawiła się wyraziście 1 stycznia 69 roku, gdy wszystkie jednostki składowe przysięgły wierności władcy. W niektórych obozach żołnierze wysłuchiwali formuł przysięgi w guchym milczeniu, gdzie indziej pomijano imię cesarza, wymieniając tylko senat i lud rzymski, a zdarzały się również wypadki, że posłgi Galby obrzucano kamieniami lub wręcz obalano. Tak działo się w obu prowincjach nadreńskich, to jest zarówno w Germanii Górnej, jak też Dolnej. Wyżsi oficerowie i namiestnicy zachowywali rezerwy. Oczywiście nie doszłoby do tego, gdyby nie świadoma akcja pewnych ludzi wrogich Galbie z przyczyn osobistych. Do tych zaliczali się w pierwszym rzędzie dowódcy dwóch legionów, Fabiusz Walens i Cecyna Alienus.

W dniach 2 i 3 stycznia, kiedy Witeliusz przebywał w Kolonie wojska armii Renu w różnych obozach kolejno okrzykiwały go cesarzem. Za ich przykładem poszły wkrótce legiony Belgiki, Galii i Brytanii. Otrzymało wiadomość, że Galba został zamordowany w Rzymie przez pretorianów za sprawę Othona, nowego cesarza. A wtedy Aulus Witeliusz był już wiernym nie tylko władcy, ale również sytuacji i swoich żołnierzom. Nie mógł ustąpić-

wprawdzie słabym listem za listem, obiecywał rywalowi góry złota, nietykalność, szczyty, spokojne miejsce pobytu, jakie tylko tamten, sobie wybierze, jeżeli złoży broń i zrzeknie się tytułu, ale Witeliusz pozostawał niewzruszony i odpowiadał podobnymi obietnicami oraz obietnicami. Obaj uważali się za legalnych cesarzy, toteż listy stawały się coraz ostrzejsze i twardsze, aż wreszcie doszło do pospolitych oskarżeń i wyzwisk. Piszący zarzucali sobie wzajem najbrudniejsze sprawy i życia osobistego, prawdziwe i zmyślane, a materia obu nie brakowała. Obaj próbowali również skuteczniejszych metod działania: wysłali skrytobójców. Daremnie. Tych od Othona od razu rozpoznano jako obcych w obozach legionowych, natomiast witalianie śmiało się ukryli wśród mieszkańców stolicy, niczego jednak nie zdobili dokonać.

Tymczasem legiony znad Renu maszerowały przez Galię na południe, dopuszczając się po drodze straszliwych okrucieństw. Cecyna krwawo spacyfikowała ziemie Helwetów, dzisiejszą Szwajcarię, tylko dlatego, że tamtejsi mieszkańcy uwięzili jego wysłanników, obojętnych do legionów nad Dunajem, które popierały sprawę Othona.

W kwietniu 69 roku doszło do decydujących bitew z wojskami Othona nad Padem. Witeliusz przebywał wtedy w Lugdunum, czyli Lyonie. Tam go zawiadomiono, że Othon po krwawych zmaganiach pod Bedriakum popełnił samobójstwo. Wręczono mu również sztylet, którym tamten odebrał sobie życie; rozkazał odesłać go do Kolonii i złożyć w cwiłtyni Marsa. Pod Bedriakum stanął dopiero w 40 dni po bitwie, już pod koniec maja, ale wtedy leżały tam jeszcze stosy ciał Othonowych żołnierzy, zostawione psom i ptactwu na żer. Nawet zahartowani w bojach ludzie znad Renu nie mogli znieść widoku 1 smrodu tysięcy rozkładających się trupów, on jednak - mężczyzna wysoki, o brzuchu wydętym skutkiem obżarstwa, o twarzy czerwonej od pijaństwa - rozglądał się wokół z nie ukrywaną satysfakcją. ✎ Potem wyrzekł słowa, które zapamiętano i powtarzano ze zgrozą: »Zabity wróg wonieje pięknie, ale jeszcze piękniej zabity oby-

Lecz i jego wzięły mdłości, więc sporo wina. Słowa zapytany mu wprost z serca, od miesiąca bowiem trapił się, co zrobić z pozostałymi przy życiu żołnierzami przeciwnika. Najchętniej by ich 101 wymordował lub przegnał na krańce cwiłta, obawiał się jednak, że doprowadzeni do ostateczności chwycą za broń. Musiał więc postępować przemyślnie.

Pretorianów zwolnił ze służby czynnej. Przyznał im tak zwaną odprawę zaszczytną, ale nakazał oddać broń. Zwolnieni odczuli to jako katastrofę życiową: mieli odtąd być rozproszeni po mieścinach Italii - mężczyźni w sile wieku, a już weterani! A przecież dopiero co tworzyli elitę armii, ustanawiali i obalali cesarzy! Wnet też się okazało, że nowe władze zaczynają po trochu wyszukiwać ich i więzić. Chodziło wprawdzie o grupę nieliczną, o zaledwie stu dwudziestu, ale trwoga ogarnęła wszystkich. Tych stu dwudziestu przed kilkoma miesiącami pisemnie prosił Othon, aby nagrodził ich szczególne zasługi w obaleniu Galby. Podanie odnaleziono w archiwum, a Witeliusz uznał nie bez racji, że pretorianin podnoszący rękę na cesarza jest w każdej sytuacji buntownikiem i zdrajcą, zasługującym na śmierć. Taki też los spotkał

wszystkich uwięzionych.

Co jednak począć z legionami naddunajskimi, które zgodnie stanęły po stronie Othona i częściami wzięły udział w walkach? Ich • rozwiązanie nie wchodziło w rachubę, osłabiłoby bowiem straż u granic. Poprzestano więc tylko na odcięciu pewnej liczby centurionów oraz na przesunięciu niektórych legionów do innych prowincji; jeden odszedł do Hiszpanii, inny aż do Brytanii. Ten ostatni wdał się w Turynie w prawdziwą bitwę z oddziałami Batawów z armii Renu

i spowodował pożar miasta.

Trwała powolna podróż Witeliusza do Rzymu. A tymczasem coraz liczniej napływały doń osoby niegdyś miłe Neronowi i te, które mogły być mu miłe: aktorzy, pieśniarze, woźnice rydwanów. Witeliusz

zreszt¹ nigdy nie ukrywa³ sympatii dla tamtego cesarza, przyjaciela z lat tak niedawnych. Da³ temu wyraz sk³adaj¹c ofiar^é jego cieniów publicznie i w otoczeniu dostojnych kap³anów.

Sz³o z Witeliuszem do stolicy 60 000 ło³nierzy różnych formaf¹ esze s³użby, a do tej pot^énej rzeki wci¹ż do³1cza⁵

h Wzyscy œpieszy '

Sz³o z Witeliuszem do stolicy ov> vwvi «,-----

oraz niezliczone rzesze s³użby, a do tej pot^énej rzeki wci¹ż nowe strumienie w postaci orszaków senatorskich. Wszyscy w- ... by okaza^æ lojalnoœæ, a najgorliwsi byli oczywiœcie ci, którzy ^ powody, aby obawia^æ si^é nowych rz¹dów. Miasta po drodze winowego pana jak najgodniej. Kt^óż by si^é odważy³ oszcz^édza^æ w wykach na girlandy, o³tarze, uczyty, igrzyska? A wiadano, jak zapa¹*

³ym wielbicielem wszelkich wyœcigów rydwanów oraz walk na arenie jest nowy cesarz.

By³ już czerwiec, pszenica dojrzewa³a, drzewa ugina³y si^é pod ci^éżarem owoców, ale tego roku zbiorów na ca³ej trasie pochodu dokonywa³y r^éce nie gospodarzy, lecz ło³nierzy. Wielu z nich przybywa³o wprost znad Renu i nigdy dot¹d nie widzia³o kraju tak pi^éknego, ziem tak starannie uprawianych. Zachowywali si^é jak w kraju nieprzyjacielskim. Rabowali, niszczyli, bili i gwa³cili bezkarnie, albowiem w Witeliuszowych szeregach nikt nie dba³ o dyscyplin^é od chwili zwyci^éstwa. Wprawdzie mi^édzy ło³nierzami różnych formacji dochodzi³o do zwad i bójek, ale w stosunku do ludnoœci miejscowej wszyscy dzia³ali w przyk³adnej zgodzie.

Cesarz trzyma³by swych ludzi twardsz¹ rêk¹, gdyby nie radosna wieœæ, dzi^éki kt^órej poczu³ si^é ca³kowicie bezpieczny: doniesiono mu, że wojska w Syrii, Judei i Egipcie z³oż³y przysi^ég^é wiernoœci. A Witeliusz dot¹d niepokoi³ si^é ogromnie, czy nie grozi stamt¹d rebelia. Teraz by³ jedynym, powszechnie uznawanym, bezspornym panem ca³ego imperium.

W po³owie lipca stan¹³ w pobl^ézu Rzymu i zatrzyma³ si^é 7 mil od miasta, gdzie droga Flaminijska przekracza Tybr przez most Mulwiji-ski. T³umy ludnoœci nap³ywa³y do obozu, by przyjrze^æ si^é owym gro³nyim wojakom znad Renu. Już od dawna nie ogl¹dano tu armii tak wielkiej i niezwyk³ej, bo w znacznej cz^éœci z³oż³onej z barbarzyńców, s³uż¹cych w kohortach posi³kowych. Niekt^órzy ło³nierze odziani byli we w³ochate skóry zwierz¹t, a uzbrojeni w d³ugie w³ócznie, dotychczas nigdy tu nie ogl¹dane. Pospólstwo, kpiarskie i niech^étnie obcym, stroi³o tanie żarty z niezgrabnych prostaków galijskich i germańskich, którzy znowu ³atwo wpadali w gniew, niemal odruchowo chwytaj¹c za broń i tn¹c na oœlep, jak popad³o. Podobnie dzia³o si^é w samym bieœcie, do kt^órego ło³nierze udawali si^é grupami na w³asn¹ rêk^é, nim 'eszcze cesarz odby³ wjazd oficjalny. Pragn^éli, i trudno by³o temu si^é awia^æ, jak najrychlej ujrze^æ miasto, o kt^órego wspania³oœci tyle yszeli stoj¹c u p³nocnych granic. G³ównym celem ich wycieczek ° Forum, nie tylko dlatego, że wznosi³y si^é tam budowle najœwiet-2e> wszyscy chcieli ogl¹da^æ miejsce, gdzie przed siedmiu miesi¹cami stycznia, pad³ Galba zamordowany przez pretorianów Othona, c¹l z kolei oni pokonali tak niedawno. Zabytki przesz³oœci nie

przemawia³ do owych barbarzyńców i p³barbarzyńców, byli bowiem cewiêcie przekonani, jak tylu w kaŹdej epoce, Źe liczy siê i jest interesuj¹ca tylko historia najnowsza. A przecieŹ - uczy tego doœwiadczenie kaŹdego pokolenia - nic nie starzeje siê tak szybko, jak w³acenie to, co najnowsze i pozornie najwaŹniejsze.

Gdy nadszed³ dzieñ wjazdu uroczystego, Witeliusz najpierw pokaza³ siê w p³aszczu wodzowskim i przy mieczu, jakby chcia³ wkroczyæ niby zwyciêski wódz do si³ zdobytego miasta. Wywo³a³o to oburzenie, odwiecznym bowiem zwyczajem w takim stroju mia³ prawo wjeŹdŹaæ do Rzymu tylko ten, kto pokona³ wroga oœciennego i komu senat przyzna³ przywilej triumfu. JuŹ w drodze cesarz zrzuci³ p³aszc i odpasa³ miecz, przywdzia³ zaœ togê senatorsk¹.

MoŹe cewiadkiem naocznym owego wspania³ego pochodu by³ Tacyt, ch³opiec wtedy mniej wiêcej czternastoletni, p³Źniej tak s³awny historyk? W kaŹdym razie opis, jaki podaje, czyni wraŹenie, Źe jest to relacja kogoœ, kto sam obserwowa³ ten niebywale spektakularny pokaz

potêgi Rzymu.

Najpierw sz³y poczty sztandarowe z or³ami czterech legion³ów

towarzysz¹cych cesarzowi. By³y to: legion XXI Rapax z Windonissy, obecnego Windisch w Szwajcarii; dalej legion I halicaz Lugdunum-Lyonu; nastêpnie V Alauda stacjonuj¹cy w Vetera nad Renem, w dzisiejszej Westfalii; wreszcie XXII Primigenia z nadreñskiej Moguncji. Przed or³ami stanêli prefekci oboz³ów, trybuni i centurionowie rang wyŹszych, wszyscy w cenieŹnobia³ych p³aszcach. Po obu stronach tego zastêpu sz³y poczty z god³ami - lecz bez or³ów! - tych czterech legion³ów, które naleŹa³y do armii Renu, lecz pozosta³y w swych obozach. Kolejno niesiono god³a szwadron³ów jazdy, a za nimi maszerowa³y zwarte szeregi legionist³ów. Przy kaŹdej centurii kroczyli oficerowie w pe³nym, tak jak Źo³nierze, uzbrojeniu. Mieli b³yszcz¹ce, paradne pancerze i strojne he³my oraz wszelkie odznaczenia za odwagê w postaci medali i ozdobnych ³añcuch³ów. Poch³d zamyka³y kohorty Źo³nierzy rodem z r³Źnych lud³ów pogranicznych i rozmaicie tez

uzbrojonych.

Rzym nigdy dotychczas nie ogl¹da³ w jednym dniu tylu cewietnych

oddzia³ów z krain tak odleg³ych. Chwa³a imperium objawi³a s³ w ca³ym blasku. Szereg za szeregiem maszerowa³ miarowym krokiem IQ4 pobrzêkuj¹cy orêŹem po bruku ulic w³er³ód gêstych szpaler³ów

dz³ów. Witeliusz by³ wprowadzi³ juŹ trzecim z rzêdu nastêpc¹ Nerona v? ci¹gu roku, witaj¹cy go wydawa³o siê jednak pewne, Źe przeciw niemu nikt nie oœmieli siê powstaæ, jego w³adztwu nic nie zagrozi.

Kto wszakŹe tak myœla³, myli³ siê bardzo. Choæ bowiem meldunki o tym do Rzymu jeszcze nie dotar³y, juŹ pojawi³ siê nowy pretendent do w³adzy. 1 lipca dwa legiony w egipskiej Aleksandrii okrzyknê³y cesarzem Flawiusza Wespazjana, dotychczasowego legata i dow³dcê wojsk w Judei.

I 1 jjj.->. -V C

Wespazjan

Tirus Flavius Vespasianus. Ur. 17 listopada 9 r., zm. 24 czerwca 79 r.

Panowa³ od 1 lipca 69 r. do 24 czerwca 79 r. jako Imperator Caesar Vespasianus Augustus. Zosta³ zaliczony w poczet bogów jako Divus Vespasianus.

106

Z Palestyny do Italii

1 lipca 69 roku prefekt Egiptu, Tyberiusz Juliusz Aleksander, stan¹³ przed frontem dwóch legionów w ich wspólnym obozie pod Aleksandri¹ i obwieści³ żołnierzom, że od tej chwili mają nowego cesarza. Jest nim Flawiusz Wespazjan, dowódca wojsk t³umi¹cych powstanie żydowskie w Judei. Legionieci odpowiedzieli gromkim okrzykiem i natychmiast z³ożyli przysięgę wierności. W kilka godzin później równie ochoczo powitali proklamację zebrani na ogromnym stadionie obywateli Aleksandrii.

Wczesnym rankiem 3 lipca w g³ównej kwaterze Wespazjana w Cezarei Nadmorskiej, u wybrzeży Palestyny, oficerowie i żołnierze sztabu oraz straży przybocznej stanęli w karnym ordynku według porządku rang oczekując jak zwykle na codzienną odprawę. Gdy tylko pojawił się Wespazjan, powitali go zgodnym okrzykiem Salve Imp³ator!; tytu³ ten przysięgią wóczas tylko cesarzowi. Potem w całym obozie rozległy się potężne, wielokrotnie powtarzane wośania: Imp³ator Caesar Vespasianus Augustus! Wszystkie legiony na ziemi Palestyny - jeden stał w Cezarei, drugi w Emaus, trzeci w Jerycho * przysięgły wierność wodzowi jako władcy imperium.

Namiestnik Syrii, Licyniusz Mucjan, natychmiast po otrzymaniu wiadomości o wydarzeniach w Aleksandrii i w Palestynie zaprzysięgł na imię Wespazjana legion stojący w pobliżu Antiochii, obywatelom zaś zebrany w teatrze wyjaśnił, że powojuje się nowego władcę dla dobra państwa i całej ludzkości. Również dwa legiony nad Eufratem przystąpiły do sprawy Wespazjana szybko i ochoczo. Jeszcze przed 15 lipca wszystkie wojska wschodnie, łącznie 8 legionów, uznały nowego cesarza. Za nimi poszli tamtejsi sprzymierzeni księżęta, dalej prowincje w Azji Mniejszej, a wreszcie cała armia Dunaju. Jak na ówczesne możliwości komunikacyjne, działo się to niezmiernie szybko; wkrótce wtedy Witeliusz uroczysto przygotował wspaniałą wjazd do Rzymu, oczywiście przekonany, że imperium od Brytanii po Syrię leży kornie u jego stóp.

Jest oczywiste, że cała ta akcja, obejmująca rozległe krainy, wiele miast i obozów, kierowana sprawnie przez kilka osób, a sam Witeliusz pomógł im nieświadomie; pomógł też pewne okoliczności. Od śmierci Nerona, czyli w ciągu niespełna roku, żołnierze przysięgali najpierw Galbie, potem Othonowi, wreszcie Witeliuszowi. Te wszystkie osoby były im jednakowo nieznane. Wiedzieli tylko tyle, że każdy z trzech dochodzi do władzy po trupie poprzednika i miał jednakowo niktą tytuł do panowania. Pierwszego obwołał wojska Hiszpanii, drugiego pretorianie w Rzymie, trzeciego armia Renu. Czyżby więc tylko armia Wschodu nic nie znaczyła? Czy tylko ona ma biernie i pokornie przyjmować cudze decyzje? Czyżby jedynie ona nie miała nikogo godnego władzy najwyższej? Rozeszły się pogłoski o liście, który

napisa³ Othon rzekomo tuż przed śmierci¹. Podobno zaklina³ w nim Wespazjana, aby pomoceci³ go i wzi¹³ państwo w swój¹ opiekę. I wreszcie w czerwcu gruchnę³a wieść, że Witeliusz zamierza dokonać translokacji legionów: te z Syrii pójd¹ nad Ren, a ich miejsce zajm¹ te znad granicy germańskiej. Pog³oska - a dawano jej wiarę powszechnie - wstrząsnę³a zarówno wojskiem, jak też ludności¹ cywiln¹.

Wojnierze po latach s³użyby uważali Syrię za swój¹ prawdziw¹ ojczyznę. Mieliby więc porzucić ten kraj mi³y i ciep³y, aby maszerować Sdzieję na krańce świata i tam zaczynać wszystko od nowa w prymityw-

nych warunkach, wśród bagien i lasów, cierpieć od mrozów i deszcz¹ walczyć z groźnymi Germanami! Także ludność³ cywilna by³a

Pracowała, kr¹ężyła bowiem straszliwe opowieści o ź¹dzy krwi i z³ota, 107

jak¹ odznaczali się tamci znad Renu, ledwie mówicy po³acie, greki zaś nie rozumiejcy wcale; a na domiar z³ego pij¹ nie wino, lecz kwaskowaty pi³ przyrządzany z kislej¹ jęczmienia!

Wielu spośród dostojników administracji i wojskowości w prowincjach od początku pragnę³o wystąpić przeciw Witeliuszowi i zwraca³o oczy ku Wespazjanowi, ale ten d³użo się wzbrania³. Podczas tajnej narady na prze³omie maja i czerwca, która odby³a się na górze Karmel, Wespazjan zas³ania³ się swym wiekiem. Ma przecież już 60 lat, po co mu nadmierne ambicje? Ma też dwóch synów, Tytusa i Domicjana, a niepowodzenie planu oznacza ich śmierć przedwcześnie¹, tym bardziej że m³odszy, Domicjan, znajduje się w Rzymie i będzie jakby zakonnikiem w ręku Witeliusza. Wysun¹³ wreszcie argument, że nie należy nie doceniać armii przeciwnika. Jednakże inni uczestnicy narady, a zwłaszcza Licyniusz Mucjan, zbijali ostro wszelkie zastrzeżenia. Ostatecznie więc da³ się przekonać. Podobno także dlatego, że kap³an sk³adajcy ofiary tak odczyta³ znaki z wnętrzości zwierząt: „Cokolwiek zamierzasz obecnie - czy dom budować, czy rozszerzać posiad³ość - będzie ci to dane”. A Wespazjan zawsze przywizywa³ du¹ wagę do przepowiedni, do wróżb i zaleceń astrologów, choć poza tym cechowa³ się du¹ trzeźwością¹ i sprytem w interesach, jak przysta³o na potomka rodziny przedsiębiorców.

Pradziad pochodzi³ z Padu i pośredniczy³ w wynajmowaniu sezonowych robotników rolnych. Osied³ potem w Reate, w kraju Sabinów, bliżej Rzymu. Dziad podczas wojny domowej między Cezarem a Pompeuszem s³użył jako oficer ostatniego, a potem zaj¹³ się bankierstwem. Ojciec pomnoży³ majątek najpierw jako poborca podatków na wyspie Rodos w prowincji Asia, czyli w Azji Mniejszej, a potem jako lichwiarz w kraju Helwetów. Dopiero starszy brat Wespazjana, Flawiusz Sabinus, poświęci³ się karierze politycznej, to jest tej, która przez piastowanie wyższych godności dawa³a wstęp do senatu. Sam Wespazjan początkowo nie tęskni³ do honorów, milsze mu by³o życie wiejskie. Wychowywa³ się u babki, w majątku ko³o miasta Cosa w Etrurii. Lubi³ te okolice i przez ca³e życie chętnie tam wraca³. Nie pozwala³ później niczego zmieniać w domu, z którym wi¹zały się wspomnienia dzieciństwa. Babkę wspomina³ zawsze serdecznie. Afl1 bitna matka zmusi³a go, aby poszed³ w ślady brata starszego. cz¹³ więc starania o urzędy i pracowicie pi¹³ się w górę. By³

rem, później zaś kolejno kwestorem, edylem, pretorem; wszed³ oczywiście w skład senatu. Panowa³ wówczas Tyberiusz, a potem Kali-

gula.

Tymczasem pozna³ dziewczynê imieniem Cenida, wyzwoleniec Antonii; ta dostojna pani by³a babk¹ Kaliguli, a matk¹ Klaudiusza. Poprzez Cenidê, z któr¹ ÿy³ blisko, wszed³ te¿ w kontakty z wyzwoleńcami Antonii i Klaudiusza, a zw³aszczą z Narcyzem. Pocz¹tkowo nie mia³o to znaczenia, Klaudiusz bowiem by³ pocemiewiskim dworu, przyda³o siê jednak w przysz³oœci. Romans z Cenid¹ zosta³ na jakieœ czas przerwany, Wespazjan bowiem oœeni³ siê z niejak¹ Domitill¹; w 39 roku z tego ma³¿eñstwa przyszed³ na œwiat Tytus. Gdy tylko Klaudiusz przywdzia³ purpurê cesarsk¹, nies³ychanie wp³ywowy Narcyz wystara³ siê o wysok¹ godnoœæ wojskow¹ dla przyjaciela: Wespazjan zosta³ dowódc¹ legionu IIA ugusta w Argentorate nad Renem, czyli w dzisiejszym Strasburgu. Kiedy w 43 roku postanowiono dokonaê podboju Brytanii, legion wraz z trzema innymi wszed³ w sk³ad armii inwazyjnej. Podczas walk Wespazjan ws³awi³ siê odwag¹ bior¹c udzia³ w wielu bitwach i potyczkach; zaj¹³ m. in. wysepkê Vectis, obec¹ Wight. Te sukcesy przynios³y mu wysokie odznaczenie, tak zwane ozdoby triumfalne, a w 51 roku godnoœæ konsula, co prawda tylko na dwa ostatnie miesi¹ce. W tym¿e roku urodzi³ siê syn drugi, Domicjan.

Kiedy jednak Klaudiusz poœlubi³ Agrypinê, Wespazjan porzuci³ ¿ycie polityczne, obawiaj¹c siê tej kobiety. Wiedzia³, ¿e go nienawidzi, poniewa¿ by³ przyjacielem Narcyza, jej wroga. Równie¿ po Neronie nie spodziewa³ siê niczego dobrego. Ale kiedy poró¿ni³ siê on z matk¹, a potem pozwoli³ na jej zamordowanie, przed Wespazjanem otworzy³y siê nowe perspektywy: w 59 lub 60 roku otrzyma³ namiestnictwo Afryki. Jako doœwiadczony wódz i administrator wywi¹zywa³ siê dobrze ze swych zadañ. Tyle tylko ¿e podczas rozruchów w mieœcie Hadrumetum ktoœ zrêcznie cisn¹³ weñ rzep¹. Podobno po dwóch latach zarz¹dzania bogat¹ prowincj¹ powróci³ do stolicy biedniejszy, co by œwiadczy³o o zdumiewaj¹cej i rzadkiej wówczas uczciwoœci. Popad³ "Wet w tarapaty finansowe i musia³ zastawiæ czêœæ posiad³oœci brata, nawet wzi¹æ siê - oczywiœcie przez poœredników - do handlu mu³ami; st³d przezwisko Mulio, poganiacz mu³ów.

p W 66 roku uczestniczy³ w artystycznej podró¿y Nerona po Grecji. mewa¿ nie mia³ wielkiego zrozumienia dla spraw sztuki, ostatnio zaœ 109

gnêbi³y go k³opoty finansowe, jego sko³atana troskami g³owa chwia³a siê podejrzenie podczas wystêpów genialnego aktora i pieœniarza. Nie by³o w¹tpliwoœci: Wespazjan pozwala³ sobie na ma³e drzemki w teatrze. Obraza majestatu. Senatora odsuniêto od dworu, a kiedy ko³ata³ u kierownika urzêdu pos³uchañ o dopuszczenie przed cesarskie oblicze, us³ysza³: „Id³ do ciê¿kiej zarazy!"

Wyniós³ siê do ma³ego miasteczka w Grecji, gdzie ÿy³ w trwodze, czy któregoœ dnia nie pojawi siê ktoœ z rozkazem odejœcia nieco dalej, na inny œwiat. I rzeczywiœcie, na pocz¹tku 67 roku stawili siê wys³annicy cesarza. Jak¿e mocno musia³o biæ serce gospodarza, gdy ich przyjmowa³! Przynosili jednak nie wyrok œmierci, lecz niespodziewan¹ nominacjê: ma natychmiast obj¹æ naczelne dowództwo trzech legionów i st³umiaæ powstanie ¿ydowskie w Judei.

Dlaczego wybrano w³aczenie Wespazjana? Z ró¿nych wzglêdów. Da³ siê poznaæ jako dobry dowódca w Germanii i Brytanii, a jako zarz¹dca w Afryce. Ród jego nie nale¿a³ do znamienitych, a wiêc i on sam nie liczy³ siê jako ewentualny pretendent do w³adzy najwy¿szej. I wreszcie - skoro nie potrafi³ doceniaæ prawdziwej sztuki, jego miejsce by³o w obozie wojskowym.

Wiosną 67 roku nowo mianowany wódz już w Syrii, skąd zabrał dwa legiony. Jego syn Tytus poepieszył do Aleksandrii i zabrał stamtąd jeden legion. Obaj spotkali się w mieście Ptolemais i w czerwcu wkroczyli do Palestyny. Jeszcze w ciągu 67 roku opanowali całe okolice Galilei, zdobywając lub zmuszając do kapitulacji jej miasta. W jednym z nich dostał się do niewoli Józef, przywódca galilejskich powstańców. Wyciągnięto go z podziemnej kryjówki pełnej trupów, wszyscy bowiem, którzy tam się schronili, zginęli dobrowolnie, zabijając jeden drugiego, w porządku ustalonym przez losowanie. Ocalał tylko sam przywódca, mający popełnić samobójstwo jako ostatni. Postawiony przed Wespazjanem i Tytusem oświadczył, że jest zwiastunem spraw wielkich, których spełnienie Bóg mu nakazał; inaczej dobrze by wiedział, jak przystoi umierać wodzowi, i nie ma potrzeby wysłania go do cesarza Nerona, albowiem wkrótce sam Wespazjan zostanie cesarzem.

Czy jeniec naprawdę ośmielił się tak prorokować? Rzecz wątpliwa i nie do rozstrzygnięcia, skoro zdani jesteśmy wyłącznie na oświadczenie samego Józefa. Faktem jest, że pozostał wprawdzie w okowach i

stróż, ale do Nerona go nie wysłano. Stopniowo cieszył się coraz większymi względami Wespazjana i Tytusa, o czym później tak wspomina: „Otrzymałem odzież i cenne przedmioty, a nawet pocelubiłem jeszcze będąc w niewoli pewną dziewczynę, pojmaną przez Rzymian pod Cezarem”. W przyszłości ów Józef już jako człowiek wolny przybrał sobie nazwisko Flawiusz i poświęcił się przedstawianiu po grecku dziejów swego narodu - zarówno starożytnych, biblijnych, jak też nowszych i najnowszych, w tym czasie z wojny ostatniej, której był nie tylko oświadczeniem, ale i jednym z bohaterów, co prawda niezbyt mędnym.

W 68 roku działania wojenne prowadzono głównie w Judei i za Jordanem, wiosną zaś następnego powstańcy trzymali już tylko Jerozolimę oraz trzy twierdze. Ale tymczasem z Italii dochodziły wieści o krwawych przewrotach i o wojnie domowej. Zabito Galbę, Othon zginął z własnej ręki, Witeliusz wkroczył do Italii. W takiej sytuacji ani wódz, ani żołnierze w Judei nie wykazywali zbytniego zapału do walki z powstańcami, natomiast coraz usilniej myślano o tym, aby cesarzem uczynić swojego człowieka; zrealizowano to w lipcu, obwołując Wespazjana.

Na przełomie lipca i sierpnia 69 roku zebrała się rada wojenna w mieście Berytus, czyli w Bejrucie. Przewodzący dopiero co obwołany cesarz Wespazjan, uczestniczyli zaś wyżsi dowódcy oraz urzędnicy prowincji wschodnich. Poselstwa miast przesyłały nowemu panu gratulacje i dary w postaci szczerokośtych wieńców. Ustalono plan strategiczny i podział zadań. Wespazjan miał udać się do Egiptu, prowincji bogatej, a w razie niepowodzenia służyć do obrony, i czuwać, aby ani jeden okręt ze zbożem nie wypłynął stamtąd do Italii. Jego synowi Tytusowi oddano dowództwo w wojnie przeciw Żydom, natomiast Mucjan miał prowadzić wojska do Italii przez Azję Mniejszą i Babilon. Mennice przystąpiły natychmiast do wybijania złotych i srebrnych monet z podobizną Wespazjana; kruszec uzyskiwano nie gardząc żadnymi sposobami. Wszystkie miasta wykupywały broń w swych okolicznościach państwowych, przeprowadzono też nadzwyczajny pobór. Powołano z powrotem pod znaki wojskowe weteranów osiadłych na Schodzie.

. A tymczasem w Rzymie wstąpił Witeliusz. Znacznie zręczniej i ostrożniej, niż się tego spodziewano. Nie srożył się i nie mścił, 111

zachowywa³ pozory praworz¹dnocęci i dawa³ usilnie do zrozumienia, że pragnie współ³pracowaæ z senatem, uczestnic¹c pilnie w jego posiedzeniach i nie t³umi¹c krytyki. Pojawia³ siê na Forum wraz z kandydatami na wy¹szsze urzêdy i rekomendowa³ ich osobicęci przed wyborami. By³a to oczywocęci tylko formalnocęci, pusty relik z czasów republiki, obecnie bowiem wszystko uzgadniano z góry w pa³acu, a wybory zmieni³y siê w demonstracjê wiernopoddañczej lojalnocęci. Ale pocieszaj¹ce by³o to, że Witeliusz okazuje szacunek przynajmniej owym pozorom rzeczywistego życia politycznego; przecię i fikcje siê licz¹.

Sympatiê prostego ludu zjedna³ sobie dziêki pilnemu odwiedzaniu teatrów i cyrków. By³ zwolennikiem stronnictwa Niebieskich. Szybko rozbudowywa³ stajnie, zewsz¹d ocęci¹ga³ gladiatorów, sprowadza³ egzotyczne zwierzêta. A przede wszystkim bezustannie biesiadowa³. Obliczono pó¹Ńniej, że w ci¹gu zaledwie kilku miesiêcy jego panowania posz³o na wszelkie zbytki oko³o dziewiêciuset milionów sesterców. Ale prawdziwym problemem spo³ecznym i politycznym okaza³y siê dla Rzymu masy o³nierstwa znad Renu. Ludzie ci, st³oczeni i przywykli do innego klimatu, zapadali masowo na ró¹ne choroby, wielu z nich zmar³o. Dochodzi³o do rabunków, zabójstw i gwa³tów, rozprzêg³a siê dyscyplina. Z³o potêgowa³a rywalizacja miêdzy doradcami cesarza.

Kiedy w sierpniu zaczę³y nap³ywaæ doniesienia ze Wschodu i znad Dunaju, pocz¹tkowo je lekcewa¹żono, gdy zaç siê potwierdzi³y, przyst¹piono do przygotowañ wojskowych, opieszale jednak i niezdecydowanie. Dopiero pod koniec wrzocęnia wyprawiono ze stolicy wojska do pó³nocnej Italii, aby stawi³y tam czo³o przewidywanej inwazji rebeliantów. Opuszcza³y Rzym oddzia³y wprawdzie liczne, ale rozleniwione i zdemoralizowane urokami wielkomiejskiego życia, umêczone chorobami i upa³em. W jakê innej postawie wkracza³y tu w lipcu! Sam cesarz pozosta³ w stolicy.

Wydarzenia rozwija³y siê szybko w ci¹gu zaledwie trzech miesiêcy. Antoniusz Primus, dowódca legionu XV z Panonii, nie czekaj¹c na przybycie armii Mucjana wtargn¹³ przez Akwileê do pó³nocnej Italii-Po stronie Witeliusza szerzy³a siê zdrada. Odpad³a flota wojenna w Rawennie, wódz Cecyna gotów by³ kapitulowaæ, o³nierze jednak dotrzymywali wiernocęci. Pod koniec pa¹Ńdziernika dosz³o do niesh*

nie krwawej bitwy pod Bedriakum w pobli¹u Kremony, gdzie w kwietniu walczone z Othonem. Tym razem witelianie przegrali. Prowincje Zachodu opowiedzia³y siê natychmiast za Wespazjanem, podobnie jak flota wojenna w Misenum.

Niezdecydowany do koñca Witeliusz ocęwiadczy³ 18 grudnia publicznie, że gotów jest abdykowaæ, lecz zmieni³ zdanie pod naciskiem o³nierzy. W dniu nastêpnym uderzy³ na Kapitol, gdzie obwarowa³ siê ze swymi stronnikami Flawiusz Sabinus, brat Wespazjana. Wszyscy oni zginêli od miecza lub w po¹zarze ocęwi¹tyni Jowisza Kapitoliñskiego. Cesarz Witeliusz przygl¹da³ siê temu spokojnie uczuj¹c na Palatynie, ale ju¹ w kilka godzin pó¹Ńniej usi³owa³ zwaliæ odpowiedzialnocęci za zbrodniê na innych.

20 grudnia oddzia³y Antoniusza Primusa wkroczy³y walcz¹c do stolicy. Witelianie stawiali opór z rozpaczliw¹ zawziêtocęci¹, toczono bitwy na ulicach, w domach i w ocęwi¹tyniach, a pospólstwo oklaskiwa³o to jednych, to drugich, jakby wszystko dzia³o siê w teatrze. Sam Witeliusz ukry³ siê w opuszczonym przez wszystkich pa³acu, w komórce od¹wiernego, a wejocęci zatarasowa³ o³ó¹kiem. Wyci¹gniêto go stamt¹d nazajutrz, zwi¹zano rêce na plecach, ujêto mocno za w³osy od ty³u, ostrze miecza

przystawiono do podbródka. Tak szed³ przez Forum pó³nagi, obrzucany gnojem i wyzwiskami, aż wreszcie zat³uczono go i cia³o wrzucono do Tybru. „Pospólstwo pastwi³o się nad zabitym równie niegodnie, jak żywemu pochlebia³o”. To s³owa Tacyta.

Rozs¹dek, liberalizm, gospodarność

Senat zebra³ się już nazajutrz po śmierci Witeliusza, 22 grudnia 69 roku, choć na ulicach wciąż jeszcze dochodzi³o do potyczek między witelianami a zwycięskimi wojskami wodzów Wespazjana. W oczach senatorów jednak sytuacja przedstawia³a się jasno: maj¹ nowego pana. Podjęli więc bezw³ocznie uchwa³ę przyznaj¹c¹ Wespazjanowi wszelkie uprawnienia, przywileje, tytu³y i godności, jakie mieli jego poprzednicy, oraz aprobuj¹c¹ wszystko, czego dokona³ od 1 lipca, kiedy to legiony w Aleksandrii obwo³a³y go cesarzem. Następnie uchwa³ę tę Potwierdzi³o zgromadzenie ludowe. Zosta³a wyryta na spiżowej tablicy, której część odkryto w Rzymie około 1350 roku. Później, już w wieku XVI, przeniesiono tablicę na Kapitol, gdzie obecnie widnieje 113

" Poczet cesarzy rzymskich

w tamtejszym muzeum jako szacowny zabytek rzymskiego prawodawstwa i dni tak burzliwych.

Młodszy syn cesarza, Domicjan, cudem uszed³ śmierci z r¹k witelian. Wczoraj by³ ościgan¹ zwierzyn¹, obecnie zosta³ obwo³any cesarzem i otrzyma³ urz¹d pretora, choć miał zaledwie 18 lat. Korzono się przed nim na wyścigi. By³by panem stolicy, gdyby nie Mucjan, doradca ojca i wódz jego armii, który zjawi³ się rych³o i skutecznie powo³eci¹ga³ wybryki ź¹dnego w³adzy ch³opaczka. Przez ponad pół roku ci dwaj oraz kilku wyższych oficerów, wśród nich Antoniusz Primus, decydowali o sprawach Italii i Zachodu, Wespazjan bowiem nie mógł³-czy też nie chciał³ - powrócić zbyt szybko.

Od grudnia 69 roku nowy imperator przebywa³ w Aleksandrii, witany entuzjastycznie jako pierwszy cesarz tu obwo³any i tu goszcz¹cy. Spędzi³ w Egipcie miesiące zimy i wczesnej wiosny, okres rzeczywiście niesposobny do żeglugi morskiej. Opowiadano, że dokonywa³ cudownych uzdrowień; przywróci³ wzrok niewidomemu i w³adz¹e w nodze kalece. Chyba jednak sprawczy¹ owych cudów by³a cesarska propaganda, chętnie g³osz¹ca też o rzekomych znakach wieszczych, które wróży³ mu panowanie. Sam bowiem Wespazjan najgorliwiej zajmowa³ się" uzdrawianiem - gospodarką.

Wojny domowe doprowadzi³y finanse cesarstwa do ruiny. Trzeba by³o koniecznie zdobyć kilkadziesiąt milionów. Już w Egipcie cesarz zają¹³ się pilnie t¹ spraw¹ - sprzedawa³ dobra skarbowe i podwyższa³ podatki, oczywiście, ku wielkiemu niezadowoleniu ludności. Inn¹ przyczyn¹, dla której przeci¹ga³ pobyt w Aleksandrii, by³a wojna w Judei. Oczekiwa³ zapewne, że lada moment przyjdzie meldunek od Tytusa o zdobyciu Jerozolimy. Skoro jednak oblężone miasto broni³o się bohatersko, a nasta³ też okres pomyślnych dla żeglugi wiatrów, cesarz prawdopodobnie w lipcu 70 roku uda³ się na zwyk³ym statku handlowym najpierw na wyspę Rodos, a stamt¹d już na pok³adzie okrętu wojennego pop³yn¹³ przez Morze Egejskie do Grecji.

Po drodze wita³y go uroczystie wszystkie miasta. Wyl¹dowa³ w Italii w porcie Brundyzjum, dzisiejszym Brindisi, gdzie oczekiwa³ go Mucjan. Domicjana natomiast spotka³ nieco dalej, w Benewencie. Powitanie

ojca i syna nie wypadło zbyt serdecznie, cesarz bowiem został dokładnie poinformowany o wszelkich wybrkach młodości. Nie okazał również zadowolenia z tego, że Domicjan bez istotnej potrzeby, a tylko by dorównać wodzowskiej sławie ojca i brata, wyprawił się wiosną do Galii. Zamierzał stłumić groźne powstanie, które wybuchło nad dolnym Renem i w północnej Galii pod wodzą Cywilisa, dotarł jednak tylko do Lugdunum, Lyonu, gdyż ruch powstańczy został tymczasem stłumiony przez doświadczonego wodza, Petyliusza Cerialisa.

Jak przyjmował cesarza stolica? Pisz o tym Józef Flawiusz, który na pewno rozmawiał z świadkami naoczniymi. Oto fragmenty jego relacji w przekładzie A. Niemojewskiego: „Ludzie wyższych stanowisk wyruszyli na jego spotkanie daleko za Rzym. Ale i innym obywatelom tęskno było czekać, ruszyli tedy naprzeciwko tak ogromne tłumy, że miasto wyglądało jak wyludnione. A kiedy dano znać, że już się zbliża, cała reszta obywatelstwa z żonami i dziećmi także zapagnęła powitać go na drodze. Kiedy przejeżdżał, tłumy wydawały okrzyki, zwoływały go dobroczyńcą, zbawcą, panem godnym Rzymu. Miasto przystrojone wieńcami, pełne dymów kadzideł, wyglądało jak oświatnia. Z trudem zdołał wjechać przejechać między tłumami do pałacu, w którym natychmiast złożył ofiary bóstwom domowym. Lud począł oświetlać. Zasiadano do uczt według gmin, rodów, siedziw, a tłumy leżały libacje bogów, aby długie lata pozwolił Wespazjanowi dzielić się rzymskim szczęściem”.

Takie sceny radości, uwielbienia, pobożnych życzeń powtarzały się w Rzymie już wielokrotnie, jako związane z każdą zmianą władzy w imperium lub tylko przybyciem (po ślavinie adventus - to określenie użyte do dzieła w języku liturgicznym) cesarza do stolicy. Tak samo do dzieła wita się entuzjastycznie w każdym kraju nową ekipę rządową, ściszając z nią wielkie nadzieje, a zarazem dając upust czystej potrzebie służalstwa. To prawda. Wtedy jednak uczucia były o tyle szczerze, że ludność ośmiertelnie zmęczona koszmarem wojen domowych, trwających już półtora roku, gorąco pragnęła spokoju, stabilizacji. Nie zawiodła się w swych oczekiwaniach.

Wespazjan okazał się znakomitym cesarzem, jednym z najlepszych, jakich miał Rzym w całej swej historii. Był za to takim dlatego, że dymy kadzidlane nie zaczęły go i nie odebrały mu ostrości widzenia. Pozostał sobą: człowiekiem zdrowego rozsądku, urzędnikiem w służbie państwa. Nie pozował ani na wielkiego wodza zdobywcę, ani na genialnego reformatora, ani też nie obiecywał nikomu, że wkrótce teraz §15

III

rozpocznie się szczęśliwa era bogostanu. I zawsze też, niemal do ostatniego tchnienia, cechował go znakomite poczucie humoru, najlepsza odtrutka na truciznę władzy, która potrafi zmniejszyć równowagę psychiczną i zaciemniać rozeznanie nawet prawdziwie wybitnych osobowości.

Za swe zadanie naczelne uznał początkowo kontynuację tego, co rozpoczął w Aleksandrii, to jest uzdrawiania finansów przez surowy rygor oszczędnościowy. Zmuszało to do posunięć niepopularnych, lecz koniecznych. Imał się różnych sposobów, aby ograniczyć nadmiar monety. Przypisywane mu powiedzenie: Pecunia non olet - pieniądza nie śmierdzi, ujmuje najdosadniej i najwięcej jego postawę w tej kwestii. Powiedzenie zrobiło karierę, do dzieła powtarzają je nawet ci, którzy o ślavinie i Wespazjanie

nic nie wiedz¹, choć to nie on jest autorem sformu³owania. Wyrazi³ się jednak podobnie, on lub syn jego, gdy przyniesiono pierwsze pieni¹dze uzyskane z nowo wprowadzonych op³at za użytkowanie uryny do celów farbiarskich.

Wespazjan nie by³ wszakże sk¹pcem i nie należa³ do ma³ostkowych dusigroszów. Nie szczêdzi³ grosza, gdy uważa³ to za celowe, a jeżeli chodzi o sprawy budownictwa i kultury, to można go uznać za wręcz rozrzutnego. To on rozpoczą¹³ ogromne prace przy porz¹dkowaniu i odbudowie stolicy po zniszczeniach okresu bezr¹du i walk. Sam symbolicznie zainaugurowa³ roboty przy rekonstrukcji spalonej œwi¹tyni Jowisza na Kapitolu, wynoszą¹c gruz w koszu na w³asn¹ych plecach. Zadb³ nawet o sporz¹dzenie kopii trzech tysięcy spiżowych tablic z historycznymi napisami, które stopi³y się podczas pożaru. To najlepiej œwiadczy o jego szacunku dla zabytków przesz³oœci, który w ka¹dej epoce jest najdoskonalszym miernikiem prawdziwej kultury. Wzniós³ œwi¹tyniê Pokoju i œwi¹tyniê Boskiego Klaudiusza. Rozpoczą¹³ te¹ prace przy najsz³awniejszej dzie¹ i najbardziej imponuj¹cej budowli starożytnego Rzymu-, mowa o Amfiteatrze Flawijskim, zwanym popularnie Koloseum. By³ również hojny dla tych miast imperium, które dozna³y zniszcze¹ skutkiem jakichkolwiek kataklizmów.

Do jego zas³ug wręcz nieœmiertelnych, a stosunkowo ma³o znanych i docenianych, nale¹ży za³o¹enie uniwersytetu w Rzymie, pierwszego na Zachodzie, a w pewnym sensie w ca³ym œwiecie œródziemnomorskim*, oczywiœcie, jeżeli nie liczyæ ate¹ńskiej Akademii i Muzejonu w Aleksandrii, bêd¹cych g³ównie instytucjami badawczymi, a w mnie)-

szym stopniu nauczaj¹cymi. Sama nazwa „uniwersytet” nie by³a u¹zywana w starożytnoœci w znaczeniu uczelni wy¹szej, ale terminy „katedra” i „profesor” rozumiano podobnie jak obecnie. Otóż Wespazjan ufundowa³ w stolicy katedrê retoryki, czyli sztuki wymowy, ³aci¹ńskiej oraz greckiej. Profesorom wyznaczy³ stosunkowo wysokie pobory, bo 100 000 sesterców rocznie. Jego przyk³ad znalaz³ pó¹Źniej naœladowców. I choć tradycja szkolnictwa wy¹szego zosta³a we wczesnym œredniowieczu na Zachodzie przerwana, pamięæ o Wespazjanowej fundacji nigdy nie zaginê³a i przyczyni³a się pośrednio do odrodzenia idei uniwersytetów. Imiê tego cesarza powinno zatem byæ zapisane z³otymi zg³oskami na murach ka¹dej uczelni wy¹szej.

W³adca jednak dba³ również o szko³y ni¹zsze oraz o lecznictwo. Dowodzi tego edykt zwalnij¹cy nauczycieli i lekarzy od wszelkich podatków i œwiadcze¹, a to ze wzglêdu na wielk¹ u¹ytecznoœæ spo³ecz¹ ich zawodów; grozi te¹ surowymi karami ka¹demu, kto by œmieli³ się ich nêkaæ. Edykt zachowa³ się wyryty na tablicy marmurowej w Pergamonie, odnalezionej prawie pó³ wieku temu. Chyba ¹aden kraj nie dorós³ dzie¹ do przyznawania w³acnie tym zawodom takich przywilejów, jakie da³ im rzymski cesarz przed tyloma wiekami; szczególne uprawnienia przyznaje się raczej innym kategoriom i grupom osób. A może najproœciej by³oby wznowiæ edykt Wespazjana?

Pó¹Źnym latem 70 roku jego syn Tytus zdoby³ œwi¹tyniê jerozolimsk¹. W trakcie walk wspiana³a budowla sp³onê³a, o czym bêdzie mowa szerzej w biografii nastêpnej. Zwyciêzca powróci³ do Italii w 71 roku i odby³ w czerwcu triumfalny wjazd do Rzymu wraz z ojcem. Opis tej uroczystoœci zawdziêczamy również Józefowi Flawiuszowi.

Imperatorzy spędzili noc za murami miasta w pobliżu cewi¹tyni kydy, gdzie też zebra³o się wojsko. O pierwszym brzasku obaj przebrani w szaty purpurowe i w wieńcach laurowych, jak kaza³ zwyczaj, udali się do portyku Oktawii; tam oczekiwali ich senat i dostojnicy. Zasiedli na trybunie na krzes³ach z kołoci s³oniowej, a w tymże momencie łoż³niere podnieśli potężny okrzyk. Wojsko wyst¹piło bez broni, za to w szatach jedwabnych i w wieńcach laurowych. Na znak dany ręk¹ przez cesarza okrzyki umilk³y, a potem najpierw on, następnie za cę Tytus stoj¹c z zakrytymi szat¹ g³owami o³dmówili modlitwy. Po krótkiej przemowie cesarza łoż³niere zasiedli do posi³ku.

117

Dopiero po tych wstępnych czynnościach ruszył pochód triumfalny przez ulice i teatry, aby t³umy mog³y dobrze podziwiać jego wspania³ość. Czy trzeba dodawać, iż żywa dusza nie pozostała w tym dniu w domu? Niesiono dzieła sztuki, wyroby ze złota, kołoci s³oniowej, srebra, najwspanialsze tkaniny ozdobione drogimi kamieniami, przep³ywała prawdziwa rzeka najcenniejszych przedmiotów, pos¹gów i obrazów. Prowadzono rzadkie i niezwykłe zwierzęta, całe zastępy jeńców. Potem toczyły się jeden za drugim drewniane, wielopiętrowe pomosty, na których umieszczono makiety poszczególnych epizodów wojny judejskiej. Wśród trupów uwagę zwracały przede wszystkim przedmioty kultowe zabrane z jerozolimskiej cewi¹tyni: złoty stół ofiarny, złoty cewiecznik siedmioramienny, skrzynia na księżki. Za nimi niesiono pos¹gi bogini Zwycięstwa, a dopiero na końcu jechali na koniach Wespazjan, Tytus, Domicjan. Pochód zatrzymał się przed cewi¹tynią Jowisza na Kapitolu i stał tam długo, póki nie obwieszono, że na Forum dokonała się egzekucja wodza nieprzyjaciół; był nim Szymon, syn Giory. Dopiero wtedy złożono ofiary i odprawiono modły.

Tyle Józef Flawiusz. Dla upamiętnienia zwycięstwa zbudowano wspomnianą już cewi¹tynię Pokoju, natomiast tak dobrze znany trunek triumfalny Tytusa został wzniesiony nieco później. Zamknięto symbolicznie bramy cewi¹tyni Janusa, co oznaczało, że panuje pokój w imperium. Nie było to prawdą, w Judei bowiem ostatnią twierdzą, w której broniła się garstka powstańców, zdobyto dopiero w kwietniu 73 roku; cała jej zagłada popełniła samobójstwo. Wielkich wojen jednak nie prowadzono już nigdzie. Pograniczne wyprawy i kampanie zdarzały się w Brytanii, nad górnym Dunajem i nad Eufratem, gdzie przyłączono do rzymskiej Syrii krainę Kommagenę. Dla większości prowincji imperium były to lata błogiego pokoju.

Mieszkańcy krajów poza Italią, zwłaszcza ci z warstw zamożnych, mieli jeszcze inny powód do zadowolenia. Oto Wespazjan hojnie nadawał obywatelstwo rzymskie lub tak zwane prawo latyńskie, nawijając w tym do polityki cesarza Klaudiusza. Rzymianie rodowici, zwłaszcza stanu senatorskiego, na pewno nie byli tym zachwyceni) musieli wszakże przyznać, że s¹ to rz¹dy sprawiedliwe. Cesarz współpracował z senatem, był przystępny, wyrozumiały. Zapomniano zupełnie o grozie procesów politycznych. Można by do tego okresu

odnieść sławne słowa Tacyty: „Rzadka to szczęśliwość czasu, kiedy wolno myśleć, co chcesz, i mówić, co myślisz”. Oczywiście, istniała też opozycja, były bowiem jednostki z różnych powodów urażone, były też rody arystokratyczne, które uważały, że władza powinna przypaść ich przedstawicielom, a nie Flawiuszom, cewięym potomkom zwykłych przedsiębiorców. Działali wreszcie zdecydowani przeciwnicy cesarstwa jako ustroju, wielbiciele dawnej republiki. Ci ostatni zachowywali się niekiedy wręcz wyzywająco, za co ich przywódca Helwidiusz Pryskus zapłacił głową¹.

Gdybyśmy to mieli pamiętniki Wespazjana! A pisa³ je przecież i by³y znane w starożytności. Może znalaz³oby się w nich wyjaśnienie, dlaczego wygna³ z Rzymu filozofów, dlaczego usun¹³ astrologów? Sprawa wspomnianej opozycji nie stanowi³a chyba przyczyny jedynej. Tym bardziej, że cesarz, jak się rzek³o, popiera³ różne umiejętności.

A jak wygl¹da³o jego życie prywatne, rok³ad dnia i zajê^æ? Zbudowany krzepko, cieszy³ się do końca swych dni doskona³ym, zdrowiem, choć aby je zachowa^æ, stosowa³ oerodki najprostsze: codziennie odbywa³ przechadzki, często grywa³ w pi³kê, poddawa³ się masażom, w każdym miesi¹cu przez jeden dzień wstrzymywa³ się od posi³ków. Wstawa³ wczesnie, często jeszcze przed œwitem, za³atwia³ rankiem pilne sprawy bie¹ce; odczytywano mu listy i sk³adano sprawozdania, a on jednocześnie sposobi³ się do wyjêcia. Po przechadzce odpoczywa³. Gdy zmar³a żona, towarzyszy³a mu Cenida, a po jej œmierci - która^æ z na³ożnic. Po k¹pieli i posi³ku rozpatrywa³ wa³ne sprawy państwowe, niekiedy zae^æ urz¹dza³ przyjêcia.

W czerwcu 79 roku, gdy przebywa³ w Kampanii, atak lekkiej febry sk³oni³ go do powrotu do stolicy. Ponieważ jednak lato zwyk³ spêdza^æ w posiad³ości pod Reate, zaraz tam wyjecha³. Nabawi³ się biegunki, os³ab³ ogromnie, ale wci¹ż wykonywa³ obowi¹zki. Przeczuwa³ jednak, że koniec bliski, co oznajmi³ jak zwykle żartem: „Co^æ mi i zdaje, że stajê się bogiem”. A kiedy już zbli³a³a się chwila ostatnia, się podnie^æ mówi¹c „Cesarz Rzymian umiera stoj¹c”.

By³ to dzień 24 czerwca 79 roku.

Tytus

ii

120

Titus Flavius Vespasianus. Ur. 30 grudnia 39 r., zm. 13 wrze^ænia 81 r. Panowa³ od 24 czerwca 79 r. do 13 wrze^ænia 81 r. jako Imperator Titus Caesar Vespasianus Augustus. Zosta³ zaliczony w poczet bogów.

Zy³ tylko 42 lata, panowa³ zae^æ zaledwie 2 lata i 3 miesi¹ce, nie dokona³ wielkich podbojów nowych krain, nie przeprowadzi³ œmia³ych reform, nie zrazi³ poddanych okrutnymi zbrodniami politycznymi ani te¹ nie oceni³ szczególn¹ wspania³omyœlnoci¹. A przecież to on nale¹ży do najbardziej znanych cesarzy Rzymu! Trudno nie zapyta^æ, dlaczego? Jakie s¹ przyczyny s³awy tak trwa³ej? Otó¹ z imieniem Tytusa oraz z jego krótkim panowaniem wykszta³cony Europejczyk ³czy ró¹ne wa³ne wydarzenia i pomniki. To on, jeszcze nim zosta³ cesarzem, zdoby³ Jerozolimê. To jego ³uk triumfalny stoi do dzie^æ na Forum. To on odda³ do u¹żytku Amphiteatr Flawijski, czyli Koloseum, jedn¹ z najœwietniejszych budowli starożytnego Rzymu. I wreszcie zaraz w pocz¹tkach jego panowania wybuch Wezuwiusza zasypa³ popio³ami Pompejê. Tak^æ przedwczesna Œmieræ pomog³a dobrej s³awie Tytusa> uwa³ano bowiem powszechnie, że nag³y zgon przerwa³ znakomicie zapowiadaj¹ce się rz¹dy. Co prawda, gdy przywdziewa³ purpur?) podobno by³y obawy, że powiôc¹ czasy Nerona w najgorszym teg^o s³owa znaczeniu.

Tak wiêc ¹ywot Tytusa n:e imponuj¹cy, jak się rzek³o, liczb¹ lat>

by³ bogaty w wypadki znac¹ce, a za scenerie mia³ rozmaite krainy. M³ody ch³opiec dost¹pi³ wielkiego zaszczytu, wychowywa³ siê bowiem razem z Brytanikiem, synem cesarza Klaudiusza i Mesaliny. Dosz³o do tego dziêki dobrym stosunkom ³cz¹cym jego ojca, senatora Wespazja-na, z wp³ywowym wyzwoleñcem cesarza Narcyzem. Podobno ten ostatni pragn¹c upewniaê siê, jaka przysz³oœæ czeka Brytanika, œeci¹gn¹³ na dwór wró¹bitê odgadu¹cego losy cz³owieka z rysów jego twarzy. Ten wprowadzony do pokoju, w którym bawili siê obaj ch³opcy, wskaza³ natychmiast na jednego z nich, mówi¹c: „B¹d¹ÿ spokojny, bêdzie panowa³”. Narcyz zdumia³ siê i zgorszy³: „Mylisz siê, to tylko towarzysz cesarskiego syna - Tytus, tamten jest Brytanikiem!” Fizjo-nomista wszak¹e upiera³ siê: „Nie widzê, aby Brytanik mia³ kiedykolwiek panowaæ, nie mam zaœe ¹adnych w¹tpliwoœci co do Tytusa...”

Opowieœæ tê oczywiêcie zmyœlono pó¹niej, gdy Tytus istotnie zasiad³ na tronie. Wszyscy bowiem cz³onkowie rodu Flawiuszów -Wespazjan, Tytus, Domicjan - nie maj¹c ¹adnego prawa do purpury prócz woli armii, pilnie fabrykowali ró¹ne opowiadania o tym, jak to rozmaite znaki wieszczœe ju¹ od lat zapowiada³y ich panowanie, nale¹ne im wiêc z wyroku przeznaczenia.

Tytus uczestniczy³ w uczcie, podczas której otruto Brytanika. Obaj ch³opcy le¹eli przy oddzielnym stole. Wszystkie potrawy podawane osobom z rodziny cesarskiej próbowa³ najpierw niewolnik zwany praegustator. Jedno z dañ Brytanik odsun¹³, by³o bowiem za gor¹ce. Natychmiast dolano kubek zimnej wody - tego kubka niewolnik nie próbowa³. Ch³opiec wzi¹³ potrawê do ust i po chwili opad³ na ³o¹e bezw³adny. Le¹cy tu¹ obok Tytus ju¹ przyk³ada³ do ust tê sam¹ wazê, gdy jednak spojrze³ na swego towarzysza, odsun¹³ j¹ w ostatnim momencie. Wed³ug innych wypi³ ma³y ³y¹k i przyp³aci³ to d³ugotrwa³1 chorob¹. O nieszczęsnym Brytaniku nigdy nie zapomniam³. Po wielu latach wystawi³ mu z³ocisty pos¹g na Palatynie, a figurê przedstawiaj¹c¹ Brytanika na koniu poleci³ obnosiæ wokó³ stadionu podczas procesji, które zwyczajowo otwiera³y wyœcigi rydwanów.

Po tym dramatycznym wydarzeniu Tytus odszed³ z dworu i oddawa³ siê tylko studiom. Pozna³ wóczas dobrze literaturê rzymsk¹ i greck¹. W obu tych jêzykach uk³ada³ nie tylko mowy, lecz tak¹e Wiersze. Interesowa³ siê muzyk¹, ³adnie œpiewa³ i gra³ na kitarze. Opanowa³ nawet sztukê stenografii, i to tak œwietnie, ¹e pó¹niej dla 121

122

¿artu rywalizowa³ ze swymi sekretarzami. Ale nie zaniedbywa³ te¹ æwiczeñ iizycznych. Choæ niezbyt wysoki, by³ œwietnie zbudowany, silny, zrêczny. Posiad³ wszystkie umiejêtnoœci i cechy, jakich wymagano wóczas od dobrze urodzonego Rzymianina. Nadesz³a wreszcie pora wkroczenia w ¹ycie publiczne. Dla m³odego, osiemnastoletniego cz³owieka warunkiem wstêpnym by³o odbycie s³u¹by wojskowej, tote¹ wst¹pi³ w 57 roku do jednego z legionów nadreñskich w stopniu - ze wzglêdu na wysokie pochodzenie - od razu trybuna. ¹yciem obozu, musztr¹ i walkami kierowali faktycznie oiicerowie zawodowi, czyli centurionowie ró¹nych stopni, ale i tak dla paniczyków z tzw. dobrych domów by³a to znakomita szko³a charakterów. Przy dobrej woli m³odzi trybuni mogli nauczyæ siê wiele, zarówno w sprawach armii, jak te¹ prowincji, w której sta³ dany legion. Tytus nie zmarnowa³ czasu. By³ dobrym ¹o³nierzem - wtedy i pó¹niej.

Podobno s³uży³ również w Brytanii. Oznacza³oby to, że stał swój powtórzy³ w innym kraju i w innym legionie; zdarza³y się takie wypadki. Jeżeli rzeczywiście tak by³o, to nasuwa się pytanie, dlaczego w³acenie wybra³ Brytanię? Może z tej racji, że przed kilkunastu laty walczy³ tam jego ojciec jako dowódca legionu II Augusta? Może więc pragn¹³ odnowić dawne zwi³zki i tradycje?

W 59 roku znalaz³ się już z powrotem w Rzymie. Jak wypada³o m³odemu cz³owiekowi jego stanu, maj¹cemu za sob¹ wojsko, poświęci³ się studiom prawa, ³¹cz¹c, jak zwykle w tych czasach, teorię z praktyk¹. Korzysta³ więc z wyk³adów, rad i wskazówek któregoś z ówczesnych luminary prawnictwa, a jednocześnie występowa³ osobiście w procesach przed trybuna³ami, g³ównie jako obrońca. W tychże latach dwukrotnie wstępow³ w zwi³zki mał³żeńskie. Pierwsza żona zmar³a wkrótce po o³lubie, z drug¹ za³e, choć da³a mu córkę, rozwiód³ się z przyczyn niezbyt szlachetnych, bo z lęku o karierę. Chodzi³o to, że jej stryj, Soranus, zosta³ w 66 roku wpl¹tany w proces polityczny i skazany na o³mierze przez senat pod presj¹ Nerona. A Tytus w³acenie piastowa³ urz¹d kwestora i otwiera³y się przed nim widoki na wyższe godności.

Nieco później jego ojciec, Wespazjan, otrzyma³ dowództwo armii maj¹cej st³umię powstanie żydowskie, a Tytus stan¹³ na czele jednego z jej legionów, mia³ wtedy 27 lat. Podczas dzia³añ 67 roku dzielnie, walczy³ w Galilei, gdzie zdobyto miasto Jotapatê-, dosta³ się tam do

rzymskiej niewoli Józef, późniejszy historyk tej wojny, piewca chwa³y Flawiuszów. Zas³ug¹ Tytusa by³o też opanowanie Tarychei nad jeziorem Genezaret. Wszystkie te walki by³y niezwykle krwawe i okrutne, a ich ofiar¹ padali nie tylko mę³czyźni, lecz także kobiety i dzieci. Zginę³y dziesiątki tysięcy ludzi, jeszcze więcej posz³o do niewoli. Tak wygl¹da³y ówczesne wojny - zreszt¹ zawsze i wszędzie. Tytus wszakże - jeżeli wierzyć Józefowi - stara³ się trzymać w karbach swych c³o³nierzy i nie pob³aż³a ich wybrykom.

Scenerię kampanii 68 roku stanowi³a g³ównie Judea w³acęciwa oraz dolina Jordanu i wybrzeża Morza Martwego. Zacieceniło pieroścień wokół Jerozolimy, przerwano jednak dzia³ania, gdy z Rzymu nadesz³y wiadomości o o³mierci Nerona i o objęciu w³adzy przez nowego cesarza, Galbê. W grudniu tegoż roku Tytus wybra³ się drog¹ morsk¹ do Italii, aby z³ożyc Galbie gratulacje od ojca i legionów, zapewnić o wierności, przedstawić sytuację wojenn¹. Towarzyszy³ mu król Agrypa, potomek Heroda Wielkiego, w³adca czę³ci Palestyny. Do Koryntu Tytus i Agrypa przybyli już po 20 stycznia 69 roku i tu dowiedzieli się, że Galba zosta³ w Rzymie zabity przez pretorianów, którzy okrzyknęli cesarzem Othona. Co by³o czynić? Kontynuować podróż i z³ożyc ho³d Othonowi czy też wracać i czekać, jak potocz¹ się sprawy? Agrypa wyjecha³ do Rzymu, Tytus wszakże powróci³ - podobno ze względów nie tylko politycznych. Powiada Tacyt: „Byli tacy, którzy wierzyli, że zawróci³ z drogi rozpalony t³sknot¹ za królów¹. I rzeczywiście, jego m³odzieńcze serce nie stroni³o od Bereniki”.

Romans ten by³ powszechnie znany. Rozpocz¹³ się w 67 roku, gdy Tytus przyby³ do Palestyny - a mia³ trwać jeszcze d³ugo. Kim by³a owa królowa, czy też księżniczka? Siostr¹ króla Agrypy, a więc jak i on ¹ydówk¹, prawnucz¹ króla Heroda, tak dobrze znanego z opowieści o rzezi niewini¹tek. Berenika, podobnie jak ca³a rodzina, uleg³a silnemu wp³ywowi kultury greckiej, o czym zreszt¹ o³wiadczy samo jej •mię, pozosta³a jednak wierna religii przodków. Usi³owa³a nie dopuścić do wybuchu powstania, kiedy wszakże to się sta³o, opowiedzia³a się wraz z czę³ci¹ społeczeństwa po stronie Rzymian.

Co sprawi³o, że Tytus pokocha³ j¹ tak gwałtownie i jawnie? Zastanawia³o to współczesnych, Berenika bowiem by³a starsza od niego o co najmniej 10 lat, a więc wtedy, gdy się poznali, zbliża³a się do C2terdziestki lub już j¹ przekroczy³a, a dla starożytnych pani w tym 123

124

wieku uchodzi³a za bardzo dojrza³1. Jej pierwszy m¹ż zmar³, z drugim się rozwiod³a, a od kilkunastu lat przebywa³a stale z rodzonym bratem Agryp¹, co da³o podstawę pog³oskom, że ³czy ich mi³ość gorętsza od tej, jaka przystoi rodzeństwu. Cóż jeszcze możemy o niej powiedzieć? Nie zachowa³y się żadne wizerunki, nie mamy też opisów ani charakterystyk. Musia³a być jednak kobiet¹ niezwykle³1, o dużym uroku i niepospolitej inteligencji, skoro Tytus przez wiele lat darzy³ j¹ żywym uczuciem, a rozsta³ się z ni¹ tylko pod naciskiem najwyższych racji politycznych. W drodze powrotnej z Koryntu do Palestyny m³ody wódz zatrzyma³ się na Cyprze i zwiedzi³ tamtejsz¹ s³awn¹ oewi¹tynię Afrodyty i z³oży³, jak się godzi³o, piękni¹ ofiarę pani mi³oeci. Opowiadano, że kap³an przybytku ods³oni³ mu w tajemnej rozmowie jego dalsze losy. Ale Tytusa interesowa³a wtedy chyba nie polityka, lecz Berenika, oewi¹tynia za³ Afrodyty wydawa³a się sposobnym miejscem, by zabiega³ o przychylność bogini dla niezwykle³ego romansu Rzymianina i ¹ydówki, królowej i senatora, córki walcz¹cego narodu i wodza zwycięskich legionów.

Po powrocie do Palestyny sprawy romansu u³oży³y się na tyle pomyślnie, że nie musiano się liczyć z krępuj¹c¹ obecności Agrypy, dzia³ania za³ wojenne prawie zamar³y. Ale polityka nie da³a zapomnieć o sobie. Gdy tylko zrodzi³a się myśl uczynienia Wespazjana cesarzem, Tytus odda³ tej sprawie wszystkie si³y, a Berenika okaza³a się sojusznik¹ niezawodni¹ i możni¹. To w³acenie jej pośrednictwu należa³o zawdzięczać, że prefekt Egiptu, Tyberiusz Juliusz Aleksander, 1 lipca 69 roku jako pierwszy og³osi³ Wespazjana cesarzem przed frontem swych legionów. Prefekt ów by³ bowiem nie tylko ¹ydem z pochodzenia, lecz także powinowatym Bereniki. Gdy Wespazjan już jako cesarz wyjecha³ późni¹ jesieni 70 roku do Italii, jego syn pozosta³ w Palestynie, aby doprowadzić wojnę do końca. Chodzi³o g³ównie o zdobycie Jerozolimy. O tym, co dzia³o się w obleganym mieście i jak przebiega³y walki, wiemy od Józefa Flawiusza, niegdyś przywódcy powstania w Galilei, obecnie jeńca rzymskiego i gorliwego chwalcę Tytusa. Józef by³ bezpośrednim oewiadkiem wszystkiego, co dzia³o się pod murami miasta, zbiegowie za³ i jeńcy dostarczali informacji o sytuacji wewn¹trz.

Dramat stolicy Judei owego lata 70 roku by³ wstrz¹saj¹cy' a zarazem stanowi³ zapowiedź wielu innych podobnych tragedii, ja¹e

mia³y jeszcze się rozegrać w różnych epokach. My, maj¹c w żywej i bolesnej pamięci potworniejsze rozmiarami, lecz w skali cierpień ludzkich jednakie nieszczęścia, nie możemy odczytywać s³ów Józefa w jego Wojnie żydowskiej bez g³ębokiego wzruszenia. Z jednej strony g³ód wśród ludności, bohaterstwo, ale i niezgoda powstańców, brak wszelkiej nadziei na jak¹kolwiek pomoc z zewn¹trz, a z drugiej nieustępliwa, potężna machina rzymskiej wojskowości, obracaj¹ca w gruzy wszystkie kolejne barykady - oto najistotniejsze elementy ponurej tragedii wielkiego i bogatego miasta, które kona³o wśród ruin i zgłiszcz swych domostw w pe³nym blasku s³onecznego, bezchmurnego lata.

Dużym sukcesem Rzymian było zdobycie ogromnego kompleksu zabudowań i dziedzińców oświetlonych. Podczas walk dowództwo rzymskie rozważało, czy spalić przybytek, czy też zachować. Jedni twierdzili, że nikt nigdy się nie uspokoi i wciąż będą wzniesli powstania, póki istnieje ów ośrodek kultu. Inni wszakże utrzymywali, że można by oświetlenie ocalić, jeżeli wycofają się z niej obrońcy; gdyby jednak walczyli uparcie, podpali się budynki, zrzucając odpowiedzialność za to na powstańców, którzy postępując bezbożnie zmusili Rzymian do podjęcia kroków ostatecznych. Sam Tytus nie chciał zniszczenia oświetlenia tak sławnej i wspaniałej; przynajmniej tak także nam wierzy Józef. Jednakże pewien pisarz starożytny - wprawdzie znacznie późniejszy, ale może opierający się na przekazach wiarygodnych - twierdzi, iż to właśnie Tytus dążył do zagłady oświetlenia wierząc, że tylko tak można zwyciężyć raz na zawsze żydowskiego ducha oporu.

Zdecydował podobno przypadek. Któryś z legionistów podczas walk na dziedzińcu zewnętrznym rzucił pochodnię do okienka w zabudowaniach oświetlenia w sąsiedniej. Ogień trafił na materiał łatwopalny, wzbiły się natychmiast płomienie. Tytus odpoczywał w namiocie, gdy zameldowano, że wszczął się pożar. Pobiegnął tam natychmiast, podobno wciąż jeszcze zamierzając ratować przybytek. Daremnie. Rzymianie już wdarli się na dziedzińiec wewnętrzny, mordując nawet bezbronnych. Mnóstwo kobiet i dzieci szukało tu schronienia, jako w miejscu najbezpieczniejszym; ostatnio zaczęli także samozwańcy pro-rzymscy wędrować po ulicach, że każdy, kto znajdzie się w obrębie oświetlenia, zostanie uratowany w sposób cudowny. Stosy trupów już się piętrzyły 125

126

wokół wielkiego ołtarza, a krew strumieniami spływała ze stopni. Wówczas myśleli tylko o bajecznych skarbach, jakie nikt rzekomo zgromadził w ciągu wieków, byli też przekonani, że dostojnicy i oficerowie chcą je zagarnąć dla siebie. Legionierzy zatem wzniesli pożar także wewnątrz oświetlenia, aby w zamieszaniu zagrabić jak najwięcej. Ktoś podał pochodnię do wejścia, a od niej zajęła się ogniem cięka zasłona, zwisająca tuż za podwojami bramy; druga zasłona wisiała w gębi oddzielającej oświetlone miejsce oświetlonych.

Tak spłonęła oświetlenia, ale nie był to jeszcze koniec walk w Jerozolimie. Powstańcy bronili się zaciekle w Górnym Mieście, toteż zdobyto je dopiero wiele dni później, już we wrześniu. Oddajmy głos Józefowi Flawiuszowi, świadkowi naoczemu: „Rzymianie zajęli mur miasta, na wieżach zatknęli godła i przy grzmocie oklasków, wśród szumu radości, zaczęli pieścić zwycięstwa. Potem z dobytymi mieczami przebiegali ulicę zabijając każdego napotkanego człowieka. Domy puszczali z dymem razem z zamkniętymi w nich mieszkańcami. Grabili i burzyli, ale gdy niekiedy za pomocą wpadali do domów, spostrzegali całe rodziny wymarzone z głodu”.

Wyrzynano jednak głównie starców i ludzi słabowitych. Młodzieńcy szli w niewolę. Najdorodniejsi mieli zdobyć triumf Tytusa, innych odsłano do kopalni egipskich, a jeszcze innych czekała śmierć od żelaza lub dzikich bestii na stadionach podczas igrzysk. Lecz kiedy dokonywano wyboru i podziału jeńców, jedenaście tysięcy zginęło z głodu. „Części dlatego - powiada Józef Flawiusz - że straż powołana nienawidzi nie dawała im jeść, części dlatego, że oni sami żadnego jada przyjmować nie

chcieli. I rzeczywiście brakowało żywności dla tak wielkiej liczby ludzi, ogłoszono bowiem powłóczenie do niewoli w tej wojnie 97 tysięcy".

W kilkanaście miesięcy później Tytus powrócił do Italii i odbył wraz z ojcem triumfalny wjazd do Rzymu w czerwcu 71 roku; opis tej uroczystości został już przytoczony. Trwałym zaś pomnikiem zwycięstwa Jerozolimy jest sławny łuk triumfalny Tytusa, stojący do dziś przy Forum, najstarszy zachowany w Rzymie łuk triumfalny cesarza. A został on wzniesiony już po śmierci Tytusa, a więc po 81 roku przez jego brata Domicjana. Napis na nim głosi: „Senat i lud rzymski boskiemu Tytusowi, synowi boskiego Wespazjana spazjanowi Augustowi". Na paskorzebych monumentu

kraczy zwycięski pochód i zwycięzcy legionistom siedmioramienny wiecznik.

Tak więc imię Tytusa na zawsze zostało z jednym z najtragiczniejszych momentów w dziejach narodu żydowskiego. Ale myślc o tamtych wydarzeniach tak odległych, a w skutkach swych tak bliskich, oglądajc łuk triumfalny i jego dumne paskorzeby, trudno oprzeć się pewnej refleksji, chyba pocieszajcej: ogromne imperium, zbudowane bezmiarem cierpień tylu ludów, wsparte orężem legionistów, pyszniące się pomnikami swych zwycięstw, runęło w pył i polityczny niebyt - a mały lud rzekomo pokonany i skazany na zagładę, wciąż żyje. Powtarza się to często w historii. Gdzie dzieje Asyryjczycy? Gdzie faraonowie? Gdzie Macedończycy? Gdzie perscy królowie królów? Dzieje ludzkości zdają się pouczać: co wielkie i potężne musi upaść, co skromne zaś i wzgardzone może mieć w sobie odporność niewiarygodną, pod jednym wszakże warunkiem - jeżeli zachowa pamięć swej przeszłości.

Władca miśowany

Wespazjan nie ukrywał, przeciwnie, dawał poznać wyraźnie, że uważa Tytusa za swego następcę, obecnie zaś za współtowarzysza rządów. Tak więc zdobywca Jerozolimy otrzymał tytuł imperatora, władzę trybuna ludowego, kilkakrotnie wraz z ojcem piastował konsulat, a nawet został mianowany prefektem pretorianów. Miał prawo odpowiadać w imieniu ojca na listy i podania, wygłaszał mowy w senacie, układał i rozsyłał obwieszczenia. Był drugim w państwie osobą. Nic więc dziwnego, że pilnie obserwowano każdy jego krok, oceniano poglądy, sposób bycia w życiu publicznym i prywatnym. Wnioski, do jakich dochodzono zgodnie, nie były pocieszające. Uważano, że Tytus budzi najgorsze obawy. Jest porywczy, podejrzliwy, surowy, korzysta z usług donosicieli, nie waha się krew przelać, by zgnieść w zarodku śpisek polityczny; miśuje przepych, nocne uczty i orgie, poćda Pieniędzy.

Na domiar złego w 75 roku przybył do Rzymu Berenika wraz z umiśowanym bratem, Agrypą. Przyjęto oboje jak najgodniej. Jemu Ociechwa senatu przyznano insygnia godności pretorskiej, jej zaś dano do dyspozycji pokoje w paacu na Palatynie, dzięki czemu 127

mogła spotykać się z Tytusem bez przeszkód; tym bardziej że Wespazjan najchętniej przebywał w ogrodach Sallustiańskich, na stokach wzgórza Pincjusz. Tak więc Tytus i Berenika mogli po czterech latach rozćki odnowić uczucie zrodzone w krwawych dniach tamtej wojny w Palestynie. Powiadano, że już zachowuj się jak małżeństwo, a Tytus z oćy wybrance wićce przyrzeczenie-, w każdym razie występowała już jako żona przyszłego cesarza - dumnie i godnie, jak zapewne sama mniemała, pysznie zaś i arogancko, jak oceniali Rzymianie, jej przyszli poddani.

Nie wiemy, by³a już o tym mowa, jak wygl¹da³a Berenika, jakie mia³a rysy, jakiego koloru oczy i w³osy. Znany jest tylko jeden jedyny szczegó³ dotycz¹cy jej stroju: nosi³a pieroścień ze wspania³ym diamentem, dar Agrypy. Drogocenny kamień wzbudza³ zachwyt i zawioæ wielu Rzymianek. Jeszcze w nastêpnym pokoleniu pamięta³ o tym poeta satyryk Juwenalis, który - wymieniaj¹c wspania³oeci, jakimi kochaj¹cy, bogaty m¹ż obdarzy³ kapryœen¹ żonê - powiada: „Przynosi¹ jej wielkie wazy kryszta³owe. Potem myrrinowe, ogromne. Wreszcie diament przes³awny i szczególnej ceny, ponieważ mia³a go na swym palcu Berenika. Król Agrypa da³ go jej niegdyœ, swej bezwstydnej siostrze; a by³o to tam, gdzie królowie boso œwiêc¹ soboty, prastara zaœ wyrozumia³oœæ pozwala wieprzom dożyæ sêdziwego wieku”.

Tak wiêc ów diament pozostaje jedynym punktem zaczepienia dla gry naszej wyobraŹni. Lub raczej b³ydk diamentu, kiedy promieñ s³oñca pada z ukosa na pieroścień królowej stoj¹cej w pałatyńskim ogrodzie pod wysokim, ciemnozielonym cyprysem i patrz¹cej na Rzym u swych stóp.

Musia³a jednak to miasto opuœciæ. Sta³o siê to chyba pod naciskiem opinii publicznej, a najpewniej samego Wespazjana. Gdy jednak cesarz zmar³ 24 czerwca 79 roku, w³adzê zaœ przej¹³ Tytus, powróci³a natychmiast, pewna triumfiu. Wnet wszak¿e spotka³o j¹ gorzkie rozczarowanie. Nowy cesarz poleci³ jej opuœciæ stolicê. Czyni³ to, twierdzi¹ starożytni, niechêtnie, wbrew niej i sobie samemu; odsy³a³; jak to zwiêŹle wyrażono po³acinie *invitus invitam*. Dlaczego wiêc podj¹³ tak¹ decyzjê? Oczywiściecie można by to uzasadniaæ brutalny*¹¹ napomknieniem, że ona już przekroczy³a piêædziesi¹tkê, on zaœ by znacznie m³odszy. Ale na pewno chodzi³o o sprawy g³êbsze, nie przy* nosz¹ce takiej ujmę Tytusowi. Oto z chwil¹ objêcia w³adzy sta³ siê P^o

prostu innym cz³owikiem. Stawia³ na pierwszym miejscu nie osobiste upodobania i zachcianki, lecz dobro państwa i ca³ej spo³ecznoœci, jak je najlepiej rozumia³. Te s³owa brzmi¹ niby frazes, bo teŹ czêsto by³y i s¹ naduŹywane, w tym jednak wypadku po prostu odpowiadaj¹ faktom. Ku zaskoczeniu i zdumieniu wszystkich cesarz zachowywa³ siê wzorowo i rozs¹dnie zarówno w Źyciu publicznym, jak i prywatnym.

Nie by³o w ci¹gu ca³ego jego panowania Źadnych procesów politycznych, Źadnych konfiskat maj¹tków i wyroków skazuj¹cych. Tytus odrzuci³ z góry moŹliwoœæ oskarŹeñ o obrazê majestatu oœwiadcza¹c: „Mnie nie moŹna zniewaŹyæ, nie czyniê bowiem niczego, co by³oby naganne, a o k³amstwa nie dbam. Jeœli zaœ chodzi o moich cesarskich poprzedników, to zemszcz¹ siê sami, jeœli rzeczywiœcie s¹ bogami lub pó³bogami”.

Potwierdzi³ wszystkie przywileje nadane przedtem, kaŹdy zaœ, kto stan¹³ przed jego obliczem, móg³ byæ pewien, że proœba zostanie rozpatrzona jak najŹyczliwiej, zgodnie z dewiz¹ Tytusa: „Po rozmowie z w³adc¹ nikt nie powinien odchodziæ zawiedziony”. I jego to s¹ s³owa, wypowiedziane pewnego dnia wieczorem, kiedy uprzytomni³ sobie, że od rana nie wyœwiadczy³ nikomu Źadnej³aski: *Amid, diem perdidit!* -przyjaciele, ten dzieñ straci³em! Warto je zapamiętaæ, warto zgodnie z nimi postêpowaæ, nawet jeœli siê nie jest rzymskim cesarzem. A zwyk³y lud stolicy chwali³ Tytusowe igrzyska, urz¹dzane tak, jak odpowiada³y upodobaniom warstw najszerszych, wystawnie i barwnie.

Dobra opinia o panowaniu Tytusa jest tym bardziej znamienna, że w³aczenie ono nie by³o wolne od klêsk straszliwych. Gdyby cesarz nie cieszy³ siê tak powszechn¹ sympati¹, natychmiast uznano by owe klêski za

dowód gniewu bogów wobec władzy. Nie podniósł się wszakże żaden głos nieprzyjazny w społeczeństwie przeciw bardzo Przesłannym.

Pierwsza z tych klęsk to kataklizm, który pozostawił trwałe odciski w świadomości wszystkich Europejczyków po dzień dzisiejszy: wulkan Wezuwiusza i spowodowana tym tragedia Pompei oraz miasteczka sąsiednich. A zdarzyło się to zaledwie w dwa miesiące po objęciu władzy przez Tytusa, w dniu 24 sierpnia 79 roku.

"My patrzący z daleka, bo z Misenum, początkowo nie byliśmy niżej, która to góra dymi chmurą. Dopiero później rozpoznano, że to 129

h

Włosa rzymskich

Wezuwiusz. A chmura ta swoim kształtem najbardziej przypomina drzewo, i to wycieńczenie pinię, wzbija się bowiem w niebo jakby pień prosty i wysoki, tam rozpoczerają się gałęzie. Słodzi, że wynosi się ję mocny podmuch, stopniowo słabnący, albo też ugina się pod własnym ciężarem. Wydawa się to biała, to znów szara i poprzczona, zależnie od tego, czy popiół niesie, czy też ziemię. Była mniej więcej siódma i godzina dnia. Moja matka pierwsza oznajmiła wujowi, że pokazała się 5 chmura tak niezwykła. On zaś już zaczął kłopotliwie i potem zimnej, już zjadł coś leżącego i wycieńczenie studiowa. Załóżmy sandały, wszedł na miejsce, z którego najlepiej mógł oglądać niezwykłe zjawisko. Jako człowiek uczony uzna, że godne ono bliższego zbadania, rozkaza więc przygotować lekkie okręto liburnijskie. Zapropozował także, abym z nim jechał, odpowiedziałem jednak, że wolę pracować, a wycieńczenie on sam dał mi coś do pisania.

Gdy już wychodził z domu, wręczono mu list pani Rektyny, przerażonej bliskością niebezpieczeństwa, ponieważ willa jej leżała u stóp góry i nie było żadnego sposobu wydostania się stamtąd prócz okrętem; błąkała więc, by ją ratować. Natychmiast zmienił swój plan. Miała być powołany pasję badawczy, obecnie zaś powziął zamiar wielkoduszny: wyprowadzić na morze trójrzędowce i wszedł na pokład, aby nieść pomoc nie tylko Rektynie, lecz także mnóstwu ludzi, tamto bowiem piękne wybrzeże było gęsto zamieszkane. Śpieszy tam, skąd inni uciekają. Trzyma kurs i steruje wprost ku grozie. Miała wtedy lat 56.

Pewnie jednak chciałby wiedzieć, co ja przeżyłem pozostawiony * w Misenum, jakie lęki i jakie wypadki? Otóż po wyjeździe wuja zajęłem się nauką, bo przeciwko to zostałem. Następnie kłopotliwie, wieczera, sen < niespokojny i krótki. W dniach poprzednich już się dawało odczuć << drżenie ziemi, było jednak o tyle mniej straszne, że w Kampanii częste Ale tej nocy wzmogło się ogromnie. Można było słyszeć, że wszystko nie tylko się porusza, ale wnet runie. Wbiegłem do mej sypialni matki wycieńczenie gdy ja już wstawałem, żeby ją zbudzić, jeeli by spała. Usiedliszmy na placu między budynkami a morzem. Nie wiem, czy main nazwał stałoci ducha, czy też nierozwag (a miałem wtedy lat : ' załóżmy księżki

Tytusa Liwiusza i czyta³em j¹, jakby nic się dzia³o, ba, nawet robi³em sobie wypisy!"

LI

130 S¹ to wyj¹tki z listów, jakie mniej więcej w czterdzieści lat poZ

pisa³ do s³awnego historyka Tacyty jego przyjaciel Pliniusz M³odszy, naoczny o³wiadek katastrofy. Wuj, o którym wspomina, to komendant floty w Misenum, Pliniusz zwany Starszym - a o nim winien co³ wiedzie³ każdy wyksza³cony Europejczyk. By³ autorem wielu uczonych dzie³: o Germanach, o wymowie i stylistyce, o historii Rzymu od panowania Klaudiusza, o walce je³dzieckiej. Te się nie zachowa³y, posiadamy natomiast ogromn¹, bo lic¹c¹ 37 ksi¹g, encyklopedi³e przeze³n u³o³on¹, a nosz¹c¹ tytu³ Historia naturalis, czyli Badania przyrodnicze. Jest to jedyna znana nam pe³na encyklopedia staro³ytna, u³o³ona wszak³e nie alfabetycznie, lecz dzia³ami. Prawdziwa to kopalnia informacji z wszystkich dziedzin ³ycia tamtych czasów, pomnik niewiarygodnego wysi³ku, maj¹cy zarazem walory j³zykowe i pe³en osobistych refleksji autora. Ju³ samo to dzie³o wystarczy³oby, aby zapewni³e Pliniuszowi chwa³e nie³emiertel¹, jako nagrod³e za pracowito³e, szeroko³e zainteresowa³n, a tak³e tryb ³ycia zorganizowany i oddany tylko nauce. I wreszcie ta dobrowolna, m³ska wyprawa w samo centrum kataklizmu! Uczony i dowódc³a spe³ni³ do ko³ca swoje wszystkie obowi³zki: bada³, obserwowa³, pomaga³. Mo³na rzec bez najmniejszej przesady, ³e zgin¹³ na posterunku, który sam sobie wyznaczy³.

O jego ostatnich chwilach równie³ wiemy dzie³ki relacji siostrze³ca, Piliniusza M³odszego. Opowiada on, jak to wuj kaza³ sternikom p³yn¹e poprzez zatok³e, cho³e popio³, pumeks i kamienie ju³ spada³y wokó³; jak spokojnie obserwowa³ zjawiska i dyktowa³ wyniki swych spostrze³e³n. Wyl¹dowa³ w Stabiach przy domu znajomego, gdzie pociesza³ i uspokaja³ wszystkich samym swym opanowaniem. Wyk¹pa³ się, zaj¹³ miejsce przy stole, wieczerza³, spa³ normalnie a³ do Momentu, kiedy go zbudzono i wyprowadzono, przej³ecie bowiem do sypialni ju³ zasypywa³ popio³. Co by³o czyni³e dalej? Wzburzone morze -" me pozwala³o wsi¹o³e na okr³ety. Dom trz¹s³ się w posadach, grozi³a ~ ler³e pod zwaliskami. Wyj³e na dwó³r, pod go³e niebo? Tam ciemna r /*> niebo przes³oni³e³te g³st¹ chmur¹ gor¹cego popio³u, spadaj¹

hienie. Aby się przed nimi uchroni³e, nak³adano na g³owy poduszki, ; ' in p,Przywiaz³ywano sznurami. Tak wyczekiwa³o ratunku u wybrze³-Wn. lln¹usz le³a³ na prze³ecieradle, wci¹z³ prosi³ o wod³e. A tymczasem

si³ ^JU⁻ Zw^{*}astowa^{*}a5 ze ogie³n blisko. Ludzie zacz³eli ucieka³e. Wa³ się podnie³e³ wsparty o s³u¹c¹ych, ale zaraz upad³ i wkró³tce

132

zmar³, zapewne z braku powietrza. W trzy dni pó³niej jego cia³o znaleziono nietkni³e³te.

Obaj Pliniuszowie w tych dniach grozy spe³nili swój obowi³zek, jak go rozumieli najlepiej. Byli i mog¹ by³e wzorem post³epowania dla wszystkich pó³niejszych pokole³n. Systematyczna, dobrze zorganizowana praca ka³dego dnia, ale te³ spokojne, nieustraszone wype³nianie swoich zada³n, nawet wtedy, gdy zdaje się, ³e to nie ma sensu, kataklizm bowiem i tak poch³onie wszystko - oto postawa prawdziwie rzymska i m³ska.

Chmury popio³u dotar³y a¿ do Rzymu, przes³aniaj¹c przez kilka dni s³oñce i wywo³uj¹c panikê. Potem przysz³y wieœci o ca³kowitej zag³adzie trzech miast w Kampanii - Pompei, Stabiów, Herculanium-i o zniszczeniach w wielu innych. Cesarz natychmiast podj¹³ energiczne kroki, aby pomóc tamtemu regionowi. Dwaj byli konsulowie mieli nadzorowaæ odbudowê. Mieszkañcom przyznano du¿e zapomogi, a czêœæ z nich otrzyma³a maj¹tki tych, którzy zginêli nie pozostawiaj¹c spadkobierców. Jak zwykle w podobnych wypadkach, pojawi³y siê te¿ ludzkie hieny, wdzieraj¹ce siê do zasypanych domów i grabi¹ce wszystko. Z³oczyñcy wszak¿e niewiele zdzia³ali, popió³ bowiem, lawa i mu³ zalega³y grub¹, twardziej¹c¹ warstw¹. Prawdziwe, systematyczne wykopaliska rozpoczê³y siê tu dopiero w XVIII wieku.

W roku nastêpnym, osiemdziesi¹tym, szala³a w Rzymie zaraza. S¹dzono naiwnie, ¿e spowodowa³y j¹ wulkaniczne opady. Zapewne wiosn¹ tego¿ roku, gdy Tytus przeprowadza³ w Kampanii inspekcjê terenów dotkniêtych katastrof¹, w stolicy wybuch³ gro¿ny po¿ar, 1 porównywalny z owym s³awnym kataklizmem sprzed lat szesnastu, za ^czasów Nerona. Sp³onê³o kilkanaœcie œwi¹tyñ, wœród nich Jowisza na Kapitolu, oraz termy Agrypy. I znowu konieczne by³y œrodki zaradcze: opieka nad pogorzalcami, odbudowa spalonych domostw i gñw chów. Cesarz nie szczêdzi³ w³asnego maj¹tku, ogo³oci³ nawet pa^ z dzie³ sztuki, by ozdobiaæ wypalone œwi¹tynie.

Jak zatrzaæ pamiêæ tylu klêsk i nieszczêœæ? Oczywiście - wspania³ymi igrzyskami. Nadarzy³a siê znakomita sposobnoœæ, w³acenie bowiem ukoñczono budowê ogromnego, owalnego amfiteatru karnie110 go w centrum stolicy. Rozpocz¹³ roboty Wespazjan, obecnie mas> by³ gotów, pozosta³y tylko prace nad wystrojem. Ale na to cesarz i nie czeka³. Przez sto dni zabawia³ lud pokazami o nies³ychany

rozmachu i przepychu. Na arenie pad³o kilka tysiêcy zwierz¹t dzikich j oswojonych, walczy³y z sob¹ zastêpy gladiatorów, odby³a siê nawet prawdziwa bitwa morska miêdzy dwiema flotami, arenê bowiem wype³niono wod¹. Pomiêdzy widzów rozrzucono te¿ drewniane piêeczki z ró¿nymi symbolami; kto zdo³a³ któr¹œ schwytaæ, otrzymywa³ odpowiednio do symbolu, to ¿wynoœæ, to odzie¿, to znowu kosztowne naczynia, byd³o, niewolników. Tak rozpoczê³a siê historia jednego z najs³awniejszych gmachów, jaki przetrwa³ do dzie w Rzymie cesarów. Jego nazwa oficjalnie brzmi³a Amphitheatrum Flavium, ale zwykle zwie siê go Koloseum. Nie dlatego, jak siê niekiedy uwa¿a, ¿e jego rozmiary s¹ kolosalne! Owszem, budowla to imponuj¹ca, mog³a pomieœciæ przynajmniej 50 000 widzów siedz¹cych, ale Rzym ówczesny zna³ wiêksze, choæby Circus Maximus. Nazwa owa przylnê³a do amfiteatru dlatego, ¿e tu¿ obok wznosi³ siê odlany z br¹zu pos¹g Nerona, zwany kolosem.

Wraz z amfiteatrem odda³ Tytus do u¿ytku wybudowane w pobli¿u³aÿnie, czyli termy - kompleks sal do za¿ywania k¹pieli, do gier, zabaw, przechadzek i dysput. W³aceniowie by³a to przebudowana czêœæ dawnego pa³acu Nerona. Niewiele pozosta³o do dzie z owych Tytuso-wych term, a jednak maj¹ one szczególne miejsce w historii sztuki. Po pierwsze, w³acenie tam pierwotnie znajdowa³a siê s³awna, monumentalna rzeÿba marmurowa, przedstawiaj¹ca Laokoona i jego synów w splotach wê¿owych. Poœwiadcza to Pliniusz Starszy. Obecnie owa rzeÿba znajduje siê w Muzeum Watykańskim. Po drugie, w epoce renesansu artyœci odwiedzaj¹c zachowane czêœci term, zwane wtedy po grecku grotte, grotty, kopiowali ich bardzo wyrafinowan¹ dekoracjê œcienn¹; st¹d wysz³a nazwa groteski, czyli wzoru lekkiego i wdziêcznego.

Dotychczas tytus czerpa³ pe³nymi d³oñmi z zasobnego skarbca, który pozostawi³ Wespazjan. Wystarcza³o i na igrzyska, i na hojne zapomogi dla poszkodowanych, i na budownictwo. Gdyby jednak nua³o to trwaæ d³uzej, skutki finansowe mog³yby okazaæ siê katastrofal-ne- Tytus ju¿ jednak tego nie do¿y³.

Na pocz¹tku wrzeœnia 81 roku cesarz pozornie zdrów, lecz

Ziwnie przygnêbiony, przygl¹da³ siê igrzyskom. Najbli¿sze otoczenie

Zwa¿y³o w pewnej chwili ze zdumieniem, ¿e ma³y w oczach, i to bez

dnego zdawa³oby siê powodu. Cesarz z³o¿y³ potem ofiarê bogom,

Cz Zwierê zdo³a³o uciec sprzed samego o³tarza, co zawsze uchodzi³o 133

za z³¹ wrózbê dla ofiaruj¹cego, znaczy³o bowiem, ¿e bogowie nie chc¹ niczego odeñ przyj¹æ. Wnet potem opuœci³ stolicê. Uda³ siê w góry, do dawnego kraju Sabinów, sk¹d wywodzi³ siê jego ród i gdzie mia³ prywatne posiad³oœci. Ju¿ w miejscu pierwszego postoju dopad³ go silny atak febry. Dalsz¹ podró¿ odbywa³ w lektyce. Zdarzy³o siê, ¿e rozsun¹³ jej firanki, spojrze³ w niebo i jakby skar¿¹c siê komuœ wyrzek³ s³owa póŹniej d³ugo komentowane: „Zabiera mi siê ¿ycie, choæ w niczym nie zawini³em. Niczego nie mam sobie do wyrzucenia. Mo¿e tylko to jedno...”. Lecz przerwa³ i nie zwierzy³ siê nikomu, co ma na

myœli.

Zmar³ 13 wrzeœnia w tej samej willi, w której przed dwoma laty

odszed³ ze œwiata jego ojciec. Bezpoœredni¹ przyczyn¹ zgonu by³a podobno kuracja zastosowana z rozkazu brata Domicjana: ok³adano œniegiem chorego, który gorza³ od wewnêtrznego ognia. i;

i'

"Jl

-L§§/

Domicjan

Titus Flavius Domitianus.

Ur. 24 paŹdziernika 51 r.,

zm. 18 wrzeœnia 96 r.

Panowa³ jako Imperator Caesar

Domitianus Augustus od 14

wrzeżenia 81 r. do 18 wrzeżenia 96 r.

Nie zosta³ zaliczony w poczet

bogów.

Cesarz i poeci

Gdy Domicjan, m³odszy brat Tytusa, obejmowa³ w³adzê, mia³ 30 lat. By³ mêżczyzn¹ postawnym, przystojnym, o godnym, powaŹnym obliczu. Dumny ze swej aparycji mawia³ do senatorów: „Nie moŹecie w niczym krytykowaæ ani mego wygl¹du, ani teŹ intelektu". PóŹniej bola³ z powodu postêpów ³ysiny i okazywa³ pod tym wzglêdem draŹliwoœæ wrêcz chorobliw¹. By³ wysportowany, osi¹ga³ doskona³e rezultaty w ³ucznictwie, chêtnie p³ywa³ i jeŹdzi³ konno, uprawia³ równieŹ, choæ w tym nie celowa³, szermierkê. Wynalaz³ teŹ swoisty rodzaj æwiczeñ gimnastycznych i specjaln¹ dla nich nazwê klinopale, °d greckich wyrazów k³ine - ³óŹko, i pak - zapasy; a wiêc zapasy roŹkowe, w których partnerkami bywa³y zwykle nierz¹dnice. Mia³ Jednak w swym Źyciu takŹe dwie chyba prawdziwe mi³oœci, obie zreszt¹ weszczêœliwe. Otrzyma³ dobre wykszta³cenie, ograniczone wszakŹe, Jak zwykle w tamtej epoce, do literatury i retoryki. Za m³odu próbowa³ ³ych si³ w poezji. Jako w³adca nie mia³ na to czasu, nawet mowy . badali mu sekretarze, zawsze jednak interesowa³ siê ksi¹Źkami 1 Perzami.

Tak wiêc przekazy pozwalaj¹ s¹dziaæ, Źe Domicjan mieœci³ siê pod

135

136

wzglêdem intelektualnym i fizycznym w granicach normy: przeciêtnie zdolny - ani Apollon, ani u³omek. Inaczej jednak przedstawia siê sprawa jego psychiki. Pewne kompleksy, powsta³e jeszcze w m³odym wieku, póŹniej pod wp³ywem róŹnych okolicznoœci i czynników przerodzi³y siê w chorobliwe obsesje, doprowadzaj¹c wreszcie do katastrofy. Istotnym momentem by³ chyba 70 rok. Mia³ wtedy zaledwie 19 lat, a z³oŹy³o siê tak, Źe z powodu nieobecnoœci ojca i brata w Rzymie móg³ siê czuaæ przez kilkanaœcie miesiêcy prawdziwym panem stolicy, zaznaæ wiêc smaku w³adzy najwyŹszej. Pope³ni³ trochê niewinnych, raczej œmiesznych g³upstw, np. w ci¹gu jednego dnia rozda³ 20 wyŹszych urzêdów; da³ teŹ ponieœæ siê Ź¹dzy s³awy i bez koniecznej potrzeby ruszy³ na czele wojsk do Galii, by st³umiaæ tam bunt, którym tymczasem zajêli siê inni wodzowie. Wszystko to moŹna by uznaæ za przejaw m³odziênczego zawrotu g³owy, braku doœwiadczenia, nadmiernej ambicji. Odpokutowa³ jednak srodze, zosta³ bowiem niemal publicznie skarcony przez ojca i odsuniêty na ca³e lata od rzeczywistego udzia³u w rz¹dach; dopuszczano go tylko do formalnych godnoœci.

TakŹe podczas krótkiego panowania Tytusa niewiele móg³ dzia³aæ, choæ otaczano go wzglêdami jako przypuszczalnego nastêpcê. Czu³ siê upokorzony, ros³o w nim poczucie krzywdy - oczywiœcie wyimaginowanej - a nawet przeœladowania. Wbrew faktom i oczywistoœci dokucz³ Tytusowi rozpowiadaj¹c, Źe to on, Domicjan, mia³ byæ nastêpc¹ ojca, testament wszakŹe zosta³ sfa³szowany. JuŹ

wtedy zaobserwowano u niego maniê negroŹn¹, raczej zabawn¹, a przecieŹ stanowi¹c¹ symptom powaŹniejszych zaburzeŹ: zamyka³ siê w swych pokojach i ca³ymi godzinami, ba, dniami, polowa³ na muchy, przebijaj¹c je ostrym rylcem do pisania. Kontynuowa³ te rozrywki równieŹ jako cesarz. Tak wy³adowywa³ skryte pasje i urazy, rozmyœlaj¹c o ludzkiej pod³oœci i swoich zaletach.

Tytus musia³ zdawaæ sobie sprawê z owych Źle wrô¹cych cech osobowoœci brata; ambicja, skrytoœæ, draŹliwoœæ Domicjana by³y z¹ widoczne. MoŹe wiêc cesarz wypowiadaj¹c krótko przed œmierc¹ s³owa: „Niczego nie mam sobie do zarzucenia, prócz tej jednej sprawy...” - mia³ na myœli to w³acenie, Źe nie powinien przekazy¹* w³adzy w rêce Domicjana?

Tak samo niesprawdzalne s¹ pog³oski, jakoby to Domicja

przyczyni³ siê do œmierci brata. Faktem jest natomiast, Źe osobiœcie wy³osi³ mowê pogrzebow¹ („CóŹ to za k³amca i aktor, mia³ nawet ³zy w oczach” - komentowali niektórzy), przeprowadzi³ konsekracjê Tytusa, czyli zaliczenie w poczet bogów, zbudowa³ mu ³uk triumfalny. PóŹniej pozwala³ sobie jednak na k¹œliwe uwagi o rz¹dach i osobie poprzednika, a nawet zniós³ wyœcigi rydwanów w rocznicê jego urodzin. Ale pewne posuniêcia Domicjana, które interpretowano z³œliwie jako wymierzone przeciw pamiêci Tytusa, wynika³y wszakŹe z przes³anek rozumnych, godnych pochwa³y. Gdy na przyk³ad zabroni³ kastrowania ch³opców, rozg³aszano, Źe to dlatego, iŹ Tytus przed laty lubi³ pewnego eunucha! W ten sposób kaŹd¹ decyzjê kaŹdej w³adzy oceniaæ moŹna równie przewrotnie i z³œliwie, wbrew zdrowemu rozs¹dkowi.

Tradycja doœæ zgodnie zalicza Domicjana do tzw. cesarzy z³ych, to jest okrutnych, wrogich senatowi, ³ami¹cych prawo, stosuj¹cych terror. Prawda to tylko czêœciowa, odnosi siê bowiem do drugiej fazy panowania, do okresu po 88 roku. Ale nawet wtedy ofia¹ pada³y jednostki i to przewaŹnie z warstw wyŹszych, a w³acenie te warstwy jako opiniotwórcze przekaza³y potomnoœci niepochlebny portret cesarza. U pod³oŹa zaœ wzajemnej wrogoœci Domicjana i senatu leŹa³y nie tylko cechy charakterologiczne w³adcy, ale równieŹ, a moŹe nawet przede wszystkim, nowa koncepcja rz¹dów, któr¹ w³acenie on wysun¹³.

Dotychczas, przez lat ponad sto, wszyscy kolejni panuj¹cy powtarzali - lub przynajmniej udawali, Źe powtarzaj¹ - model stworzony przez Augusta: cesarz to tylko pierwszy obywatel paŹstwa, to naczelny urzêdник republiki, skupiaj¹cy wprawdzie w swym rêku pewne godnoœci i funkcje, ale dziel¹cy odpowiedzialnoœæ za losy paŹstwa z senatem, nade wszystko zaœ reprezentuj¹cy prawa i majestat ludu rzymskiego. OtóŹ Domicjan mia³ odwagê jawnie zlekcewaŹyæ tê "kejê. By³ z usposobienia i z przekonañ autokrat¹. Podkreœla³ na kaŹdym kroku i w róŹny sposób, Źe jest panem stoj¹cym wysoko ponad Wszystkimi obywatelami i instytucjami, senatu nie wy³iczaj¹c. Okazywa³ to w tytulaturze, insygniach, sposobie bycia i rz¹dów. Kaza³ siê ¹Waaæ, co prawda tylko pó³oficjalnie, panem i bogiem, po ³acenie a^ominus et deus.

Od 85 roku jako pierwszy w dziejach Rzymu by³ cenzorem W?

dożywotnim, co dawało mu pełną kontrolę nad senatem, albowiem do uprawnień tego urzędnika należało powoływanie i usuwanie członków owego dostojnego zgromadzenia, które dotychczas uzupełniało się na ogół przez kooptację. Podczas posiedzeń senatu pojawia się w purpurowej szacie triumfatora, poprzedzany przez dwudziestu czterech liktorów. Kazał ustawiać w cewi'tyniach swe posłgi ze złota i srebra. Październik, miesiąc, w którym się urodził, nazwano Domitianus, wrzesień zaś Germanicus, gdyż w czasie wtedy pokonał germańskie plemię Chattów.

Te oraz podobne fakty wywoływały podejrzliwość, niechęć, wreszcie wrogość, zwłaszcza wśród arystokracji senatorskiej. Do pierwszego spisku doszło zapewne w 87 roku, w następnym zaś zbuntował się dowódca armii nad górnym Renem, Antoniusz Saturninus. Bunt został szybko stłumiony, tym bardziej że sprzymierzone z Antoniuszem plemiona germańskie nie mogły przekroczyć Renu z powodu wcześniejszego ruszenia lodów na rzece. Cesarz jednak już nigdy się nie wyzwolił od lęku i podejrzliwości w stosunku do wysokich dostojników. Tak zaczęło się toczyć bledne koło strachu i represji, wywołujących nowe spiski i nowe represje.

Lud stolicy jednak nie narzekał. Cesarz zyskał sobie przychylność warstw najszerszych dzięki prostym, wypróbowanym od dawna i zawsze niezawodnym sposobom: dawał chleb i rozrywki, panem et circenses. Chleb w tym wypadku należał rozumieć szeroko. Były bowiem i zasiłki pieniężne, i żywność w różnej postaci, i podobno nawet fontanny tryskające winem. Wspaniałe igrzyska urządzano przy każdej okazji. Obok dotychczasowych stronnictw cyrkowych, które grupowały entuzjastów wyścigów rydwanów, powstały z inicjatywy cesarza dwa nowe, mające za swe barwy złoto i purpurę; żywot ich był zresztą krótki. Założono cztery nowe szkoły gladiatorów, co dowodzi, jak ogromne było zapotrzebowanie na występów krwawych rycerzy areny. W specjalnie skonstruowanych basenach przy Tybrze staczano ku uciesze widzów bitwy morskie. O tym, że odbywały się również pokazy walk dzikich zwierząt i polowań na wszelkie bestie, wspominać nie trzeba.

Mieszkańców stolicy zachwycały wznoszone przez Domicjana gmachy. Odbudowano wspaniałe cewi'tynię Jowisza na Kapitolu» spalony w pożarze 80 roku. Na Forum stanęła cewi'tynia Wespazjan

i Tytusa, na Kwirynale zaś - w miejscu, gdzie urodził się Domicjan - cewi'tynia rodu Flawiuszów. Założono nowe forum, nazwane później imieniem Nerwy. Na Polu Marsowym usytuowano nowy stadion, którego kształt zachowuje do dziś jeden z najpiękniejszych placów w Rzymie - Piazza Navona. Prowadzono prace przy wystroju Koloseum, a na Palatynie wyrósł ogromny, pyszny pałac, prawdziwie cesarska, siedziba. Podmiejska rezydencja Domicjana znajdowała się natomiast u stóp Gór Albańskich.

W 86 roku cesarz zainaugurował igrzyska ku czci Jowisza Kapitolinińskiego. Miały stanowić rzymski odpowiednik igrzysk olimpijskich i powracać co cztery lata, w odróżnieniu jednak od tamtych nacisk położono tu na występy poetyckie i muzyczne. Domicjan przydawał im w stroju greckim. Co roku natomiast odbywały się igrzyska ku czci bogini Minerwy, opiekunki sztuk i umiejętności. Przedstawiały się skromniej, ich scenery były nie Rzym, ale willa albańska, program jednak przewidywał również popisy poetów oraz mówców.

To prawda, że Domicjan jako władca nie czytywał niczego z wyjątkiem historii najnowszej, i to w wąskim zakresie. Zaglądał mianowicie często do pamiętników Tyberiusza, zapewne szukając wzorów i porad, jak

rozprawiać się z opozycją¹. Domicjan wszakże dobrze rozumia³, że ludzie pióra s¹ w równej mierze strachliwi, jak też drażliwi oraz chciwi pochlebstw i nagród. W³adca, który umiejętnie wykorzystuje te przywary, może zatem liczyć na uleg³ość środowiska, twórców, a nawet na dobr¹ s³awę jako opiekun kultury. Podobna myślenie ówita³a już Neronowi, zgubi³y go jednak nadmierne ambicje: chcia³ pisać, opiewać, występować na scenach, zbierać oklaski. Owa dzia³alność artystyczna podrywa³a autorytet w³adcy i wzbudza³a zawzięcie, więcej - nienawiść pisarzy, którzy przecież nie mogli konkurować z cesarzem na równych warunkach.

Czymże bardzo konkretnym i naprawdę godnym pochwa³y by³a

opieka Domicjana nad bibliotekami. Rzymskie księgozbiory ponios³y

ogromne straty skutkiem pożarów i zaniedbań w latach poprzednich,

cesarz kaza³ więc odciągać dla uzupełnienia ubytków egzemplarze

rzadkich dzie³ z ca³ego ówiata. Wys³a³ skrybów nawet do Aleksandrii,

by tam odpisywali ksi¹żki, których już nigdzie nie da³o się odnaleźć,

T& porównywali i poprawiali teksty dawnych autorów. Jeżeli wszakże

o³dzi o twórczość współczesn¹, to w³adca pragn¹³ być sędzi¹ -

askawym dla tych, którzy doceniaj¹ wielkość nowych czasów, surowym zaś dla wszystkich upieraj¹cych się przy ma³ostkowym rozumieniu swobody. Kto więc ocenieli³ się wyrazić pochlebnie o przywódcach opozycji, choćby już dawno zmar³ych, mógł nie tylko postradać swe ksi¹żki, ale także zostać wygnanym lub utracić życie. Tacyt, którego m³odość przypad³a na czasy Domicjana, pisa³ później: „Dawne wieki ogl¹da³y sam szczyt wolności, my jesteśmy na dnie niewoli, skoro odebrano nam nawet możność porozumiewania się wzajem. A i pamięć byśmy stracili, gdyby tak samo w naszej to by³o mocy zapominać, jak milczeć”.

Wystarczy³o jednak wykazać tylko nieco zrozumienia dla dobrodziejstw rz¹dów, by móc tworzyć bez przeszkód i otrzymywać nagrody. Wielu w lot to poj³o. Oto Kwintylianus, sławny profesor wymowy, znawca literatury, teoretyk kultury i wychowania (a także nauczyciel wnuków siostry Domicjana), omawiaj¹c twórczość poetów rzymskich, wyopiewuje przy sposobności taki hymn uwielbienia:

„Wymieni³em tylko tych, bo Germanika Augusta (to jest Domicjana) od już rozpoczętych prac pisarskich odwo³a³a troska o dobro ówiata. Bogowie nie chcieli, by sta³ się jednym z największych poetów. A jednak czy można znaleźć coś wznioslejszego, ucześniejszego, pod każdym względem doskonalszego od tych dzie³, które tworzy³ jako m³odzieniec, kiedy to rz¹dy nad imperium innym ust¹pi³? Więcej powiedz¹ o tym wieki przysz³e, obecnie bowiem chwa³ę jego uzdolnień literackich przyemiewaj¹ swym blaskiem inne cnoty”.

Wszystko to jednak nic w porównaniu z pochlebstwami, na jakie pozwalali sobie inni poeci. Pierwsze miejsce wśród nich zajmowa³ Marcjalis, rodem z Hiszpanii, autor tysięcy celnych, dowcipnych i

zjadliwych, a niekiedy też sprośnych wierszy, epigramów. Daj¹ one w sumie kapitalny, choć oczywiście zdeformowany obraz życia obyczajowego tamtej epoki. Ważnym celem frazsek było zjednywanie łyczliwości i wypraszenie darów od możnych panów i samego cesarza, wierszyki więc pełne są najbardziej uniżoności. Oto początek dedykacji księgi VIII, wydanej w 93 roku:

„Cezarowi Domicjanowi Augustowi, pogromcy Germanów i Daków, Waleriusz Marcjalis życzy zdrowia. Wprawdzie wszystkie rano księżeczki, które Tobie, Panie, winny są, a więc życie, korny n° Ci składaj i temu to, jak się, zawdzięczaj swe powodzeni »

Jednakże ta ósma księga szczególnie często korzysta ze sposobności, aby zadość uczynić potrzebie serca". I w tym stylu utrzymana jest całość. A oto próbka epigramu z księgi V w przekładzie J. Czubka:

„...aby prawdę powiedzieli, o wielki Cezarze, To wieku szczęśliwszego nad nasz nikt nie wskaże. Nigdy takich triumfów nie odwieściś, Nigdy bóstw pałacowych rzesza tak askawa. Kiedyż tak wspaniałość widziano w tym grodzie? Który cesarz szacownej tak sprzyja swobodzie?"

Jest wszakże pewna wada szczęśliwej epoki: skąpstwo bogaczy. Poeta apeluje wprost:

„Więc przynajmniej, Cezarze, Ty nie żałuj złota! Z najpiękniejszych to wacenie najpiękniejsza cnota!"

Gdzie indziej znowu woła:

„Wspieraj wieszczów, Auguste! My chwała Ci darzym, Tyś sam niegdyś stał przed Muzartarem".

Inny poeta, Stacjusz, zwyciężył podczas igrzysk ku czci Minerwy w 90 roku deklamując utwór świątocy zwycięstwa Domicjana nad Renem i Dunajem. Później stanął do konkursu kapitolijnego, nagrody jednak nie otrzymał, co odczuł boleśnie. Wielbił cesarza i możnych w nadziei ask materialnych, posiadał bowiem tylko skrawek ziemi w pobliżu Gór Albańskich; za szczególny przywilej poczytywał, że cesarz pozwolił mu doprowadzić tam wodę z akweduktu. Ale dowody Domicjanowej aski były skromne w porównaniu z prawdziwymi pochlebstwami, która szeroko pynie przez wszystkie dzieła Stacjusza, najokazalej zaś rozlewa się w zbiorze utworów okolicznościowych zatytułowanych Silvae. Oto ich tematy.

Odsłonięcie konnego posługu cesarza. Opis uczty, którą cesarz wydał dla ludu 1 stycznia. Wyrazy współczucia z powodu zagryzienia przez dzikie zwierzę ulubionego lwa Domicjana. Panegiryk na objęcie cesarza urzędu konsula po raz siedemnasty. Podziękowanie za

zaproszenia na ucztę. Opis nowej drogi do Neapolu, zbudowanej z rozkazu władcy.

• | • , , ,

Stacjusz miał też większe ambicje. Przez 12 lat pracował nad eposem opiewającym mityczną wyprawę siedmiu przeciw Tebom. Spotkał się z przyjęciem entuzjastycznym, zestawiano ją z Eneidą Wergiliusza. Podziw trwa przez całe stulecia i przez wszystkie wieki średniowiecza. Na tej eposie kształcił się smak poetycki wielu pokoleń, z niej czerpano wiedzę mitologiczną. Późna legenda uczyniła Stacjusza chrześcijaninem i dlatego to Dante spotyka go w czwartym kręgu czyśćca. Kto dzieło, nawet wśród

uczonych humanistów, wie coe więcej o Stacjuszu, kto czytuje Tebaidê? Zmienne s¹ gusty czytelników oraz losy s³aw i wielkoeci; przestroga to i dla twórców, i dla historyków literatury, i dla krytyków.

Cesarz zaœe wola³ - i wcale tego nie ukrywa³ - by Stacjusz zaj¹³ siê nie mitycznymi bohaterami, lecz opiewaniem największego wodza żywej historii, a wiêc w³aczenie Domicjana. Jakie to by³y czyny, jakie wojny i zwyciêstwa?

142

Wojny, rz¹dy, sztylety

Za panowania Domicjana, a wiêc w latach 81-96, legiony walczy³y

g³ównie u trzech granic imperium: w Brytanii, miêdzy górnym Renem

i Dunajem, oraz nad dolnym Dunajem. By³y to kampanie przewaźnie

zwyciêskie.

W Brytanii dowodzi³ Juliusz Agrykola, teœæ s³awnego historyka Tacyta, który wystawi³ mu póŹniej pomnik w postaci biografii do dzieœ zachowanej, a cennej dlatego, że zawiera moc informacji o ludach wyspy i o etapach jej podboju. Chcia³oby siê pó³ Źartem pó³ serio powiedzieæ; a¿ Źal serce œciska, i¿ Źaden wódcz rzymski nie odważy³ siê wkroczyæ na nasze ziemie; zosta³by oczywiœcie pokonany przez naszych dzielnych przodków, ale przy sposobnoœci powsta³aby rzymsp relacja o tych terenach. Mielibyœmy wiêc wiarogodne dane o tym, ja*1* to plemiona mieszk³y wtedy nad Wis³¹ i Wart¹, jakie by³y IC obyczaje, grody, dzieje. A tak Francuzi, Niemcy, Anglicy szczy¹ siê œwiadectwami o swej starożytniej historii w ksiêgach Cezara i Tacy > my zaœe skazani jesteœmy, jeœli chodzi o tamt¹ epokê, tylko na Źaby materialne i przypadkowe wzmianki w Źród³ach pisanych.

Wróæmy jednak do Agrykoli. OtóŹ Tacyt napisa³ jego Źywot stronniczo. Chcia³ pokazaæ, że Agrykola po³oŹy³ ogromne zas³ugi j dokona³by znacznie wiêcej, gdyby nie zawioœæ Domicjana; wódcz bowiem zosta³ odwo³any w³aczenie wtedy, gdy rozpoczyna³ podbój pó³nocnej krainy zwanej Kaledoni¹, czyli obecnej Szkocji, a zamierza³ te¿ przeprowiaæ siê na Hiberniê, to jest to Irlandii.

Stajemy wiec przed pytaniem, czy mamy wierzyæ Tacytowi bez zastrzeżeń? Czy istotnie Agrykola by³ œwietnym, dalekowzrocznym wodzem, Domicjan zaœe tylko tchórzliwym zawistnikiem? Zdania badaczy s¹ do dzieœ podzielone. Zgadza¹ sie wszyscy, że Agrykola poprowadzi³ wiele kampanii przewaźnie uwieñczonych sukcesem w róŹnych czêœciach wyspy. Sam fakt, że dotar³ poza linie miedzy zatokami Firth of Clyde i Firth of Forth (dla Rzymian Ciota i Bodo-tria), stawia go w rzêdzie wybitnych dowódców. Ale - tak twierdz¹ niektórzy - by³y to operacje kosztowne, a niezbyt potrzebne, Agrykola bowiem powodowa³a Ź¹dza s³awy. Cesarz natomiast odpowiedzialny za ca³oœæ imperium lepiej rozumia³, że wysi³ek jest nadmierny i niekonieczny, skoro stamt¹d nie grozi Źadne powaźne niebezpieczeñstwo. Mimo to Agrykole, którego do Brytanii wys³a³ jeszcze Wespazjan, pozostawi³ Domicjan na stanowisku namiestnika d³ugo, bo a¿ do 84 roku, choæ zwykle odwo³ywa³ wysokich dostojników czêœciej;

widocznie więc docenia³ jego zas³ugi. Dodajmy jeszcze, że Agrykola wys³a³ eskadrę floty, która stwierdzi³a ostatecznie, że Brytania jest wysp¹. Aż dot¹d bowiem istnia³y w tej kwestii w¹tpliwość.

Sprawa oceny Agrykoli pokazuje wyraziście, jak trudno jest os¹dziać tamte czasy i postaci, skoro mamy do dyspozycji relacje przeważnie jednostronne, to jest albo panegiryczne, albo zjadliwe. Co Prawda inne, choć też niema³e k³opoty powstaj¹, kiedy informacji 1 dokumentów jest zbyt wiele. Historia najnowsza, w tym także nasza, dostarcza mnóstwa przyk³adów.

W Brytanii Domicjan nie by³, stan¹³ natomiast kilkakrotnie nad

ejem i Dunajem. Tę pierwsz¹ rzekę przekroczy³ w 83 roku i pokona³

germańskie plemię Chattów. Ważniejsza jednak od tej wyprawy by³a

Onsekwencja, z jak¹ prowadzi³ tam rozpoczęte przez ojca dzie³o

Osuwania i umacniania granicy. Chodzi³o o to, by zlikwidować k¹t

zwarty między górnym Renem i Dunajem. Nowa rubież obronna

8 a od okolic nieco na po³udnie od dzisiejszego Bonn przez ziemie 143

144

germańskie prawie po Regensburg nad Dunajem. Ogromnym wysi³kiem stworzono tam system fortów, wa³ów, fos, palisad, ci¹gn¹cy się lini¹ 3aman¹ na przestrzeni setek kilometrów i przez rozmaicie ukształtowane tereny. PóŹniejszy cesarze rozbudowywali ów system. W ten sposób powsta³ tak zwany limes Germanicus, broni¹cy przez wieki imperium przed naporem barbarzyńców. Jego ślady s¹ do dzie³o na wielu odcinkach dobrze widoczne i pilnie badane.

I wreszcie dolny Dunaj. Tutaj sytuacja by³a trudna, albowiem po drugiej stronie wielkiej rzeki powsta³o silne państwo Daków, mniej więcej na ziemiach dzisiejszej Rumunii. Jego energiczni w³adcy nie lękali się nawet dzia³ań ofensywnych przeciw Rzymianom. W 85-86 r. Dakowie przeszli po zamrzniętym Dunaju, niespodziewanie zaatakowali i zniszczyli rzymskie obozy wojskowe, zabijaj¹c namiestnika Mezji.

Wiosn¹ 86 roku cesarz by³ już w tamtych stronach, aby zorganizować wyprawę przeciw wojowniczo ludowi, którego królem został m³ody Decebal. Rzymski historyk wystawia temu w³adcy takie świadectwo: „Zna³ świetnie sprawy wojny i równie znakomicie dzia³a³. Celnie atakowa³, w porę się wycofywa³, mistrzowsko przygotowywa³ zasadzki, walczy³ dzielnie. Zręcznie wykorzystywa³ zwycięstwo, równie zręcznie prowadzi³ uk³ady po klęsce. Dlatego też d³ugo by³ godnym przeciwnikiem Rzymian”. Czy s³owa tej charakterystyki nie przypominaj¹ tych, którymi kronikarz niemiecki odmaluje wiele wieków później Boles³awa Chrobrego?

Już w roku następnym armia rzymska przeprowi³a się za Dunaj, zosta³a jednak wci¹gnięta w zasadzkę i ponios³a straszliw¹ klęskę. Poleg³ dowódca, stracono god³a, wielu Rzymian dosta³o się do niewoli. Ale w 88 roku wypadki potoczy³y się inaczej. Rzymianie postępowali ostrożnie, a maj¹c duże si³y zdo³ali

pokonał nieskądne wojska Dece-bala w pobliżu łelaznych Wrót. Tymczasem sam Domicjan walczył nad środkowym Dunajem przeciw Markomanom i innym ludom, doznał jednak dotkliwej porażki na tamtym, północnym brzegu. W tej sytuacji i cesarz Rzymian, i król Daków zdecydowali się zawrzeć pokój, choć zapewne obaj pragnęli tylko zyskać na czasie. Ostatecznie Decebal uznał się za sprzymierzeńca i wasala imperium, a jego wysłannik przyjął symbolicznie diadem z ręki cesarza. Rzymianie za)?

pewne przyczynki po tamtej stronie Dunaju, a Decebal otrzymał w zamian subsydia pieniężne oraz sporo rzymskich fachowców.

W stolicy uważano wtedy i później ów pokój za haniebną. Ale opinia taka jest wynikiem niechęci, którą senatorzy darzyli cesarza. Wolno przypuszczać, że wśród Daków również było wielu przeciwników układu; ci zapewne zarzucali Decebalowi, że okazał zbyt niestępliwym. Jeszcze w naszych czasach niektórzy historycy rumuńscy, a więc uważający się za potomków Daków, są zdania, że pokój faworyzował rzymską stronę. Co prawda ci sami historycy przyznają, że podstępny Decebal nie respektował wszystkich punktów układu. Nie zwrócił rzymskich jeńców i gołę, pragnął natomiast wyzyskać pieniądze i fachowców, aby rozbudować swoje siły wojskowe i na nowo podjąć walkę. Te jednak plany, jak zobaczymy, nie miały się zrealizować.

Domicjan powrócił do stolicy jesienią 89 roku i odbył podwójny triumf ze zwycięstw i nad Chattami, i nad Dakami. Uświetnił go, jak kazał zwyczaj, liczne igrzyska.

Nie były to wszystkie Domicjanowe inspekcje granic imperium. Trzeba by dodać, że w 89 roku, przed wyprawą przeciw Markomanom, stanął nad Renem, aby stłumić bunt namiestnika Saturnina, a w 92 roku poprowadził nad Dunajem ekspedycję przeciw Sarmatom. Warto o tym pamiętać, aby właściwie ocenić tego cesarza i sprostować mylne, krzywdzące go sądy. Każdy, kto zechce prześledzić przedstawione dotychczas żywoty cesarzy, musi przyznać, iż żaden z poprzedników Domicjana nie okazywał tyle ruchliwości, żaden nie pojawia się tak często u granic imperium; nawet August, jedyny władca dużo podróżujący, wolał krainy spokojniejsze i cieple, a nad Renem i Dunajem nie był nigdy. Tyberiusz jako cesarz nie opuścił Italii, a właściwie Rzymu i Kaprei. Kaligula zawędrował tylko do Galii, Klaudiusz zaś raz do Brytanii. Neron odwiedził jedynie Grecję, a Wespazjan, okrzyknięty władcą na Wschodzie, potem przeniósł się do Italii na stałe. Na tym tle działalność Domicjana przedstawia się chlubnie. Nie szczędził czasu i trudu, nie bał się niewygód i niebezpieczeństw. Na pewno nie należał do wodzów wybitnych, ale swoje obowiązki traktował poważnie, a te najbardziej odpowiedzialne pragnął wykonać osobiście, nie tylko przez swych namiestników. Widział też wyraźnie, że jego największą groźbą dla imperium. To aktywność w podejmowaniu podróży dał dobry przykład następcom. Prawie 145

Kształt rzymskich

wszyscy późniejsi cesarze będą jak i on pojawiali się często w obozach przygranicznych i przemierzali różne krainy.

Choćby z tej racji porównywanie Domicjana z Tyberiuszem, niekiedy stosowane, jest bezpodstawne. Przemawiają przeciw temu również inne względy. Jak było o tym mowa, Domicjan chętnie wertował

pamiętniki ponurego samotnika z Kaprei szukaj¹c w nich rad i wskazówek, należa³ jednak do odmiennego typu w³adcy, inaczej rz¹dzi³. Stale występowa³ publicznie, osobiście dogl¹da³ różnych spraw w stolicy i poza ni¹. Tyberiusz latami trzyma³ urzędników na tych samych stanowiskach, Domicjan zaś zmienia³ ich często. Tamten uważa³, że wszyscy s¹ jednakowo Źli i podejrzani, ten - choć zgadza³ się z tym pogl¹dem - s¹dzi³ jednak, że nie wolno pozwalając, by obrastali we wp³ywy. Obie szko³y polityki personalnej maj¹ do dzieł swych przeciwników i zwolenników. Co najistotniejsze, zarówno Tyberiusz, jak i Domicjan dobierali sobie wspó³pracowników umiejętnie, a kontrolowali ich surowo, toteż nawet wrogowie obu przyznawali, że imperium by³o za ich panowania dobrze rz¹dzone.

Domicjan nadzorowa³ wymiar sprawiedliwości, t¹pi³ nadużycia w³adzy, przekupstwo, stronnictwo. Kara³ też nieobyčajno, a gdy zdarzy³ się przypadki skalania czystości przez westalki, kaza³ pogrzebać te kobiety żywcem, zgodnie z pradawn¹ zasad¹, któr¹ i wspó³czesni pochwalali. Wnika³ też w sprawy drobne, a przecież istotne dla życia wielkiego miasta, na przyk³ad burzy³ drewniane budy i stragany, tamuj¹ce ruch na ulicach. Mniej rozs¹dne, choć podyktowane dobrymi intencjami, by³o zarz¹dzenie zabraniaj¹ce zak³adania plantacji winorośli na polach ornych; niszczone nawet już istniej¹ce. Chodzi³o oczywiście o zwiększenie produkcji ziarna kosztem artyku³u luksusowego, za jaki cesarz uzna³ wino. Ale życie przesz³o do porz¹dku nad t¹ naiwn¹ polityk¹ roln¹, jak w przysz³ooci w innych krajach mia³o przekreślić wiele równie szlachetnych, a przecież dziecinnych zarz¹dzeń.

Senat jednakże widzia³ w Domicjanie tylko okrutnego despotę. I też mia³ swoje racje. Od st³umienia buntu Saturnina ros³a bowiem podejrzliwość cesarza, nasila³ się represje wobec przedstawicieli warstw najwyższych, co z kolei podsyc³o nastroje opozycyjne. Oskarżenia o obrazę majestatu, procesy, wyroki wygnania i śmierci? prześladowania filozofów, a także żydów i chrześcijan, wszystko to przypomina³o czasy Tyberiusza i Nerona. Jeżeli chodzi o prześladowa-

DYNASTIA FLAWIUSZÓW

T. Flawiusz Petron

Flawiusz Sabinus -»«-Wespazja Polla

Flawiusz Sabinus

Tytus Flawiusz WESPAZJAN cesarz

T Flawiusz Sabinus	Flawiusz Klemens	TYTUS Flawiusz Wespazjan	Tytus Flawiusz" DOMICJAN
Flawia Domitilla			

- Flawia Julia) ^{3*} » Flawia Domitilla)

cesarz

cesarz

(m * Domitia Longina)

Flawia Julia

Flawia Domitilla

(~*~ T. Flawiusz Sabinus)

(« » Flawiusz Klemens)

*-związki małżeńskie

nia religijne, to wiła się one z zamieszkami w Palestynie, a władze nie czyniły różnicy między obu wyznaniem.

Cesarz zao potrafił pastwić się nad swymi prawdziwymi i domniemanymi wrogami również w sposób bezkarny, choć okrutny. I tak zaprosił pewnego razu dostojników na ucztę. Sala, do której ich wprowadzono samych, bez służy osobistej, była całkiem wymalowana czy też obita na czarno - sufit, ściany, podłoga. Czekały na gości sofie niby mary, przy każdej zao znajdowała się tablica na wzór grobowej z nazwiskiem oraz oświetlająca ją lampka, jak stawiano zazwyczaj przy grobie. Wkroczyli potem w takt pogrzebowej muzyki ubrani na czarno chłopcy i usiedli u stóp zaproszonych, smutni niby cienie zmarłych. Przyniesiono dania; takie, jakie zwykło się składać tym, co odeszli. Panowało kompletne milczenie, nikt nie śmiało odezwać się ni słowem, tylko cesarz grobowym głosem mówił o zgonach i rzeziach. Wszyscy już pożegnali się z życiem. Pozwolono im jednak odejść spokojnie. W przedśmionku wszakże oczekiwali każdego z gości nie 'udzie jego służy, lecz zupełnie nie znani; towarzyszyli odchodzącym

O domów, jakby mieli dokonać egzekucji. Zaledwie uczestnicy grobowego bankietu przekroczyli progi mieszkań, zaledwie poczuli się nieco bezpieczniejsi, gdy rozległo się donośne pukanie do bramy: Posłańcy od cesarza! Czy z wyrokiem śmierci? Nie. Przychodzili

Łe z darami. Jeden niósł tablicę grobową, która stała przy sofie - ma- 147

148

rach, i okazywała się srebrną płytą; drugi cenną zastawę stołową; trzeci wreszcie, strojny i wesoły, objawiał się jako ów chłopiec, który odgrywa rolę ducha. Ąart kosztowny i makabryczny. Ąaden uczestnik koszmarnej ucztę nie mógł ani zapomnieć chwili dźwiłowego strachu, ani też darować wladcy takiego przeżycia.

Sytuację polityczną pogarsza i komplikował fakt, że Domicjan nie miał potomstwa, każdy więc z dostojników był przezeń podejrzewany o to, że spiskuje, aby przywdziać purpurę. Poślubił Domicję

{Domina Longina), córkę Korbulona, sławnego wodza w czasach Nerona-wych. Odebrał ją jej pierwszemu mężowi jeszcze w 70 roku, kiedy to pod nieobecność Wespazjana był przez kilka miesięcy panem stolicy. Dał mu synka, jedyne dziecko obojga, sama zao otrzymała tytuł augusty. Chłopczyk jednak zmarł wkrótce; został zaliczony w poczet bogów. Później Domicja zdradzała męża, już cesarza, ze sławnym tancerzem Parysem, który romans ten przypisał życiu. Domicja natomiast została skazana na wygnanie, z którego zresztą rychło ją odwołano. Domicjan bowiem, jak się wydaje, prawdziwie ją kochał. Nie zapomniał jednak swego bólu i upokorzenia, a miał tym bardziej prawo do pomsty, że cesarz - poza miostkami bez znaczenia - szukał pociechy u własnej bratanicy. Była nią Julia, córka Tytusa; jej mąż Domicjan zgadził już wcześniej. Ta kazirodca miocła zakończyła się tragedią. Kiedy bowiem Julia zasza w cię, cesarz polecił spędzić pód, co spowodowało śmierć mój kobiety.

Zrozpaczony stryj, kochanek i zabójca w jednej osobie kaza³ zaliczyć j¹ w poczet bogów. Wreszcie w 95 roku Domicjan zwróci³ podejrzliwość przeciw najbliższej rodzinie. Skaza³ na śmierć stryjecznego brata - Flawiusza Klemensa, jego żonę, a swoją kuzynkę, Domitillę, wygna³ na prawie bezludną wyspę. Oboje zostali oskarżeni o bezbożność, czyli odstąpienie od kultu bóstw rodzimych. Podobno sprzyjali żydostwu, wielu zatem uważa³ o i uważa, że byli chrześcijanami. Jeżeli tak, to chodzi³ oby o najstarszy znany przykład krzewienia się nowej i w sferach tak wysokich.

Sprawa Klemensa i Domitilli, których mali synowie byli traktowani nawet przez cesarza jako ewentualni następcy, sta³ się dla ludzi z otoczenia w³adcy dowodem, że wszyscy s¹ zagrożeni. Powsta³ spisek, w którym uczestniczy³ cesarzowa, obaj prefekci pretorianów, pokojowiec Parteniusz i zarządca dóbr Domitilli, Stefan. Ten ostatni zreszt¹ nie tyle z chęci pomśzczenia swej pani, ile z obawy - jak mówiono - że zostaną wykryte jakieś jego nadużycia. On też, jeżeli wierzyć relacjom, odegra³ decydując¹ rolę podczas zamachu.

Zdecydowano się na dokonanie go w dniu 18 września 96 roku. Przygotowano akcję starannie, usuwając¹ podstępnie nawet ostrze sztyletu, który cesarz trzyma³ stale pod poduszk¹ w swej sypialni. Stefan został dopuszczony przed oblicze w³adcy w sprawie rzekomo niecierpi¹cej zw³oki: miał³ przedstawiać informację o nowym spisku. By³o wczesne popołudnie - oświetły do dzieła czas sjęsty. Domicjan udawa³ się na zwyk³y odpoczynek. Wprowadzanych przed cesarza z regu³y dokładnie przeszukiwano, Stefan więc ukry³ sztylet w bandażu, którym owin¹³ lewe ramię, niby jako skaleczone; tak pokazywa³ się na dworze już od kilku dni. Gdy tylko został sam na sam z Domicjanem, zada³ mu mocny cios sztyletem w pachwinę, a by³ mężczyzną¹ silnym. Ranny cesarz sięgn¹³ pod poduszkę³ ożca, przy którym lub na którym siedzia³, ale wyci¹gn¹³ tylko rękę. Rzuci³ się więc całym ciężarem ciała na zamachowca, powali³ go na ziemię, zaczęli się szamotać. W tym momencie z siednich pokoiów wtargnęli do sypialni pozostali spiskowcy, wśród nich Parteniusz, jacyś wyzwoleńcy i gladiatorzy. Cesarz leg³ zak³uty sztyletami, ale zgin¹³ też Stefan podczas walki na oślep.

Tak odszed³ ostatni przedstawiciel rodu Flawiuszów, jednej z najświetniejszych dynastii w dziejach cesarstwa. Kto przejmie w³adzę, kto będzie panem Rzymu?

Nerwa

Marcus Cocceius Nerva.

Ut. 8 listopada 30 r., zm. 25

stycznia 98 r.

Panowa³ jako Imperator Nerva

Cesar Augustus od 18 września

96 r. do 25 stycznia 98 r.

Zosta³ zaliczony w poczet bogów.

Podobno na jakimś czas przed śmiercią Domicjanowi, że wyrasta mu złoty garb na plecach. Wytłumaczył sobie, że wróży to pomyślności państwu w przyszłości. Co też się stało, od jego bowiem następcy rozpoczyna się okres zwany przez historyków złotym wiekiem cesarstwa, a obejmującym niemal dokładnie sto lat: panowanie Nerwy, Trajana, Hadriana, Antonina Piusa, Marka Aurelego, może i Kommodusa.

Dlaczego jednak w ocenie ten wiek zasłużył na miano tak zaszczytne, a nie poprzedni? Oba przecież były pod wieloma względami podobne. Nie zostały żadne istotne zmiany ustrojowe. W wieku złotym Rzym był potężny, ale był również poprzednio; dokonano wprawdzie pewnych zdobyczy, ale o charakterze peryferyjnym. Rozkwitły miasta, upowszechniły się zdobycze cywilizacyjne, lecz czy inaczej działo się za dynastii julijsko-klaudyjskiej i flawijskiej? A jednak określenie jest słuszne, ten wiek bowiem wyróżnia się czymś szczególnym w porównaniu z poprzednim. Oto przez kilka pokoleń władali imperium cesarze rzetelni, poważnie traktujący obowiązki, szanujący prawo, współpracujący z senatem, umiejętnie dobierający sobie do-

radców. Jeden z nich nie splamił się zbrodniościami, szaleństwami i dziwactwami Tyberiusza, Kaliguli, Nerona, Domicjana. Każdy z nich miał oczywiście wady lub słabości, żaden nie był geniuszem, wszyscy jednak kolejno reprezentowali intelektualnie, psychicznie i moralnie dobry poziom. Potomkowie miałyby raczej przyznając im tytuł współtwórców wieku złotego. Standard nauki: zwykłym, szarym obywatelom potrzebne jest przekonanie, że rządzą ludźmi rozważnymi, odpowiedzialnymi, niekoniecznie genialnymi, ale koniecznymi tacy, których można szanować. Niestety, rzadkie są w dziejach epoki, w których generacja po generacji może być w rękach.

Galeria „dobrych cesarzy” otwiera stary, schorowany człowiek, który na tron dostał się przypadkowo, a w każdym razie wcale do tego nie dążył, panował krótko i nie zapisał się niczym szczególnym w żadnej dziedzinie. Jednakże w ocenie od niego rozpoczyna się wiek złoty, miał bowiem wiele cech wartościowych, które przejęli następcy. Te cechy to umiar, takt polityczny, kultura prawna, umiejętność doboru współpracowników.

Marek Kokcejusz Nerwa był potomkiem starego rodu arystokratycznego. Jego dziad i ojciec, a także on sam, zasłynęli jako znawcy subtelności prawa. Wszyscy też osiągnęli godność najwyższą, konsulatu, oraz cieszyli się względami kolejnych cesarzy. W młodości Nerwa należał do przyjaciół Nerona, podobno dzięki zgrabnym wierszom. Oddał mu również jako prawnik usługi w wykryciu spisku Pizona, a był to spisek rzeczywisty. Otrzymał w nagrodę wysokie odznaczenia, tzw. ozdoby triumfalne. Potem pozyskał sobie Wespazjana i został konsulem w 71 roku, a za Domicjana był nim po raz drugi. Chyba nie odznaczał się nadmiarem odwagi cywilnej, na pewno jednak umiał przestawiać z ludźmi o różnych usposobieniach i zjednywać ich zaufanie. Ale i tak, jeżeli wierzyć pewnym relacjom, pod koniec rządów Domicjana zawisło nad tym człowiekiem spokojnym i zręcznym. Rzecz poszła o horoskop. Astrologowie mianowicie zwrócili uwagę cesarza, że konstelacja urodzinowa Nerwy wróży mu panowanie. Wszystkie osoby, w których horoskopach znajdowała się taka ewentualność, Domicjan miał w ewidencji i usuwał je wyrokiem śmierci lub wygnania. Taki los czekałby również Nerwę, uratował go wszakże wiek podeszły, miał bowiem wtedy już dobrze ponad 60 lat, a Ponadto cierpiał na chorobę gastryczną, objawiając się częstymi

wymiotami. W tej sytuacji pewien przyjazny Nerwie astrolog przekona³ cesarza bez trudu, że tak s³abowitym starcem nie ma co obci¹żać rejestru przeciwników. Zainteresowany jednak dowiedzia³ się, jaka wisi nad nim groŹba, wiedzieli teŹ inni. I podobno w³acenie dlatego spiskowcy przygotowuj¹cy zamach prosili Nerwê, aby w razie powodzenia akcji zechcia³ obj¹æ w³adzê.

Sprawa sukcesji po Domicjanie by³a rzeczywiœcie kwesti¹ otwart¹. On sam nie mia³ potomstwa, nie by³o teŹ nikogo z rodu Flawiuszów, kto mia³by odpowiedni wiek, autorytet, doœwiadczenie, by zaj¹æ jego miejsce. Zreszt¹ Domicjanowe rz¹dy tak splami³y pamie¹æ zas³ug Wespazjana i Tytusa, że chciano zerwa^æ z t¹ rodzin¹ ostatecznie. O restytuowaniu republiki nikt nie myœla³ powaŹnie. Przyzwyczajono siê juŹ do w³adzy typu monarchicznego, rozumiano równieŹ, że pretorianie, zwi¹zani materialnie z osob¹ cesarza, nie zgodz¹ siê na powrót dawnego ustroju.

Senat zebra³ siê na nadzwyczajnym posiedzeniu juŹ w dniu zamordowania Domicjana, tj. wieczorem 18 wrzeœnia 96 roku. NaleŹa³o dzia³æ szybko, by postawi^æ pretorianów przed faktem dokonanym. Dlaczego wybrano w³acenie Nerwê? Zdecydowa³o kilka czynników: œwietnoœæ rodu, szacowny wiek, piastowane godnoœci, umiejêtnoœæ wspó³życia z ludŹmi, powaga dobrego prawnika. Ale senat obieraj¹c kogoœ ze swego grona na pana wszystkich, zaŹ¹da³ w zamian przysiêgi, że podczas rz¹dów nie wyda wyroku œmierci na nikogo z dotychczasowych kolegów. Nerwa przysiêgê z³oŹy³ i dotzyma³ jej niez³omnie.

Obalenie i œmieræ Domicjana, swobodny wybór nowego cesarza, uznano za moment zwrotny, za przywrócenie wolnoœci i swobód obywatelskich. Zniszczono pos¹gi „tyrana”, a te ze z³ota i srebra przetopiono, wybijaj¹c z uzyskanego metalu monety, na których widnieje bogini Wolnoœci oraz napis Libertas publica - wolnoœæ wspólna. Imiê Domicjana skazano na niepamiêæ, wyskrobuj¹c je nawet z urzędowych inskrypcji, jego zaœ zarz¹dzenia uznano za niewaŹne od pocz¹tku, czego zreszt¹ ze wzglêdów prawnych i praktycznych nie da³o siê w pe³ni przeprowadzi^æ.

Skazywanie na niebyt pamie¹ci o kimœ zwiê siê po ³acinie damnaW memoriae. Interesuj¹cy ten pomys³ odŹy³ niespodziewanie w wieku XX, a lansowali go ludzie, których trudno podejrzewa^æ o znajomoœæ historii staroŹytnej. Ale i wówczas, i obecnie, ów pomys³ okaza³ siê

niewykonalny. Nie da siê usun¹æ z pamie¹ci dziejowej niczego i nikogo: Źadnej zbrodni, Źadnej ofiary, Źadnej krzywdy, i nikogo, kto by³ czy to tyranem, czy teŹ niewygodnym bohaterem.

Nerwa odwo³a³ osoby skazane na wygnanie, wstrzyma³ procesy o obrazê majestatu, skaza³ natomiast, i to na œmieræ, wielu notorycznych donosicieli. Te poci¹gniêcia by³y ³atwe, niekosztowne, a zyskiwa³y poklask powszechny. Trudniej by³o doprowadzi^æ do równowagi budŹet zachwiany skutkiem wojen, szczodrobliwoœci i wielkich budowli Domicjana. Wypada³o na czas pewien ograniczy^æ igrzyska oraz rozdawnictwo zboŹa. Nerwa zdecydowa³ siê nawet na sprzedanie z³otych i srebrnych naczy¹ oraz sprzêtów, budynków, posiad³oœci ziemskich z domen cesarskich. Na w³asny uŹytek zatrzyma³ tylko to, co najniezbêdniejsze. Sytuacja jednak poprawi³a siê szybko i moŹna nawet by³o zmniejszy^æ ciêŹary obarczaj¹ce ludnoœæ niektórych prowincji. I tak uwolniono mieszka¹ców Italii od kosztów utrzymywania

poczty państwowej; chodzi³o o przymus dostarczania koni i wozów, przykry dla ludności wiejskiej. Zniesiono też podatek ości¹gany od ȳdów. Przywrócono natomiast rozdawnictwo zboża wóród plebsu miejskiego oraz igrzyska. Wszystko to upamiêtniono na odpowiednich monetach.

Szczególn¹ troskê cesarza budzi³ sta³y ubytek ziemi ornej w Italii na rzecz pastwisk; zwiêksza³o to zależnoœæ tej krainy od importu zboża. Nerwa powróci³ wiêc do dawnej, republikańskiej idei kolonizacji, to jest wykupywania ziemi obszarniczej i parcelowania jej miêdzy bezrolnych, co mia³o zmniejszyc liczbê plebejuszy w stolicy, utrzymywanych przez państwo.

Po³ożenie rodzin najuboższych na terenie ca³ej Italii by³o tak ciêżkie, że należa³o siê tym zaj¹æ. Może już za Nerwy powsta³ tzw. fundusz alimentacyjny, kontrolowany przez państwo; w kaŹdym zaœ razie istnia³ on i funkcjonowa³ za jego nastêpcy. System by³ doœæ skomplikowany, warto jednak przedstawiaê go choæby w uproszczeniu, pokazuje on bowiem, jak wysoki by³ poziom ówczesnych struktur prawnych i ekonomicznych, wcale nie odbiegaj¹cy od tych, które spotykamy w państwach współczesnych. OtóŹ skarb wyp³aca³ pewne sumy, pochodz¹ce takŹe z darów osób prywatnych, różnym miastom Italii, a te z kolei udziela³y poŹyczek w³oœcicielom ziemskim, obci¹Źaj¹c hipotecznie ich grunty. Procenty od poŹyczek, wp³ywaj¹ce corocz- 153

nie, umoŹliwia³y wyp³acanie zasi³ków dzieciom rodzin najuboższych w danym mieœcie. Dokonywali tego urzêdnicy miejscy, ale kontrolê nad ca³oœci¹ sprawowa³ senator, praefectus alimentorum, oraz podlegaj¹cy mu prokuratorzy. Napisy z II wieku potwierdzaj¹ istnienie alimentacji w 46 miastach Italii. Na przyk³ad w mieœcie Welei za Trajana wp³ywy roczne wynosi³y ponad 55 000 sesterców, które rozdzielano miêdzy 263 ch³opców i 12 dziewcz¹t; pomagano teŹ dwojgu dzieciom nieœlubnym. Nie naleŹy myliæ owych rzymskich alimentów z naszymi. System ten mia³ zasiêg szeroki i by³ trwa³y, moŹna jednak w¹tpiaê, czy spe³ni³ zasadniczy cel, jaki stawiali mu twórcy: wzrost dzietnoœci rodzin ubogich.

Budowle Nerwy nie mog³y byæ liczne choæby z racji krótkoœci panowania tego cesarza. Dokończy³ on zak³adanie forum, rozpoczête przez Domicjana; zwano je Transitorium lub Forum Nerwy. Wiele uczyni³ w sprawie wodoci¹gów Rzymu - akweduktów. Pieczê nad nimi powierzy³ Juliuszowi Frontinusowi. Postacê to bardzo interesuj¹ca, choæ mnie) znana, niŹ na to zas³uguje. Kariera Frontinusa dobrze pokazuje, jak różnorodne obowi¹zki i zadania stawiano przed wyŹszymi urzêdnikami ogromnego imperium.

Sekstus Juliusz Frontinus by³ niemal rówieœnikiem Nerwy. Piastowa³ kolejne, coraz wyŹsze godnoœci aŹ do konsulatu, w 73 roku, w³1cznie. Wczeœniej nieco, bo w 70 roku prowadzi³ dzia³ania nad Renem, jako dowódcã legionu, a po 73 roku sprawowa³ przez kilka lat namiestnictwo Brytanii. Zapisa³ siê tam dobrze jako administrator, o³niêr, inicjator budowy istniej¹cej do dzieœ drogi, via Iulia, w obecnym hrabstwie Monmouth. Nastêpnie, jak siê zdaje, zarz¹dza³ prowincj¹ Asia, w zachodniej czêœci Azji Mniejszej. U schy³ku rz¹dów Domicjana, gdy szala³ terror, odsun¹³ siê od polityki i poœwiêci³ dzia³alnoœci pisarskiej, w której dawa³ wyraz zainteresowaniom inŹynieri¹ i wojskowoœci¹. Pisa³ wiêc o sztuce mierniczej, o wojsku - prace zaginione - oraz o podstêpach wojennych, dzie³ko zchowane. W 97 roku, gdy Nerwa powo³a³ go na stanowisko kuratora wodoci¹gów Rzymu, przeprowadzi³ badania historyczne i techniczne nad problemami zaopatrzenia stolicy w wodê. Ich owocem jest praca O akweduktach miasta Rzymu,

dedykowana Nerwie, choć opublikowana już za Trajana. Jest to kopalnia wiadomości o dziejach i funkcjonowaniu systemu wodociągów stołecznych. Frontinus napisał w swoim testa-

mencie: „Po co wystawiam mi pomnik? Pamięć o nas trwa, jeżeli zasłużyliśmy na to życiem”. Gdyby te słowa i ta postawa starożytnego Rzymianina znane były dziećmi każdemu!

Rzecz O akweduktach... na język polski przetłumaczył profesor Cezary Kunderewicz. Oto fragmenty:

„Obecnie podam, jak wydajność każdego z akweduktów zdawa się mieć aż do czasów mojej administracji według danych w rejestrach cesarskich i ile wody dostarcza, następnie zaś jak wydajność stwierdziliśmy sami drogą skrupulatnego badania zainicjowanego przez przezorność Nerwy, najlepszego i najtroskliwszego z cesarzy. Było zatem według rejestrów ogółem 12 755 jednostek przepływu i dystrybucja wynosiła 14 018 jednostek przepływu. Nadwyżkę dystrybucji nad dostawami obliczono na 1263 jednostki przepływu. Ten dziwny stan rzeczy, przy jednoczesnym przeświadczeniu, że naczelnym obowiązkiem mego urzędu jest badanie uczciwości administrowania akweduktami i ich zasobami, pobudziły mnie do dochodzenia, w jaki sposób można rozdzielać więcej wody niż było, że tak powiem, w majątku. Przystąpiłem więc do pomiaru Źródła akweduktów i znalazłem ilość znacznie większą niż w rejestrach.

Tak obliczony zasób rozdzielany był w taki sposób do czasów Nerwy. Teraz dzięki przezorności najtroskliwszego naczelnika państwa wszystko, co albo wskutek sprzeniewierzeń wodociągowców przechwytywano, albo też marnowano wskutek niedbalstwa, pomnożyło ten zasób, jak gdyby zostały odkryte nowe Źródła. Ogólną liczbę prawie podwojono i rozdzielono według tak dokładnej repartycji, że dzielnicom obsługiwanych przez jeden akwedukt można było przydzielić wiele akweduktów.

Co dzień odczuwa tę troskliwość cesarza Nerwy, swego najbardziej miłujcego ojczyznę naczelnika, Roma, królowa i pani świata, która wznosi się jak bogini krajów, niezrównana i nie mająca odpowiednika. A jeszcze bardziej da się odczuwać zdrowotność Wiecznego Miasta dzięki zwiększeniu liczby zbiorników rozdzielczych, fontann monumentalnych i cystern publicznych. Nie mniejsza korzyść spływa na osoby prywatne dzięki zwiększeniu liczby koncesji cesarskich; ci bowiem, którzy dotychczas z bojaźnią bezprawnie odprowadzali wodę, teraz korzystają bez obawy z koncesji.

Źródło państwowego oddziaływanie niewolników opłaca skarb państwa. 155

Ten wydatek pokrywa się z opłat skarbowych, związanych z uprawnieniami do korzystania z wody. Dochód, który wynosi prawie 250 000 sestercji, w ostatnich czasach skierowany do skarbu Domicjana, sprawiedliwość boskiego Nerwy przywróciła ludowi, nasza zaś skrzętność doprowadziła do porządku, aby było wiadomo, jakie miejsca podlegały tej opłacie. Ze skarbu cesarskiego pobiera się również opłat i pieniądze na wydatki dotyczące przewodów, zbiorników rozdzielczych, cystern publicznych”.

Czytajcie to dzieło, a choćby tylko przytoczony fragment, mieszkańiec Krakowa, któremu stale grozi deficyt wody, choć rzeki górskie nie są zbyt odległe, musi westchnąć: kiedyż to zjawi się i tutaj ktoś

podobny dobremu cesarzowi Nerwie? I czy znajdzie się ktoś tak energiczny jak starożytny kurator wodociągów Frontinus?

Aby jednak nie rozpływał się tylko w pochwałach nad doskonałością antycznego Rzymu, zwróćmy uwagę na wzmiankowany w ostatnim fragmencie fakt, że w wodociągach ówczesnych posługiwano się ołowiem, wyrabiając rury z tego metalu. Niestety, nie zdawano sobie sprawy, że wywołuje to skutki groźne dla zdrowia, m.in. powoduje bezpłodność. Rzymianie tak kochający czystą, górską wodę, poświęcając tyle wysiłku swoim akweduktom, nieświadomie sprowadzali sobie ich rurami - ołowiem.

Wróćmy jednak do Nerwy. Słusznie i bez fałszywej skromności oceniając swoje zasługi i rzadziej złożył on oświadczenie, na które niewielu ludzi sprawujących władzę może sobie pozwolić. „Nie uczynię niczego takiego, żebym nie mógł w każdej chwili złożyć godności i żyć spokojnie jako człowiek prywatny!” Ale i on musiał zetknąć się z brutalnością polityki, z nienawiścią, intrygami, ambicjami jednostek, emocjami tłumy. Pretorianie podburzeni przez swego prefekta, załadowali życia dwóch osób, które brały udział w zamachu na Domicjana. Nerwa usiłowała ratować zagrożonych, ostatecznie jednak ustąpiła. Zawieszano również spisek kilku senatorów, o czym natychmiast doniesiono. Cesarz postąpił po męsku - gdy siedział w teatrze obok przywódcy spisku, wręczył mu sztylet prosząc, by zbadać, czy jest dostatecznie ostry.

Te i tym podobne fakty uprzytomniły Nerwie, że jest człowiekiem zbyt starym i schorowanym, a nade wszystko zbyt wyrozumiałym i uczciwym, by móc dłużej rządzić samemu. A co by się stało, gdyby

zmarł nagle? Nowa wojna domowa byłaby nieunikniona, z pewnością bowiem zgłosiłoby się co najmniej kilku pretendentów do tronu i każda armia, jak niegdyś po śmierci Nerona, chciałaby widzieć swego wodza cesarzem.

Decyzja, kto ma być współwładcą i następcą, zapadła w październiku 97 roku.

t

>. i

Trajan

Marcus Ulpius Traianus.

Ur 18 września 53 r.,

zm. 8 sierpnia 117 r.

Panował od 27 stycznia 98 r. jako

Imperator Caesar Nerva

Traianus Augustus.

Został zaliczony w poczet bogów.

Dewiza rzdów: „Chcê byæ
takim cesarzem dla obywateli,
jakiego chcia³bym mieæ cesarza
bêd¹c obywatelem”.

158

Kolumna Trajana

Gdy w paŹdzierniku 97 roku cesarz Nerwa wyrzek³ na Kapitolu sakramentaln¹ formu³ê: „Co oby by³o dobre, szczêrne i pomyœelne dla senatu i ludu rzymskiego, czyniê Marka Ulpiusza Trajana mym synem!”, nastêpnie zaœ, podczas posiedzenia senatu, da³ temuŹ Traja-nowi imiê i godnoœæ cezara, a wiêc mianowa³ wspó³rz¹dc¹ i nastêpc¹ -wybór ten ma pewno zaskoczy³ prawie wszystkich Rzymian w stolicy i w prowincjach. Rozumiano, Źe cesarz nie maj¹c potomstwa musi jako cz³owiek stary i schorowany wskazaæ spadkobiercê w³adzy, czemu jednak zwróci³ uwagê w³aczenie na Trajana? Źyje przecieŹ wielu krewnych Nerwy. Gdyby zaœ cesarz zechcia³ szukaæ wœród obcych, znalaz³by dostojników o znakomitszym pochodzeniu, œwietniejszym nazwisku i wiêkszym doœwiadczeniu niŹ Trajan! Ten bowiem wywodzi³ siê z domu o m³odym blasku; dopiero jego ojciec doszed³ do konsulatu. Co najwaŹniejsze, by³a to rodzina osiad³a od dawna nie w Italii, lecz w Hiszpanii.

Po raz pierwszy zatem w dziejach Rzymu w³adzê najwyŹsz¹ obejmowa³ cz³owiek zwi¹zany pochodzeniem nie z Itali¹, lecz z prowincj¹. To musia³o wywo³aæ zaskoczenie, a moŹe nawet zgorzê-

nie wielu dumnych Rzymian. JakieŹ to oburzenie wywo³a³ zaledwie przed dwoma pokoleniami Klaudiusz, gdy do senatu wprowadzi³ ludzi rodem z Galii! Powo³anie na tron „Hiszpana” stanowi³o jednak najlepszy dowód ca³kowitej romanizacji tamtej krainy, a takŹe tego, Źe imperium stopniowo przestacza siê we wspólnotê wszystkich jego mieszkañców.

Rodzina Trajana juŹ od pokoleñ Źy³a w mieœcie Italika, w pobliŹu dzisiejszej Sewilli. NaleŹa³a do warstwy zamoŹnych obywateli i na pewno posiada³a ziemiê w okolicy. Ojciec przysz³ego cesarza s³uŹy³ w wojsku i doszed³ do dowództwa legionu, który t³umi³ powstanie Źydowskie w Palestynie. Tam da³ siê poznaæ Wespazjanowi, a ten póŹniej jako cesarz obdarzy³ go konsulatem, uczyni³ patrycjuszem, powierza³ mu namiestnictwa prowincji - najpierw Syrii, potem Azji. Tak wiêc m³ody Marek mia³ juŹ ³atwiejsz¹ drogê do kariery wojskowej i cywilnej. Towarzyszy³ ojcu w Syrii. Za panowania Domicjana dowodzi³ legionem, który poprowadzi³ z Hiszpanii nad Ren. W 91 roku piastowa³ konsulat, a potem namiestnictwo Germanii Górnej. Tam teŹ dowiedzia³ siê, Źe zosta³ adoptowany przez Nerwê i mianowany cezarem. Stary w³adca zmar³ pod koniec stycznia 98 roku.

Trajan przebywa³ wtedy w Kolonii, dok¹d wiadomoœæ przywióz³ mu m³ody oficer, Hadrian - jego krewny i podopieczny. Nie poœpieszy³ jednak natychmiast do Rzymu i jeszcze przez kilkanaœcie miesiêcy umacnia³ liniê obronn¹ miêdzy górnym Renem i Dunajem, kontynuuj¹c w ten sposób dzie³o Flawiuszów. Za³oŹy³ teŹ, wzglêdnie podniós³ do rangi kolonii, dwa do dzie³e istniej¹ce miasta w okolicach

Renu, Ulpia Noviomagus - Nijmegen, i Ulpia Traiana - Xanten. Odtąd granicę Renu można być uznane za bezpieczną, toteż nieco zmniejszono tamtejszą armię.

Na początku 99 roku odbył triumfalny wjazd do Rzymu. Wszyscy witający go z należytym entuzjazmem musieli jednak zadawać sobie owo już postawione pytanie: dlaczego wybór Nerwy padł w jego na niego? Podobno decydującą rolę w tej sprawie odegrał również jeden kraj Trajana, Licyniusz Sura, cieszący się ogromnym zaufaniem Nerwy. Jeżeli to prawda, to trzeba przyznać, że Sura wykazał znakomitej wręcz wieszczkę wycucie talentów Trajana, a ten jako władca odpowiedział mu niezachwianym przyjęciem.

Trajan to przede wszystkim typ człowieka - z wychowania, 159

160

kariery, usposobienia, zamiarów i mentalności. Chodzi oczywiście o najwartejsze cechy ludzkie, a nie o przywiązanie do ścisłej dyscypliny, wydawanie gromkich rozkazów, paradowanie w białym rzymskim rzymskim, pobieranie medalami. Trajan był tym typem człowieka, który jasno ocenia sytuację, decyduje szybko, działa energicznie, formułuje swoje opinie zwięźle, rzeczowo, jednoznacznie, ma odwagę, zdrowy rozsądek, talent organizacyjny. Prawdą jest również, że Trajan lubił wojnę i walkę. Przeszedł do historii jako największy po Augustusie zdobywca. Dał imperium najszersze granice, ale zapisał się również wieloma dziełami pokoju.

Tak oto charakteryzuje go senator i historyk Kasjusz Dion, piszący mniej więcej w sto lat później; jest to portret odmalowany raczej prostodusznie, ale godny uwagi, ponieważ tak widzieli swego cesarza sami Rzymianie.

„Trajan wyróżniał się poczuciem sprawiedliwości, męstwem, prostotą obyczajów. Był sprawny fizycznie, objął bowiem rządy w czterdziestych latach życia, mógł więc pracować na równi z innymi, był też w sferach duchowych, tak że ani nie ulegał modzieńczej porywczoci, ani nie przytępił go starość. Nie zazdrościł nikomu, nikogo nie zabił, bardzo natomiast szanował ludzi uczciwych. Z wielką nieufnością odnosił się do oszczerstw, nie poddawał się gniewności. Był powściągliwy w stosunku do cudzych majątków, nie szafował niesprawiedliwymi wyrokami śmierci. Wiele poświęcił na wojny, ale wiele też na sprawy pokoju. I choć budował dużo i potrzebnie - drogi, porty, gmachy użyteczności publicznej - nie splamił niczego krwią czyjkolwiek. Przystępny dla ludu, z senatem obchodził godnie. Miłowali go wszyscy, a nikt się go nie lekował, oczywiście prócz nieprzyjaciół. Chętnie uczestniczył w polowaniach, przyjęciach, naradach i zabawach. Często dosiadał się jako czwarty do powozu, często też wchodził do domów prywatnych i brał udział w ucztach. Brak mu było pięknego wykształcenia, jeżeli chodzi o sztukę wymowy, ale istotę każdej sprawy doskonale pojmował i znajdował praktyczne rozwiązanie. Krótko mówiąc, nie był o dobrej cechy, której by nie posiadał w stopniu bardzo wysokim! Owszem, wiem i to, że lubił chłopców oraz wino. Można by mieć wątpliwość, gdyby skutkiem tych słabości uczynił lub ucierpił cokolwiek szpetnego czy też złego. A tymczasem on do woli pił wino pozostawiał trzeźwy, w miastach zaś chłopiów nie skrzywdził nikogo”.

Trzeba tu od razu dodać, że Trajan miał żonę. Była nią Plotyna, pani szlachetna i skromna, ciesząca się powszechnym szacunkiem od pierwszych chwil swego dostojenia, kiedy to wchodziła po schodach do pałacu w pewnej chwili odwróciła się i rzekła do męża: „Jak tu wstępuję, tak i wyjdę, jak tu wchodziłem, tak i wyjdę” Tak też się stało. Godność pierwszej damy imperium nigdy nie uderzyła jej do głębi, nie zmieniła jej obyczajów i stosunku do ludzi, jak to niestety często się dzieje z paniami, nawet nie cesarzowymi. Matrymonium jednak pozostało bezdzietne.

Podana charakterystyka Trajana wymaga jeszcze uzupełnienia i wyjaśnienia, przynajmniej w dwóch punktach. Najpierw - osłoda wykształcenia. Uczyniony on został z punktu widzenia pisarza i retora, dla którego najważniejsza jest umiejętność układania oracji zgodnie z zasadami wyrafinowanej, antycznej sztuki krasomówczej. My jesteśmy mniej czuli na uroki retoryki, a nawet wręcz jej nie lubimy. Znajdź jednak sporo wypowiedzi Trajana musimy stwierdzić, że ich forma w pełni odpowiada naszym wymaganiom, treść zaś świadczy o dużej inteligencji i przenikliwości w sędzi.

Kwestia druga to pominięta w charakterystyce pewna słabość Trajana: próżność, umiśnienie pięknych tytułów i przydomków, pochwała i panegiryków. Łaskawie przyjmij tytuł Ojca Ojczyzny, Pater Patriae, już w samych początkach panowania. Jako pierwszy cesarz używa przydomka Najlepszy, Optimus. Swoje nazwisko dawał oficjalnie miastom, budowiom, nawet legionom. Wyniosł do godności augusty nie tylko żonę, ale także siostrę i siostrzenicę. Podobnych przykładów można by przytoczyć więcej. Próżność jednak, choć zawsze nieco ośmieszna, nie bywa przecież cechą najgroźniejszą.

Trajan - tak czuły na punkcie swej wielkości, tak dbający o uwiecznienie pamięci i nazwiska - został jednak potraktowany przez los «ooceliwie, materia bowiem, jakim dzieło możemy się posłużyć do odtworzenia jego postaci i czynów, jest wyjątkowo ubogi. Nie zachował się żaden pełny obraz tamtych czasów. Swetoniuszowe żywoty 161

- p. CKt cesarzy rzymskich

cesarów - korzystaliśmy z nich wielokrotnie - sięgajmy po Domicjana wspaniale. Inny obszerny zbiór cesarskich biografii, jaki przekazała nam starożytność, Scipiones Historiae Augustae, zaczyna się dopiero od następcy Trajana, to jest od Hadriana. Istnieje więc pomiędzy owymi zbiorami luka dwóch panowań, wspanienie Nerwy i Trajana. Nie mamy też żadnego dzieła historycznego greckiego lub łacińskiego, które by przedstawiało ów okres w całości i dokładnie. A przecież to za Trajana tworzył jeden z nabybitniejszych historyków, Tacyt! Interesowała go jednak epoka nieco wcześniejsza. Sam Trajan pisał pamiętniki o swych wojnach, wzorując się oczywiście na sławnych pamiętnikach Cezara, ale zachowało się z nich jedno tylko zdanie liczące kilka wyrazów. Cóż więc mamy do dyspozycji? Krótkie wzmianki i fragmenty dziejopisów, garść listów cesarza, napisy, monety, pomniki.

Jeden z owych pomników znany jest powszechnie. To kolumna Trajana w Rzymie, stojąca tam, gdzie niegdyś rozciągał się wspaniały kompleks budowli wzniesionych przez tego cesarza: forum jego imienia, bazylika, hale targowe, biblioteki. Twórcą tego zespołu był znakomity inżynier architekt Apollodor z Damaszku. On też zapewne projektował i nadzorował budowę marmurowej kolumny, składającej się z cokołu, bazy, trzonu i kapitelu o sławnej wysokości prawie 40 m. Na szczycie, do którego wiodły kręte schody wewnętrzne, stał niegdyś posąg cesarza; chrześcijanie zrzucili go, umieszczając figurę św. Piotra. W

niszy coko³u z³o¿ono prochy Trajana. Tak wiêc kolumna by³a zarazem i grobowcem, i podstaw¹ pos¹gu góruj¹cego nad miastem. Ale spe³nia³a te¿ trzeci¹ funkcjê. Obrazowa³a mianowicie i uwiecznia³a pamiêæ zwyciêskich wojen Trajana, a to dziêki spiralnie u³o¿onej wstêdze p³askorze¿b. Wstêga ta d³ugoœci ok. 200 m i szerokoœci 1 m sk³ada siê z ponad stu scen przedstawiaj¹cych chronologicznie etapy i epizody dzia³añ wojennych z du¿ym realizmem i artyzmem kompozycyjnym. Wystêpuje ³¹cznie oko³o 2500 postaci œo³nierzy obu walcz¹cych stron, a sam cesarz pojawia siê kilkadziesi¹t razy, zawsze nieco wy¿szy od otaczaj¹cych go osó³. Rozwija siê przed nami rodzaj filmu, ilustruj¹cego - tak siê przypuszcza - wspomniane pamiêtniki Trajana. Jest to bezcenne Ÿród³o do poznania ró¿nych aspektów rzymskiej wojskowoœci, a zw³aszcza uzbrojenia, gode³ na tarczach, machin-A wszystko mo¿na by³o ogl¹daæ wygodnie i dok³adnie z tarasów bibliotek, jakie wznosi³y siê tu¿ przy kolumnie.

Choæ p³askorze¿by nie maj¹ podpisów, nie ulega ¿adnej w¹tpliwoœci - a dowodz¹ tego przeró¿ne szczegó³y - ¿e przedstawiaj¹ dzieje obu wojen, jakie cesarz toczy³ z ludem Daków na ziemiach dzisiejszej Rumunii. Podj¹³ te wyprawy celowo, aby rozbiæ w porê prê¿ne pañstwo, jakim sta³a siê Dacja pod rz¹dami króla Decebala.

Pierwsza wyprawa ruszy³a wiosn¹ 101 roku. Wziê³o w niej udzia³ 11 legionów oraz wiele kohort samodzielnych, ³¹cznie oko³o stu tysiêcy zbrojnych. Dawno ju¿ Rzym nie wystawia³ takiej armii. Uroczycie ¿egnany w³adca opuœci³ stolicê 25 marca. Walki by³y ciê¿kie, najeŸdŸcy bowiem znale¿li godnych przeciwników, nie tylko dzielnie siê broni¹cych, ale nawet atakuj¹cych po rzymskiej stronie Dunaju. Ostatecznie w 102 roku Decebal musia³ prosiæ o pokój. Zobowi³a³ siê zniszczyæ swe twierdze, wydaæ zbiegów, ust¹piæ z czêœci ziem na swoim brzegu. Trajan powróci³ do stolicy i odby³ wspania³y triumf; przyj¹³ tytu³ Dacicus, czyli Dacki.

W czerwcu 105 roku znowu siê tam znalaz³. Dakowie bowiem z³amali warunki pokoju; przynajmniej tak twierdzono. W 106 roku legiony przekroczy³y Dunaj po moœcie zbudowanym przez Apollodora; ten most to wielkie osi¹gniêcie ówczesnej techniki in¿ynieryjnej. Sforsowano górskie przejœcia i zdobyto stolicê Daków - Sarmizegetu-zê, w po³udniowej Transylwanii. Decebal pope³ni³ samobójstwo. Jego pañstwo sta³o siê now¹ prowincj¹ imperium pod nazw¹ Dacja. Obejmowa³a ona czêœæ ziem dzisiejszej Rumunii - Banat, Olteniê, Transylwaniê - natomiast obecna Dobru¿a wchodzi³a w sk³ad prowincji o nazwie Mezja Dolna. W okolicach Sarmizegetuzy za³o¿ono miasto Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica, stolicê prowincji. Na zdobyte tereny masowo nap³ywa³a ludnoœæ, zw³aszcza z ba³kańskich i wschodnich krain imperium, i wprowadza³a tam swoje obyczaje, jêzyk, kulty religijne. Przybyszów nêci³y bogactwa piêknej ziemi, a nade wszystko znajduwane w górach z³oto. Czêœæ Daków wysiedlono natomiast na po³udnie.

Turyœci zwiedzaj¹cy nadmorskie miejscowoœci Rumunii znajd¹ leszcze jeden s³awny pomnik z czasów Trajana. 60 km na po³udnie od Konstancy, w miejscowoœci Adamklissi, stoi na siedmiostopniowej platformie okr¹g³y, obmurowany cokó³, dŸwigaj¹cy na kopu³owatym sklepieniu szeœcioboczny s³up - podstawê grupy figuralnej przedstawiaj¹cej jeñców i zdobyczne zbroje, trofea. Ca³oœæ imponuje rozmiara- 163

mi, sam coko³ bowiem ma 40 m œrednicy i tak¹¿ mniej wiêcej wysokoœæ. Zniszczenia, jakich dokona³y wieki, uniemoŹliwiaj¹ odtworzenie wygl¹du pierwotnego. Napis informuje, Źe pomnik poœwiêcono Marsowi Moœcielowi jako symbol zwyciêstwa nad Dakami. Zbudowano go w 109 roku, a od niego wzie³o nazwê po³oŹone w pobliskiej dolinie miasto rzymskie, Tropaeum Traiani.

Cesarz odby³ triumf w 107 roku. Igrzyska trwa³y 123 dni, a wyst¹pi³o w nich 10 000 gladiatorów. œupy dackie wynosi³y 5 milionów funtów z³ota i 10 milionów funtów srebra (rzymski funt = 327 g), a z podbitych terenów przywieziono podobno pó³ miliona jeñców.

Uroczystoœci uœwietni³o przybycie poselstwa aŹ z Indii, Rzym bowiem otworzy³ sobie w³acenie wtedy okno na Morze Czerwone, którym wiód³ szlak morski ku tamtej krainie. W 106 roku, gdy Trajan pokonywa³ Daków, jego wódz, Korneliusz Palma podbi³ i przy³czy³ do imperium jako now¹ prowincjê pañstwo Naba te jeŹyków, obejmuj¹ce czêœæ pó³wyspu Synaj oraz ziem dzisiejszej Jordanii. Stolic¹ by³o miasto Petra, wci¹¿ fascynuj¹ce zwiedzaj¹cych niezwyk³oœci¹ po³oŹenia oraz architektur¹ grobowców i œwi¹tyñ, ³cz¹c¹ elementy orientalne, greckie, rzymskie. Nowa prowincja otrzyma³a nazwê Arabii. WaŹna handlowo i strategicznie droga zosta³a poprowadzona z Damaszku do miejscowoœci nad zatok¹ Akaba, gdzie mia³a bazê eskadra rzymskiej floty wojennej. Legion broni¹cy ziem nowej prowincji przed napadami koczowników pustynnych obozowa³ w mieœcie Bostra. Bezpoœredniemu po³czeniu z Morzem Czerwonym s³uŹy³o teŹ powtórne oddanie do uŹytku starego kana³u, ³cz¹c¹ego owo morze z Nilem. Kana³ ten zwano odt¹d fossa Traiana.

Chyba nie by³o prowincji, która nie zawdziêcza³aby czegoe cesarzowi. Wœród zachowanych zabytków jego budownictwa do najwspanialszych i wci¹¿ prawdziwie imponuj¹cych naleŹy kamienny most na rzece Tag w Hiszpanii, w miejscowoœci nosz¹cej obecnie arabsk¹ nazwê Alkantara, która znaczy w³acenie - most. Œ¹czy on dwa strome brzegi, a jego wysokoœæ od lustra wody wynosi ponad 70 ffl. Arkady zbudowane zosta³y z bloków granitowych. Architekt, Juliusz Lacer, wyrz³ doœæ d³ugi, nieudolny poemacik w stoj¹cej przy moœcie kapliczce poœwiêconej Trajanowi. Oznajmia z dum¹, Źe on, Lacer, s³awny bosk¹ sztuk¹, skonstruowa³ most, który bêdzie trwa³ wieki. Co

teŹ siê sprawdzi³o. Mosty wznoszone w naszych czasach bywaj¹ mniej trwa³e. Dlaczego?

Wykaz dzie³ cesarza w Italii, nie mówi¹c juŹ o Rzymie, jest d³ugi. Rozpoczêto osuszanie bagien pontyjskich. Rozbudowano port w Ostii, zbudowano nowy w stolicy. Restaurowano kilka dróg starych, a na po³udniu poprowadzono od Benewentu do Brundyzjum, w miejsce dawnej via Appia, ca³kowicie now¹, nazwan¹ via Traiana. Przypomnijmy, Źe drogi rzymskie nosi³y imiona tych, dziêki którym powstawa³y.

W samym Benewencie, gdzie zaczyna³a siê nowa droga, stan¹³ ³uk triumfalny ku czci cesarza, zdobny p³askorzeŹbami s³awi¹cymi czyny w³adcy. œuk nie by³ jeszcze ukoñczony, gdy w 113 roku, przejeŹdŹa³ tamtêdy Trajan udaj¹c siê na Wschód, aby rozpocz¹æ now¹ wojnê nad Eufratem i Tygrysem przeciw Partom.

Cesarz i jego namiestnik

Nim udamy się z Trajanem na Wschód, aby walczyć z Partami, wypada zatrzymać się i przywołać świadka jego czasów i rzędów. Chodzi o Pliniusza Młodsze, postać już nam znaną. To właśnie on jako osiemnastoletni chłopiec w sierpniu 79 roku obserwował z wili swego wuja Pliniusza Starszego nad Zatoką Neapolitańską wybuch Wezuwiusza i zagładę Pompei. Wuj jego jako dowódca eskadry floty wojennej wyruszył na pomoc zagrożonej ludności tamtej strony zatoki i przypłacił to życiem; zginął też dlatego, że jako uczonego z powołania pragnął obserwować i badać z bliska przebieg kataklizmu. Pliniusz Młodszy uratował się, pozostał bowiem w domu, nie popłynął z wujem. Choć także przeżył chwilę grozy podczas nocnego trzęsienia ziemi, to jednak zachował - lub udawał, że zachowuje - spokój ducha; czytał w tym czasie dzieła historyczne Liwiusza i robił z nich wypiski. Trzeba przyznać, że zainteresowania literackie chłopca okazały się autentyczne i trwałe. Pozostał im wierny całe życie. Dla nas najcenniejszym ich owocem jest 9 ksiąg listów do różnych przyjaciół oraz księga korespondencji z cesarzem Trajanem. To prawda, że owe listy do przyjaciół były z góry przeznaczone do publikacji, przez co są zbyt wygadane, często monotematyczne. Dotyczy jednak różnych interesujących spraw: są tam pisma polecające, są gratulacje i kondolencje, pisy, plotki wielkomięskie, wspomnienia o zmarłych, małe rozpraw-

lii

ki literackie. Słowem stanowi obraz ówczesnego Rzymu warstw wyższych, jakim go widział i opisał pan bardzo zamożny, bardzo wykształcony i kulturalny.

W dawno temu wydanej, lecz wciąż godnej czytania Historii literatury rzymskiej Kazimierz Morawski tak pisze o owych listach i ich autorze: „Występuje przed nami człowiek miękki, pocziwy, bez wad wybitnych, systematyczny i ułożony w swych cnotach i zacności, słowem przeciwna chwalebność. Widok jest zacieśniony do rodziny, znajomych, domu i literackich objawień. Wdzięczni mu będziemy za różne wiadomości o epoce i za jasność, z jaką je podaje”. Każdemu, kto czyta te słowa, musi nasunąć się pytanie: kto będzie Pliniuszem naszych czasów, na jakiej podstawie będzie się osądzać? Na pewno nie dzięki listom i pamiętnikom, które bowiem nikt ich nie pisze. A więc co zostanie? Pliniusze, jeżeli nawet nie mają rangi twórców genialnych, są zawsze potrzebni, choćby tylko jako świadkowie. Życie Pliniusza układa się w sposób typowy dla przedstawiciela najwyższej warstwy ówczesnego społeczeństwa. Odbił się wojskiem jako oficer w Syrii. Za Domicjana sprawował urzędy niższe, dając wstęp do senatu, za Trajana zaś najpierw zarządzał ważnym resortem nadzoru Tybru i kanalizacji miejskiej, a w 100 roku otrzymał godność najwyższą, konsulatu. Podziękował cesarzowi za ów zaszczyt wygłaszając w senacie panegiryk na cześć władcy; był to popis czułości, pochlebstwa, retoryki. Morawski tak ocenia utwór i jego efekt: „Trajan odetchnął niewdzięcznie, gdy potok słów niepowściągliwego mówcy przepłynął, a kadziła i czadu, które jego zdrowej, jędrnej głowie nie zamknięty myśli, opadły i odsłoniły twarze zmęczonych słuchaczy i zadowolonego ze słów swego cudów oratora”. Popisy Pliniuszego uwielbienia dla władcy znajdują do dziś godnych naśladowców, także wśród tych, którzy o istnieniu Pliniusza nigdy nie słyszeli.

W 110 lub 111 roku Pliniusz objął namiestnictwo Pontu i Bitynii, na północnych wybrzeżach dzisiejszej Turcji. Literat rozmięszony w księżkach, układający i szlifujący bez końca każde zdanie, stanął oko w oko z trudnymi problemami administracji i sędownictwa. Musiał podejmować decyzje w bezliku spraw i

zmagają się z wszelkimi problemami krainy pięknej, zamieszkałej wtedy głównie przez Greków, ale niezbyt bogatej i szarpanej różnymi konfliktami. Bezradny namiestnik s³a³ zatem wci³ newe pisma do cesarza. Przedstawia³ swe

w³tpliwoœci i rozterki. Cesarz odpowiada³ krótko i zwiêzle. Ju¿ samo zestawienie owych rozgadzanych referatów i mêskich rozstrzygniêæ znakomicie charakteryzuje i namiestnika, i w³adcê. A dla nas jest to bezcenne Źród³o wiedzy o tym, czym musia³a siê zajmowaæ i jak funkcjonowa³a rzymska administracja w prowincjach.

I tak pojawia siê doœæ czêsto sprawa budowy wodoci¹gów, w ma³ych nawet osiedlach. Ale widoczna te¿ jest troska, aby lokalne ambicje nie prowadzi³y do wnoszenia kosztem podatników budowli mniej u¿ytecznych. A wiêc problem tak dobrze nam znany: jak utrzymaæ rozs¹dne proporcje inwestycji, które z nich uznaje za „priorytetowe”, a które przesun¹ na lata dalsze lub wstrzymaæ? Na chwa³ê Rzymian trzeba przyznaæ, ¿e³a³nie zawsze mia³y pierwszeństwo, czego nie mo¿na powiedzieæ o wielu krajach w wiekach znacznie póŹniejszych. A oto inny problem nam znany: jak ograniczyæ wydatki na cele s³u¿bowe, diety, które radni ró¿nych miast sami sobie przyznawali, gdy wyje¿dzi³i do rzymskich urzêdników niby to dla dobra publicznego. Albo te¿: namiestnik proponuje, aby w Nikomedii zezwoliæ na utworzenie zwi¹zku, czyli collegium, rzemieœlników w celu obrony przeciwpo¿arowej. Cesarz odmawia: „jak¹kolwiek nazwê z jakiegokolwiek przyczyny dany tym, którzy siê zespol¹, utworz¹ organizacjê polityczn¹”. Trajan by³ w³adc¹ m¹drym i przewiduj¹cym!

W tej korespondencji z cesarzem dwa pisma zwracaj¹ szczególn¹ uwagê i s¹ czêsto omawiane, maj¹ bowiem ogromne znaczenie historyczne. Chodzi o list i odpowiedŹ w sprawie chrzeœcijan. Pliniusz po raz pierwszy zetkn¹ siê z nimi bezpoœrednio dopiero tutaj, w krajach wschodnich, gdzie nowa religia by³a bardziej rozpowszechniona ni¿ w zachodnich. Zreszt¹ jako przedstawiciel warstw wy¿szych i cz³owiek wykszta³cony nie mia³ dot¹d ani okazji, ani ochoty, by studiowaæ ów Pr¹d, który ludzie jego œrodowiska uznawali za dziwaczny, judejski zabobon, godny tylko prostaczków orientalnego pochodzenia. W³adze rzymskie, zawsze uczulone na wszystko, co nowe i niezgodne z tradycj¹, patrzy³y na chrzeœcijan z najwiêksz¹ podejrzliwoœci¹. Spycha³o to dzia³alnoœæ chrzeœcijan do podziemia i wzmag³o z kolei przekonanie w³adz, ¿e chodzi o tajn¹, wrog¹ organizacjê. Zaklêty kr¹g nieporozumieñ i narastaj¹cych konfliktów! I nikt nie potrafi³ z niego siê wyrwaæ, nawet ludzie tak œwiatli i zaci Pliniusz.

168

Gdy przyby³ do swej prowincji, stwierdzi³ rych³o, ¿e „zaraza” -w³aczenie tak siê wyrazi³ - szerzy siê po wsiach i miastach. Gdyby nawet nie chcia³ tego dostrzegaæ, zmuszali go do dzia³ania donosiciele. Rzym bowiem nie zna³ urzêdu oskar¿yciela publicznego, tj. prokuratora, a przestêpców wskazywali ludzie prywatni, dla w³asnych korzyœci. Skarzy siê Pliniusz w liœcie do cesarza:

„Nigdy dotychczas nie uczestniczy³em w postêpowaniu s¹dowym przeciw chrzeœcijanom, tote¿ nie orientujê siê, co i jak nale¿y karaæ lub badaæ. W³tpliwoœci nasuwa mi równie¿ kwestia, czy mam uwzglêdniæ wiek, czy te¿ nie czyniæ ró¿nicy miêdzy najm³odszymi i doros³ymi; i czy uniewinniaæ kogoœ, kto nawraca siê okazuj¹c skruchê, czy te¿ porzucenie chrzeœcijañstwa nie ma znaczenia?”

Ostatecznie - jak informuje - zastosowa³ zasady tego rodzaju: oskarżonych zapytywa³, czy istotnie s¹ chrześcijanami; gdy się przyznawali, ponawia³ pytanie dwukrotnie, groź¹c oemierci¹; opornych skazywa³, wychodzi³ bowiem z za³ożenia, że karygodny jest sam upór i zuchwalstwo; obywateli rzymskich, podejrzanych o sprzyjanie chrześcijaństwu, odsy³a³ do stolicy dla zbadania sprawy. Anonimowe donosy oskarża³y też wielu, którzy w obecności namiestnika nie tylko s³ownie zaprzeczyli temu, lecz udowodnili lojalnoœæ sk³adaj¹c ofiary bogom i wizerunkowi cesarza; ci byli zwalniani, podobnie jak ci, którzy przyznali, że byli niegdyœ chrześcijanami, lecz obecnie znowu czcz¹ bogów.

Pliniusz zainteresowa³ się również nauk¹ moraln¹ i kultem chrześcijan. Byli wyznawcy opowiadali mu, że w wyznaczonych dniach zbierali się przed œwitem i przysiêgali nie kraœæ, nie zabijaæ, nie cudzo³oçyæ, nie oszukiwaæ, i że mieli też takie dni, gdy spożywali pokarm prosty i zwyk³y. Tak przedstawiono Pliniuszowi istotê obrêdów nowej religii, a raczej on j¹ tak poj¹³. Wyda³o mu się to podejrzane, g³oszone bowiem powszechnie, że podczas zebrañ chrześcijan dziej¹ się rzeczy niezwyk³e i zbrodnicze. Postanowi³ dojœæ prawdy nawet za pomoc¹ tortur. Píše o tym z ca³kowitym spokojem - on, wytworny humanista, ³agodny i przyjazny wszystkim! Wzi¹³ na mêki dwie diakonisy, czyli dziewczyny s³uçebnice. Po tym wszystkim zrozumia³) że chodzi tylko o jakieœ przewrotny zabobon. Przerwa³ wiêc dochodzenia i zwróci³ się do cesarza o radê, co czyniaæ dalej, skoro wypada³oby

pozwaæ przed trybuna³ mnóstwo ludzi. Zaznaczy³ w tym liœcie z dum¹, że widaæ ju¿ pozytywne skutki dotychczasowych dzia³añ, oçy³y bowiem niechrześcijañskie œwi¹tynie, przedtem opustosza³e, znowu sk³ada się ofiary i kupuje w tym celu zwierzêta. St¹d ³atwo wnosiaæ - pisa³ Pliniusz - ilu ludzi da³oby się poprawiaæ, gdyby umo¿liwiono im skruchê.

OdpowiedŸ cesarza jest jak zwykle jasna i zwiêz³a. Postêpowanie namiestnika uznaje się za w³œciwe. Nale¿y karaæ tych chrześcijan, którym udowodni się ich winê, przebaczaæ natomiast tym, którzy z³oç¹ czeœæ bogom. „Jednakê nigdy nie wolno uwzglêdniaæ oskar¿eñ anonimowych. Albowiem i przyk³ad daje to najgorszy, i nie jest godne naszego wieku”.

Ilu w³adców w historii ca³ej ludzkoœci pozwoli³o sobie na takie s³owa? Ile rz¹dów zdo³a³oby utrzymaæ się bez przyjmowania donosów anonimowych? Ta jedna wypowiedŸ stawia Trajana wœród najbardziej prawych ludzi w³adzy. Oczywiście, mo¿na mu stawiaæ pewne zarzuty z punktu widzenia obecnie obowi¹zuj¹cych norm moralnych, a raczej tych norm, które winny by obowi¹zywaæ powszechnie. Prowadzi³ przecie¿ wojny zaborcze i akceptowa³ przeœladowania jednej z religii, choæ nie wiedzia³, jakie s¹ prawdziwe pogl¹dy jej wyznawców, a nawet nie stara³ się poznaæ tych pogl¹dów; podobnie zreszt¹ postêpowa³ jego œwiat³y namiestnik. W obu wszakê sprawach mo¿na ³atwo znaleŸæ powody takiego postêpowania. Dakowie nad Dunajem i Partowie za Eufratem stanowili bowiem rzeczywiste zagrozenie granic. Wobec zaœ chrześcijan cesarz kierowa³ się rzymsk¹ zasad¹ podejrzliwoœci, gdy w grê wchodzi³y obce kultury i organizacje dzia³aj¹ce bez zezwolenia. Bra³ i to pod uwagê, że skoro chrześcijan ju¿ przeœladowano poprzednio, musz¹ byæ oni nieprzyjaŸni w³adzy. Ale ani on, ani çaden z cesarzy panuj¹cych przed nim i po nim nie rozumia³ i nie by³by w stanie doceniaæ pewnego prostego prawa socjologicznego: ka¿dy przeœladowany ruch krzepnie, umacnia się i hartuje. Z punktu widzenia interesów nowej religii, gorsze by³oby to, gdyby w³adza rzymska nic w tej sprawie nie czyni³a. Nie

b'ldŷmy jednak zbyt surowi w traktowaniu staroŷytnych. Przeciŷ równieŷ dzieje najnowsze dowodz¹, ŷe tego prawa, tak prostego i tak oczywistego, nikt nie zna. Moŷe dlatego, ŷe politycy

k nie maj¹ czasu, by zajmowaæ siê histori¹ nieco odleglejsz¹. 169

Sprawê przeœladowañ niezmiernie komplikowa³a okolicznoœœæ, ŷe niektórzy chrzeœcijanie wprost poŷ¹dali mœczeniœtwa. Dowodz¹ tego choœby listy œw. Ignacego, biskupa Antiochii. Zosta³ on za Trajana uwiêziony i - zapewne jako obywatel rzymski - odes³any do stolicy pod eskort¹. Listy pisa³ do rŷnych gmin chrzeœcijañskich juŷ w drodze. W jednym z nich skierowanym do wspŃ³wyznawcŃw w Rzymie, wrêcz prosi, by nie wstawiali siê za nim u w³adz, pozbawiliby go bowiem zas³ugi i chwa³y cierpienia.

Ale œw. Ignacy to w³œœeciwiê jedyny imiennie znany mœczennik z czasŃw Trajan. Jeœli bowiem chodzi o œw. Klemensa, trzeciego biskupa Rzymu po œw. Piotrze, to nie wszystko jest jasne. Ksi¹dz Henryk Fros pisa³ w swym doskona³ym dziele Twoje imiê: „Nie wiemy nawet dobrze, jak¹ œmierci¹ zakoñczy³ ŷycie, skoro wczeœniejsze œwiadectwa o niej milcz¹, a tradycja mianuj¹ca go mœczennikiem pojawia siê dopiero w IV stuleciu. Wolno przypuszczaæ, ŷe dokona³ mœczeniœtwa rozumianego w szerszym tego s³owa znaczeniu, tzn. zmar³ na wygnaniu”.

Nie potêpiajmy wiêc Trajana, skoro nie potêpili go chrzeœcijanie œredniowiecza. Dante spotka³ jego duszê w szóstym krêgu Raju. Jakim cudem mŃg³ dostaæ siê tam poganin i przeœladowca? T³umaczy to legenda: papieŷ Grzegorz Wielki, który podziwia³ cnoty Trajana, uprosi³ Boga, aby zezwoli³ duszy tego w³adcy powróciæ na krŃtko cia³u; a gdy proœba zosta³a spe³niona, zmartwychwsta³ego ochrzczono.

Wojna na Wschodzie

Cesarz, jak siê rzek³o, opuœci³ Italiê w 113 roku. Ustanowi³ g³Ńwn¹ kwaterê w Antiochii syryjskiej i wiosn¹ nastêpnego roku rozpocz¹³ dzia³ania wojenne w Armenii, stanowi¹cej od dawna powŃd konfliktŃw obu mocarstw - Rzymu i monarchii partyjskiej. Zaj¹³ j¹ szybko i zorganizowa³ tam now¹ prowincjê. Zimê 114/115 roku spêdzi³ znowu w Antiochii. Tylko cudem uratowa³ siê wtedy z potwornego trzêœnienia ziemi, które poch³onê³o tysi¹ce ofiar i obrŃci³o w gruzy jedno z naj-œwietniejszych miast Ńwczesnego œwiata.

W 115 roku podbi³ pŃ³nocn¹ i zachodni¹ Mezopotamiê, a wiec pogranicze dzisiejszych pañstw: Syrii, Turcji, Iraku. W roku nastêpnym ruszy³ na pŃ³udnie przez urodzajne, uprawne rŃwniny. Tereny

bowiem obecnie pŃ³pustynne naleŷa³y w staroŷytnoœci do najbardziej kwitn¹cych krain, a to dziêki wspania³emu i ogromnemu systemowi kana³Ńw nawadniaj¹cych. By³ on dzie³em SumerŃw stworzonym przed tysi¹cleciami, a wszystkie nastêpnie ŷyj¹ce tam ludy rozbudowywa³y go i doskonali³y. Dopiero w œredniowieczu kana³y z rŷnych przyczyn zaniedbano, przez co wielkie obszary zmieni³y si¹ niemal w pustyniê.

Zdobyto Ktezyfont nad Tygrysem, stolicê PartŃw. Trajan zasiad³ na z³otym tronie krŃla krŃlŃw, a kraj nad t¹ rzek¹ anektowano jako prowincjê pod nazw¹ Asyrii. Maszerowano dalej na pŃ³udnie. Cesarz pop³yn¹³ w dŃ³ wielkiej rzeki i stan¹³ wreszcie nad Zatok¹ Persk¹ jako pierwszy wŃdz rzymski. Czy chcia³ iœœæ dalej na wschŃd szlakiem Aleksandra Wielkiego? Podobno myœla³ o tym. Mia³ wszakŷe doœœæ trzeŷwoœci i

zdrowego rozsądku, aby odrzucić plany nazbyt ambitne i nierealne. Usprawiedliwia się jednak, jeżeli wierzyć przekazom, swym wiekiem, przekroczył bowiem pięćdziesiątkę. Powiedział: „Gdybym bym odszy, popłynęlbym stąd nawet do Indii”.

Wyprawa była nie do urzeczywistnienia także dlatego, że zdobyczy w Mezopotamii jeszcze nie umocniono, a Panowie wciąż atakowali od wschodu. Pod koniec 116 roku, gdy Trajan powrócił do Babilonu, okazało się, jak niebezpieczna jest sytuacja. Doszło wtedy do buntu w jednej z krain nad Eufratem, Partowie zaczęli rozpoczynać ofensywę. W ciężkich walkach Rzymianie zdobyli obronę prawie wszystkie nabytki, w Ktezyfonie zaczął Trajan koronować marionetkowego króla Partów, który miał być hołdownikiem Rzymu, nie znalazł jednak żadnego poparcia wśród swego ludu.

W tych samych latach, kiedy legiony walczyły na ziemiach dawnej Asyrii i Babilonii, wybuchło powstanie żydów w kilku krainach pod rzymskim panowaniem: w Libii, Egipcie, Syrii, na Cyprze. Może powstanie podsycali Partowie? A może zrodziło się ono samorzutnie, z wiary, że istnieje szansa powodzenia, gdy Rzymianie toczą ciężkie boje z mocarstwem ościnnym? Objawił się również mesjasz. Wiemy z ułamkowych informacji, że powstanie miało charakter niezmiernie gwałtowny i krwawy; przerosło się w formalną wojnę między żydami a ludnością autochtoniczną i Rzymianami na wielu terenach. Zginęły setki tysięcy ludzi, a różne miasta, wśród nich Aleksandria, doznały straszliwych zniszczeń. Niestety, dzieje tej wojny, która rozmiarami i dramatyzmem może dorównywać sławnej 171

wojnie za Nerona, są nieznane, nie zachował się bowiem żaden obszerny opis. Wynik ostateczny był dla powstańców, po ich początkowych sukcesach, tragiczny. Namiestnicy cesarza stłumili ruch z nieszychaną brutalnością.

Podczas oblężenia twierdzy Hatra w Mezopotamii Trajan zachorował. Podejrzewał próbę otrucia, przerwał więc oblężenie i latem 117 roku powrócił do Antiochii, zamierzając udać się do Italii. Namiestnictwo Syrii i dowództwo armii Wschodu powierzył swemu krewnemu, Hadrianowi. Miało on już doświadczenie wojskowe i popierała go cesarzowa Plotyna. Prawdopodobnie w Antiochii dotknął cesarza częściowy paraliż - skutek ataku apoplektycznego. Mimo to rozpoczął podróż. Zmarł 9 sierpnia w mieście Selinus, u wybrzeży Cylicji.

Prochy uroczycie przewieziono do Rzymu, gdzie umieszczono w otwartą urnę w niszy kolumny. Pamięć o dobrym władcy trwa długo. Jeszcze w trzy wieki później pochlebny senat, pragnąc wyrazić najwyższe uznanie dla tego lub innego cesarza, wołał: Felicio Auguste, melior Traiano! - bardziej szczęśny niż August, lepszy od Trajana! Gdybyśmy chcieli przełożyć tamte określenia na język naszej historii, musielibyśmy mówić: Bardziej on szczęśny niż Bolesław Chrobry, bardziej gospodarny niż Kazimierz Wielki!

Hadrian

Publius Aelius Hadrianus.

Ur. 24 stycznia 76 r.,

zm. 10 lipca 138 r.

Panowa³ jako Imperator Caesar

Traianus Hadrianus Augustus od

11 sierpnia 117 r. do

10 lipca 138 r.

Zosta³ zaliczony w poczet bogów.

o³nierz i poeta

Ćmieræ poprzedzona czêœciowym paraliżem przysza tak nagle, że Trajan nie zdo³a³ oficjalnie wskazaæ, kogo uważa za swego nastêpcê. Móg³ to uczyniaæ przyznaj¹c temu, kogo by wybra³, tytu³ cezara i w³adzê trybuna ludowego; tak post¹pi³ Nerwa wobec niego samego. Nikt wszakże nie w¹tpi³, kto powinien byæ dziedzicem: Publiusz Eliusz Hadrian. By³ on zwi¹zany z Trajanem podwójnym wêz³em rodzinnym jako wnuk jego ciotki oraz m¹ż Sabiny - wnuczki siostry cesarza. By³ równieŝ krajanem, urodzi³ siê bowiem, jak Trajan, w hiszpańskim mieœcie Italika, w pobliżu dzisiejszej Sewilli. Obie rodziny ży³y tam od pokoleñ. Kiedy zaœ Hadrian straci³ ojca jako ch³opiec dziesięcioletni, w³acenie Trajan obj¹³ nad nim opiekê s¹dow¹ wraz z innym obywatelem Ita³iki, Attianusem.

Trajan, piastuj¹cy wówczas róŝne godnoœci wojskowe i cywilne, ale nawet nie marz¹cy o tym, że kiedyœ zostanie cesarzem, prawdziwie troszczy³ siê o m³odzieńca. U³atwi³ Hadrianowi awans, gdy ten odbywa³ s³uŝbê w legionach - najpierw w Hiszpanii, a potem nad Dunajem i Renem. Symboliczn¹ wymowê mia³ fakt, że w pocz¹tkach "8 roku w³acenie Hadrian jako pierwszy doniós³ swemu opiekunowi, 173

174

bawi¹cemu w Kolonii, o œmierci Nerwy. Z t¹ chwil¹ Trajan, adoptowany przez Nerwê juŝ wczêœniej, sta³ siê w³adc¹ imperium, Hadrian zaœ szed³ jeszcze szybciej po stopniach kariery. Wzi¹³ udzia³ w wyprawie do Dacji, gdzie zosta³ dwukrotnie odznaczony za odwagê. Piastowa³ wyŝsze urzêdy i wszed³ w sk³ad senatu. W drugiej wyprawie przeciw Dakom walczy³ z Sarmatami zza Dunaju. W 108 roku by³ konsulem. W kilka lat póŹniej wojowa³ w Armenii i Mezopotamii. W 117 roku, gdy cesarz postanowi³ powróciæ do Rzymu, Hadrian otrzyma³ kluczowe wtedy namiestnictwo Syrii oraz dowództwo armii Eufratu. Któz wiêc móg³by w¹tpiaæ, że umieraj¹cy bezpotomnie w³adca w³acenie w nim widzi nastêpcê?

Niektórzy twierdzili, że Trajan usynowi³ go formalnie na ³oŝu œmierci. Inni przeczyli temu; akt ów - tak utrzymywali - zmyœli³y lub zainscenizowa³y dwie osoby: Attianus, niegdyœ opiekun Hadriana, a potem prefekt pretorianów, oraz cesarzowa Plotyna. Historyk Kasjusz Dion, powo³uj¹c siê na swego ojca, który rzekomo zbada³ dok³adnie sprawê, pisze: „Ćmieræ Trajana ukrywano przez kilka dni, aby w¹pierw og³osiaæ, że adoptowa³ on Hadriana. List skierowany w tej kwestii do senatu rzekomo przez cesarza nosi podpis nie jego, lecz Plotyny, co nigdy siê nie.zdarzy³o". Wed³ug jeszcze innych rzecz tak wygl¹da³a: gdy

cesarz już nie żył, ktoś ukryty za kotarą przy jego gósem saby, lecz podobnym do Trajanowego, dokonywał wobec świadków aktu adopcji.

Jednakże owe plotki i przypuszczenia, zrozumiałe w takich okolicznościach, nie miały znaczenia. Przejście władzy odbyło się spokojnie i bez żadnych wstrząsów. O zgonie Trajana w cylicyjskim mieście Selinus dowiedziało się Hadrian 11 sierpnia 117 roku w Antiochii. Okrzyknięty natychmiast cesarzem przez tamtejsze oddziały wyjechał do Selinus, oddalonego od Antiochii o kilka dni drogi; później nadano temu miastu imię Trajanopolis, aby upamiętnić, kto tam zmarł. Zwłokom przewożonym do stolicy towarzyszyli: wdowa po cesarzu - Plotyna, prefekt Attianus oraz siostrzenica Trajana, a zarazem teściowa Hadriana, Matidia. Sam Hadrian musiał pozostać w Syrii, sytuacja bowiem była zbyt poważna. Wystosował natomiast pismo do senatu z prośbą, by zaliczono zmarłego w poczet bogów oraz aprobowano wolę wojska, które uznało jego, Hadriana, za następcę. Złożył również pismem przysięgę, że władzę będzie sprawo-

wał tylko dla dobra państwa i nie skądzie na śmierć żadnego senatora; odmawiał też z góry przyjęcia szczególnych tytułów i zaszczytów. Senat oczywiście przystał na wszystko. Tylko z ubóstwieniem Trajana było podobno pewne kłopoty - normalna zwyczajowość żywych wobec zmarłych.

Jak przedstawia się nowy cesarz? Gdy obejmował władzę, miał 41 lat. Był mężczyzną wysokim, postawnym, sprawnym fizycznie, dobrym piechurkiem, świetnym jeźdźcem, a także odważnym myśliwym, który oszczepem powalił niejednego dzika, a nawet lwa. Rzeźby i wyobrażenia na monetach pokazują, że rysy miał regularne, męskie, włosy bujne i starannie fryzowane - oraz gęstą brodę; ta ozdoba jego oblicza musiała stanowić wstrząs dla rzymskiej opinii, był bowiem pierwszym cesarzem, który ją zapuścił. Wszyscy dotychczasowi golili się starannie, od niego natomiast poczynając, przez całe dwa wieki, bo aż do Dioklecjana w końcu, władcy Rzymu mieli nosić brody, oczywiście różnej wielkości i rozmaitych kształtów, zależnie od mody i upodobań. Dlaczego jednak władca Hadrian tak radykalnie zerwał z tradycją? Niektórzy powiadali, że chciał w ten sposób zasłonić blizny na twarzy. Chyba jednak chodziło o coś zupełnie innego, a mianowicie o zmanifestowanie swych poglądów i skłonności. Brodę bowiem nosili wtedy głównie intelektualiści, profesorowie, filozofowie, pisarze, kapłani wielu kultów. Zapuszczając więc brodę Hadrian jakby wskazywał na to, że czuje się przede wszystkim intelektualistą. I był nim rzeczywiście z wyboru, choć niemal od chłopca wyrastał w obozach wojskowych, a jako oficer spędził doskonale swe obowiązki na wszystkich szczeblach dowodzenia i w każdej sytuacji.

Cesarz wielbił poezję, sztukę, retorykę, filozofię, mistykę, wszystko co dawne i tajemnicze, a zwłaszcza grecką kulturę. Sam pisał wiersze, układał mowy, pisał dzieła prozowe - wśród nich autobiografię, niestety zaginioną - malował i rzeźbił, szkicował projekty budowli. Było w tym oczywiście dużo dyletantyzmu, nadmiernych ambicji, niemal chorobliwej niecierpliwości. Władca pragnął być w każdej dziedzinie twórczości pierwszy i oryginalny. Krytykował więc nawet największe ślavy epok minionych - Homera, Cicerona, Wergiliusza - a współczesnych twórców z jednej strony ocenił do siebie i obsypał pochwałami, z drugiej zaś, jako człowiek bardzo drażliwy, nieraz wręcz Przekładowa. Najgorzej powiodło się wybitnemu architektowi Apollo-

dorowi z Damaszku, który tak ws³awi³ siê za Trajana, m.in. jako budowniczy jego kolumny. Narazi³ siê wtedy m³odemu Hadrianowi, zby³ bowiem jego uwagê w sprawie pewnej budowli pogardliwie: „Zajmuj siê swoimi sprawami, bo na tym nic siê nie rozumiesz!” Kiedy wiêc znowu skrytykowa³ pomys³y architektoniczne Hadriana ju¿ jako w³adcy, znalaz³ siê w nie³asce: zosta³ wygnany, a potem podobno nawet skazany na œmieræ. Sprawiedliwoœæ ka¿e dodaæ, ¿e wed³ug niektórych przyczyn¹ upadku Apollodora by³y nadu¿ycia finansowe, których siê dopuœci³ podczas wielkich robót. Nie jest to nieprawdopodobne, gdy¿ afery takie zdarza³y siê czêsto i nie tylko w staro¿ytnoœci. W ka¿dym razie inni twórcy, nauczeni przyk³adem Apollodora, a mo¿e z natury ostro¿niejsi, chêtnie przyznawali cesarzowi racjê w ka¿dej kwestii. Retor Faworinus pokornie przyj³ pouczenie Hadriana co do pewnej stylistycznej w³tpliwoœci, choæ racja by³a po jego stronie. Gdy póŹniej zarzucano mu, ¿e tak³atwo ust¹pi³, odrzek³: „Cesarz jest przecie¿ m¹drzejszy ode mnie, skoro ma pod swoimi rozkazami 30 legionów!” WypowiedŹ ta zdaje siê stanowiæ do dzieœ wytyczn¹ postêpowania ca³ych zastêpów uczonych i pisarzy.

Zachowa³y siê tylko drobne fragmenty twórczoœci Hadriana. S¹ to u³omki dwóch mów, wryte na kamieniu na wieczn¹ pami¹tkê rzeczy oraz kilka wierszyków. Z tych ostatnich najbardziej znany i cytowany jest ten, który ju¿ u schy³ku swych dni cesarz skierowa³ sam do siebie, a raczej do swej duszyczki. Po³aczenie rozpoczyna siê od s³ów: Animula vagula, blandula, a w polskim przek³adzie K. Morawskiego brzmi:

„Duszycko moja, tkliwa i ruchliwa,

Goœciu ty cia³a mojego i druhno,

Co pójdiesz teraz w ostêpy ciemnoœci, ' -

Twarde i nagie, i pe³ne bladoci, -<|•

A ¿artów stroiæ ju¿ zwyk³ych nie bêdziesz (...)

Bardzo by siê jednak myli³ ten, kto by czytaj¹c ów wiersz i powy¿sz¹ charakterystykê uzna³ Hadriana za w³adcê niezbyt powa¿nego, zajmuj¹cego siê g³ównie pseudotwórczoœci¹ i rozrywkami intelektualnymi, za dziwaka, kaboty na i snoba, przypominaj¹cego w pewnym stopniu Nerona, równie¿ wielbiciela greckiej kultury. By³o

w Hadrianie jakby dwóch ludzi ró¿nych i niepodobnych do siebie, ale wcale sobie nie przeszkadzaj¹cych. Jeden to ów ma³ostkowy, zmienny, wrêcz neurasteniczny intelektualista i niezbyt utalentowany twórca. Drugi to prawdziwy w³adca. Powa¿ny, twardy wobec innych i siebie, mêski, zdecydowany, patrz¹cy daleko, gotów do posuniêæ radykalnych, tytan pracy, niezmordowany s³uga imperium, wnikaj¹cy we wszystkie sprawy ka¿dej krainy ogromnego imperium, na pewno jeden z najlepszych cesarzy, jakich mia³ Rzym w ci¹gu ca³ej swej historii.

Dlaczego pozosta³ na Wschodzie, dlaczego nie towarzyszy³ ¿a³obnemu pochodowi, czemu nie poœpieszy³ do stolicy, aby umocniæ tam swe w³adztwo? Tak zapewne post¹pi³by ktoœ myœl¹cy tylko o interesie osobistym, a nie o dobru pañstwa. Hadrian uzna³, ¿e najwa¿niejsz¹ spraw¹ jest uregulowanie

kwestii wschodniej. Doszed³ do wniosku, że utrzymanie zdobyczy Trajana by³oby dla Rzymu zbyt kosztowne pod względem militarnym, a także finansowym. Mia³ odwagê - on,  o³nier, który nieraz dowiod³ swego męstwa na polu bitwy! - uczyni  krok o historycznym znaczeniu: dobrowolnie wycofa³ wojska z Mezopotamii i Armenii, odda³ utworzone tam tak niedawno prowincje, doprowadzi³ do ugody z Partami. Narazi³ si  oczywicie na oskar zenia,  e zaprzepaszcza owoce zwycięstw poprzednika, podj¹³ jednak to ryzyko  wiadomie i  mia³o. Już to stawia go w rz dzie w³adc w bardzo wybitnych i bardzo te z nielicznych. Niestety, historycy wol¹ opiewa  krwawych wodzów, opętanych  ¹dz¹ nieustannych podbojów i ci¹g³ego rozszerzania granic, rzadko natomiast doceniaj¹ wielko c  tych, ktorzy potrafili ust¹pi , powstrzyma  sw¹ zach³anno c , cofn¹  się.

Gdy sprawy ostatecznie u³o ono, cesarz jesieni¹ 117 roku opu ci³ Antiochi . Uda³ się nad dolny Dunaj, aby poskromi  lud Roksolan w, niepokoj¹cy granice Dacji. Tutaj przybyli gońcy z wiadomo ci¹, że w Italii wykryto i st³umiono groźny spisek. Rzekomo na jego czele sta³o czterech by³ych konsulów, najbli szych doradców i wodzów Trajana, ktorzy przygotowywali zamach stanu i obalenie Hadriana. Tych czterech uwięziono - tak donosili gońcy - i na mocy wyroku senatu natychmiast stracono.

Czy by³ to spisek rzeczywisty, wywo³any oburzeniem z powodu oddania zdobyczy Trajana? A może to Hadrian, l kaj¹c się tak wybitnych m  z w stanu, pozby³ się ich pod zmyślonym zarzutem knowa , a win  za ich  mier  zwali³ na senat? On sam przysi ga³,  e 177

- 1'uczci cesarzy rz

ymskich

wszystko sta³o się bez jego wiedzy i wbrew woli, darowa³by bowiem tamtym  ycie, gdyby nie nadgorliwo c  senatorów i urz dnik w w Rzymie, ktorzy zawiadomili go o wszystkim już po fakcie. Podejrzenia jednak pozosta³y, mieli je starożytni i mamy dzie  tak e my.

Wielkie podr ce

Do stolicy cesarz zawita³ dopiero latem 118 roku, witany - rzecz jasna -entuzjastycznie. By³y wspania³e igrzyska, by³ triumfalny, pośmiertny wjazd Trajana, ktorogo pos¹g umieszczono na rydwanie; Hadrian bowiem nie odbiera³ mu chwa³y zwycięstw. W Rzymie w³adca pozosta³ przez trzy lata. W 121 roku rozpocz¹³ wielkie podr ce, które kolejno wiod³y go po wielu krainach imperium. Panowa³ 21 lat, a prawie po³ow  tego czasu sp dzi³ podr uj¹c.  aden z jego poprzedników nie m g³by się tym pochwali . Dawniejsi cesarze, nawet Domicjan, opuszczali Itali  jakby pod przymusem i w celach g³ wnie wojennych. Hadrian pierwszy zrozumia³, że jest obowiązkiem w³adcy stwierdzi  na w³asne oczy, jak przedstawia się sytuacja nawet w bardzo odleg³ych prowincjach. Przeprowadza³ wiec inspekcje konsekwentnie i wszechstronnie, interesowa³y go zarówno miasta, jak te z obozy wojskowe. By  mo e podr ce te by³y wynikiem pewnej nerwowości, jaka niew¹tpliwie go cechowa³a. Ale jeśli nawet tak, to trzeba przyzna ,  e Hadrian wyzyska³ sensownie i z pożytkiem dla pa stwa niepokój gnaj¹cy go z miejsca na miejsce. By³ Hadrian chyba pierwszym w dziejach znanym nam turyst¹ na wielk¹ skal , mi³ocenikiem zwiedzania dalekich krain. W toku ka dej inspekcji znajdowa³ czas i si³y, by ogl¹dn¹  wszystko, co uchodzi³o za godne poznania, czy to by³y cuda przyrody, czy te z klejnoty sztuki i

architektury. Ważne jest także to, że Hadrianowe peregrynacje pozostawiły wszędzie liczne ślady i dowody pobytu w³adcy; s¹ to ró¿ne budowle, napisy na jego czeœæ, a równie¿ monety wybijane przez rozmaite miasta w celu upamiêtnienia przyjazdu cesarza.

W 121 roku Hadrian uda³ siê do Galii oraz do prowincji nad górnym Renem i Dunajem. W trójk¹cie pomiêdzy tymi rzekami umocni³ system fortyfikacji zbudowany jeszcze przez Domicjana, a rozwiniêty przez Trajana. W roku nastêpnym by³ ju¿ w Brytanii-Przyst¹piono tam do wielkich prac nad tzw. wa³em Hadriana, biegn¹

cym od zatoki Solway do ujœcia rzeki Tyne przez ok. 80 mil rzymskich, czyli 120 km. Przecina³ on pó³wysep w miejscu bardzo w¹skim i zabezpiecza³ przed atakami plemion górskich z terenów dzisiejszej Szkocji. Wbrew nazwie nie by³ to tylko wa³ ziemny. Znaczne partie wzniesiono z kamienia i ceg³y. Zbudowano tam wie¿e i forty, na zapleczu -drogi, a na przedpolu - fosy. To imponuj¹ce dzie³o in¿ynierii wojskowej powsta³o w ci¹gu zaledwie kilku lat. Kto wykona³ ogrom robót? G³ównie ¿o³nierze, ich to bowiem u¿ywano w okresach pokoju do prac publicznych, oni budowali drogi, mosty, akwedukty na wszystkich krañcach imperium.

Cesarz powróci³ do Galii w tym¿e 122 roku. Na pó³udniu, w mieœcie Nemausus, obecnym Nimes, wznio³ bazylikê ku czci Plotyny, niedawno zmar³ej wdowy po Trajanie. Op³akiwa³ j¹ jako sw¹ opiekunkê chyba szczerze, przez dziewiêæ dni nosi³ strój ¿a³obny, u³o¿y³ poemat s³awi¹cy pamiêæ tej tak ¿yczliwej mu pani. Podobnie ¿egna³ ju¿ wczesniej, w 119 roku, sw¹ teœciow¹ - Matidiê. Wyg³osi³ mowê pogrzebow¹, czêœciowo zachowan¹ dziêki wyryciu jej tekstu na kamiennych tablicach, i zbudowa³ œwi¹tyniê Matidii, senat bowiem zaliczy³ j¹ w poczet bogów. To chyba jedyny wypadek w dziejach ludzkoœci, by ziêæ dos³ownie ubóstwia³ teœciow¹ i obdarza³ j¹ œwi¹tyni¹.

Jednak¿e po¿ycie cesarza z córk¹ Matidii, Sabin¹, nie uk³ada³o siê dobrze. Jeœli wolno wnioskowaæ z zachowanych podobizn, by³a to kobieta bardzo przystojna, Hadrian jednak uskar¿a³ siê na jej przykry charakter. Do ostrego konfliktu dosz³o w 122 roku, kiedy zarzuci³ ¿onie, ¿e zbyt swobodnie przestaje z dwoma dostojnikami. Jednym z nich by³ prefekt pretorianów, Septycjusz Klarus, drugim - sekretarz cesarza, Gajusz Swetoniusz. Ten sam Swetoniusz, który cieszy siê do dzie³ zas³u¿on¹ s³aw¹, jako autor ÿywotów cesarów, czyli biografii dwunastu w³adców Rzymu od Cezara po Domicjana w³¹cznie. Choæ nie jest to dzie³o najwy¿szych lotów, podaje jednak du¿o faktów, tak¿e anegdotycznych, w sposób ¿ywy i przystêpny, stanowi wiêc bezcenne

179

180

Ÿród³o poznania osobowoœci panuj¹cych. Tym bardziej, ¿e autor jako sekretarz cesarza mia³ dostêp do tajnych archiwów. Obaj dostojnicy popadli w nie³askê i musieli dwór opuœciæ; dalsze ich losy nie s¹ znane. Jeœli chodzi o Sabinê, to Hadrian oœwiadczy³, ¿e gdyby by³ cz³owiekiem prywatnym, najchêtniej by siê z ni¹ rozwiód³, ale jako w³adca nie chce dawaæ z³ego przyk³adu. Ma³¿eñstwo wiêc, zreszt¹ bezdzietne, trwa³o, a Sabina bra³a nawet udzia³ w niektórych podró¿ach mê¿a. Jednak¿e trwa³a równie¿ wzajemna nieufnoœæ, a nawet niechêæ.

Zimę 122/123 roku cesarz spędził w Hiszpanii, skąd przepłynął na brzeg afrykański, do Mauretanii. Prowincja ta obejmowała mniej więcej dzisiejsze Maroko i część Algierii; nie należy jej mylić z Mauretanią obecną. Doniesiono tam cesarzowi, że grozi wojna z Partami, więc przez Kretę i kraje Azji Mniejszej nad Eufrat. Rokowania zakończył kryzys, Hadrian wszakże pozostał na Wschodzie do 124 roku. Odwiedził Antiochię i świątynię ze swych budowli Palmirę. Jeździł po różnych krainach i miastach Azji Mniejszej. W pewnej miejscowości w Bitynii spotkał chłopca niezwykłej urody, imieniem Antinous. Wziął go za siebie jako ulubieniec i nigdy się z nim nie rozstał.

Jeszcze w 124 roku zawitał do prowincji bałkańskich. Być może wtedy powstało miasto Hadrianopolis, dzisiejsze Edirne w europejskiej części Turcji. Na pewno natomiast, w 124 roku, otrzymał od cesarza prawo miejskie Aquincum nad Dunajem, starożytny poprzednik Budapesztu. Pozostał tam jeszcze resztki rzymskiego miasta oraz obozu legionowego. Hadrian przepłynął także za Dunaj, do Dacji, gdzie przed kilku laty walczył pod rozkazami Trajana.

Na zimę 124/125 roku udał się do swych ukochanych Aten. Pobyt pod Akropolem trwał dłużej, do wiosny 126 roku, ale z przerwami, Hadrian bowiem zwiedzał wówczas różne krainy Grecji, także wyspy. W Atenach jednak czuł się najlepiej, wśród wspaniałych zabytków sztuki i pamiątek po niemal legendarnych postaciach przeszłości. Tu przecież żyli m. in. Sokrates i Perykles, Platon i Arystoteles, Sofokles i Demostenes. Jeszcze za życia Trajana Hadrian został zaszczycony przez Ateńczyków urzędem archonta, uważał się więc za obywatela miasta i stale obsypywał je różnymi darami. Spośród budowli, które tu wzniesł, na pierwsze miejsce wysuwa się monumentalna świątynia Zeusa Olimpijskiego. Zaczęła budować jeszcze tyran Pizystrat w VI wieku p.n.e., a więc prawie siedemset lat przed czasami Hadriana, ale

wtedy prace rychło przerwano. Podjął je znowu w II wieku p.n.e. na koszt króla Syrii Antiocha IV, zmieniając plan dawny, lecz ośmiernie tego władcy wstrzymała roboty. Tak więc cesarz rzymski miał urzeczywistnić to, czego nie zdążyli dokonać Grecy. Pracowano począwszy od 126 roku z taką energią, że już w kilka lat potem, podczas jednego ze swych późniejszych pobytów w Atenach, Hadrian mógł konsekrować świątynię, która wielkością i wystrojem zaliczana się do najwspanialszych w świecie hellenickim. Pozostało z niej tylko 16 kolumn (pierwotnie miała ona 104), każda wysokością ponad 17 m. Stan tam olbrzymi posąg Zeusa wykądany z otoczeniem i kolumnami, stanęły też liczne posągi cesarza. Ale jeszcze w 126 roku, kiedy roboty były dopiero w toku, Hadrian znalazł czas, by dać się wtajemniczyć w misteria eleuzyńskie i przewodniczyć uroczystościom ku czci Dionizosa, podczas których zgodnie z prawną tradycją odbywały się przedstawienia teatralne.

Do Italii powracał przez Sycylię, gdzie wszedł na szczyt wulkanu Etny, aby podziwiać stamtąd wschód słońca. W Rzymie przebywał do lata 128 roku, a potem wyjechał do Afryki. W Numidii, afrykańskiej prowincji cesarstwa, poświęconej na ziemiach obecnej Algierii, przeprowadził inspekcję obozu wojskowego i obserwował ćwiczenia legionistów oraz jazdy. Po ich zakończeniu wygłosił 1 lipca mowę do żołnierzy, chwalił ich wysiłek, dyscyplinę oraz umiejętność, a zarazem dał świadectwo swemu znawstwu spraw wojskowych; był przecież żołnierzem od lat niemal chłopięcych. Tekst mowy wryto na kamiennym cokole, którego część zachowała się do dziś.

Następnie cesarz wyjechał do Aten, a stąd przez Azję Mniejszą do Syrii. Bawił w Antiochii wspierając się na górę Kasjusz, aby i tu powitać słońce. W 130 roku odwiedził Jerozolimę, lecz w gruzach od lat sześćdziesiątych, od czasu zniszczeń, jakie poczynił Tytus. Zdecydował, że miasto zostanie odbudowane jako rzymskie pod nazwą Aelia Capitolina. Aelia, bo takie było nazwisko rodowe cesarza; Capitolina, gdyż na miejscu dawnej świątyni miał stanąć przybytek Jowisza Kapitolijnskiego. Z Jerozolimy droga wiodła przez Gazę i Paterę do Aleksandrii. Stamtąd Hadrian wyjechał wraz z żoną w górę Nilu, aby na własne oczy ujrzeć najważniejsze i najstarsze zabytki: piramidy, świątynie w Tebach, posągi bogów i faraonów.

Ważenie podczas tej podróży, już w środkowym Egipcie, zdarzył się \$81

się tragedia: utonął w Nilu Antinous, ukochany chłopiec cesarza. Jakie były przyczyny i okoliczności śmierci? Wypadek, zabójstwo, odejście dobrowolne? Hadrian wybrał to trzecie wyjaśnienie. Wierzył i kazał głosić, że Antinous z własnej woli ofiarował życie, by odwrócić zapowiedziane przez wyrocznię nieszczęście groźne jego panu. W całym imperium wznoszono posągi i świątynie Antinosa, uznano go bowiem za bóstwo. Wybijano monety ku jego czci. Opowiadano, że duch chłopca stał się nową gwiazdą. Z woli Hadriana w miejscu tragedii powstało miasto Antinoupolis. Resztki jego okazałych budowli przetrwały do XIX wieku, kiedy to posłużyły za materiał do wznoszonej w pobliżu cukrowni.

Cesarz jednak nie przerwał podróży. Rankiem 21 listopada stanął wraz z Sabiną i dworem po zachodniej stronie Teb u stóp kolosalnego posągu zwanego przez Greków Memnonem. W rzeczywistości ów posąg, a także inny, stojący obok, przedstawia faraona Amenofisa III. Twierdzono, że wita on słońce śpiewem i naprawdę wielu ów głos syczał; poświadczali to zwłaszcza Grecy i Rzymianie napisami rytmicznymi na pomniku. Co powodowało ów fenomen rzekomego śpiewu? Zapewne ruch powietrza pomiędzy szczelinami grotów, gdy po nocnym chłodzie następuje szybkie ocieplenie. Wśród pań dworu Sabiną była też poetka Julia Balbilla, znakomitego rodu; znakomitszego niż jej talent. Uważała ona i wyrzekała na lewej nodze posągu kilka wierszy greckich obwieszczających z dumą, że Memnon powita śpiewem cesarza i cesarzową. Dla nas najważniejsze jest to, że podaje dokładną datę odwiedzin. Potępiamy oczywiście obyczaj szpecenia różnych obiektów gryzmołami - niestety, spotykany i u nas - musimy jednak uczciwie zaznaczyć, że za 2000 lat niektóre z nich mogą okazać się wartościowe dla badacza. Jednakże te ewentualne, nikłe korzyści nie wolno usprawiedliwiać bezecnego szkodnictwa.

W drodze powrotnej cesarz jechał przez Syrię i Azję Mniejszą. Zimą 131/132 roku spędził w Atenach, zatrzymał się potem w prowincjach bakańskich i już zamierzał udać się do Italii, gdy przyszedła wiadomość zmuszająca do zmiany planów; w Palestynie wybuchło powstanie żydów.

Wielkie powstanie

Jakie były przyczyny tego rozpaczliwego zrywu? Dwie bezpośrednie są oczywiste: decyzja senatu, by na miejscu dawnej świątyni zbudować przybytek pogańskiego boga, oraz edykt zakazujący na obszarze imperium obrzędowania chrześcijan. Oba postanowienia były w odczuciu żydów strasliwym obrazem ich przekonań i nakazów religijnych. Ale istniała też przyczyna głębsza: wola wywalczenia niepodległości i utrzymania tożsamości narodowej. Od czasów poddania Palestyny Rzymowi każde pokolenie żydów oddawało tej świątyni sprawę swoją krew i życie. Tak było już za Poncjusza Piłata, a więc w latach

trzydziestych I wieku. Potem przyszła wielka wojna lat 66-70. Następnie powstanie za Trajana. Obecnie czwarte z rzędu pokolenie znowu chwyciło za broń. Trudno nie wskazać tu zdumiewającej analogii historycznej, oczywistej dla każdego Polaka. Przecież i w naszych dziejach powtarzało się dość często samo regularne następstwo gotowości do walki i ofiar każdego pokolenia. Konfederacja barska; insurekcja kościuszkowska i legiony; powstanie listopadowe; powstanie styczniowe; rewolucja 1905 roku; walka żołnierzy wszystkich frontów II wojny światowej. Patrząc z pewnej perspektywy historycznej musimy stwierdzić, że mimo ogromu cierpień i klęsk były to powstania w pewnym sensie zwycięskie, uratowały bowiem to co najważniejsze w życiu każdego człowieka i każdej społeczności: poczucie dumy i godności. Tak samo też trzeba oceniać tamte zrywy żydowskie.

Powstanie 132 roku objęło Palestynę i zapewne część Syrii. Pod względem zasięgu, dramatyzmu wydarzeń, zaciętości walk, liczby ofiar i ogromu zniszczeń jest na pewno porównywalne z powstaniem za Trajana i wielką wojną z czasów Nerona. Niestety, podobnie jak się to ma ze zmaganiem za Trajana, także dzieje tego powstania są nam prawie nieznane, nie zachowała się bowiem żadna współczesna relacja. Nie miałoby więc dziejopisa, jakim dla wojny za Nerona był Józef Flawiusz. Zdani jesteśmy tylko na krótkie wzmianki różnych pisarzy antycznych oraz na monety wybijane przez powstańców. Dopiero po II wojnie światowej wyszedł na jaw materiał źródłowy wręcz bezcenny, a mianowicie fragmenty korespondencji wodza ruchu, Szymona, z naczelnikami okręgów; zachowały się w kryjówkach pustynnych. Jednakże listy 183

te, pisane głównie po aramejsku, wymagają jeszcze pewnego opracowania.

Szymona zwolennicy zwali Synem Gwiazdy - Bar Kochbą, wrogowie zaś Synem Królestwa. On sam tytułował się księciem Izraela, a wielu uważało go za mesjasza, co z kolei sprawiło, że chrześcijanie stronili od ruchu. A rozprzestrzeniał się on z żywiołowością gwałtownego pożaru. Ponieważ powstańcy nie sprościliby wojskom rzymskim w bitwach w otwartym polu, stosowali taktykę walki podjazdowej. Ze swych górskich twierdz, z jaskiń i kryjówek na pustkowiach, dokonywali wypadów zarówno przeciw żołnierzom, jak też przeciw tym mieszkańcom, którzy nie przyłączyli się do powstania. Na jakimś czasie opanowali Jerozolimę i zapewne przystąpili do odbudowy świątyni. W okresie walk najgorętszych przebywał w Palestynie sam Hadrian, potem zaś dowództwo nad legionami objął dobry oficer, Juliusz Sewer, ościągający aż z Brytanii, gdzie był namiestnikiem. Kiedy spacyfikowano cały kraj, a sam Bar Kochba zginął w 135 roku w swej ostatniej twierdzy, niedaleko Jerozolimy, Sewer został pierwszym namiestnikiem nowo utworzonej prowincji, zwanej Syria Palaestina; obejmowała ona ziemie Judei i przyległe.

Była to już prowincja ruin. Po kilku latach walk Judea stała się niemal pustynią. Zniszczeniu uległo podobno 50 twierdz i 985 osiedli, a setki tysięcy mieszkańców padło w bitwach, zginęło z chorób i głodu, poszło w niewolę. Jeńców było tak wielu, że za niewolnika żydowskiego płacono tyle, co za konia. Wielu pognano do Egiptu, ale w drodze tysiące zmarło z wycieńczenia. Straty rzymskie były jednak również niemałe. Cesarz sam zaznaczył to pośrednio w oficjalnym piśmie do senatu, poinformował bowiem o całkowitym zgnieceniu powstania nie używając zwyczajowej formuły: „Ja i wojsko czujemy się dobrze”.

Pierwotny plan budowy miasta Aelia Capitolina i oświatyni Jowisza został wykonany. Wzniesiono również oświatynie innych bóstw, także w miejscach, które czcili chrześcijanie, a więc Ukrzyżowania i Grobu Chrystusa. Tymczasem zabroniono osiedlać się w Jerozolimie, a nawet wchodzić w mury miasta. Jeszcze w IV wieku, mieli tam wstęp tylko raz w roku - w dniu 9 Ab, czyli w rocznicę zagłady oświatyni - ale musieli ten przywilej drogo opłacać rzymskim żołnierzom; przywilej opłakiwania tragedii swego narodu. Lecz Suetoniusz pisał jeden z historyków: „Zaś z nami rozpaczy kryć się nadzieja, a ta nie umiera nigdy” •

Zakaz obrzezywania pozostał w mocy, lecz już następcą Hadriana musiał go cofnąć wobec groźby wybuchu nowego powstania.

Wielkie dzieła

„Czas to był, kiedy z imperialnej woli Poczęto wielkie o drogach staranie, I częste mosty, z gładkiego kamienia, Skałki ze skałki wiłaż o ogniwem - I różni ludzie, i różne cierpienia - elazem granit obrabiały krzywym; Adryjan, cesarz w sztuce wszelkiej biegły, Dogłdał lubi kamienie i cegły”.

Słowo Cypriana Norwida, jedno z pierwszych wierszy poematu Quidam, którego bohater, Artemidor, przybywa do Rzymu w czasie panowania Hadriana. Mosty budowali Rzymianie na długo przed tym cesarzem, nie to jest więc charakterystyczne dla jego czasów, ale Norwid ma rację podkreślając, że w czasie Hadriana „w sztuce wszelkiej biegły, dogłdał lubi kamienie i cegły”. To jeden z największych budowniczych w dziejach imperium. Dowody jego działalności, różnego rodzaju gmachy i urządzenia użyteczności publicznej, widnieją do dziś, choć zrujnowane, w wielu dawnych prowincjach. Najwięcej oczywiście uczynił cesarz dla stolicy. Spośród pomników architektury, które w Wiecznym Mieście jemu zawdzięczają powstanie lub rozwój, wymienimy tylko ważniejsze.

Jedną z najbardziej okazałych i znanych budowli Rzymu to ogromny grobowiec Hadriana i jego rodziny. Został wzniesiony tuż za Tybrem w formie okrągłego jakby bastionu, a zwany jest już od wieków zamkiem św. Anioła. Prowadzi doń przez rzekę piękny most kamienny, dzieło tegoż cesarza; ów starożytny Pons Aelius - trzy łuki środkowe sł antyczne - ozdobiono w czasach nowożytnych figurami aniołów. Panteon, zwieńczony wspaniałym kopułą, powstał wprawdzie za cesarza Augusta, a fundował go Marek Agrypa, lecz Hadrian przebudował go gruntownie i on w czasie dał mu kształt, jakim do dziś. Hadrian zachował także w pietyzmem napis fundatora na

fasadzie, zawsze bowiem szanował nazwiska pierwotnych budowniczych, często natomiast pomijał skromnie swoje jako odnowiciela. Inny wielki zabytek Hadrianowej architektury to oświatynia Wenusy i Romy przy Forum Romanum od strony Koloseum. Aby ją wznosić, trzeba było przesunąć o kilkadziesiąt metrów ogromny, odlany z brązu posąg Nerona, przerobiony na posąg Słońca. Dokonano tej operacji przy pomocy 24 słoni.

Było wiele innych budowli w Rzymie, nie zachowanych lub częściowo zachowanych, powstałych z inicjatywy i pieniędzy Hadriana. Ale jego zasługi w tym zakresie to nie tylko gmachy publiczne. Rozwijało się także miasto, wznoszono mnóstwo domów prywatnych. Jest to uchwytne dlatego, że w czasie za Hadriana w 123 roku wprowadzono obowiązek czy też zwyczaj oznaczania na cegłach roku produkcji przez wycięnięcie stempla z nazwiskami konsulów.

W okolicach Rzymu, w pobliżu Tibur, czyli Tivoli, wyrósł kompleks budowli pałacowych i łaźni w rozległym parku. To sławna Villa Hadriana - miejsce odpoczynku cesarza zmęczonego podróżami i trudem władania. Jej założyciel skopiował tu i umieścił obok siebie przeróżne cuda architektury, które go zachwyciły, zwłaszcza w Grecji i Egipcie. Pomysł godny cesarza. Czy udany - trudno dziś orzec, skoro większość budynków leży w ruinie, część została pokryta ziemią. Było tu również sporo dzieł sztuki, głównie posągów. W IV wieku część z nich Konstantyn Wielki przeniósł do swej rezydencji w Konstantynopolu, ale i tak pozostało wiele, skoro począwszy od XV wieku znaleziono na terenie pałacu około trzystu wspaniałych rzeźb, zdobiących obecnie różne muzea.

Te więc najważniejsze dzieła materialne pozostały po Hadrianie. Ale ważniejsze i trwalsze w skutkach było to, co cesarz ustanowił w sprawach polityki, wojskowości, administracji. Za cel naczelny uznawał utrzymanie pokoju. Skłonił do tego porozumienie z Partami i wycofanie się ze wschodnich nabytków Trajana. Następnie - stworzenie systemu wasalnych państw za Eufratem, Dunajem, Renem. Dalej - rozbudowa przygranicznych umocnień w Brytanii, między górnym Renem i Dunajem, w Dacji, w Numidii od strony pustyni. W tej ostatniej krainie fortyfikacje, ciągnące się przez około 800 km, osłaniały obszary uprawne przed koczownikami; dopiero zdjęcia lotnicze w naszej dobie pokazały ich ogrom. Jednakże żadne umocnienie

nie miałyby wartości, gdyby nie bronili ich dobrzy żołnierze, toteż Hadrian uczynił dużo dla armii, czuwał nad jej organizacją i poziomem wyszkolenia. Zmniejszył wprawdzie liczbę legionów o dwa, z 30 do 28, ale za to ustanowił nowe jednostki, zwane numeri. Były to oddziały piechoty lub jazdy rekrutowane głównie, jak się zdaje, z ludności nierzymskiego pochodzenia. Pod względem taktyki wojskowej odpowiadały mniej więcej naszym batalionom samodzielnym.

A sprawy wewnętrzne? Dzieła Hadriana są tu równie wielkie, w dużej mierze dzięki umiejętnie dobranym osobom, tworzącym stałą radę cesarza, czyli consilium, ponieważ rząd imperium. Stanowiska wykonawcze, także osobistych sekretarzy cesarza, piastowali przeważnie przedstawiciele stanu ekwitów. Wyższych urzędników uszeregowano w kategorie, do których przywiązane były pobory i tytuły. Dokonano częściowej kodyfikacji ustaw. Otaczano nadal opieką rodziny wielodzietne za pomocą funduszy alimentacyjnych, o czym była już mowa. W celu podniesienia produkcji rolnej zezwalano na zajmowanie ziemi leżącej odległością. W wielkich majątkach rozpowszechniono tzw. kolonat, czyli wydzierżawianie działek osadnikom. To tylko część posunięć, które pchnęły rzymskie państwo do nowych torów.

Hadrian miał też inne zasługi. Dzięki jego opiece i entuzjazmowi nastąpił renesans greckiej kultury. Hellenowie czuli się wówczas prawdziwymi współobywatelami imperium. Symbolem współżycia i równouprawnienia obu języków było utworzenie w Rzymie katedr dla profesorów greckiej gramatyki i retoryki; uczelnia ta zwała się Atrium. Pięknym przykładem jest też postać Flawiusza Arriana. Pochodził z Azji Mniejszej, dobrze służył Rzymowi piastując wysokie godności wojskowe i administracyjne, a trwałe miejsce w literaturze zdobył dzięki swym greckim dziełom. To on spisał nauki życia wówczas mędrca - stoika Epikteta, za młodo niewolnika, niosące do dziś każdemu czytelnikowi spokój wewnętrzny i otuchę. On też przedstawił rzeczowo i jasno dzieje wyprawy Aleksandra Wielkiego,

opieraj¹c się na wiarygodnych, starszych relacjach; najlepsza to rzecz na ten temat, jak¹ przekaza³a nam starożytność.

Cesarz więc mógł³by odchodzić z poczuciem dobrze spełnionego obowiązku, a nawet z dum¹. Lecz ostatnie lata jego życia - od 134 roku Przebywa³ w Italii - były ponure. Dręczy³a go ciężka, chroniczna 187

choroba, objawiaj¹ca się krwotokami, puchlin¹, bólami. Cierpia³ tak, że chcia³ pope³nić samobójstwo, prosi³ o truciznę lub sztylet. Nikt jednak się nie odważy³ skrócić jego męki. Sabina zmar³a w 135 roku. Pożegna³ j¹ dwuznacznymi słowami: „Wiele ode mnie ś¹da³a, a ja nigdy nie odmówi³em jej niczego”. Nie odmówi³ też po śmierci -senatowi kaza³ zaliczyć j¹ w poczet bogów. Twierdzono co prawda, że Hadrian traktowa³ Sabinę niemal jak niewolnicę, a także zmusi³ j¹ do samobójstwa. By³y też pog³oski o truci³ynie. To oczywiście tylko plotki, znamienne jednak, rzucaj¹ bowiem świat³o na niedobre życie pary cesarskiej i świadcz¹ zarazem, że opinia o Hadrianie w tym okresie nie była najlepsza. I rzeczywiście, schorowany cesarz sta³ się podejrzliwy i okrutny. To z jego rozkazu pope³ni³ samobójstwo dostoiny starzec, senator Serwian wraz z osiemnastoletnim wnukiem. Powodem było to, że Serwian okaza³ niezadowolony z wyboru, jakiego dokona³ cesarz wyznaczaj¹c na swego następcę Cejoniusza Kommodusa. I doprawdy nie był to wybór szczęśliwy. Kommodus, człowiek chorowity, zmar³ 1 stycznia 138 roku. Hadrian, sam już u kresu si³, musia³ szukać nowego dziedzica. Zosta³ nim ponad pięćdziesięcioletni senator Arriusz Anto-ninus. Adoptowany przez cesarza sam z kolei musia³ adoptować dwóch innych, m³odszych ludzi. W ten sposób Hadrian pragn¹³ zabezpieczyć sprawę sukcesji przed wszelkimi przypadkami. W trosce tej przejawia³o się jego poczucie odpowiedzialności za losy imperium.

Zmar³ w Bajach nad Zatok¹ Neapolitańsk¹ 10 lipca 138 roku, w sześćdziesiątym trzecim roku życia.

u

Antoninus Pius f^ó

Titus Aurelius Fulvus Boionius

Arrius Antoninus.

Ur. 19 września 86 r.,

zm. 7 marca 161 r.

Po usynowieniu przez Hadriana

w dniu 25 lutego 138 r.

Imperator Aelius Caesar

Antoninus.

Panowa³ od 10 lipca 138 r. jako

Imperator Titus Aelius Caesar

Antoninus Augustus, potem do

7 marca 161 roku jako Imperator

Titus Aelius Caesar Hadrianus

Antoninus Augustus Pius. Zosta³

zaliczony w poczet bogów.

Przez dwadzieścia kilka lat panowa³ w imperium człowiek przyzwoity, kulturalny, rzetelny; na pewno nie by³ genialny, ale - co niekiedy ważniejsze - po prostu rozs¹dny. Nie by³o za jego rz¹dów ani wielkich wypraw, ani groźnych konfliktów, ani nawet pasjonuj¹cych afer lub skandali. Ćycie ca³ego imperium - dworu, stolicy, Italii, prowincji - toczy³o się spokojnie, oczywiście nie bez przeróżnych tar^æ i sporów, ale i te^ż bez wstrz¹sów oraz krwi przelewanej niepotrzebnie. Podręczniki historii oraz autorzy biografii dziwnie nie lubi¹ takich czasów i rz¹dów. Zbywaj¹ je ogólnikami, zdaj¹ się oepieszyc do opisu wojen, gwa³townych przemian, do zbrodni i szaleństw. Oczywiście, ch^êtniej przyst^êpuje się do odmalowania tego co niezwyk³e, sama bowiem materia tworzy pasjonuj¹c¹ opowie^æ. Ale tak ujmuj¹c dzieje pope³nia się b³d w proporcjach, w perspektywie widzenia i w ocenach. A b³d ten nast^êpnie poprzez wieki jeszcze olbrzymieje. Co czarne i ponure, co Pot^êżne i g³o^æne, przes³ania, t³umi i zag³usza w owiadomo^æci potom-nych lata ciszy, ³agodnego wytchnienia, powolnego biegu spraw codziennych. A przecie^ż w hierarchii warto^æci najcenniejsze powinny

189

«8

by^æ w³acenie owe czasy wielkiej lub ma³ej stabilizacji, albowiem tylko wtedy zbliżamy się do szcz^êo^æcia na ludzk¹ miar^ê. Rw¹ce pr¹dy przemian i burze spektakularnych wydarze^ń nie s¹ celem dla siebie, maj¹ s³użyc^æ tylko temu, aby doprowadzi^æ nas do cichej przystani i na spokojne wody normalnego życia. Kiedy^ż więc wreszcie w naszym pojmowaniu i prezentowaniu historii wyzwolimy się od z³ego uroku, jakim emanuje szatańska galeria maniaków, fanatyków i ludobójców? Kiedy^ż zaczniemy równie wymownie i szeroko s³awia^æ tych, którzy po prostu i naprawdę mi³owali pokój?

Takim w³adc¹ cichym i skromnym by³ nast^êpca Hadriana. Jak^ê nie chwali^æ przenikliwo^æci tego, który go wybra³? Hadrian, cierpi¹cy i os³abiony - dzia³o się to przecie^ż w pocz¹tkach 138 roku, kilka miesi^êcy przed oemierci¹ - tak przedstawia³ senatorom Antoninusa, swego przybranego syna i spadkobierc^ê: „Pochodzi z rodu szlacheznego. Jest wyrozumia³y, przyst^êpny, szlachezny. Nie na tyle on m³ody, by mia³ post^êpowa^æ porywczo, i nie tak posuni^êty w latach, by zaniedbywa^æ powinno^æci. Wychowa³y go prawa, piastowa³ godno^æci zgodnie z tradycj¹. Tote^ż nie jest mu obce nic, co dotyczy zasad rz¹dzenia i potrafi owe zasady stosowa^æ umiej^êtnie. Wiem wprawdzie, że stoi on dalej od polityki ni^ż ktokolwiek, wiem równie^ż, że obca mu jest ambicja w³adzy. Nie s¹dz^ê jednak, aby mia³ zlekceważy^æ i mnie, i was odmawiaj¹c przyj^êcia panowania. Przyjmie, nawet wbrew swej woli!”

Przyszłość pokazała, że tak pozytywna opinia umiarkowanego cesarza o człowieku, którego upatrzył sobie na dziedzica - choć nie ścisły o ich pokrewieństwo! - w pełni odpowiada rzeczywistości. Co prawda, Hadrian miał wiele okazji, by poznać talenty Antoninusa, ten bowiem już od lat wchodził w skład jego rady przybocznej. Zresztą trudno było nie zauważać Antoninusa, wyróżniał się bowiem nawet aparycją: wysoki, przystojny mężczyzna o szlachetnych rysach twarzy, przemawiający głośnie i z dużą swadą. Ale dobry obserwator mógł też stwierdzić, że nie jest to silna indywidualność w sprawach polityki - albo raczej, że wcale nie pragnie być tak indywidualności. Był zbyt kulturalny, czuły dla ludzi, zbyt rozmiarkowany w zwykłych i prostych, a przecież tak ważnych sprawach normalnego życia; lubił gospodarować, łowił ryby, uczestniczył w winobranii, przechadzał się z przyjaciółmi, dyskutował, podziwiał grę aktorów. Nie lubił

natomiast, w przeciwieństwie do Hadriana, podróży. Jako cesarz, o ile wiadomo, nigdy nie opuścił Italii.

Jego przodkowie pochodzili z Galii Zaalpejskiej, z okolic Nemausus, obecnego Nîmes w południowej Francji. Potem ród przeniósł się

do Italii, gdzie posiadał majątki między innymi w Etrurii i nad Padem. Dziad i ojciec przyszłego cesarza, obaj o nazwisku Aurelius Fulvus, doszli do konsulatu. Także jego dziad po kuzyni, Arriusz Antoninus, sprawował konsul, i to dwukrotnie. Antoninus odziedziczył po przodkach obu linii nie tylko majątki i dostojęstwo, ale także nazwiska: Aurelius Fulvus po ojcu i dziadku, Boionius po babce macierzystej, Arriusz Antoninus po jej mężu. Ta długa litania nazwisk nie stanowiła wówczas wyjątku, wzwyczajem bowiem wtedy zaznaczał się w społeczeństwie rzymskim tendencją do ich spierania przez ścieżkę w nich pamięci przodków po mieczu i po kuzyni. Ta moda trwała przez pokolenia. Antoninus przeszedł normalnym trybem, jak wypadało członkowi stanu senatorskiego, stopniowo urzędów aż po konsul, który uzyskał już za Hadriana. Był potem namiestnikiem prowincji Azji, wszedł w skład rady cesarskiej. Ożenił się z Annią Galerią Faustyną, zwaną zazwyczaj Faustyną Starszą. Miała z nim dwóch synów i dwie córki, ale obaj chłopcy i jedna z dziewcząt zmarli wczesnie, na pewno jeszcze przed 138 rokiem. Gdy Antoninus został cesarzem, prochy ich przeniesiono do mauzoleum Hadriana; zachowały się odpisy ich krótkich epitafiów. Jedyną pozostała przy życiu córka, Faustyna Młodsza, odegrała pewną rolę w polityce dynastycznej.

Przypomnijmy, że Hadrian adoptując Antoninusa polecił, aby on z kolei przybrał sobie dwóch synów. Jednym z nich był Lucjusz Eliusz Kommodus, który miał wtedy 8 lat, drugim zaś Marek Anniusz Werus, siedemnastoletni kuzyn Antoninusa, zwany później Markiem Aureliuszem. Powód owych adopcji był prosty. Ponieważ Antoninus nie miał własnych synów, a liczył sobie już 52 lata, Hadrian pragnął zapewnić następstwo tronu na wiele lat naprzód, i to tak, aby nie groziły żadne niespodzianki losu; stąd dwóch ewentualnych na-

191

:f»2

stępców. Gdyby Antoninus zmarł lub choćby tylko zniósł po kilku latach panowania, chłopcy już mogliby przejść władzę. Aby jeszcze umocnić związki w tej sztucznej rodzinie, zaręczono Faustynę

M³odszy z oemioletnim Lucjuszem Werusem. PóŹniej jednak, jak zobaczymy, dziewczyna poœlubi³a ch³opca starszego, Marka Anniusza. A obaj oni skutkiem adopcji byli prawnie jej braœmi!

Po œmierci Hadriana przejêcie w³adzy odby³o siê bez ¿adnych wstrz¹sów i niespodzianek, ale nowy cesarz stan¹³ natychmiast przed k³opotliw¹ sytuacj¹: senat nie chcia³ uchwalaæ konsekracji, czyli zaliczenia w poczet bogów jego poprzednika i przybranego ojca. Powód? W ostatnich latach schorowany i zgorzknia³y Hadrian narazi³ siê senatorom, wydaj¹c nawet wyroki œmierci. Antoninus nalega³ i wrêcz b³aga³ ze œzami w oczach. Zagrozi³ wreszcie, Źe rzeknie siê w³adzy, skoro bowiem senat tak nienawidzi Hadriana, to niew¹tpliwie anuluje teŹ wszystkie jego postanowienia, a wiêc i to, które dotyczy dziedzictwa w³adzy. Dopiero po tym wydarzeniu oficjalnie uznano Hadriana za boga, Antoninus zaœ zyska³ przydomek Pius, czyli PoboŹny. Tak okreœlano nie kogoœ oddanego mod³om i praktykom religijnym, lecz tego, kto gorliwie czci rodziców, przodków i kultury tradycyjne. Wskazywano równieŹ inne powody zaszczycenia Antoninusa owym przydomkiem. Jedni twierdzili, Źe nie pozwoli³ przybranemu ojcu na pope³nienie samobójstwa, inni zaœ, Źe wspiera³ go ramieniem, gdy ten, s³aby i obola³y, udawa³ siê do senatu.

G³êboka czeœæ, któr¹ Antoninus okazywa³ Hadrianowi wznos¹c mu pos¹gi, buduj¹c œwi¹tynie, ustanawiaj¹c kap³anów, nie by³a tylko pustym gestem. Nowy cesarz pragn¹³ kontynuowaæ dawn¹ politykê we wszystkich jej formach i zakresach, przede wszystkim zaœ d¹Źy³ do zachowania pokoju wewnêtrznego i zewnêtrznego. Choœ rzeczywicie nie prowadzono wówczas wojen zaczepnych, to jednak nie da³o siê unikn¹æ staræ u granic, gdzie miejscami napiera³y plemiona œœcienne. JuŹ w pierwszych latach panowania rozgorza³y walki w Brytanii, u wa³u Hadriana. Podjêto wobec tego decyzjê przesuniêcia granicy

0 mniej wiêcej 120 km dalej na pó³noc, pomiêdzy zatokami Forth

1 Clyde, gdzie wyspa jest najwiêksza. Tam teŹ poprowadzono now¹ liniê umocnieñ d³ugocœci oko³o 60 km. Ów tzw. wa³ Antonina, znacznie s³abszy od Hadrianowego, opuszczono juŹ za nastêpcy Piusa i wycofano siê na dawn¹ rubieŹ obronn¹. Podczas tych walk i przesuwania

granicy Antoninus, cesarz niewojowniczy, zosta³ okrzykniêty przez legiony w Brytanii imperatorem, wodzem zwyciêskim.

Czêœæ ludnoœci z pó³nocnej Brytanii przesiedlono na ziemie Germanii miêdzy górnym Renem i Dunajem, gdzie przesuniêto umocnion¹ granicê ku wschodowi. Tak wiêc tu i tam istnia³y odt¹d duŹe linie fortyfikacji broni¹ce przed barbarzyñcami, stara i nowa. Budowano umocnienia takŹe w Mauretanii, Tracji, Dacji. Czy tak bardzo wzrós³ lêk przed zagroŹeniem z zewn¹trz? A moŹe Rzymianie, którzy zaledwie przed pokoleniem, za Trajana, œmia³o nieœli swe or³y w zdobywczym marszu g³êboko w krainy nieprzyjació³, teraz wyczerpali zapa³ i si³y, i stali siê ludem nie œ³nierzy, lecz rolników, mieszczan, kupców? Czy maj¹ racjê ci, co twierdz¹, Źe polityka zabezpieczania granic nie Źywym murem legionów, lecz ceg³¹ i wa³em ziemnym, kry³a w sobie zarodki œmierci imperium?

Zdarza³y siê teŹ za Antoninusa pewne niepokoje i zaburzenia wewn¹trz pañstwa. Tak by³o w Judei. I chyba dlatego cesarz cofn¹³ zakaz obrzezywania wydany przez Hadriana. NajgroŹniej wygl¹da³a sytuacja

w Egipcie, gdzie doszło do powstania ludności wiejskiej. Ale nasze wiadomości o tych ruchach są skłpe, głównie dlatego, że z punktu widzenia stolicy i prowincji wewnętrznych, najbogatszych i najkulturalniejszych, uważano te wydarzenia za mało ważne, peryferyjne. Na większości obszarów imperium panował spokój, a ich mieszkańcom było nie tylko bezpiecznie, lecz i dostatnio, również dzięki hojności cesarza. Zaraz na początku panowania przyznał on poddanym dużą ulgę w zakresie pewnych obowiązków zwyczajowych. Była to tradycja, że gdy nowy pan obejmował władzę, miasta i krainy składały mu niby dobrowolne dary w postaci złotych wieńców lub ich równowartości w monetach. Otóż Antoninus, idąc zresztą w ślady Hadriana, zapowiedział, że nie przyjmie tych darów od miast Italii, a od prowincji weźmie tylko połowę tego, co dawano poprzednikom. Mieszkańcy stolicy wielokrotnie otrzymywali wsparcie. Gdy w 141 roku zmarła cesarzowa Faustyna, senat zaliczył ją w poczet bogów, ustanowił dla niej igrzyska, obchody, kapłanów, sam natomiast Antoninus dokonał czegoś bardzo sensownego i wręcz, chciałoby się rzec, nowoczesnego: ufundował zapomogi dla ubogich dziewcząt w Italii; korzystające z tego funduszu zwano od imienia Faustinae. Tak częsta dzieła forma czczenia pamięci zmarłych przez zakładanie 193

13 - Poczet cesarzy rzymskich

194

fundacji, przez stypendia i zapomogi, ma więc starożytną, antoniniańską tradycję. Zawsze też spieszył cesarz z pomocą miastom i krainom dotkniętym klęskami elementarnymi. A było ich sporo: trzęsienia ziemi w Azji Mniejszej i na Rodos, pożary w Rzymie, Antiochii, Kartaginie, wylew Tybru w stolicy. Budował i restaurował wiele w całym ówczesnym świecie.

Do najbardziej znanych pomników architektury z tego czasu należy świątynia wzniesiona przy Forum przez senat dla ubóstwionej żony cesarza; po śmierci Antoninusa ów przybytek dedykowano również jemu. Jest to więc, jak głosi napis, świątynia Boskiego Antonina i Boskiej Faustyny. Zachowała się dość dobrze, zamieniono bowiem ją później na kościół pod wezwaniem San Lorenzo in Miranda. Na wysokim podium, na które wchodzi się po ceglanych schodach, stoi u fasady sześć marmurowych kolumn wysokość 17 m każda, a po bokach jeszcze po dwie; podtrzymują one fryz o bogatej ornamentyce.

Antoninus nie zapomniał też o przybranym ojcu i poprzedniku, Hadrianie. Uczcił go świątynią na Polu Marsowym, z której zachowało się 11 kolumn marmurowych w nowożytnym gmachu giełdy przy Piazza di Pietra. Rzeźby z tej świątyni, personifikacje prowincji imperium, znajdują się obecnie w Pałacu Konserwatorów na Kapitolu i w neapolitańskim Muzeum Narodowym. I wreszcie to Antoninus ukończył budowę mauzoleum Hadriana, czyli dzisiejszego zamku św. Anioła, a także restaurację Panteonu.

Najtrwalszym i stale promieniującym spadkiem po każdej epoce są zazwyczaj dzieła literatury. Które więc z tych, co wówczas powstały, żyją do dziś? Owszem, są takie, tworzyli bowiem wtedy lub zaczęli tworzyć dwaj wybitni autorzy, a jeśli ich do dziś stanowi znakomitą lekturę.

Pierwszy z nich to Lukian, Grek z syryjskich Samosat. Wśród jego esejów i opowieści satyrycznych wyróżniają się Rozmowy zmarłych. Pomysł jest prosty: w zaświatach spotykają się wybitni ludzie, za życia przeciwnicy, albo też żyjący w różnych epokach, ale konkurujący sławą. Co mają sobie do

powiedzenia? Jak oceniaj¹ swoje dokonania? Jak widz¹ dawne wzajemne walki? Moż^{na} t^ê zabaw^ê pouczaj¹c¹ naśladowa^æ i kontynuowa^æ, czyni³o tak wielu pisarzy, równie^ż u nas, ka^ż1c rozmawia^æ wielkoeciom róż^{nych} stuleci. Jak^ê ch^êtnie by si^ê

pos³ucha³o na przyk³ad rozmowy po^æmiertnej trzech zabójców Polski: Fryderyka, Katarzyny, Marii Teresy! Czy uznaliby t^ê zbrodni^ê za naprawd^ê korzystn¹ dla swych państw i dynastii? W¹tpi^ê.

Drugi pisarz godny pami^êci to równie^ż prozaik, ale ³aciński. Apulejusz rodem z pó³nocnej Afryki znany jest g³ównie jako autor ^æwietnej powieści Z³oty osio³ek. S¹ to losy m³odego Lucjusza, który podczas podró^{ży} po Grecji zosta³ przypadkowo zamieniony w os³a i pod t¹ postaci¹ prze^{ży}3 wiele niezwyk³ych przygód, a^ż wreszcie odzyska³ cz³owieczeństwo dzi^êki bogini Izydzie. I tak rzecz pocz¹tkowo swawolna ko^ńczy si^ê akordami wznios³ej religijno^æci, wr^êc m³istyki. To chyba najlepsza powie^æ, jak¹ pozostawi³a staro^{ży}tno^æ; niektó^{re} z jej nowel, na przyk³ad ta o Amorze i Psyche, nale^ż1 do pere³ literatury ^æwiatowej. Znana jest równie^ż nieco komiczna, lecz prawdziwa przygoda Apulejusza, który o^żeni³ si^ê z bogat¹, starsz¹ od siebie wdow¹, i zosta³ formalnie oskar^żony o zjednanie sobie jej uczu^æ czarami.

A nauka? W tym zakresie panowanie Antoninusa zapisa³o si^ê czym^æ o znaczeniu naprawd^ê ogromnym, wtedy bowiem opublikowa³ swe pe³ne erudycji dzie³a wielki uczone grecki Klaudiusz Ptolemeusz, ^{ży}1cy w Aleksandrii matematyk, astronom, astrolog i geograf. Stanowi¹ one sum^ê bada^ń greckich w tych dziedzinach, zamykaj¹ niemal wszystko, co osi¹gni^êto w wiekach poprzednich. Model Kosmosu, w którym Ziemia stanowi centrum, zowie si^ê ptolemejskim w³acenie od tego Ptolemeusza. A panowa³ on w wyobra^źni Europejczyków a^ż do Kopernika, w praktyce za^æ jeszcze d³u^żej! Dzie³o za^æ geograficzne Ptolemeusza wa^żne jest tak^{że} dla nas, zawiera bowiem wzmianki o ziemiach polskich i s¹siednich.

^

Z latami Antoninus zacz¹³ garbia^æ si^ê i pochyla^æ. Nie znosi³ tego, pragn¹³ bowiem, jak przysta³o na cesarza Rzymu, wyst^êpowa^æ zawsze godnie wyprostowany. Przywi¹zywa³ wi^êc na piersi i na plecach deszczu³ki lipowe, które mia³y mu pomóc utrzyma^æ odpowiedni¹ postaw^ê. By³o to chyba g³ówne jego zmartwienie u schy³ku ^{ży}cia, po przesz³o dwudziestu latach panowania. Nie cierpia³ fizycznie, jak Hadrian, i nie musia³ rozwa^ża^æ, kogo uczyni^æ nast^êpc¹, skoro poprzednik wyznacz³ mu dwóch spadkobierców, a on ich adoptowa³. Obaj, Lucjusz i Marek, byli ju^ż m^êżczyznami, mogli w ka^żdej chwili przej¹æ w³adz^ê. Szczególnie bliski by³ mu starszy z nich, Marek, tote^ż 195

Antoninus zmieni³ postanowienia Hadriana i o^żeni³ go ze sw¹ córk¹, Faustyn¹ M³ods¹, zrywaj¹c tym samym jej zar^êczyny z Lucjuszem. Gdy na pocz¹tku marca 161 roku Antoninus przeczu³ zbli^żanie si^ê ^æmierci, przekaza³ oficjalnie Markowi opiek^ê nad państwem i z³oty pos¹ł^{ek} Fortuny. Bez wi^êkszych cierpie^ń, po trzech dniach choroby spowodowanej zaburzeniami gastrycznymi zmar³ w swym ulubionym pa³acu podrzymskim w Lorium, gdzie sp^êdzi³ dzieciństwo. By³ dzie^ń 7 marca.

m

Lucjusz Werus

Lucius Ceionius Commodus.

Ur. 15 grudnia 130 r., zm. na
początku lutego 169 r.

Od 25 lutego 138 r. zwał się

Lucius Aelius Aurelius

Commodus.

Panował jako Imperator Caesar

Lucius Aurelius Verus Augustus

od 7 marca 161 r. do początków
lutego 169 r.

Został zaliczony w poczet bogów.

Dziedzictwo w spadku po Antoninie Piusie przejął jego dwóch przybranych synów. Marek Aureliusz, zwany do 139 roku Markiem Anniuszem i Lucjusz Kommodus, znany później jako Lucjusz Werus, razem panowali i rozdzielili w pełni - przynajmniej na pozór - zgodzie. Rzym po raz pierwszy w swej historii miał jednocześnie dwóch wzajemnie sobie uznających i wspierających cesarzy. W jakiej więc kolejności przedstawiać ich osoby i czyny? Pierwszeństwo zdawałoby się przysługiwać Markowi Aureliuszowi. Był przecież starszy wiekiem, w istocie także godności, panował dłużej, zyskał sobie sławę dobrą i trwałą. Komu natomiast mówić o imieniu współwładcy z nim Werusa? Bytuje on w cieniu swego wielkiego kolegi. I nie bez racji, choć bowiem młodszy wiekiem od tamtego, żył i panował znacznie krócej, w dziejach może nie zapisał się niczym godnym uwagi. Może więc wystarczyłoby tylko wspomnieć o nim w żywocie Marka Aureliusza? Takie jednak ujęcie nie zgadzałoby się z charakterem pocztu, stanowiącym chronologicznie uporządkowaną galerię portretów. A gdyby umieścić wizerunek Werusa po Aureliuszu? W takim znowu wypadku trzeba by cofnąć się w czasie i omawiać powtórnie sprawy już poruszone. Tak więc

197

z owych dwóch współwładców najpierw należy przedstawiać władcę tego, który mniej znacząco panował i mniej jest znany potomności - Lucjusza Werusa.

Jego ojca, Cejoniusza Kommodusa, gdy liczył już ponad 40 lat, adoptował bezdzietny cesarz Hadrian. Trudno dziś orzec, co było powodem władcę takiego wyboru. Cejoniusz pochodził z zamożnej rodziny arystokratycznej, posiadającej dobra głównie w Etrurii. Przedstawiciele tej rodziny już od kilku pokoleń piastowali wysokie urzędy, w tym także konsulaty. Współczesnych zastanawiało, że Hadrian usynowił, a więc wyznaczył na następcę, człowieka bardzo chorowitego; jakże szansa, zapytywano, że poprowadzi on sprawę imperium mocną ręką i długo? Wnet po adopcji Cejoniusz objął namiestnictwo Panonii i

dowództwo armii Dunaju. Radzi³ sobie tam dobrze, ale powracaj¹c do Rzymu zmar³ nagle 1 stycznia 138 roku skutkiem krwotoku; czyżby gruŹlica? Jego syn mia³ wówczas zaledwie 8 lat, Hadrian juŹ bardzo schorowany musia³ wiêc wybraæ innego nastêpcê, Antoninusa Piusa. Adoptowa³ go przykazuj¹c, aby on z kolei usynowi³ sierotê po Cejoniuszu oraz siedemnastoletniego Marka Anniusza, zwanego potem - jak wiadomo - Aureliuszem.

Obaj ch³opcy mimo róŹnicy wieku wychowywali siê przez pewien czas razem pod opiek¹ Antoninusa Piusa, juŹ cesarza. Mieli nawet tych samych nauczycieli. Jak nakazywa³y ówczesne idea³y wychowawcze, nacisk po³oŹono na studium literatury greckiej i rzymskiej, na umiejêtnoœæ uk³adania mów i poematów, na filozofiê. StaroŹytny biograf twierdzi, Źe Werus szczerze kocha³ swoich nauczycieli i wzajem by³ przez nich kochany, dodaje jednak od razu, Źe nie wyróŹnia³ siê on zdolnoœciami. Wprawdzie w m³odym wieku lubi³ uk³adaæ wiersze, póŹniej zaæ mowy, ale w Źadnej z tych sztuk nie celowa³. „Powiadano, Źe lepszy zeñ by³ mówca niŹ poeta, a raczej, by rzec prawdê, gorszy poeta niŹ mówca”. Kr¹Źy³y jakieœ p³ody jego talentu, naprawdê jednak ich autorami musia³y byæ inne osoby, jak bowiem wszyscy moŹni tego . œwiata, i to nie tylko w staroŹytnoœci, Werus mia³ w swym otoczeniu ludzi s³uŹ¹cych mu wymow¹ i uczonoœci¹.

Po wczytaniu siê w antyczne relacje i odrzuceniu wszystkiego, co jest w nich wymys³em lub z³oœliw¹ plotk¹, moŹna dojœæ do wniosku, Źe Werus by³ normalnym, sympatycznym m³odym cz³owiekiem, weso³ym, skorym do zabaw i Źartów, lecz przestrzegaj¹cym w tym miary -

przynajmniej do pewnego czasu. Lubi³ polowania, gry, æwiczenia, igrzyska, wyœcigi rydwanów. By³y jednak dwie przyczyny urabiania mu z³ej opinii. Po pierwsze, jego starszy brat Marek Aureliusz by³ z natury bardzo powaŹny, oddany studiom i filozofii, imponowa³ wiêc otoczeniu, Werus zaæ w zestawieniu z nim prezentowa³ siê jako lekkoduch. Po drugie, urodzi³ siê 15 grudnia, czyli w tym samym dniu, w któрым prawie przed wiekiem przyszed³ na œwiat Neron. Niektórzy wiêc obserwuj¹c zachowanie i zami³owania Werusa uznali, Źe ten sam dzieñ urodzin nie jest zbieŹnoœci¹ przypadkow¹ i, byæ moŹe, w tym ch³opcu objawia siê, a nawet odradza po stu latach nowy Neron! PrzecieŹ i tamten zaczyna³ niewinnie od zwyk³ych zabaw! W spo³œeczeñstwie tak powaŹnie traktuj¹cym astrologiê, jakim by³o rzymskie, kwestia horoskopu urodzinowego mia³a ogromne znaczenie; a Weru-sowy horoskop mia³ byæ bliski Neronowemu. Gdy raz pojawi siê i ugruntuje taki pogl¹d, nic juŹ nie zmieni nastawienia ogó³u. KaŹdy fakt bêdzie siê t³umaczy³o w takim duchu; powstaje opinia obowi¹zuj¹ca. Werus zaæ - zaznacza to jeden z antycznych pisarzy - ani nie zraŹa³ swymi wadami, ani nie obfitowa³ w cnoty; by³ swobodny, naturalny, niczego nie ukrywa³ i nie udawa³, lecz to mu nie pomaga³o, a moŹe nawet szkodzi³o.

Wyrós³ na mêŹczyznê bardzo przystojnego, dobrze zbudowanego. W³osy mia³ jasne, bujne, mocno krêcone, zakrywaj¹ce duŹ¹ czêœæ czo³a. Dodawa³ im blasku posypuj¹c z³otym proszkiem. Nosi³ oczywiêcie brodê, jak by³o zwyczajem. Nos mia³ niemal orli, oczy raczej ma³e, osadzone doœæ g³êboko.

Togê mêsk¹ przywdzia³, gdy mia³ 15 lat. Przybrany ojciec, Antoninus Pius, wówczas j uŹ cesarz, uœwietni³ to wydarzenie igrzyskami. Potem piastowa³ coraz wyŹsze godnoœci; konsulem zosta³ maj¹c

zaledwie 24 lata! Wszystko to zawdzięcza³, rzecz prosta, opiece ojca. Ale tenże sam Antoninus Pius okazywa³ też wyraźne, że za swego następcę uważa Marka, któremu da³ tytu³ cezara.

Zgodnie z wol¹ Antoninusa senat w dniu jego śmierci, 7 marca 161 roku, przela³ wszystkie tytu³y i prawa tylko na Marka Aureliusza. Ten jednak ku ogólnemu zaskoczeniu prosi³, by powo³ano na współ-w³adcę jego brata m³odszeo. Tej prośbie oczywiście nie odmówiono. Jednocześnie Marek Aureliusz do³czy³ do tytu³latury brata swój Przydomek - Werus.

199

% I

Tak więc stworzono fakt ustrojowy, jakiego dzieje cesarstwa dotychczas nie zna³y: legalne współ-w³adztwo. Czemu przypisa³ ów krok zdumiewaj¹cy? Zapewne jak¹o rolę odegra³y względy dynastyczne. Kto wie, czy Marek Aureliusz, który wtedy jeszcze nie mia³ syna (urodzi³ się on dopiero kilka miesięcy później), nie chca³ tym sposobem zapewnić państwu na wszelki wypadek następstwa tronu. Aby za³ zwi¹za³ Werusa rodzinnie, zaręczy³ go od razu ze swoją córk¹ Anni¹ Lucyll¹. Lecz chyba najważniejszym powodem, dla którego Aureliusz powo³a³ współ-w³adcę, by³o prze³oświadczenie, że ogrom imperium wymaga dzielenia się obow¹zkami. Zw³aszcza w momentach, gdy sytuacja staje się groźna! A w³aczenie wówczas toczy³y się już walki z przeciwnikiem potężnym - monarchi¹ partyjsk¹.

Przyczyn¹ wojny, jak wielokrotnie poprzednio, by³a Armenia, której tronem zaw³adn¹³ ksi¹ę partyjski. Potem odst¹pi³y od Rzymu ma³e, wasalne państewka przygraniczne. Jeden z rzymskich wodzów poniós³ klęskę w bitwie, w której sam zgin¹³. Nieprzyjaciel wtargn¹³ do Syrii i pokona³ jej namiestnika. W tej sytuacji Marek Aureliusz jak najo³pieznej wyprawi³ na Wschód współ-w³adcę, oczywiście nie dlatego, że liczy³ na jego wojskowe talenty. Werus nie mia³ żadnego do³oświadczenia militarnego, by³ jednak stosunkowo m³ody (w 161 roku skończy³ dopiero 31 lat, podczas gdy Marek Aureliusz już 40), fizycznie bardzo sprawny i zewnętrznie doskonale odpowiada³ obrazowi rzymskiego wodza. Przydzielono mu kilku znakomitych genera³ów, wypróbowanych w rozmaitych kampaniach; wyróżnia³ się wśród nich Awidiusz Kasjusz rodem z Syrii. Spodziewano się, że samo pojawienie się rzymskiego cesarza w krainach wschodnich wywrze w³o³ciwy efekt zarówno na mieszkańcach prowincji, jak też na nieprzyjacielu.

Podczas wyprawy na Wschód Werus nie zachowywa³ się zbyt marsowo. I wcale się nie o³pieszy³. Jeszcze w Italii po³udniowej tak się odda³ rozkoszom sto³u, że aż chorowa³. Potem urz¹da³ polowania. W czasie przeprawy przez morze okręt jego nieustannie rozbrzmiewa³ o³piewem i muzyk¹. Także jad¹c przez miasta i krainy Azji Mniejszej my³oła³ Lucjusz tylko o przyjemnościach. Swoje g³ówne kwatery ustanowi³ w stolicy Syrii, Antiochii, oraz w pięknych miastach pobliskich - Dafne i Laodicei. Przebywa³ tam cztery lata z jedn¹ tylko przerw¹ i bawi³ się, niewiele my³o¹c o wojnie i wojsku. Dopiero tu w p³ni objawi³ umi³owanie uciech o³ła, uczt, teatru, gier?

igrzysk. W Rzymie, pod opiek¹ i nadzorem przybranego ojca, nie móg³ pozwala³ sobie na żadne zbytki. W Syrii by³ panem wszystkiego i wszystkich. A może należa³oby uj¹æ sprawę inaczej: grecko-orientalna kultura bogatego miasta, wyrafinowana i wręcz perwersyjna, pobudzi³a jego zmys³owo³æ i sk³onno³eci dotychczas trzymane na wodzy. Uprawia³ mi³o³æ z heterami; najs³ynniejsz¹ z nich by³a Pantea. Uwodzi³ m³ęatki i ch³opców. Odwiedza³ tawerny i domy publiczne, często w przebraniu. Bra³ udział w bójkach ulicznych. Wszystko to bardzo przypomina³o wyczyny Nerona, na szczęście jednak ani wtedy,

ani też potem Werus nigdy nikogo nie przeładował z przyczyn politycznych lub majątkowych. Zabawy, nawet te bardzo wyuzdane, traktował jako sprawę prywatną, ambicji zaś władzy nie miał prawie żadnych, byle tylko mógł się weselić według upodobania. Poważni Rzymianie ubolewali nad swawolą Werusa, najbardziej chyba sam Marek Aureliusz, ale w istocie był to układ lepszy, niż gdyby młody cesarz, dowódca armii Wschodu, zapragnął rzeczywiście rządzić i decydować. W takiej sytuacji nieunikniony byłby konflikt między współpanującymi, może nawet zbrojny.

Gdy Werus nurzał się w rozkoszach najpiękniejszych miast Syrii, jego wodzowie, zwłaszcza Awidiusz Kasjusz, walczyli i zwyciężali. Wyparli Partów z granic imperium i wkroczyli do Armenii, Mezopotamii, Medii. Każde zwycięstwo przynosiło Werusowi jako wodzowi naczelnemu wspaniałe przydomki: Armeniacus, Parthicus, Medicus, choć szczęk broni słyszał tylko w amfiteatrach, gdy oglądał walki gladiatorów. Wprawdzie w 164 roku uległ presji otoczenia i pojawił się nad Eufratem, ale natychmiast pośpieszył stamtąd do Efezu, aby powitać i pocelubić Annę Lucyllę, córkę Marka Aureliusza, swoją narzeczoną już od trzech lat. Dlaczego zdecydowano się w końcu wtedy wyprawić dziewczynę na Wschód i uczynić żoną Werusa? Może stało się to skutkiem wieści o tym, jak prowadzi się on w Antiochii? Wieści zresztą zapewne przesadzonych i ubarwionych. Lucylla więc miała być swą obecnością powściągać męża, tak źle się bawił tego.

201

W 166 roku zawarto korzystny dla Rzymu pokój, toteż nie było potrzeby, by Werus pozostawał w Syrii. Opuszczał Syrię niechętnie. Dla pociechy wziął ze sobą do Italii wielu aktorów, muzykantów, cyrkowców i obojga. Człowiek z nich towarzyszył mu w triumfalnym wjeździe do stolicy, który odbył wraz ze współwładcą. Markowi Aureliuszowi przyznano bowiem te same zwycięskie tytuły co Werusowi, choć przebywał jeszcze dalej od teatru działań wojennych.

Lecz powrotowi i triumfowi Werusa towarzyszył też gość niewidzialny, choć wszędzie obecny. Wojsko wiodło ze sobą zarazę. Po raz pierwszy wybuchła ona w Seleucji i stamtąd rozprzestrzeniła się po wszystkich prowincjach. Była chyba jedną z najpotworniejszych epidemii, jakie nawiedziły świat starożytny. Bo i ten niekiedy ulegał zarazom, choć znacznie rzadziej niż średniowiecze, gdyż w starożytności grecko-rzymskiej po prostu powszechnie przestrzegano zasad higieny osobistej i społecznej, lubiano kąpiele, gry, świeże powietrze, budowano wodociągi sprowadzające czystą wodę z górskich źródeł. Mimo to zarazy od czasu do czasu pojawiały się i w tej epoce, pochłaniając mnóstwo ofiar, zwłaszcza w skupiskach miejskich. Ale skutki epidemii 166 roku - trudno ustalić, jaka to była choroba zakaźna - miały wymiar historyczny, choć wtedy nikt nie zdawał sobie z tego sprawy. Oto spustoszyła ona i wyludniła krainy imperium w końcu w chwili, gdy rósł napór wojowniczych plemion, zwłaszcza germańskich, na granice rzymskie w środkowej Europie. Epidemia stała się owym przysłowiowym kamieniem, który pociągnął lawinę wydarzeń ku wielkiemu kryzysowi państwa w kilkadziesiąt lat później.

Zaraza szalała, a Werus w Rzymie bawił się i ucztował. A może nawet jak to się często dzieje w dniach powszechnego zagrożenia, gdy śmierć może zjawić się w każdym momencie, bawił się w końcu dlatego i tym bardziej bez troski? W willi przy via Clodia urządził wystawne uczyty, a ich uczestnicy

odchodzili obdarowani drogocennymi podarunkami. Nadal również hodowano zwierzęta do igrzysk, a zwłaszcza do wyścigów rydwanów. Był zagorzałym stronnikiem Zielonych, co doprowadzało do scysji ze stronnictwami pozostałymi, a głównie z Niebieskimi. Śławny koń Zielonych doczekał się z tego powodu, z którym cesarz się nie rozstawał; gdy koń zdechł, pochowano go w grobowcu w Watykanie.

Tego wszystkiego Marek Aureliusz nie mógł aprobować, dawał

jednak wyraz niezadowoleniu taktownie i pośrednio. Kiedy na przykład został zaproszony do willi Werusa, przebywał tam pięć dni i rozpatrywał sprawy sądowe, podczas gdy gospodarz tylko biesiadował. Były też inne przyczyny nieporozumień. Podobno po powrocie z Syrii Werus okazywał więcej samodzielności i nawet wydawał pewne zarządzenia bez uzgodnienia z bratem, który z kolei nie znosił wielu dworzaków Werusa i tego nie ukrywał. Do otwartego konfliktu nigdy jednak nie doszło, co dobrze świadczy o obu. Najtrudniej bowiem dzielić się władzą. W sprawach naprawdę ważnych Werus zawsze ulegał autorytetowi brata.

Tymczasem od północy groziła nawała plemion germańskich i sarmackich. Granica Dunaju została przełamana na wielu odcinkach, barbarzyńcy zalali prowincje alpejskie i panońskie. Markomanowie i Kwadowie przekroczyli góry, stanęli na ziemiach Italii i rozpoczęli oblężenie Akwilei. Obaj cesarze wyruszyli z Rzymu, aby osobiście objąć dowództwo. Było to jesienią 167 roku. Wojna poraziła Rzymian groźliwie, albowiem stopa wroga nie dotknęła ziemi włoskiej już od wielu pokoleń. W tej sytuacji obecność obu cesarzy na froncie była koniecznością, choć żaden z nich nie odznaczał się ani zamiłowaniem do wojny, ani doświadczeniem w sprawach wojskowych. Marek Aureliusz wypełniał obowiązki wodzowski poważnie i zdecydowanie - jak wszystko, co czynił w życiu. Werus ograniczał się do towarzyszenia bratu. Pod Akwileją młodszy cesarz zajmował się głównie polowaniem, lecz gdy Germanie odstąpili od oblężenia i wycofali się za Alpy, poszedł za nimi wraz z bratem aż nad Dunaj. Potem jednak, gdy granicę znowu umocniono, parł usilnie do rychłego powrotu do Rzymu. Ruszyli więc w drogę na południe. Był już początek 169 roku. Z Akwilei podróżowali w kierunku Patawium, obecnej Padwy, jadąc na jednym wozie. W pobliżu miejscowości Altinum Werus doznał nagłego ataku apopleksji, utracił mowę i po trzech dniach choroby zmarł. Miał lat 39, panował zaś 8.

Marek Aureliusz był lojalny wobec niego do końca. Kazał pochować jego prochy w mauzoleum Hadriana i wymógł, by senat zaliczył go w poczet bogów. Był więc Werus pierwszym ubóstwionym cesarzem, który nie wykazał się żadnymi zasługami dla imperium. Co Prawda nie skalał się też żadnym zbrodnią polityczną czy choćby nadużyciem władzy. A w pewnych sytuacjach i to można uznać za 203 swego rodzaju zasługę.

Marek Aureliusz

Marcus Annius Catilius Severus.

Ur. 26 kwietnia 121 r.,

zm. 17 marca 180 r.

Od 130 r. zwał się Marcus

Annus Verus, a od 139 r.

Marcus Aelius Aurelius Verus

Caesar.

Panowa³ od 7 marca 161 r. do 17

marca 180 r. jako Imperator

Caesar Marcus Aurelius Verus

Augustus.

Zosta³ zaliczony w poczet bogów.

20&

Dwa portrety

Znamy go wszyscy. „Piękne, szlachetne, ³agodne ma czo³o, na czole b³yszczycy myœel o szczêœociu pañstwa; rêkê powa¿nie wznioœ³, jak gdyby wko³o mia³ b³ogos³awiæ t³um swego poddañstwa, a drug¹ rêkê opuœci³ na wodze, rumaka swego zapêdy ukraca. Zgadniesz, ¿e mnogi lud tam sta³ na drodze i krzycza³: «Cesarz, ojciec nasz powraca!» Cesarz chcia³ z. wolna jechaæ miêdzy t³okiem, wszystkich ojcowskim udarowaæ okiem; koñ wzdyma grzywê, ¿arem z oczu œwieci, lecz zna, ¿e wiezie najmilszego z goœci, ¿e wiezie ojca milionom dzieci, i sam hamuje ogieñ swej ¿ywoœci; dzieci przyjœæ blisko, ojca widzieæ mog¹. Koñ równym krokiem, równ¹ st¹pa drog¹. Zgadniesz, ¿e dojdzie do nieœmiertelnoœci!"

I doszed³. To przecie¿ „kochanek ludów, ów Marek Aureli, który tym naprzód rozs³awi³ swe imiê, ¿e wygna³ szpiegów i donosicieli; a kiedy zdzierców domowych poskromi³, gdy nad brzegami Renu i Paktolu hordy naje¿d¿ców barbarzyñskich zgromi³, do spokojnego wraca Kapitolu".

Tam te¿ na piêknym placyku pomiêdzy trzema pa³acami sta³ ów s³awny pos¹g z br¹zu, niegdycœ poz³acany, przedstawiaj¹cy w³adcê na

koniu. Najstarszy to zachowany, du¿y pos¹g tego typu w naszym krêgu kulturowym, praojciec wielu innych zdobit¹cych dzieœ niemal ka¿de miasto œwiata. Sta³ tam od 1538 roku, czyli od czasu, gdy przeniesiono go z placu na Lateranie, gdzie mia³ swoje miejsce przez wieki, chyba od staro¿ytnoœci. Jakim cudem uchowa³ siê przez tyle stuleci, jak przetrwa³ tyle prawdziwych burz dziejowych? Dlaczego nie pad³ ofiar¹ zjad³oœci, z jak¹ w pewnym okresie przetapiano pos¹gi pogañskich w³adców i bogów czy to na figury œwiêtych, czy te¿ na sprzêt, ozdoby, monety? Otó¿ uszanowano go jako rzekom¹ podobiznê cesarza Kon-stantyna Wielkiego, tak zas³u¿onego dla chrzeœcijañstwa. Obecnie nie ma ju¿ pos¹gu na Kapitolu, albowiem ska¿ona atmosfera wielkiego miasta niszczy³a br¹z; musieli zaj¹æ siê nim konserwatorzy. Miejmy nadzieję, ¿e w nadmiarze gorliwoœci nie zechc¹ przywróciæ mu dawnej, antycznej poz³otki! Przepowiednia bowiem g³osi, ¿e kiedy ca³y pos¹g znowu zajaœnienie z³otem, przyjdzie koniec œwiata.

Każdy Polak zna lub powinien znać poetycki opis przytoczony na początku tej biografii. Jest to przecież fragment Ustępu III części Dziadów. Otóż w wielkiej stolicy północnego mocarstwa pewnego dżdżystego wieczora „stali dwaj młodzieńcy pod jednym paraszem, wzywając się nawzajem”; stali przed kolosalnym posągami cesarza na koniu, który zdawał się wznosić z granitowej skały. Jednym z młodzieńców był przybysz z zachodu, drugim wieszcz narodu ruskiego. I to w momencie on patrzył na groźny posąg cara Piotra przypomina, że „nie w tej postaci Cezara w starym Rzymie kochanek ludów, ów Marek Aurelii”, wladca miłowany, uosobienie prawa i ojcostwa. A car Piotr? „Wypuścił rumakowi wodze - widać, że leciał trącić po drodze”. Koń wydaje się szalony. „Wzniosł w górę kopyta - car go nie trzyma, koń wędzikiem zgrzyta; zgadniesz, że spadnie i przyćmie w kawały! Od wieków stoi, skacze, lecz nie spada, jak lecąca z granitów kaskada, gdy cieciska mrozem nad przepaścią zwiolenie”.

Szczęsnym zbiegiem okoliczności znamy nie tylko posąg Marka Aureliusza, nie tylko rysy jego twarzy, zachował się również autoportret duchowy cesarza. Wielu cesarzy przed nim pisało pamiętniki; podobnie czynili jeszcze wcześniej faraonowie, później królowie, królowie i wodzowie. Sł to jednak z reguły tylko wykazy wojen, triumfów, pokonanych ludów, wzniesionych budowli - pomniki dumy, ale też Pychy i samochwalstwa. Osobowość i poglądy pisarza rzadko

205

206

dochodzi do głosu w owych oficjalnych rejestrach czynów, a jeżeli nawet, to tylko pośrednio. Marek Aureliusz dał nam natomiast coś zupełnie innego - wspaniałe, i to nawet wyjątkowo, zbiorze myśli, refleksji, poglądów, a więc spojrzenie na siebie niejako od wewnątrz, i zarazem próbę określenia swojego miejsca w świecie. Zdumiewająca, niezwykła księżka! Stała się przed nami umysłowość, psychika kogoś sprzed siedemnastu wieków, człowieka władającego milionami, decydującego o losach krajów i ludów. Jest to najstarsze zachowane dzieło tego typu w naszym kręgu kulturowym. Ma ono wartość nie tylko historyczną, ale również ponadczasową, jako krzepiący dokument prawdziwego człowieczeństwa. Stulecia, które od tego czasu minęły, nic tu nie znaczą. Rozumiemy doskonale, co Marek Aureliusz chce nam powiedzieć, podzielamy jego wahania, smutki, poczucie osamotnienia i tragizmu. I wspaniałe dlatego jego słowa mogą dodać nam odwagi w każdej sytuacji. Tak też dzieła jego przez wieki, ciesząc się w wielu krajach ogromną popularnością, tłumaczono je bowiem na niemal wszystkie języki europejskie. Sam autor uprawiał swe medytacje w języku greckim, co stanowi dowód wzajemnego przenikania się ówczesnej kultury hellenistycznej i rzymskiej. Łatwiej mu było pisać po grecku, był to bowiem język wtedy bardziej bogaty i subtelny od łaciny, niedoskonalszy jeszcze w dziedzinie filozofii. U nas Rozmyślenia Marka Aureliusza nie są tak znane, jak na to zasługują, choć przekład Mariana Reitera, który ukazał się przed I wojną, był wznawiany. Oto urywki:

„Każdej chwili usilnie dbaj o to, jako Rzymianin i jako mężczyzna, aby dokonać tego, co masz wspaniałe dokonać, z pewnością i nie udaną godnością, z oddaniem, swobodą, zachowaniem sprawiedliwości; i być zapewnił sobie niezależność od wszelkich innych myśli. A zapewnisz sobie, jeżeli będziesz wykonywał każdą pracę jakby ostatnią w życiu - tak aby być wolna od wszelkiej nierozwagi i rażącej niezgody z nakazami rozumu, od obłądzenia, samolubstwa, niezadowolienia z losu”.

„Rankiem, gdy się niechętnie budzisz, pomyśl sobie: budzę się do trudu człowieka. Czyż więc mam się czuć niezadowolonym, że idę do pracy, dla której się zrodziłem i zostałem zesłany na świat? Czyż na tom stworzony, bym się wygrzewałem i wylegiwałem w słońcu? Czyż nie do trudu, nie do pracy? Czyż nie widzisz, jak rośliny, ptaki, mrówki, pajki? pszczoły czyni co do nich należy, a stosownie do siły swoich przycy-

niają się do harmonii świata? A ty nie chcesz czynić tego, co jest człowiecze? Nie spieszysz się do obowiązków nałożonych przez twą naturę? - Ale trzeba wypocząć. - Nie przeczę! Zaiste i w tym dać miarę natura. A dać też miarę jedzenia i picia. Ty zaś idziesz poza granicę, poza potrzeby. Tylko nie w pracy! Tu zostajesz w «granicach możliwości». Albowiem sam siebie nie cenisz, inaczej kochałbyś i swoją naturę, i jej wolę”.

„Po pierwsze: nic na oślep i nic bez celu. Po wtóre: nic innego nie mieć na względzie jak cel społeczny. Wnet będziesz nikim nigdzie”.

To ostatnie zdanie brzmi pesymistycznie, lecz lektura Rozmyślań nie działa przygnębiająco. Przeciwnie, w owych refleksjach zawarta jest moc krzepiąca. Mówi do nas mężczyzna i Rzymianin światom przyrodzonej ułomności natury ludzkiej, okrucieństwa losu, przemijalności wszystkich i wszystkiego, ale przede wszystkim wierny swoim obowiązkom i gotów poświęcić je do końca nieomnie. Obowiązki wobec państwa, bliźnich i bogów, czy też bóstwa, które ukształtowało tak, a nie inną postać świata i kieruje zarówno biegiem świata, jak też życiem każdej jednostki. To typowa postawa stoicka. Marek Aureliusz przyjął ją, ponieważ nauki wychowawców i przykład niektórych bliskich mu osób odpowiadały cechom i skłonnościom jego poważnej, skupionej, prostolinijnej osobowości.

Rodzina

Pradziad, Marek Anniusz Werus, wywodzi się z Hiszpanii. On to pierwszy w rodzinie został senatorem. Dziad, tegoż imienia i nazwiska, rozpoczął karierę polityczną jeszcze za Wespazjana, a za Hadriana piastował konsulat po raz trzeci i był prefektem stolicy. Miał córkę, która poślubiła Antoninusa Piusa, gdy ten nie był jeszcze cesarzem, oraz syna, który doszedł tylko do godności pretora, zmarł bowiem stosunkowo młodo, osiercając dwoje dzieci. Syn, wówczas dziewięcioletni, nosił nazwisko rodzinne Marek Anniusz, ale zamiast przydomka Werus - nazwisko dziadka po kądzieli, Katyliusz Sewerus. Po śmierci ojca przybrał jednak rodowy przydomek. To właśnie on miał zostać cesarzem.

Choć zaledwie pamiętał ojca, wspomina go, jak i cała rodzinę, bardzo ciepło w Rozmyśleniach:
„Dobremu imieniu ojca i pamięci 207

208

O nim zawdzięczam umiowanie skromności i charakter męski. Bogom - że miałem dobrego dziadka, dobrych rodziców, dobrą siostrę, dobrych nauczycieli, dobrych domowników, krewnych, przyjaciół, prawie wszystkich. I że wobec nikogo z nich nie posunąłem się do obrazy, mimo takiego usposobienia, że przy jakiejś sposobności mógłbym to uczynić”. Iluż z nas miałoby tyle wyrozumiałości, skromności, ale i szczęścia, by móc powtórzyć te słowa?

Nieco wiêcej mówi Marek o matce, Domicji Lucylli. Pozna³ j¹ lepiej, przeży³a bowiem swego mêtã o prawie 20 lat: „Matka, jakkolwiek mia³a umrzeæ m³odo, przecie¿ spêdzi³a u mnie ostatnie lata życia. Zawdziêczam jej ducha pobo¿noœci i dobroczynnoœci. I odrazê nie tylko przed wyrz¹dzeniem krzywdy, lecz nawet przed myœl¹ o niej. Nadto sposób życia prosty, daleki od zbytku ludzi bogatych”.

Straciwszy ojca ch³opiec wychowywa³ siê u dziadka, owego trzykrotnego konsula i prefekta stolicy, w jego domu na Lateranie, a wiêc tam, gdzie póŹniej stanê³a katedra pod wezwaniem œw. Jana. Wspomina, że przeji¹³ od niego ³agodnoœæ i równe usposobienie. Ale dziadek, choæ by³ ju¿ mocno posuniêty w latach, mia³ kochankê;

1 w³aœnie jej poruczy³, nieco lekkomyœlnie, pieczê nad ch³opcem. Co siê wydarzy³o w tym dziwnym trójk¹cie? Chyba to, co zazwyczaj w takiej sytuacji. W ka¿dym razie Marek dziêkowa³ póŹniej bogom, że niezbyt d³ugo chowa³ siê przy dziewczynie, pewnie uwodzicielce. „1¹êem niewinnoœæ ocali³. I êem przed czasem nie dojrze³ jako mêtczyzna, lecz pozosta³em czysty nawet poza czas normalny”. A nale¿y tu dopowiedzieæ, że mimo filozoficznych sk³onnoœci i powagi usposobienia Marek by³ niew¹tpliwie pobudliwy erotycznie. Wspomina wprawdzie jako okolicznoœæ szczêsn¹ i ³askê bogów, że nie mia³ „stosunków ani z Benedykta, ani z Teodot¹”, przyznaje jednak, że popad³ w namiêtnoœci mi³osne i ozdrowia³, a ze swoj¹ êon¹ mia³ dzieci a¿ trzynacioro!

W lutym 138 roku adoptowa³ go m¹ê jego ciotki, Antoninus Pius, wyznaczony ju¿ na cesarza przez Hadriana. Znowu wiêc ch³opiec, wtedy siedemnastoletni, zmieni³ nazwisko i opiekuna. Przybrany ojciec, cz³owiek o wysokiej kulturze i wspania³ym charakterze, wywar³ nañ wp³yw ogromny. Tak przynajmniej wynika z litanii pochwa³, któr¹ Marek zamieszcza w Rozmyœlaniach; wymienia tam wszelkie mo¿liwe cnoty i zalety, które - jak twierdzi - przeji¹³ w³aœnie od Antoninusa. Co prawda mo¿na by ³oœliwie zauwa¿yæ, że kryje siê

w tym przewrotna zarozumia³oœæ, jeœli ktoœ przypisuje sobie a¿ tyle dobrego w charakterze i sposobie bycia, choæby by³o to tylko skutkiem naœladowania cudzego przyk³adu. A wiec, powiada Marek, zawdziêcza przybranemu ojcu ³agodnoœæ, niewzruszonoœæ, obojêtnoœæ wobec zaszczytów, pracowitoœæ, wytrwa³oœæ, sprawiedliwoœæ, towarzyskoœæ, przystêpnoœæ, cierpliwœæ, skromnoœæ, trzeŹwoœæ, sta³oœæ, poprzestawanie na ma³ym, uprzejmoœæ, umiarkowan¹ dba³oœæ o cia³o, niechêæ do zmian gwa³townych, powœci¹gliwoœæ w urz¹dzeniu igrzysk i w budownictwie, zrozumienie, że mo¿na żyæ w pa³acu bez stra¿y przybocznej, bez szat wspania³ych, bez przepychu, bez okrzyków powitalnych i pochlebstw. Litania imponuj¹ca, a przecie¿ to tylko czêœæ d³ugiego rozdzia³u, który dotyczy Antoninusa.

Dobre s³owo ma Marek nawet dla brata Lucjusza, uwa¿a bowiem za ³askê bogów: „êem takiego mia³ brata, który zachêci³ mnie swym zachowaniem do czuwania nad sob¹, a zarazem radowa³ mnie powa¿aniem i mi³oœci¹”.

Ale chyba wa¿niejsza od przyk³adu rodziny by³a w kszta³towaniu osobowoœci Marka rola jego wychowawców i mistrzów ró¿nych umiejêtnoœci.

Nauczyciele

Mamy ich listy w I księdze Rozmyślań, a dane te można uzupełnić dzięki innym Źródłom. Dwóch nauczycieli trzeba wymienić przede wszystkim, s¹ bowiem znani także sk¹din¹d, a ich dzie³a literackie zachowa³y się cz³ęściowo do dzie³. To Herodes Attykus i Korneliusz Fronton. Pierwszy naucza³ przysz³ego cesarza wymowy greckiej, drugi za³aci³ńskiej. Lecz nawet skromny nauczyciel malarstwa, Diognetos wpoi³ Markowi „wstrę³t do b³ahostek, niewiarę w to, co mówi¹ czarodzieje i kuglarze o zamawianiu i wypędzaniu z³ych duchów, brak zainteresowa³ń dla hodowli przepiórek oraz g³upstw podobnych”, a za to wzbudzi³ w nim „spoufalenie się z filozofi¹, sztukę pisania dialogów już we wczesnej m³odo³eci, a także umi³owanie ³o³a prostego, przykrytego skór¹”. Diognetos nale³a³ chyba do zwolenników cynizmu.

Najważniejszy jednak okaza³ się wp³yw stoików, a więc filozofów ucz¹cych pracy nad sob¹ w duchu twardych praw natury i obowi¹zków wobec spo³eczno³eci. Ostateczny zwrot w pogl¹dach Marka dokona³
209

4 - poczei cesarzy rzymskich

się, gdy mia³ on już ponad 20 lat. Dziękowa³ potem bogom: „jakkolwiek pragn¹³em zaznajomię się z filozofi¹, nie wpad³em w r³ęce żadnego m³drka, nie wg³ębia³em się w ich pisma, nie bawi³em się w rozwij¹ywanie sylogizmów, nie marnowa³em czasu na badanie tajemnic nieba”.

Mia³ dwóch mistrzów stoicyzmu. Pierwszy, Juniusz Rustykus, senator i by³y konsul, uczy³ go - tak wyznaje sam Marek - jak piel³gnowa³e charakter, jak chroni³ się przed b³yszczeniem wymow¹ oraz wyrafinowanym dowcipem, jak zachowywa³e wyrozumia³o³e nawet wobec tych, którzy zachowuj¹ się obra³liwie. Ale uczy³ też sztuki pisania prostych listów oraz dok³adnej lektury. I Marek rzeczywiście czyta³ sporo, a zarazem bardzo uważ³nie. W³acenie od Rustykusa otrzyma³ egzemplarz wyk³adów Epikteta. Ten s³awny filozof stoik zmar³ przed kilkunastu laty, oko³o 135 roku. Cho³e nigdy³ by³ niewolnikiem, cieszy³ się takim szacunkiem, że u jego st³óp siadywali najwy³si dostojnicy rzymscy. Jeden z nich, Flawiusz Arrian, spisa³ wypowiedzi Epiktetowe. Dzie³ko zachowa³o się do dzie³, a jego lektura stanowi ogromne, niekiedy prze³omowe prze³ycie dla wielu ludzi także naszej epoki.

Drugi filozof, który definitywnie „nawróci³” Marka na stoicyzm, Sewer, jest postaci¹ prawie nieznan¹. Musia³ jednak by³e kim³o niezwyk³ym s¹dz¹c ze wzmianek o nim w Rozmyślaniach. To on wskaza³ m³odemu cz³owiekowi dzie³a i losy wielkich przedstawicieli tego kierunku w Rzymie. Nade wszystko za³ objawi³ mu „poj³ęcie istoty pa³stwa demokratycznego, z jednakim dla wszystkich prawem, pa³stwa rz¹dz¹cego się zasadami równo³eci i sprawiedliwo³eci; a także istotę takiej monarchii, która ponad wszystko szanuje wolno³e poddanych”. To s³owa samego Marka Aureliusza! Ods³aniaj¹ nam one jasno sprawy chyba najważ³niejsze dla oceny ka³dego w³adcy: co by³o jego idea³em jako panuj¹cego, czym się kierowa³ w swych rz¹dach, do czego d¹ę³ steruj¹c losami imperium. Mo³e nie zdo³a³ zrealizowa³e tych zasad, ale jeszcze dzie³ musimy z uznaniem i szacunkiem my³le³e o politycznym credo cesarza Rzymian.

Przez ca³e życie Marek zachowywa³ szacunek dla swych nauczycieli, uważaj¹c za dowód ³aski bogów, że móg³ obdarowa³e niektórych z nich dostojnościami. I tak Rustykus zosta³ jego doradc¹, otrzyma³ po raz drugi godno³e konsula, a po ³emierci wznoszono mu pos¹gi?

podobnie zreszt¹ jak Frontonowi. W kaplicy domowej Marek mia³ podobizny wszystkich nauczycieli wykonane w z³ocie. Pamiêta³ te¿ o ich grobach - odwiedza³ je i sk³ada³ kwiaty w dniach rocznic.

Faustyna

B³êdem jednak by³oby s¹dziaê, ¿e m³ody Marek zajmowa³ siê wy³cznie filozofi¹ i ¿y³ tylko wœród ksi¹¿ek, nauczycieli, rozmyœlañ. W³acenie stoicyzm nakazywa³ mu powa¿nie traktowaæ wszystkie obowi¹zki cz³owika i obywatela. Skoro zaœ urodzi³ siê w domu tak œwietnym, zaszczyty i godnoœci oraz zwi¹zane z nimi funkcje honorowe spada³y nañ od wieku dos³ownie ch³opiêcego. Mia³ zaledwie 8 lat, gdy otrzyma³ cz³onkostwo saliów, prastarego bractwa religijnego. Potem kolejno obejmowa³ coraz wy¿sze urzêdy. Togê mêsk¹ przywdzia³ jako piêtnastolatek, a ju¿ w 5 lat póŹniej by³ ' konsulem wraz ze swym przybranym ojcem, Antoninusem Piusem. Ten traktowa³ go jak ukochanego syna. Mieszkali z regu³y w tych samych pa³acach, a w ci¹gu dwudziestu trzech lat panowania Antoninusa rozstali siê podobno tylko na dwie noce. Te zwi¹zki umocni³o jeszcze ma³¿eñstwo: w 145 roku Marek poj¹³ za ¿onê cœrkê Antoninusa, Annie Galeriê Faustynê, zwan¹ Faustyna M³ods¹. Z formalnego punktu widzenia by³a to sytuacja niezwyk³a, zosta³ bowiem ziêciem swego przybranego ojca! Ceremonii w domu cesarskim towarzyszy³y oczywiêcie wspania³e uroczystoœci. Ma³¿eñstwo trwa³o 30 lat, czyli do œmierci Faustyny w 175 roku, a przysz³o zeñ na œwiat trzynastoro dzieci; wiêkszoœæ z nich zgas³a przedwczeœnie, jeszcze za ¿ycia rodziców.

Jak¹ kobiet¹ i ¿on¹ by³a Faustyna? M¹¿ wyda³ jej opiniê najlepsz¹: „Dziêkujê bogom, ¿e mam ¿onê tak pos³uszn¹, tak kochaj¹c¹”. Jednak¿e historycy staro¿ytni maluj¹ portret zgo³a odmienny. Faustyna, jak utrzymuj¹, by³a kobiet¹ wiaro³omn¹ i rozpustn¹, a kochanków dobiera³a sobie spoœród aktorów, gladiatorów i marynarzy; w³acenie gladiator mia³ byæ rzeczywistym ojcem Kommodusa, którego cesarz

211

212

nieœwiadom niczego uzna³ za swego syna i uczyni³ spadkobierc¹. Czy jednak Marek Aureliusz, pytaj¹ owi historycy, naprawdê nie wiedzia³, co dzieje siê w jego domu, czy te¿ tylko udawa³? Podobno obdarzy³ niektórych kochanków ¿ony wysokimi godnoœciami. Kr¹¿y³a opowieœæ, ¿e gdy wreszcie ocemielono siê zwróciæ mu uwagê na tryb ¿ycia Faustyny, i oczekiwano, i¿ odsunie j¹ od siebie lub nawet ukarze œmierci¹, odrzek³: „Nie mogê jej porzuciæ, musia³bym bowiem zwróciæ tak¿e posag!” Tym posagiem by³o oczywiêcie cesarstwo.

Komu wiêc daæ wiarê, gdzie jest prawda, jak dojœæ do niej po tylu wiekach i wobec tak sprzecznych œwiadectw? Chyba jednak nie pomylimy siê twierdz¹c, ¿e mamy do czynienia ze szczególnie beczeln¹ potwarz¹. Oczerniano Faustynê, usi³owano zohydziæ jej dobre imiê, a przy sposobnoœci tak¿e mê¿a, imaj¹c siê metod, wobec których ka¿dy cz³owiek w ka¿dej epoce jest zupe³nie bezbronny. Plotka, pomówienie, z³oœliwa anegdota kr¹¿¹ i rani¹. Jak¿e z nimi walczyæ, jak je demaskowaæ, skoro s¹ czymœ nieuchwytnym, skrytym, atakuj¹cym zniemacka niby jadowite wê¿e? Co gorsza, wszelkie próby ich przygwo¿d¿enia s¹ chybione, trzeba bowiem niejako stan¹æ na równym z nimi poziomie, powtafzaæ g³oœno te k³amstwa. A jeœli chodzi o Marka i Faustynê, mo¿na wskazaæ na pewne fakty przemawiaj¹ce

na korzyść obojga; można też podać przyczyny, które zapewne sprzyjały powstaniu hańbiących potwarzy.

Przede wszystkim wiele znaczy fakt, że Kommodus, syn i następca Marka, różni się znacznie od ojca pod względem psychiki, moralności, intelektu. Współczesnych musiały zatem nurtować wtpliwości, pozornie uzasadnione, czy człowiek tak szlachetny, kulturalny, młody mógł spodziewać się o cechach niemal zwyrodnialca? Najbardziej byliby wyjaśnić to przypuszczeniem, że prawdziwym ojcem Kommodusa musiał być ktoś inny; zapewne gladiator, skoro młodziak tak uwielbiał walki na igrzyskach. Lecz historia, nie tylko starożytna, zna mnóstwo wypadków podobnych. Potomstwo wspaniałych rodziców wyradza się i prezentuje cechy najgorsze, choć często można wykazać ponad wszelką wtpliwość, że syn to kochał z kochanką i krew z krwi ojca. Intrygowo to już Sokratesa, a i dzień stanowi pewnego rodzaju zagadkę.

Już to, że Marek Aureliusz był człowiekiem surowym dla siebie i innych ludzi z okolicznych, by prawem kontrastu przydać mu „onę o zgo»a

odmiennym temperamentem i poziomie moralnym. Dla tych, którzy pragnęli tak to widzieć, nie miało znaczenia, jak rzecz przedstawia się naprawdę. Liczyli się tylko to, jak powinna wyglądać w ich perwersyjnej wyobraźni. Pojawiały się zatem coraz ucieszniej opowieści wylęgłe z prostackiej wyobraźni i powszechnego zamiłowania do plotek o życiu możnych tego świata.

Wiadomo, że Marek Aureliusz nigdy nie żywił podejrzeń w stosunku do żony, lecz przeciwnie - kochał ją i szanował. Kiedy zmarła w 175 roku, uczcił jej pamięć najwyższymi honorami. Za życia za Faustyną towarzyszył mężowi wszędzie, nawet podczas wypraw wojennych.

Wojny

A wyprawy szły niemal nieprzerwanym łańcuchem; zaledwie kończyła się jedna, trzeba było rozpoczynać drugą. Z pewnością jakby los kazał cesarzowi udowodniać wciąż na nowo, że jest stoikiem nie tylko w sprawach i potrafił po męsku znosić każdą próbę, także wojenną, choć jego upodobania były dalekie od spraw oręża i obozu. Co prawda początek panowania Marka Aureliusza zapowiadał, że cesarz uchylił się od tego obowiązku, kiedy bowiem zaszła konieczność prowadzenia walk na Wschodzie z Partami, wyprawił tam swego przyrodniego brata, Lucjusza Werusa. Były jednak ważne względy, które kazały Markowi wstąpienie tak postąpić. Ktoś przecież musiał czuwać nad całym imperium przebywając w stolicy, tym bardziej że z różnych stron dochodziły wieści o niepokojach. W Brytanii tamtejsze legiony zamierzały obwołać cesarzem swego wodza. Za Renem burzyło się germańskie plemię Chattów i wysłano tam wojska do stłumienia niebezpieczeństwa w zarodku. W samej Italii poważnym problemem stał się wylew Tybru w 162 roku, a potem nieurodzaj i głód.

Duży niepokój budziła sytuacja za Dunajem. Dokonywała się tam wielkie przesunięcie różnych ludów spowodowane pochodem Gotów przez ziemie środkowej i wschodniej Europy ku Morzu Czarnemu - Plemiona wyparte ze swych siedzib szukały ziem nowych; wzrastał ich nacisk na granice imperium, głównie nad środkowym biegiem Dunaju. O tym dowiadzano się najpierw tylko z niejasnych sygnałów, ale po 166 roku, gdy Marek Aureliusz i Lucjusz Werus odbyli §13

wspólny triumf z powodu zwycięstwa nad Partami, niebezpieczeństwo stało się faktem.

»;f»x

<v

Germańskie plemiona przerwały granicę. Najgroźniejsi byli Mar-komanowie i Kwadowie z ziem obecnej Czechosłowacji, ale towarzyszyli im również inne ludy, nie tylko germańskie. Wszystkie udało się, by pozwolono im osiedlić się na terenach rzymskich, a wobec stanowczej odmowy parły coraz dalej i głębiej, szerząc zniszczenia. Ofiarą najazdu padły prowincje alpejskie, ale Markomanowie cięgle szli naprzód; przekroczyli góry i dotarli do Akwilei nad Adriatykiem. Groźne owych dni wielokrotnie jeszcze zaraza przywleczona przez wojska powracające ze Wschodu.

Zapewne jesienią 167 roku obaj cesarze osobście ruszyli w pole, by zagrozić barbarzyńcom dalszą drogę i ratować Akwileję. Lucjusz Werus podobno niezbyt się kwapił do tej wyprawy, a dla Marka Aureliusza było to pierwsze bezpośrednie doświadczenie w dowodzeniu legionami. Na szczęście miał u swego boku sztab znakomitych oficerów, sam zaś poważnie potraktował to zadanie tak niezwykle dla miłośnika filozofii. Rychło stał się dobrym wodzem. Nieprzyjaciela nie tylko przepędzono spod Akwilei, ale nawet wyparto za Alpy i Dunaj. W drodze powrotnej do Italii na początku 169 roku zmarł Werus. Ta nagła śmierć była zapewne osobistym ciosem dla Marka, ale sprawom państwa nie zaszkodziła. Odtąd miało ono tylko jednego władcę*.

Był on zdecydowany położyć kres zagrożeniu naddunajskiej granicy, toteż w 169 roku przystąpił do nowej, tym razem ofensywnej wojny w tamtych stronach. Przygotował wszystko bardzo starannie. Ponieważ odczuwano brak rekrutów, zaczął się do służby wojskowej nawet niewolników i gladiatorów, a także mieszkańców prowincji bałkańskich. Powołanie gladiatorów oczywiście powodowało zawieszenie lub ograniczenie igrzysk w stolicy, co lud rzymski skomentował z ociężałością: cesarz chce zmusić do filozofowania wszystkich Rzymian i w ten sposób pozbawia ich najrozkoszniejszej przyjemności! Czy można dać więcej i jaskrawszą charakterystykę patriotyzmu i gotowości do ofiar ówczesnego społeczeństwa? A raczej: czy istnieje dobitniejszy dowód, że wśród mas mieszkańców stolicy nie było żadnego patriotyzmu i żadnej gotowości do ofiar? Tymczasem sam cesarz usiłował choć w części pokryć koszty zbrojeń i wyprawy; wystawiając na publicznej licytacji cenne przedmioty z wyposażenia pałaców. I to nie tylko kobierce, zastawy, naczynia, ale również dzieła sztuki najwybitniejszych mistrzów, rzeźby i malarstwa.

Walki nad środkowym Dunajem, na ziemiach obecnych Czech, Słowacji, Węgier, trwały do 174 roku. Przebieg ich nie jest znany, nie zachowały się bowiem żadne pisane relacje. Mamy natomiast plastyczny obraz wojny, a to dzięki paskorzybnom opasującym spiralnie wstępną kolumnę Marka Aureliusza. Stoi ona do dziś w Rzymie na placu zwanym od niej Piazza Colonna. Wraz z cokółcem ma ponad 40 m wysokości, a wzorowana jest na dwóch wcześniejszych kolumnach: istniejącej nadal Trajana i nie zachowanej - z wyjątkiem cokółca - Antoninusa Piusa. Kolumnę Marka Aureliusza wzniesiono już po jego śmierci. Na szczycie ustawiono posąg cesarza, który później zastąpił go obraz Pawła. Wstępną paskorzybną przedstawia epizody walk z Markomanami i Kwadami. Pod względem stylistycznym

wielce różni się od rzeźb kolumny Trajana; sposób ujęcia jest niewątpliwie mniej doskonały w szczegółach, ale za to bardzo wyrazisty, wręcz dramatyczny.

Wojna była bezlitosna. Palono osiedla, nie oszczędzano nawet jeńców. Jeden z epizodów, uwieczniony również na kolumnie, zasłynął w literaturze. Jest to tzw. cud deszczu. Kwadom mianowicie udało się otoczyć legion rzymski w miejscu pozbawionym wody w dniach straszliwej spiekoty. Germanie nawet nie atakowali, przekonani, że umęczeni upałem Rzymianie muszą się poddać. Niespodziewanie jednak przysłała naważnica i uratowała osaczonych. Poganie przypisywali to cudowne ich zdaniem wybawienie praktykom egipskiego czarodzieja, chrześcijanie natomiast twierdzili, że wymodlili ratunek wyznawcy Chrystusa.

Już sam fakt, że mogła powstać taka legenda, wskazuje wyraźnie, jak wielu było wówczas wyznawców nowej religii nawet w szeregach armii. Marek Aureliusz więc musiał stykać się z chrześcijanami, musiał słyszeć o ich poglądach i kulcie. Jak ustosunkować się do tej wiary? Oczekiwaliśmy postawy przynajmniej tolerancyjnej, jeżeli nie wręcz życzliwej, skoro jego przekonania etyczne wykazywały tak zbliżoność do tego, co głosili tamci. Tymczasem - rzecz zaskakująca - cesarz taktował chrześcijan niechętnie, nawet surowo, i wcale nie zerwał z polityką prześladowań. Dlaczego? Nie mamy w tej sprawie żadnych wypowiedzi Marka Aureliusza, można jednak znaleźć jego osobowość §|5

ii*

i wytyczne postępowania służyć domysłom. Otóż dla cesarza celem wszelkiej działalności, a także kryterium oceny osób i grup, było dobro imperium pojmowane jako suma wszystkich tradycyjnych cech i wartości ówczesnego świata grecko-rzymskiego. Chrześcijaństwo było w tym świecie czymś nowym i już przez to samo podejrzany. Jego wyznawcy tworzyli nielegalną organizację, oddawali się praktykom może nieszkodliwym, ale niezrozumiałym i dziwacznym, odrzucali dorobek kultury. To wystarczyło. Wprawdzie za panowania Marka Aureliusza nie doszło do wielkich, powszechnych prześladowań, tolerowano jednak, a może nawet podsycono tu i ówdzie wystąpienia antychrześcijańskie. Najbardziej krwawy przebieg miały one w Lugdunum, gdzie zginął biskup Potejnos, mający ponad 90 lat, a wraz z nim przynajmniej trzydziestu wiernych. W samym Rzymie męczęńskim ośmiernie poniósł śmierć Justyn, autor pism apologetycznych.

Powróćmy jednak do wydarzeń nad Dunajem. Walki nowej kampanii trwały tam do 175 roku. Pokonane ludy musiały odstąpić Rzymianom szeroki pas po północnej stronie rzeki i zgodzić się na obecność rzymskich garnizonów w głębi swych krajów. Jeden z nich stanął nad Wagiem w Szwajcarii, o czym świadczą napis zachowany na skale w Trenczynie; stał tak już niedaleko do południowych granic Polski! Cesarz miał jeszcze ambitniejsze plany. Pragnął mianowicie utworzyć nową prowincję na lewym brzegu Dunaju, jak niegdyś Trajan Dację. A nawet dwie prowincje, Markomanię i Sarmację, które objęłyby tereny obecnej Czechosłowacji; granice imperium oparłyby się wówczas o Karpaty i Sudety. Nie doszło jednak do realizacji owych ośmiernych zamiarów skutkiem niespodziewanych wydarzeń w prowincjach wschodnich.

W kwietniu 175 roku wódz Awidiusz Kasjusz, pozostawiony na Wschodzie przed kilku laty przez Werusa, ogłoszono cesarzem. Podobno uczynił to pod wpływem fałszywej wiadomości o śmierci Marka

Aureliusza. Przewidywał zapewne, że dojdzie do walki o sukcesję po zmarłym władcy, a ponieważ uważał się, może nie bez racji, za najgodniejszego, postanowił ubiec ewentualnych rywali i postawił senat przed faktem dokonanym. Opowiedział się za nim niektóre prowincje Azji Mniejszej oraz Egipt i Syria. W tej sytuacji prawowity cesarz nie miał wyboru. Ruszył na wschód, by stłumić bunt w zarodku, a senat ogłosił Awidiusza wrogiem publicznym. Doszło do wojny

domowej, gdyby nie to, że sami żołnierze Awidiusza wystąpili przeciw uzurpatorowi już po trzech miesiącach jego władztwa. Zaledwie Marek Aureliusz stanął na Wschodzie, przyniesiono mu odciętą głowę samo-zwańca.

Cesarz potraktował zwolenników i rodzinę Awidiusza łagodnie. Uznał, że wszyscy padli ofiarą tragicznej pomyśki. Powstała później opinia, że winowajcą sprawcy buntu była Faustyna, gdy bowiem Marek zachorował, zachęcał Awidiusza listownie, aby obwołał się cesarzem; przyrzekał mu nawet pomoc w zamian za opiekę nad nią i jej dziećmi. Historyjka ta oczywiście została zmyślona przez wrogów Faustyny. Wiadomo zresztą, że to ona namawiała męża, by postępował ze stronnikami samozwańca bezwzględnie.

Cesarz znalazł się wówczas po raz pierwszy w życiu na terenach wschodnich, toteż postanowił zwiedzić świątynię starożytności zabytków Egiptu. Powracał stamtąd przez Syrię, do Azji Mniejszej. Tu zmarła mu żona w miejscowości, która ku jej czci otrzymała nazwę Faustynopolis. Marek odczuł ten cios boleśnie. Ustanowił fundację dla dziewcząt jej imienia, senat zaś uznał zmarłą za istotę boską i powołał kapłanów jej kultu.

W listopadzie 176 roku cesarz odbył triumfalny wjazd do Rzymu z powodu zwycięstw nad Dunajem. Jednocześnie obsypał swego syna Kommodusa tytułami i zaszczytami, które czyniły go formalnie i faktycznie współwładcą ojca, choć opiekę miał zaledwie 15 lat. W roku następnym obaj znowu stanęli nad ośrodkowym Dunajem, rozpoczynając nowy etap umacniania rzymskiego władztwa. Walki były bezlitosne, chciano bowiem zmusić opornych do bezwarunkowej kapitulacji. Nim doszło jednak do tego, nim można było mówić o całkowitym zakończeniu wojny, cesarz zmarł po stosunkowo krótkiej chorobie w obozie wojskowym w Windobonie, czyli w dzisiejszym Wiedniu, 17 marca 180 roku. Był jednym z ofiar zarazy przywlezionej przed tyłu laty z nad Eufratu.

Kommodus

Lucius Aelius Aurelius

Commodus.

Ur. 31 sierpnia 161 r.,

zm. 31 grudnia 192 r.

Panował od 17 marca 180 r. do

31 grudnia 192 r. tytułował się

w latach 180 - 190 Imperator

Caesar Aurelius Commodus

Antoninus Augustus, a w latach

191-192 Imperator Caesar

Lucius Aelius Aurelius

Commodus Augustus.

Został zaliczony w poczet bogów.

Ojciec i syn

Marek Aureliusz i Faustyna mieli sześciu synów i chyba siedem córek. Większość dzieci zmarła jeszcze za życia ojca: wszyscy chłopcy z wyjątkiem jednego oraz cztery dziewczyny. Owym jedynym, który się uchwycił, był Lucjusz Kommodus, urodzony 31 sierpnia 161 roku, kiedy ojciec jego już od kilku miesięcy był cesarzem. Wraz z nim przyszedł na świat brat bliźniak, który otrzymał imię Aureliusza Antoninusa. Przypomniano natychmiast, że w dzień w tymże dniu, niemal dokładnie przed półtora wiekiem, bo w 12 roku, urodził się osławiony Kaligula; nie wydawało się to najlepszą wróżbą. Radosne wydarzenie w domu panującym uczczono wybiciem monety z podobizną Faustyny i postaciami bliźniaków. Napis głosi: „Szczęście naszego wieku”. Ale szczęście trwało krótko, bliźniak Lucjusza zmarł bowiem w czwartej wiosnie życia; tymczasem pojawił się jego nowy braciszek, Marek Annius.

W 166 roku odbył się triumf Marka Aureliusza i jego współwładcy Werusa z powodu zwycięstw na Wschodzie. Pięcioletni wówczas Lucjusz Kommodus uczestniczył w nim wraz z młodszym bratem i obaj otrzymali tytuły cesarzy. Ale młody Annius zmarł już w trzy lata

później, może jako ofiara zarazy; chorował wtedy także Kommodus, wyleczył go jednak sławny po dzień dzisiejszy mistrz nauk lekarskich - Galen.

Galen, Grek z pochodzenia, urodził się w 129 roku w Azji Mniejszej, w Pergamonie; studiował w Grecji i w Egipcie, praktykował jako lekarz najpierw w miejscowości ojczystej, a po 160 roku wywedrował do Rzymu. Tu zyskał rychło ogromne uznanie i przebywał z niedługą przerwą aż do śmierci w ostatnich latach II wieku. Sam fakt, że z jego wiedzy korzystał dwór cesarski, wskazuje, jak cieszył się renomą. Lecz Galen był nie tylko praktykiem, lecz również świetnym nauczycielem, dociekliwym badaczem tajemnic ludzkiego ciała, myślicielem, pisarzem. Spod jego pióra wyszły setki rozpraw, których tylko część zachowana wypełnia wiele grubych tomów. Dorobek naukowy Galena to suma wiedzy medycznej świata starożytnego, a zarazem podstawa nauczania w Europie aż po XVIII wiek. Obejmuje wszystkie dziedziny i działy tej nauki, począwszy od filozoficznych jej zasad. Sam Galen największe zasługi przyniósł dla rozwoju anatomii i patologii, a także diagnostyki, farmakologii i dietetyki. W oczach późniejszych pokoleń był tym dla sztuki medycznej, kim Arystoteles dla filozofii.

Marek Aureliusz stara³ siê zapewniæ swemu jedyjnemu synowi najlepszych nauczycieli, otacza³ go czu³oœci¹ i opiek¹, a przy tym obsypywa³ zaszczytami od lat dziecinnych, daj¹c wszystkim do zrozumienia, ðe to on ma byæ przysz³ym cesarzem. Ch³opiec nie mia³ jeszcze piêtnastu lat, gdy zosta³ w 175 roku cz³onkiem kolegów kap³añskich; 7 lipca tego³ roku przywdzia³ togê mêsk¹, a potem otrzyma³ tytu³ przywódcy m³odzie³y. Wraz z ojcem wzi¹³ udzia³ w wyprawie na Wschód przeciw Awidiuszowi Kasjuszowi. Cesarz i jego syn odwiedzili wówczas miasta Azji Mniejszej, Syrii, Egiptu, a jesieni¹ odbyli triumfalny wjazd do Rzymu. Kommodus otrzyma³ w³adzê trybuna ludowego, czyli formalnie sta³ siê wspó³panuj¹cym. W roku nastêpnym dano mu urz¹d konsula, kap³ana najwy³szego, a tak³e tytu³ augusta i ojca ojczyzny. Mia³ lat 16! Wiosn¹ 178 roku z woli ojca poj¹³ za ðonê dziewczynê imieniem Bruttia Kryspina, ze sfer najwy³szej arystokracji rzymskiej.

3 sierpnia 178 roku wraz z ojcem opuœci³ Rzym wyruszaj¹c nad Dunaj, aby uczestniczyæ w nowej kampanii przeciw ludom zza tej r2eki. Nie wiadomo, czy odznacza³ siê czymkolwiek w tych krwawych

219

walkach. By³ obecny podczas choroby i œmierci ojca w obozie wojskowym w Windobonie, dzisiejszym Wiedniu. Rozesz³y siê pog³oski, chêtne powtarzane, ðe to on przyczyni³ siê do œmierci Marka Aureliusza. Kasjusz Dion zapewnia: „Wiem dobrze, ðe cesarz zmar³ nie skutkiem choroby, lecz z rêki lekarzy, pragn¹ych przypodobaæ siê Kommodusowi". Ale tego rodzaju plotki i pomówienia by³y w staro³ytnoœci równie czêste jak bezpodstawne.

Tak wiêc dziewiętnastoletni ch³opiec zosta³ w³adc¹ imperium. By³ to prawie od stu lat pierwszy w Rzymie wypadek, gdy na tronie zasiada³ po swym poprzedniku ktoœ nie adoptowany, lecz syn rzeczywisty. Trajan, Hadrian, Antoninus Pius, Marek Aureliusz, Lucjusz Werus, wszyscy oni byli kolejno uznawani za synów, spadkobierców nazwiska i purpury, jako najgodniejsi sprawowania rz¹dów. I za ka³dy razem wybór okazywa³ siê trafny, korzystny dla pañstwa. Adoptuj¹cy wykazywali znakomite rozeznanie, choæ dokonuj¹c wyboru uwzglêdniali te³ koligacje rodzinne, ³cz¹ce ich z osob¹ powo³ywanego. System funkcjonowa³ bezb³êdnie przez niemal wiek. Zerwa³ z t¹ tradycj¹ dopiero Marek Aureliusz, filozof, stoik, tak piêknie prawi¹cy

O stawianiu interesu spo³ecznego na pierwszym miejscu. Oczywiœcie, móg³ ³atwo obroniæ siê przed zarzutem, ðe powodowany ojcowskim uczuciem wzgardzi³ dotychczasow¹ praktyk¹ przekazywania w³adzy najgodniejszemu: tamci cesarze nie mieli w³asn¹ych synów, adoptowali wiêc z koniecznoœci, on natomiast dochowa³ siê nastêpcy naturalnego; z jakiej³e wiêc racji mia³by odsun¹æ go od nale³nego spadku? Ale by³o te³ prawd¹, ðe wyznacz³ syna na dziedzica w³adzy, kiedy by³ on jeszcze dzieckiem i nie da³o siê przewidzieæ, co z niego wyroœnie, jaki bêdzie mia³ charakter i umys³owoœæ.

Ró³nie oceniano Kommodusa w jego latach ch³opiêcych. Wed³ug Kasjusza Diona nie by³ on z natury z³y, ale z powodu naiwnoœci

1 miêkkoœci ulega³ wp³ywom otoczenia, a³ wreszcie wyrodzi³ siê ku namiêtnoœci i okrucieñstwu. Inni natomiast przypominali, ðe ów ch³opaczek maj¹c zaledwie 12 lat kaza³ wrzuciæ ³aziebnego ðywcem do

pieca tylko dlatego, że k'piel okaza³a się zbyt gor¹ca! Na szczęście przytomny opiekun spali³ tylko skórę barani¹, aby jej sw¹d upewni! okrutnika, że rozkaz wype³niono. Czy Marek Aureliusz dowiedzia³ się kiedykolwiek o tego rodzaju wybrykach syna? Czy znale³li się ludzie na tyle odważni, prawdomówni, daleko patrz¹cy, by otworzyæ oczy

ojcu rozkochanemu w jedynym synu? Jest tragedi¹ wielu w³adców, że s³ysz¹ tylko to, co sami chc¹ s³yszeæ, otoczenie bowiem skrzêtnie ukrywa przed nimi wszystko, co mog³oby się nie podobaæ. Pewien magnat polski przykaza³ w pierwszym paragrafie swej instrukcji dla oficjalistów: „Nigdy umys³u pañskiego z³1 wiadomoœci¹ nie zasmucaæ, bo dobremu s³udze przede wszystkim winno byæ mi³e pañskie zdrowie. A wreszcie i còż pomo³e?” To przykazanie zdaje się obowi¹zywaæ nadal. I tak w³adcy wielcy i mali Źyj¹ w s³odkiej nieœwiadomoœci, w rajskiej krainie u³udy, a tymczasem z³o wszelakie pleni się i rozrasta spokojnie.

Zapewne wiêc Marek Aureliusz widzia³ w swym synu ch³opca zupe³nie normalnego. Će lubi œpiewaæ i tañczyæ? Će przepada za wystêpami b³aznów i walkami gladiatorów? To wybacalne w jego wieku. Upodobania to p³askie i wrêcz wulgarne, prawda, zgasn¹ jednak same przez się, gdy przyjd¹ powa³ne obowi¹zki! Ojciec, któremu tyle dzieci zabra³a œmieræ przedwczesna, musia³ patrzeæ z dum¹ i radoœci¹ na przystojnego m³odzieñca, na jakiego wyrós³ Kommodus. By³ postawny, dobrze zbudowany, mia³ regularne rysy twarzy, oczy pe³ne blasku, w³osy jasne o z³ocistym odcieniu, z natury faliste; policzki pokrywa³ pierwszy puch zarostu. Tak w³acenie prezentowa³ się syn Marka Aureliusza, gdy w wieku 19 lat odziedziczy³ po ojcu w³adzê.

Nale³a³ do najm³odszych cesarzy, jacy dotychczas przywdziali cesarsk¹ purpurê. M³odzy od niego w chwili obejmowania w³adzy by³ jedynie Neron. Mia³o się rych³o pokazaæ, że ci dwaj s¹ podobni do siebie nie tylko pod tym wzglêdem.

||'«

i

Znad Dunaju do Rzymu

Gdy Marek Aureliusz umiera³, wojna z ludami zza Dunaju, choæ ju³ zmierza³a ku ca³kowitemu zwyciêstwu, nie by³a jeszcze zakoñczona, a rzymskie nabytki na pó³noc od rzeki nie zosta³y umocnione. Nale³a³o wiêc poœwieciæ nieco czasu - mo³e dwa, trzy lata - i wysi³ku, aby dzie³o rozpoczête i kontynuowane tak konsekwentnie przez tamtego w³adcê uwieñczy³ sukces. Marek wzi¹³ ze sob¹ syna na wyprawê w³acenie w tym celu, by przysposobiæ go do walk w naddunajskich krainach, zapoznaæ 2 terenem i lud³mi. Cesarz umiera³ w przekonaniu, że sprawy potocz¹ 2JÊ.

222

siê zgodnie z jego wol¹, a krew Źo³nierzy i ogromne koszty nie pójd¹ na marne. Pomyli³ się straszliwie. W ci¹gu zaledwie kilku miesiêcy opuszczono i zwrócono wrogim plemionom wszystko, co zdoby³ na pó³noc od Dunaju. Granica mia³a bieç, jak dawniej, wzd³u³ rzeki.

Pierwsz¹ decyzj¹ m³odego cesarza by³o zawarcie pokoju z nieprzyjació³mi. Uczyni³ to wbrew testamentowi ojca, wbrew radom dostojników i dowódców. Powo³ywa³ si³e na rzekome zagrożenie swego panowania w samej stolicy; oświadczy³, że l³eka si³e spisków i zamachów. W istocie chodzi³o mu tylko o to, aby wyrwa³ si³e jak naj³ępieszniej z dziczy i niebezpieczeństw, po³ł³da³ bowiem uroków i uciech życia wielkomijskiego. Podczas narad w Windobonie znamienne s³owa pad³y z ust Klaudiusza Pompejanusa. By³ to dwukrotny konsul, zas³u³żony wódz i namiestnik, najbliższy wspó³pracownik zmar³ego cesarza w relizowaniu planów zadunajskich. By³ te³ szwagrem Kom-modusa, a wi³ęc cz³onkiem panuj¹cej rodziny, poj¹³ bowiem za ³on³e Lucyll³e, najstarsz¹ córk³e Marka Aureliusza, gdy ta owdowia³a po Lucjuszu Werusie. Co prawda Lucylla niech³ętnie i tylko pod presj¹ ojca zgodzi³a si³e na to ma³że³ństwo, mia³a bowiem wówczas niewiele ponad 20 lat, podczas gdy Pompejanus na pewno ju³ż przekroczy³ pi³ędziesi¹tk³e. Obecnie, ufny w zwi¹zki rodzinne i wielki autorytet, usi³owa³ odwie³æ m³odzika od pochopnej decyzji. Przyzna³, że rozumie i podziela t³sknot³e do stolicy, ale ostrzega³: Rzym jest tam, - gdzie znajduje si³e cesarz, nie maj¹ wi³ęc uzasadnienia obawy, że w stolicy dojdzie do zamachu, natomiast przerwanie wojny, poniesienie dzia³añ przed ich ukoñczeniem, na pewno rozzuchwali barbarzyñców. Pierwszym obowi¹zkiem nowego pana imperium jest ich ujarznienie i przesuni³æ granic cho³aby a³ po Ocean Pó³nocny!

Lecz te i tym podobne wezwania, ostrzeżenia, zach³ęty nie odnios³y skutku. Pokó³ zawarto mo³żliwie szybko. Jego warunki by³y pozornie twarde dla Markomanów i Kwadów oraz ich sojuszników. Nie wolno im by³o zbli³æ si³e zbrojnie do Dunaju, mieli sk³ada³æ danin³e w zbo³u i wystawia³æ kontyngenty wojskowe, nie mogli równie³z toczy³æ walk z s¹siadami bez zgody Rzymu, a wszystkie ich narady musia³y si³e odbywa³æ w obecno³ci rzymskich oficerów. Czy jednak owe warunki b³ed¹ egzekwowane, mia³o si³e dopiero okaza³æ.

Tak wi³ęc stracono bezpowrotnie ziemie obecnej Czechos³owacji, na których Marek Aureliusz planowa³ za³o³enie dwóch prowincji-

Zadecydowa³ o tym dziewiętnastoletni ch³opak, który marzy³ tylko

O teatrach, b³aznach, gladiatorach, dziewczynach, piosenkach i ³aba- , wach. Dyskutuje si³e cz³ęsto o roli jednostki w historii. Jedni przecz¹, • by mia³a ona istotne znaczenie dla biegu wielkich procesów dziejowych, inni natomiast sk³onni s¹ j¹ wyolbrzymia³æ. W tym konkretnym *. wypadku trudno nie zauwa³æ, że losy imperium, Europy, mo³æ nawet i ³ewiata musia³yby potoczy³æ si³e inaczej, gdyby Rzym utrzyma³ bastion ziem na pó³noc od Dunaju. Dosz³oby do romanizacji tamtejszej i. ludno³ci, a wysoka kultura ³eródziemnomorska mocno promieniowa³aby jeszcze dalej na pó³noc, na mieszkańców dorzecza Wis³y i Odry. .. Pó³niejsza w³drówka ludów równie³z przebiega³aby inaczej i mo³æ nie przybra³aby tak katastrofalnych dla Rzymu rozmiarów. Niektó³zy historycy nowo³żytni próbuj¹ przynajmniej cz³ę³ciowo usprawiedliwi³æ > ; Kommodusa wskazuj¹c, że koszty wojen stanowi³y nadmierny ci³ężar dla imperium os³abionego walkami na wschodzie i epidem¹. Rzecz wszak³e w tym, że owe koszty zosta³y ju³ż poniesione, a tylko przez t³e decyzj³e cesarza - nadaremnie. Tak wiec z punktu widzenia rzymskiej racji stanu - a mo³æ nawet nie tylko rzymskiej - trudno nie ocenia³æ surowo tego, co sta³o si³e wiosn¹ 180 roku z woli Kommodusa.

W samym jednak Rzymie wiadomo o zawarciu pokoju i powrocie cesarza wywołał niemal szalony radości. I temu trudno się dziwić. Przecież wieloletnie zmagania nad Dunajem kładły się ciężkim brzemieniem na całej ludności, a tamte kraje wydawały się mieszkańcom stolicy obce, dalekie, nieważne. Któż mógł wtedy przewidzieć, jakie będą konsekwencje odejścia od celów, które wytyczył Marek Aureliusz? Rzymianie cieszyli się, że wreszcie będą mieli cesarza w stolicy.

1 to jakiego cesarza! Młodego, przystojnego, kochającego to wszystko, co radowało serca prostych ludzi. Jakże on różny, tak powiadano, od swego surowego ojca, który nawet gladiatorów wysyłał przeciw barbarzyńcom, zamiast na areny amfiteatrów!

Herodian, żyjący wówczas historyk grecki, przedstawia obrazowo, jak wyglądał pochód cesarza powracającego z nad Dunaju późnym latem i jesienią 180 roku. „Kommodus odbył drogę z młodzieńcym pościem. Przeciwnie szybko przez miasta po drodze, przyjmowany wszędzie tak, jak godzi się witać cesarza. Gdy zjawiał się wśród tłumów, wszyscy patrzyli nań z pełnym oddaniem. Kiedy się zbliżył do Rzymu, cały senat i wszyscy mieszkańcy miasta wylegli

naprzeciw, pragnąc wyprzedzić jeden drugiego. Nieśli z sobą gałązki wawrzynu i wszelkie kwiaty, ile tylko mógł kto zebrać. Tak szli naprzeciw daleko od miasta, by zobaczyć młodego, dostojnego cesarza. Tęsknota ich płynęła ze szczerego serca, bo się wśród nich urodził i wychował, należąc do trzeciej generacji panującej rodziny”.

Tak więc Kommodus wyjechał do stolicy w dniu 21 października 180 roku wśród okrzyków radości, obsypywany kwiatami. Kto mógł wówczas przewidzieć, że wita się entuzjastycznie godnego spadkobiercę Kaliguli, Nerona, Domicjana?

224

Lucylla, Kryspina, Marcja

Początkowo wszystko układało się nieźle. Cesarz panował, rzadził za pomocą wypróbowani doradcy i wadzowie. Panował, to znaczy spełniał pewne funkcje reprezentacyjne, jeżeli nie przeszkadzały mu w zabawach. A były to zabawy niewymyślne, wręcz wulgarne: orgie, obżarstwo, gry, burdy na ulicach i w domach publicznych, wyścigi rydwanów, walki gladiatorów. Kommodusa, mówiąc językiem naszych czasów, interesowały tylko seks i sport, używając za to bardziej starożytnych określeń powiedzielibyśmy, że żył tylko dla igrzysk i rozpusty. Rola faworyta odgrywał pokojowiec Saoterus, wszechwładny na dworze. Jakże związki z cesarzem, pokazano naocznie tłumom, gdy podczas wjazdu triumfalnego do Rzymu obaj siedzieli na jednym rydwanie - pan ościata i jego sługa! - czule się obejmując i całując.

A tymczasem ci, którzy trzymali ster rządów, nie tylko tolerowali ten stan rzeczy, ale może nawet byli zeń zadowoleni. Uważali zapewne, że lepsze to niż sytuacja, w której sam cesarz, tak młody i niedoświadczony, miałby się zajmować wielką polityką. Mógłby przecież czynić pociągnięcia równie nieodpowiedzialne jak to, którym rozpoczął panowanie: wycofanie się z ziem zdobytych przez ojca za

Dunajem! Zezwalali więc na bezwstydną zabawę, przymykali oczy na wszelkie wybryki. Powtarzali bzdury wychowawców młodego Nerona. Jeszcze jeden to przykład znanej zasady: jeżeli historia uczy czegośkolwiek, to tylko tego, że ludzie nigdy niczego się nie nauczyli z historii.

O nadmiernym pobudliwości - ba, o świadome odsuwanie cesarza od rządów, o spychanie go w objęcia rozpustnic - oskarżano zwłaszcza

prefekta pretorianów, Perennis. To on faktycznie prowadzi sprawę imperium. Wysokie stanowisko zawdzięcza Markowi Aureliuszowi, był więc człowiekiem starannie wybranym i wyszedł z dobrej szkoły.

Również obecnie, za Kommodusa, potwierdza zalety męża stanu. Rzetelny i nieprzekupny wypełnia obowiązki wobec cesarza i państwa z całym oddaniem. To prawda, że opinie o nim w naszych źródłach są podzielone, niektórzy bowiem zarzucali mu wściewstwo i zagarnianie części majątków. Ale oskarżenia te częściowo chyba wynikają z zawiści, częściowo z przekonania, że to on w znacznej mierze ponosi odpowiedzialność za dalszy ponury bieg wydarzeń. Naprawdę może grzeszyć głównie ambicją, która kazała mu zwalczać wszelkimi sposobami swego kolegę, drugiego prefekta pretorianów, Paternusa. I został go wreszcie usunięty w 182 roku, ale stało się to w związku z wypadkami o następstwach katastrofalnych.

Podobno bezpośrednią ich przyczyną stanowiła prestiżowa, kobieca rywalizacja pomiędzy siostrami cesarza Lucyllą a jego żoną Kryspiną. Ta pierwsza, żona Pompejanusa, była wdową po cesarzu Werusie, przysługiwała więc jej tytuł augusty oraz pewne honorowe przywileje. Ale do takich samych przywilejów miała też prawo Kryspina jako matka panującego. Powtarzały się często sytuacje kłopotliwe, np. której z pań przysługę pierwszeństwa w teatrach. Kommodus rozstrzygnął spór na korzyść żony, co Lucylla odczuła bardzo boleśnie. -Upokorzona znenawidziła brata i uknuła przeciw niemu spisek, w który wciągnęła swoich krewnych. Jednym z nich był jej brat cioteczny, a zarazem wnuk Marka Aureliusza, Ummidiusz Kwadratus, drugim zaś zięć Kwintianus - obaj zasiadający w senacie. Ponieważ Kwintianus cieszył się wielkim zaufaniem cesarza, brał bowiem udział w jego orgiach, miała rzucić się nań ze sztyletem, gdy ten wejdzie w wściekłe, ciemne przejście do amfiteatru. I tak też się stało. Ale młody człowiek zamiast natychmiast zadać cios śmiertelny, pozwolił sobie na gest teatralny - uniósł sztylet wysoko i krzyknął wielkim głosem: „Oto, co posyła ci senat!” Tych kilka sekund wystarczyło. Podbiegła

15-Poc»,

cesarzy rzymskich

i 226

straż, Kwintianusa pojmano. Został uwięziony po straszliwych torturach.

Były też inne, głębsze przyczyny spisku, istniał również plan dalszych działań. Lucylla nie zносиła swego starego męża Pompejanusa, a Kwintianus był podobno nie tylko jej zięciem, ale także kochankiem. Zapewne więc zamierzała po zgwałceniu Kommodusa pozbyć się w jakiś sposób męża, poślubić Kwintianusa, cesarzem zaś uczynić na razie Ummidiusza Kwadratusa, jako członka rodziny panującej.

Prawdopodobnie jednak musia³by on z kolei adoptowaæ Kwintianusa -i Lucylla by³aby znowu jedyn¹ cesarzow¹, a dynastia utrzyma³aby siê na tronie. Spiskowcy mogli liczyæ na poparcie senatorów, uważaj¹cych Kommodusa za b³azna, szanuj¹cych natomiast Ummidiusza Kwadratusa, jako cz³owieka prawego.

Zamach mia³ skutki tragiczne. Lucyllê zes³ano na wyspê Kapreê, i tam dokonano egzekucji. Da³ te¿ g³owê Ummidiusz Kwadratus oraz wiele osób podejrzanych choæby tylko o to, ¿e w porê nie donios³y o spisku. Uratowa³ siê natomiast stary Pompejanus, by³o bowiem oczywiste, ¿e Lucylla godzi³a równie¿ w niego. Usun¹³ siê jednak na wiecê, narzekaj¹c na swój wiek podesz³y i chorobê oczu.

Moæiwy los sprawi³, ¿e cesarzowa Kryspina posz³a wkrótce w œelady znieawidzonej rywalki, Lucylli. I j¹ zes³ano na Kapreê^ gdzie spotka³a j¹ œemieræ. Nie wiadomo, jakie by³y przyczyny upadku, w tym bowiem spisku nie uczestniczy³a. Mo¿e przygotowywa³a inny? A mo¿e po prostu zdudzi³a siê cesarzowi?

Czymœ jednak najgorszym i prawdziwie niebezpiecznym okaza³ siê uraz powsta³y w psychice Kommodusa od momentu, w którym ujrza³ s³yset wymierzony do ciosu i us³ysza³ s³owa: „Oto, co posy³a ci senat!” Odt¹d ¿y³ w przeœwiadczeniu, ¿e wszyscy senatorzy s¹ jego œmiertelnymi wrogami i knuj¹ zdradê. Stara³ siê wiêc ich ubiec, podejrzewaj¹c bez wyj¹tku ka¿dego i niszczy³ wszelkimi sposobami. Procesy, konfiskaty maj¹tków, wygnania, wymuszone samobójstwa, egzekucje sta³y siê czymœ tak czêstym, by nie rzecz normalnym, jak za Nerona, Kaliguli, Domicjana. A w sprawach tych bezwzglêdnym wykonawc¹ woli cesarza by³ zawsze lojalny Perennis, który przy sposobnoœci rozprawi³ siê te¿ ze swymi wrogami, zw³aszczã z Paternu-sem, oskar¿aj¹c go, ¿e przeszkadza w wykrywaniu i przyk³adnym

karaniu spiskowców. Pozbawiony urzêdu prefekta Paternus wszed³ honorowo w sk³ad senatu - i wkrótce musia³ umrzeæ.

Perennis poczyna³ sobie tym œmieiej, ¿e pe³en lêków i podejrzeñ Kommodus odcí³ siê zup³nie od ¿ycia publicznego i przebywa³ w zamkniêciu swych pa³aców oraz willi podmiejskich pogr¹zony w wyuzdanej rozpuœcie. Nie poœlubí³ ju¿ innej kobiety, ale konkubin mia³ podobno setki. Wœród nich wyj¹tkowe miejsce zajê³a Marcja, wyzwolenica, przedtem zwi¹zana z Ummidiuszem Kwadratusem. Cesarz tak sobie j¹ upodoba³, ¿e przyzna³ jej prawie wszystkie przywileje, jakimi cieszy³y siê œelubne ma³¿onki panuj¹cych. Staro¿ytna tradycja utrzymuje, ¿e Marcja sprzyja³a chrzeœcijanom i wstawia³a siê za nimi do Kommodusa. Ale dziaæ siê tak mog³o dopiero w latach póŹniejszych, pocz¹tkowo bowiem o sprawach tych decydowa³ Perennis. Zachowa³y siê nawet akta procesu jednego z chrzeœcijan przed prefektem.

Rz¹dy Perennisa trwa³y jednak tylko trzy lata. Zgubê sam sobie gotowa³, z jednej strony œci¹gaj¹c zawiœæ osób wp³ywowych, z drugiej zaoœ wywo³uj¹c podejrzliwoœæ cesarza. Donosiciele zwracali Kommodu-sowi uwagê, ¿e synowie Perennisa zajmuj¹ coraz bardziej odpowiedzialne stanowiska dowódców i namiestników. Czy¿by prefekt zamierza³ siêgn¹æ po purpurê? Bezpoœredni¹ przyczyn¹ upadku Perennisa sta³a siê jego niezrêczna polityka personalna podczas obsadzania wy¿szych stanowisk w Brytanii. Doprowadzi³o to niemal do buntu tamtejszych legionów. ³o³nierze wys³ali do Rzymu imponuj¹c¹ i groŹn¹ delegacjê: doborowy oddzia³ tysi¹ca piêciuset zbrojnych. Gdy tylko przybyli oni do

stolicy, tchórzliwy cesarz wyraził zgodę na wszystko, wydając łotrzymom na ómiera Perennisa wraz z cał jego rodzin.

W caej tej sprawie duę rolę odegrał niejaki Kleander. Przed laty przywieziono go z Azji Mniejszej i sprzedano na targu niewolników jako tragarza, bo do niczego innego się nie nadawał. Jeszcze za Marka Aureliusza dostał się do służby pałacowej i tutaj zyskał przychylności młodziutkiego Kommodusa, chyba ze względu na swą krzepę i pomysłowość w sprawach erotyki. Potem został wyzwolony, a za panowania Kommodusa zajął wysoką pozycję wśród jego faworytów. Stał się Pierwszym z nich, gdy Saoterus został zamordowany skutkiem spisku dworskiego. Ale pałac Kleandrowi nie wystarczał. Chciał

całym imperium, a to było możliwe tylko w razie usunięcia Perennisa. Niepokoje w Brytanii i przybycie łotrzymkiej delegacji dały mu ówietną okazję. Został jednym z faktycznych, choć nie formalnych prefektów pretorianów. W jego rękę skupili się nicy rzeczywistej władzy. Tak więc niedawny niewolnik stał się drugim po cesarzu osobą w państwie; od woli byłego tragarza zależały losy senatorów, wodzów, prowincji.

W stolicy zapanował absolutne przekupstwo, całkowita i jawna korupcja. Wszystko było na sprzedaż: najwyższe urzędy, miejsca w senacie, wyroki, dowództwa. A Kleander kazał płać sobie duę. Pewien bogacz zapagnął zostać senatorem i zapłacił za ten zaszczyt całym majątkiem; ómiano się, że został wygnany - do senatu. W ciągu tylko jednego roku zmieniło się dwudziestu pięciu konsulów, a każdy zóżył na ręce Kleandra odpowiednią sumę. Jednym z nich był Septymiusz Sewer, późniejszy cesarz. Olbrzymie bogactwa tak zebrane Kleander dzielił między siebie, cesarza i jego konkubiny, z których jedną poóubił. A potrzeby dworu były niesychane, wciąż bowiem trwały igrzyska i zabawy. Skarb ówieci pustykami, choć prawie niczego nie budowano. Kópoty finansowe przejawiały się także w zmniejszonej emisji złotych monet.

Na szczęście nie prowadzono nigdzie większych kampanii wojennych; tylko tu i ówdzie, nad Dunajem i Renem oraz w Brytanii, dochodziło do niepokojów. Na wyspie duę zasługi w przywróceniu ładu poóżył Helwiusz Pertynaks. W Galii i w Hiszpanii wybuchły walki o charakterze socjalnym. Dezerter z armii, niejaki Maternus, skupił wokół siebie garstkę ómiaków, do której doóczyły zastępy biedoty. Na czele tej zbieraniny dokazywał cudów odwagi i pomysłowości: zdobywał miasteczka, otwierał więzienia, prowadził wojnę z regularnymi oddziałami wojska. Mógłby uchodzić za prawór legend i opowieści o wszelkich Robin Hoodach i Janosikach. A kiedy został rozgromiony, wpadł na pomysł dokonania zamachu na cesarza w samym Rzymie. Miało się to stać podczas procesji ku czci Matki Bogów, a zamachowcy wystąpili w zbrojach pretorianów. Plan jednak zdradzono i Maternus został pojmany, a potem stracony.

Tymczasem w Italii wskutek nieurodzaju zapanował głód. Próbowano zaradzić klęsce organizując specjalną flotę do transportu zboża z Afryki. Jednakże odpowiedzialny za zaopatrzenie prefekt, wróg

Kleandra, wykorzystał sytuację dla celów politycznych. Przetrzymał mianowicie zboże w magazynach, co wywołało potworną drożyznę, a jednocześnie rozpuszczał pogóski, że zawiniła nieudolność Kleandra. Doszło do rozruchów, zresztą prowokowanych. Zaburzenia rozpoczęły się w cyrku podczas

wyścigu rydwanów, ale t³umy wyla³y się wkrótce na ulice i nawet za mury Rzymu, docieraj¹c do podmiejskiej willi cesarza. Kleander rzuci³ przeciw nim jazdę pa³acow¹. Pad³o wielu zabitych, t³umy wycofa³y się do miasta, gdzie otrzyma³y niespodziewan¹ pomoc, stanę³y bowiem po stronie ludności kohorty pretorianów, zawsze niechętni je³Ździe. I znowu ruszono ku cesarskiej siedzibie. Tymczasem Kommodus wypoczywa³ spokojnie, o niczym nie wiedz¹c, nikt bowiem nie oemia³ nawet wspomnieæ, co dzieje się na zewn¹trz, lękaj¹c się pomsty Kleandra. W ostatniej chwili wdara³a się do jego pokoju Marcja, czy te³, jak chc¹ inni, siostra Fadilla. Przerazony w³adca zareagowa³ po swojemu: rozkaza³ natychmiast zabijaæ Kleandra i jego synka, a cia³o wszechpotê³ nego jeszcze przed chwil¹ dostojnika rzuciaæ t³umom, by się nad nim pastwi³y. Gniew ludu wy³adowa³ się na trupie. W tym³e dniu zginê³o te³ kilku wspó³pracowników Kleandra.

Cesarz bawi³ się i zabija³, ludzi i zwierzęta. Kiedy zaœ przysz³a czy te³ raczej od³y³a epidemia przywleczona przed laty ze wschodnich prowincji i w samym Rzymie umiera³o dziennie po 2000 osób, Kommodus wyjecha³ do nadmorskiego Laurentum. Rozci¹ga³y się tam gaje drzew lauowych, a twierdzono, że sama ich woń oraz zdrowy cień chroni¹ przed z³ym powietrzem. Tote³ i ci, którzy pozostali w mieœcie, tak³e zatykali nosy i uszy wonnoœciami oraz stale się okadzali zio³ami.

Kommodus Źyj¹cy w swoim sztucznym i wynaturzonym œwiatku musia³ wreszcie ulec ob³êdowi. Zaczê³o się od urojeñ wielkoœci, czego przejawem by³a cesarska tytulatura. Rozrasta³a się ona coraz bujniej i szumniej. Cesarz zwa³ się Sarmackim, Germañskim, Brytañskim (mia³o to oznaczaæ, że pokona³ wszystkie te ludy), Pobo³nym, Szczêsnym, Obroñc¹ Pokoju Œwiata, Niezwycię³onym, rzymskim Herkulesem. Ostatni przydomek oznajmia³, że cesarz jest wcieleniem najwiêkszego herosa staro³ynoœci, jak niegdyœ Aleksander Macedoñski. Kaza³ te³ przedstawiaæ się w postaci Herkulesa, w lwiej skórze i z maczug¹. Wszêdzie wyrasta³y niezliczone pos¹gi z tymi atrybutami, 229

230

które noszono te³ urocznoœcie przed cesarzem, gdzie tylko się pojawia³. A poniewa³ dawny Herkules uwolni³ ludzkoœæ od mnóstwa potworów i nieszczêœæ, nale³a³o rozumieæ, że równie³ jego obecny powrót na ziemiê sprowadzi czas b³ogos³awiony. Zgodnie z tym Kommodus Ź¹da³, by lata jego panowania nazwano wiekiem z³otym. Aby nawet maluczkiem okazaæ ten ogrom szczêœcia, obni³y³ ceny Źywnoœci, co naturalnie spowodowa³o jej brak i now¹ falê potwornej dro³yzny.

Nie doœæ na tym. Cesarz uzna³ się za prawdziwego za³o³yciela Rzymu, zmieni³ wiêc nazwê miasta na Colonia Commodiana. Ustanowi³ nowe imiona wszystkich miesiêcy, i to takie, które wprost lub poœrednio wi¹za³y się z jego osob¹. Tak np. lipiec zwaæ się mia³ Aurelius, sierpieñ - Commodius, a pa³Ździernik - Herculeus. Styczeñ nazwano Amazonius, podobno na czeœæ Marcji, piêknej w stroju amazonki.

Wszystkie te pomys³y gorszy³y i oburza³y przedstawicieli warstw wy³szych, lud wszak³e przyjmowa³ je spokojnie, zachwycony wystaw-noœci¹ igrzysk, podczas których w roli myœliwego lub gladiatora występowa³ niekiedy sam cesarz. I tak w amfiteatrze „ur¹dzono dla Kommodusa biegn¹c¹ wokó³ galeriê, aby się nie nara³a na niebezpieczeñstwo walcz¹c z bliska ze zwierzętami, a mó³g³ rzucaæ pociski z góry, popisuj¹c się raczej celnoœci¹ ni³ mêtstwem. Jelenie wszak³e i antylopy oraz inne zwierzęta rogate prócz

byków dobija³ pędz¹c za 'nimi w pościgu i wyprzedzaj¹c je w biegu, po czym powala³ je dobrze wymierzonymi ciosami. Lwy za^æ, pantery i inne szlachetne zwierzęta k³ad³ pociskami miotanymi z góry uganij¹c wokó³ areny. I nigdy si^ê nie zdarzy³o, by potrzebowa³ do tego drugiego oszczepu lub by cios, który zadawa³, nie by³ œmiertelny" (Herodian, przek³ad L. Piotro-wicza).

Tak bawi³ si^ê cesarz Rzymian. Musia³ jednak nadejœæ kres szaleñstwa; i nadszed³, gdy najbli¿sze otoczenie Kommodusa zacz^ê3o si^ê l^êka^æ o swoje bezpieczeñstwo. Relacje, którymi dzie^æ rozporz¹dzamy o tych dniach - gdy wœród przepychu i orgii pa³acowych zewsz¹d czyha³a œmieræ, a zagro¿eni usi³owali jakimœ podst^êpem ubiec szaleñca - nie s¹ zgodne we wszystkich szczegó³ach, czemu trudno si^ê dziwiæ. Pewne jest, ¿e g³ówn¹ rol^ê w spisku odegrali dwaj ludzie: prefekt pretorianów Emiliusz Letus i pokojowiec Eklektus. Wspó³dzia³a³a z nimi Marcja. Zamachu dokonano w ostatnim dniu 192 roku.

próbowano najpierw trucizny, któr¹ Marcja poda³a w potrawie mi^êsnej. Widocznie jednak wino i gor¹ca k¹piel os³abi³y dzia³anie jadu, tym bardziej ¿e cz^êœææ posi³ku Kommodus zwymiotowa³. Zacz¹³ jednak coœ podejrzewa^æ, a przynajmniej tak si^ê wydawa³o spiskowcom. Nie by³o chwili do stracenia. Gdy cesarz le¿a³ w sypialni os³abiony torsjami, wprowadzono do jego komnaty m³odego atlet^ê, si³acza imieniem Narcyz. Ten chwyci³ go mocno za gard³o i zadusi³.

Tak umiera³ syn Marka Aureliusza, pan œwiata, opuszczony i zdradzony przez wszystkich, cuchn¹cy zwymiotowanym jad³em i winem, duszony przez t^êpego osi³ka.

M

Pertynaks

Publius Helvius Pertinax.

Ur. 1 sierpnia 126 r.,

zm. 28 marca 193 r.

Panowa³ od 1 stycznia do

28 marca 193 r. jako Imperator

Caesar Publius Hefoius Pertihax

August us.

Zosta³ zaliczony w poczet bogów

232

By³a gwarna noc noworoczna. Weselono si^ê, bawiono, pito wino, rozlega³y si^ê krzyki i ha³asy, przygotowywano uroczystoœci dnia nadchodz¹cego, 1 stycznia 193 roku. Sprzyja³o to zamachowcom. Zdo³ali zamordowa^æ Kommodusa i usun¹æ jego zw³oki nie zwracaj¹c niczyjej uwagi. Po prostu zawin^êli cia³o w kobierzec i dwaj niewolnicy spokojnie wynieœli t³umok z komnat prywatnych i pa³acu, cho^æ

przy drzwiach i bramach stali na straży pretorianie. Ale jedni z nich już sobie podpiłi, inni drzemali wsparci o w³ócznie, a jeszcze inni uważali za rzecz zwyk³¹, że przed nowym rokiem usuwa się poplamione dywany. Zw³oki cz³owieka, który dopiero co by³ panem œwiata, rzucono na marny wózek przed bram¹ i natychmiast wywieziono za miasto jak trupa najnêdźniejszego Źebraka.

Tymczasem przywódcy spisku, prefekt Letus i pokojowiec Eklektus, nie tracili ani chwili. Oczywiście zataili œmieræ cesarza, w pa³acu wiêc wszyscy byli przekonani, że Kommodus jak zwykle spi³ siê, obŹar³, a teraz wypoczywa po k¹pieli; któŹ by siê œemieli³ mu przeszkadzaæ? Tamci zaœ poœpieszyli g³êbok¹ noc¹ do domu Publiusza Helwiusza Pertynaksa, prefekta stolicy.

By³ to cz³owiek juŹ w wieku podesz³ym, mia³ bowiem 66 lat. Urodzi³ siê w ma³ej miejscowoœci w Ligurii, u stoków Apeninów, w bardzo skromnej rodzinie. Jego ojciec, wyzwolieniec, zajmowa³ siê handlem, da³ jednak synowi szlachetniejszy zawód - nauczyciela; zarobki wszakŹe by³y tak marne, że m³ody Pertynaks postanowi³ póŹœæ inn¹ drog¹. Jeszcze za panowania Antoninusa Piusa wst¹pi³ do wojska i stosunkowo szybko, choœ oczywiście nie bez poparcia wp³ywowych osób, zosta³ centurionem, a póŹniej dowódc¹ kohorty jednego z legionów w Syrii. Jak skromne by³o to stanowisko, wskazuje pewna przygoda: gdy bez odpowiedniego zezwolenia przyjecha³ do Antiochii wozem poczty pañstwowej, namiestnik rozkaza³ mu odbyæ drogê powrotn¹ pieszo. Za cesarza Werusa odznaczy³ siê w walkach z Partami nad Eufratem. Przeniesiono go do Brytanii, chyba w stopniu wyŹszego oficera, trybuna, a stamt¹d przerzucono nad Dunaj jako dowódcê szwadronu jazdy. PóŹniej stan¹³ na czele floty wojennej Morza Pó³nocnego. Poparcie Klaudiusza Pompejanusa, który by³ zięciem cesarza Marka Aureliusza, zapewni³o mu dowództwo jazdy podczas wojen nad Dunajem. WyróŹni³ siê tak, że uzyska³ godnoœæ senatora, dowództwo legionu w Panonii, konsulat w 175 roku. Nastêpnie przys³y kolejno namiestnictwa Mezji nad dolnym Dunajem, Dacji za t¹ rzek¹ i wreszcie najwaŹniejsze - Syrii. Powróci³ do stolicy juŹ za Kommodusa i wtedy po raz pierwszy móŹ³ rzeczywiœcie zasi¹œæ w senacie. Narazi³ siê jednak czymœ Perennisowi, wszechw³adnemu prefektowi pretorianów, odszed³ wiêc z widowni politycznej i przez trzy lata przebywa³ w rodzinnej Ligurii. Skupowa³ grunty wokó³ posiad³oœci rodzinnej i duŹo budowa³, a za poœrednictwem swych niewolników prowadzi³ interesy handlowe. Po upadku Perennisa obj¹³ w 185 roku namiestnictwo Brytanii, gdzie uœmierzy³ niepokoje wojsk, nastêpnie zaœ Afryki. Wreszcie otrzyma³ godnoœæ prefekta miasta i konsula po raz drugi, w 192 roku.

JakŹe pouczaj¹cy jest ten krótki przegl¹d kariery Pertynaksa! Dowodzi przede wszystkim, że cz³owiek wywodz¹cy siê nawet z niskich warstw mia³ duŹe moŹliwoœci wrêcz zawrotnego awansu, bariery stanowe bowiem ³atwo by³o przekroczyæ; pod tym wzglêdem stosunki spo³eczne róŹni³y siê ogromnie od œredniowiecznych. Nawet syn wyzwolênca, kupca lub urzêdnika z ma³ej mieœciny dostêpowa³ wysokich godnoœci, stawa³ na czele legionów, zarz¹dza³ prowincjami, jeœli 233

2SS

tylko okaza³ odpowiednie zdolnoœci, energiê, zaradnoœæ. Pewnie, konieczny by³ równieŹ przys³owiowy ³ut szczêœcia, lecz jest on niezbêdny zawsze i wszêdzie, nie tylko w dawnym Rzymie. Rzecz jasna, m³odzieniec z rodziny zamoŹnej miewa³ start ³atwiejszy, ale kiedy jest inaczej? Przyk³ad Pertynaksa, i nie tylko jego, pokazuje równieŹ, że w ówczesnym œwiecie dobr¹ drogê kariery otwiera³a

s³u¿ba wojskowa, trudna i wymagaj¹ca wiele hartu, wielu wyrzeczeñ. Zwróæmy uwagê, w ilu to krainach musia³ Pertynaks wype³niaæ najrozmaitsze zadania -od Brytanii po Syriê, od Dacji po Afrykê. Nie stanowi³ zreszt¹ ¿adnego wyj¹tku pod tym wzglêdem. On i jego koledzy byli przrzucani nieraz w ci¹gu kilkunastu dni z jednego krañca imperium na drugi. Takie stosowano zasady. I s³uszenie, trudno bowiem wyobraziæ sobie leps¹ szko³ê poznawania pañstwa, tajników administracji, sposobów dowodzenia. W³aczenie dziêki takim praktykom ogromny twór polityczny, jakim by³o cesarstwo, funkcjonowa³ przez tyle wieków tak sprawnie i jednolicie.

Ale najwy¿szy, zupe³nie niespodziewany stopieñ kariery dopiero oczekiwa³ na Pertynaksa. Tak niespodziewany, ¿e kosztowa³ chwilê prawdziwego przera¿enia. Kiedy bowiem owej nocy spiskowcy zastukali do bramy Pertynaksowego domu, rozegra³a siê scena tragikomiczna. Odÿwierny ujrza³ prefekta pretorianów w otoczeniu ¿o³nierzy i pobieg³ do swego pana, ju¿ œpi¹cego, by rzec tylko jedno s³owo: „Przyszli!” Wiadomo by³o, kto i po co. W Rzymie Kommodusa nikt nie móg³ mieæ z³udzeñ w takim wypadku. Pertynaks wszak¿e zachowa³ na pozór ca³kowity spokój. Rozkaza³ wpuœciæ goœci, ale sam nawet nie podniós³ siê z³ó¿ka. Gdy weszli, powita³ ich uprzejmie oœwiadczaj¹c zarazem: „Czeka³em na to ju¿ od dawna ka¿dej nocy. W³aceciwie sam siê dziwi³em, ¿e Kommodus zwleka tak d³ugo, skoro jestem ostatnim pozosta³ym przy ¿yciu przyjacielem jego ojca. Czyñcie, co wam rozkazano. Dla mnie bêdzie to wyzwoleniem od z³udnych nadziei i ci¹g³ego strachu”.

Letus musia³ d³ugo i gor¹co przekonywaæ starca, ¿e chodzi o coœ zupe³nie innego. To Kommodus zosta³ zabity, a oni przyszli, aby prosiæ senatora o przyjêcie purpury cesarskiej; jest przecie¿ cz³owiekiem naj bardziej docœwiadczonej i czcigodnym spoœród wy¿szych urzêdników stolicy. Pertynaks wszak¿e nie chcia³ uwierzyæ. Najpierw (podejrzewa³, ¿e prefekt kpi zeñ i szydzi, potem zaœ, ¿e to Kommodus przygotowa³ zasadzkê, aby go wybadaæ i sprowokowaæ. Wreszcie zgodzi³ siê wys³aæ zaufanego cz³owieka; mia³ on ogl¹dn¹æ cia³o Kommodusa i potwierdziæ, ¿e cesarz istotnie nie ¿yje. Dopiero gdy uzyska³ ten dowód, ust¹pi³ Letusowi, acz niechêtnie. Wszystko to obrazuje dosadnie, jaka atmosfera grozy i wzajemnej nieufnoœci panowa³a w³czas w Rzymie.

Pertynaksa przeniesiono w lektyce do koszar pretorianów, a ludzie spiskowców rozbiegli siê po mieœcie wo³aj¹c, ¿e Kommodus zmar³ ra¿ony apopleksj¹, nowy zaœ cesarz zostanie obwo³any lada moment. By³a noc jeszcze, ale ma³o kto spa³ ze wzglêdu na uroczystoœci i zabawy. Wnet wiêc ogromne t³umy zaczê³y siê gromadziæ wokó³ potê¿nego czworoboku koszar. Wkrótce Letus i Pertynaks stanêli na wewnêtrznym dziedziñcu przed frontem ¿o³nierzy. Prefekt oœwiadczy³ krótko, ¿e cesarz zmar³ skutkiem przejedzenia i nag³ego ataku dusznoœci. Nastêpnie przedstawi³ Pertynaksa jako najgodniejszego kandydata na cesarza. Ten przemówi³ zwiêŸle i z godnoœci¹. Przyrzek³ dar dla pretorianów, po 12 000 sesterców na g³owê, i wezwa³, by wspólnie zaj¹æ siê napraw¹ pañstwa.

Pretorianie nie byli zachwyceni sytuacj¹, to oczywiste. Rozwydrzeni i rozleniwieni od lat, przywykli do bezkarnoœci i wszelkich przywilejów, patrzyli niechêtnie na Pertynaksa: by³ stary, mia³ opiniê cz³owieka skromnego i gospodarnego, nade wszystko zaœ oficera wychowanego w surowej dyscyplinie, jaka panowa³a w jednostkach przygranicznych. Zostali jednak zaskoczeni, nie mieli w³asnego kontrkandydata, a t³umy zebrane przed bram¹ i murami ju¿ wznosi³y okrzyki na czeœæ nowego cesarza.

Zachowali więc spokój i dope³nili wszystkiego, co zwyk³o siê dziaæ podczas zmiany na tronie, sk³adaj¹c ³o³niersk¹ przysiêgê na jego imiê; by³o to tak zwane sacramentum.

Noc jeszcze trwa³a, gdy Pertynaks otoczony przez ³o³nierzy i rozradowane t³umy stan¹³ w cesarskim pa³acu, sk¹d niemal natychmiast uda³ siê na posiedzenie senatu w œwi¹tyni Konkordii, czyli Zgody, na Forum. Bra³ w nim udzia³ senator i historyk Kasjusz Dion, zachowa³y siê nawet wyj¹tki protoko³u. Dostojnicy powitali w³adcê entuzjastycznie i pochlebco, cisn¹c siê doñ na wyœcigi. Pertynaks œœwiadczy³ krótko, æe wprawdzie ³o³nierze obwo³ali go cesarzem, nie Pragnie jednak wcale tej godnoœci i rezygnuje z niej natychmiast, w tej chwili; usprawiedliwia go zarówno wiek i stan zdrowia, jak te¿ kata- 235

ZH

strofalna sytuacja pañstwa. Senatorzy oczywiœcie zaprotestowali, potwierdzaj¹c wybór ³o³nierski, ale Pertynaks upiera³ siê przy swoim; wskazywa³, æe jest wœród zebranych wielu mê¿ów godniejszych. W pewnym momencie uj¹³ za rêkê Maniusza Glabryona, powszechnie szanowanego dwukrotnego konsula, wywodz¹cego swój ród od legendarnego Eneasza, i wrêcz zmusza³ go, aby zaj¹³ jego miejsce. Glabryon odpar³, æe móg³by przyj¹æ w³adzê tylko po to, aby Pertynaksowi j¹ odst¹piæ. Tak wiêc po d³ugich targach i namowach Pertynaks zosta³ cesarzem, przyjmuj¹c wszystkie zwyczajowe tytu³y, a wœród nich takæe dawno ju¿ nie u¿ywany princeps senatus, naczelnik senatu.

Myli³by siê ogromnie, kto by s¹dzi³, æe scena rezygowania z w³adzy by³a tylko rodzajem komedii, obliczonej na okazanie udanej skromnoœci. Nie, sprawa ta mia³a sens g³êbszy. Oto Pertynaks sk³adaj¹c godnoœæ, któr¹ dopiero co otrzyma³ od pretorianów, przyjmowa³ j¹ obecnie z r¹k senatu. Zaznacza³ w ten sposób, æe w³acenie to zgromadzenie, najbardziej powa¿ane w pañstwie, jest instancj¹ decyduj¹c¹, a nie rozbestwieni pretorianie. By³ to gest piêkny i m¹dry, ale zrozumieli go nie tylko dostojnicy. ³o³nierze równie¿. I dlatego ju¿ w trzy dni póŹniej czêœæ z nich usi³owa³a okrzykn¹æ cesarzem pewnego senatora, który tak siê przerazi³, æe nago uciek³ z domu na Palatyn, wprost do Pertynaksa, a potem wyjecha³ ze stolicy. By³o to pierwsze ostrze¿enie.

Powróæmy do obrad senatu o œwiecie 1 stycznia. Jego uczestnicy dali upust swej nienawiœci do Kommodusa podejmuj¹c uchwa³y i wnosz¹c okrzyki ubli¿aj¹ce mu we wszelki mo¿liwy sposób. Uznali go za wroga ojczyzny. Odebrali mu poœmiertnie wszystkie zaszczyty. Anulowali jego ustawy. ¹dali, by obalæ jego pos¹gi. Domagali siê bez przerwy, by wygrzebaæ i zbezczesææ zw³oki. Wielokrotnie skandowali: „Trupa mordercy wlec na haku! Trupa gladiatora wlec na haku! Mordercê kobiet i dzieci wlec na haku! Rabusia œwi¹tyñ wlec na haku! Donosicieli lwom na po¿arcie!” Miesza³y siê z tymi okrzyki pochlebne wobec nowego cesarza: „Szczêœcia zwyciêstwu ludu rzymskiego! Szczêœcia wiernoœci ³o³nierzy! Szczêœcia wiernoœci pretorianów! Omy szczêœliwi, kiedy ty panujesz! Jowiszu, zachowaj nam Pertynaksa!”

Kap³an Cingiusz Sewer orzek³: „Kommodusa pogrzebano nielegalnie. To stwierdzam jako kap³an, to stwierdza ca³e kolegium kap³ańskie!” Postawi³ te¿ wniosek, by wymazaæ imiê Kommodusa z wszel-

kich dokumentów i napisów prywatnych oraz publicznych, a także by zmieniać nazwy miesięcy wprowadzone przez Kommodusa na dawne.

Gdy Pertynaks wyjaśnił, że pogrzebano zwłoki z jego rozkazu, pozostawiono je w spokoju, ale senatorzy wyżywali się nadal w ohydnych obelgach pod adresem zmarłego. Kasjusz Dion zwraca uwagę: „Tak samo jak poprzednio zwykli byli w teatrach skandować okrzyki schlebiali Kommodusowi, podobnie wołali obecnie, zmieniając tylko treść na przeciwną. Skoro bowiem pozbyli się tamtego władcy, a nowego jeszcze się nie lękali, korzystali ze swobody jakby w pewnej przerwie. Zdobywali opinię odważnych, ponieważ nie mieli kogo się obawiać. Lecz nie wystarczało im, że już nie żył w strachu, musieli jeszcze bezczelnie ubliżyć”. A w niedalekiej przyszłości ten sam senat miał zaliczyć w poczet bogów - Kommodusa!

Po tym posiedzeniu udano się procesjonalnie do świątyni Jowisza na Kapitolu, aby złożyć ofiary tam oraz w innych przybytkach bogów. Tak rozpoczęła się pierwszy dzień nowej władzy.

Jak rzekł Helwiusz Pertynaks, pierwszy cesarz rzymski, o którym można rzec bez przesady, że pochodził z ludu? Pierwszy, który zawdzięczał wszystko tylko sobie? Przecież historię jego życia można by ująć w słowach: od nauczyciela gramatyki w małym miasteczku do panowania nad światem! Oceny współczesnych są wyjątkowo jednoznaczne i pozytywne. Był to władca ludzki, uczciwy, rozumny, dbał o naprawienie wszystkiego, co zrujnował Kommodus. Jedyne wadziwie, co można mu było zarzucić, to zbyt gorliwość i jakby niecierpliwość. „Choćby człowiekiem tak doświadczonym, nie rozumiało, że nie da się bezpiecznie reformować wszystkiego naraz. I że w szczególności odnowa polityczna wymaga i czasu, i mędrości”. Tak wyrokuje Kasjusz Dion.

Najpierw rehabilitował osoby niesłusznie skazane za Kommodusa. Często była to rehabilitacja pośmiertna, ważna jednak dla najbliższych, umożliwia bowiem pochowanie zwłok w grobach rodzinnych, nie mówiąc już o kwestiach majątkowych. Wygnano lub winny sposób ukarano donosicieli, nie wszczynano żadnych procesów o obrazę majestatu. Najistotniejszy wszakże problem stanowiły finanse. W skarbcu znaleziono zaledwie milion sesterców, zobowiązania zaś były ogromne, zwłaszcza wobec wojska. Aby pokryć potrzeby doraźne, cesarz przeprowadził licytację ruchomego majątku Kommodusa. Wy-

stawiono na sprzedaż posłgi, meble, broń, konie, rydwany, a nawet niewolników. Wśród licytowanych przedmiotów znalazły się prawdziwe cuda sztuki rzemieślniczej: wozy o siedzeniach obrotowych, by można odwracać się od lub do słońca, pojazdy dające się przystosować do wszelkich uciech erotycznych, a wreszcie takie, które wyposażono w przyrządy odmierzające przebytą drogę. Cel wyprzedaży był podwójny: zdobycie pieniędzy oraz pokazanie ludności, jakim przepychem otacza się tamten władca. Zwolnili jednak domyślnie jeszcze celu trzeciego: ich zdaniem chodziło o wybadanie, kto jest tak bogaty, że pozwoli sobie na kupno owych luksusów.

Sam Pertynaks prowadził dwór bardzo skromnie. Zaraz też na początku panowania oddzielił swój majątek prywatny od skarbowego, przekazując ten pierwszy synowi i córce. Był zresztą powściągliwy w stosunku do rodziny. Nie odmówił tytułu augusty. To wybaczone, nie żył bowiem z nią i tolerował jej romans z jakimś cytarzystą. Jeżeli zaś chodzi o syna, to odrzucił uchwałę senatu, by dać mu tytuł cesarza,

stwierdzając krótko: „Będzie nim, gdy zas³uży”. M³ody cz³owiek ży³ poza pa³cem, pobiera³ nauki i nie uczestniczy³ w dworskim ceremoniale. Jednakże prefektem miasta mianowa³ Pertynaks swego teœcia, Flawiusza Sulpicjana, cen³ bowiem jego doœwiadczenie i powagê.

Opracowa³ ustawê, która zezwala³a ka¿demu chêtmemu na u¿ytkowanie ziemi le¿¹cej od³ogiem w Italii lub w prowincjach i zwalnia³a od podatków na 10 lat. Uchyli³ te¿ wiele podatków poœrednich oraz dodatkowe c³a i op³aty wprowadzone w czasach Kommodusa. Ale mimo tych posuniêæ podobno ju¿ po trzech miesi¹cach skarb pañstwa móg³ wywi³zaæ siê ze swych zobowi¹zañ. To chyba przesadne twierdzenia, tak szybkie bowiem uzdrowienie skarbowoœci by³oby cudem niespotykanym w historii.

Koniec rz¹dów Pertynaksa przyszed³ raptownie; sta³o siê to za spraw¹ pretorianów. Cesarz nie zyska³ ich zaufania. ò³nierze podejrzewali, mo¿e nie bezzasadnie, że tylko czeka na stosowny moment, by ujlæ ich w karby twardej dyscypliny. On zaœ jakby umyœlnie umacnia³ ich w takich przypuszczeniach. I tak na przyk³ad, gdy trzy razy V° rz¹d wyda³ stra¿om nocnym has³o *Militemus* - czyli „b¹dŸmy œo³nierzami” - pretorianie zrozumieli to jako przyganê. Sprawa b³aha, a³ w pewnych sytuacjach licz¹ siê nawet drobiazgi i gesty.

Potem zdarzy³o siê coœ wa¿niejszego. Przy cichym poparci

Letusa zawi³za³ siê spisek pretorianów, maj¹cy na celu oddanie purpury cesarskiej Falkonowi. By³ to ogólnie powa¿any senator, którego bogactwa gwarantowa³y, że sownie wynagrodzi swych popieczników. Spisek wykryto, rzecz dosta³a siê pod obrady senatu i ju¿ miano uznaæ Falkona za wroga ojczyzny, gdy podniós³ siê Pertynaks wo³aj¹c: „Nigdy to siê nie stanie, aby za mojego panowania którykolwiek senator zosta³ na œmieræ skazany, choæby na to zas³ugiwa³!” Tak wiêc Falkona pozostawiono w spokoju, a on sam usun¹³ siê na wieœ, gdzie do koñca swych dni ży³ w zaciœciu i dostatku.

Jednakże prefekt Letus wyzyska³ sprawê Falkona, by pozbyæ siê pewnych niewygodnych sobie œo³nierzy pod pozorem, że czyni to na rozkaz cesarza. Co zamierza³ przez to osi¹gn¹æ, trudno odgadn¹æ. W ka¿dym razie te dochodzenia, aresztowania, mo¿e i egzekucje, ogromnie wzburzy³y pretorianów. 28 marca coœ niedobrego zaczê³o siê dziaæ w koszarach. Cesarz wys³a³ tam swego teœcia, a zarazem prefekta miasta, Flawiusza Sulpicjana, by ten zorientowa³ siê w sytuacji. Tymczasem oko³o dwustu zbrojnych wyrwa³o siê z koszar i ruszy³o wprost na wzgórze Pa³atynu. Choæ sta³o siê to nagle, cesarz mia³ jeszcze wiele sposobów ratunku. Móg³ kazaæ zamkn¹æ bramy, móg³ wydaæ odpowiednie rozkazy kohorcie wartowniczej i jeŸdŸcom, móg³ wreszcie ukryæ siê lub uciec. On wszak¿e wybra³ drogê zapewne mêsk¹, ale te¿ wielce ryzykown¹: wyszed³ tamtych naprzeciw. Czy¿by ufa³, że majestat w³adcy wystarczy, aby buntownicy pokornie z³o¿yli miecze i dzidy? Mo¿e zreszt¹ tak by siê sta³o, w pierwszej bowiem chwili owa gromada zbrojnych zatrzyma³a siê jakby bezradnie. Znalaz³ siê jednak œemia³ek, który rzuci³ siê wprost na bezbronnego starca i razi³ go ostrzem. Za nim hurm¹ poszli inni. Wraz z cesarzem zgin¹³ towarzyszy³y mu pokojowiec Eklektus, jedyny, który go nie opuœci³ i walczy³ dzielnie do ostatka.

Odcie³ g³owê Pertynaksa pretorianie wbili na dzidê i ponieœli w triumfie przez miasto. Lecz ju¿ nied³ugo mia³ nadejœæ czas pomsty.

Dydiusz Julian

Alarcus Didius Severus Iulianus Ur. 24 stycznia 133 r., zm. 1 czerwca 193 r. Panowa³ jako Marcus Didius Severus Iulianus Augustus od 28 marca do 1 czerwca 193 r. Nie zosta³ zaliczony w poczet bogów.

Jak Rzym Rzymem takiego widowiska nikt jeszcze nie ogl¹da³. W³adza cesarska na sprzedaż! Imperium na licytacji! Kto da więcej? Kto przebiję? Kto kupi hurtem tytu³y, urzędy, prowincje, miasta, legiony, ca³y świat cywilizowany?

Jakim sposobem mog³o dojść do czegoś tak nies³ychanego? G³ębsz¹ przyczynę stanowi³a oczywiście degeneracja życia politycznego, rozwydrzenie pretorianów, brak ustalonych zasad przekazywania w³adzy w razie nag³ej śmierci cesarza, jeżeli nie wskaż³ on następcy. W tej zaś konkretnej sytuacji wyst¹pi³ zbieg pewnych okoliczności. Oto w chwili, gdy zbuntowana garstka żołnierzy dobija³a na Palatynie cesarza Pertynaksa, prefekt miasta, Flawiusz Sulpicjan, znalaz³ się w obrębie koszar pretorianów. Mia³ tam poskromić wzburzonych żołnierzy, jednakże w drodze min¹³ się z t¹ bez³adn¹ grup¹, która wyrwa³a się z koszar i zd¹ła³a na Palatyn innymi ulicami. Gdy dosz³a go wieść, że Pertynaksa zabito, w³oeciwi nie mia³ już wyboru, musia³ od razu podj¹ąć jak¹o decyzję.

W ca³ym mieście panowa³o przerażenie. Ludzie zamożniejsi zamykali się w swych domach, przekonani, że rozbastwione żoł³dactw

lada moment zaczną dopuszczać się rabunków, mordów, gwałtów. Nie by³o przecież żadnej w³adzy. Przywrócić spokój i ochronić ludność przed groźb¹ rozruchów można by³o tylko przez wybór nowego cesarza. Kto mia³ nim być? Ktoś spośród senatorów, a Sulpicjan na pewno do nich należa³. By³ też teściem zamordowanego cesarza i już znajdowa³ się wśród pretorianów. W³aczenie zacz¹³ przekonywać żołnierzy, że powinni go okrzykn¹ąć, gdy nagle pojawi³ się kontrkandydat.

U bram koszar stan¹³ sześćdziesięcioletni Marek Dydiusz Julian, by³y konsul, by³y namiestnik kilku prowincji, bogacz. Sk¹d wpad³ na pomys³, by zaferować sobie na cesarza? Podobno sta³o się to podczas uczty, kiedy mocno sobie podpi³. W³aczenie wtedy doniesiono o śmierci Pertynaksa. Julian by³ zawsze sk³onny do wszystkiego, co niezwyk³e, i ona zaś, córka i towarzysze zabawy zaczęli go podbechtować: toż to okazja jedyna, wystarczy rzucić nieco z³ota żołnierzom! Ale ta opowieść nie wydaje się prawdopodobna, wiadomo bowiem, że w³aczenie kobiety Juliana niechętnie przenosi³y się później na Palatyn. Ten więc, kto j¹ zmyśli³, należa³ do jego wrogów i pragn¹³ możliwie jaskrawo odmalować ohydę sytuacji: zw³oki zamordowanego cesarza jeszcze nie ostyg³y, gdy pijany senator dla zabawy i z poduszczenia niewiast zg³asza się już po dziedzictwo w³adzy! Wiarygodniejsza jest inna wersja. Wed³ug niej Julian powiadomiony o tragedii w pa³acu pośpiesz³ do gmachu posiedzeń senatu, jak nakazywa³ obowiązek. Zasta³ drzwi zamknięte, ale spotka³ dwóch oficerów, przyby³ych zapewne po to, by się zorientować, jakich kandydatów widzia³by senat; Julian nawin¹³ się im pierwszy, jego więc poprowadzili ku koszarom.

Trzeba zreszt¹ przyznać, że jego kariera i zas³ugi na różnych stanowiskach zwraca³y uwagę. Urodzi³ się w Mediolanie, w rodzinie zamożnej, choć nie arystokratycznej. Wśród dalszych przodków mia³ podobno Galów, niegdyś tam siedzących, później zromanizowanych. Jego matka do swych krewnych

zalicza³a Salwiusza Juliana, s³ynnego Prawnika z czasów Hadriana. Rodzina mia³a jakieś powi¹zania z matk¹ Marka Aureliusza, Julian bowiem wychowywa³ się w jej domu. Pó¹niej P^oparciu tej kobiety i jej syna, cesarza, zawdzięcza³ pierwsze godności; Urzędy i miejsce w senacie. Powierzano mu coraz odpowiedzialniejsze Udania. Najpierw, jak się zdaje, sprawowa³ pewne funkcje u boku Namiestników Afryki i Grecji. Potem dowodzi³ legionem XXII nad enem i pokona³ tam germański lud Chattów. Następnie przez kilka Uli

*«• cesarzy rzymskich

lat rzetelnie rz¹dzi³ prowincj¹ Belgik¹, odpar³ wtedy najazd Chauków. W³aczenie te sukcesy da³y mu konsulat w 175 roku. Pó¹niej piastowa³ kolejno namiestnictwa Dalmacji, gdzie pokona³ plemiona górskie, i Germanii Dolnej nad Renem. Zosta³ wreszcie prefektem funduszków alimentacyjnych w Rzymie. By³o to już za Kommodusa. Przeży³ wtedy ciężkie chwile, oskarżony przez jakiegoś o³nierza floty o udział³ w spisku politycznym. Cesarz jednak, zwykle tak podejrzliwy i nieobliczalny, uzna³, że w tym wypadku pozwany jest niewinny, skaza³ zać donosiciela. W zwi¹zku może z t¹ spraw¹ Julian osiad³ na czas jakiegoś w Mediolanie, potem wszakże wróci³ na widowieństwo polityczn¹ jako namiestnik najpierw Pontu i Bitynii w Azji Mniejszej, a następnie Afryki.

Już ten krótki przegl¹d kariery - czyli, jak mówili Rzymianie *cursus honorum* - dowodzi, że Julian cieszy³ się uznaniem jako sprawny administrator i dobry dowódca. Jego życiorys pod wielu względami przypomina³ Pertynaksowy. Obaj pochodzili z pó³nocnych rejonów pó³wyspu i nie z domów wysokiej arystokracji rzymskiej, choć ród Juliana by³ bez porównania znakomitszy, przynajmniej lokalnie. Obaj należeli do tego samego pokolenia. Weszli w życie polityczne za Antoninusa Piusa, a za Marka Aureliusza zajmowali już wysokie stanowiska. Obaj sprawdzili się na każdym urzędzie, zebrali duże doświadczenie, a także niema³e maj¹tki. Różnili się natomiast charakterami i stylem życia. Pertynaks należa³, mówić³ ³agodnie, do ludzi oszczędnych i pielęgnowa³ starorzzymskie idea³y skromności, surowości, dyscypliny, Julianowi natomiast zarzucano zbytni¹ przedsiębiorczość w zdobywaniu pieniędzy, ale też sk³onność do ich marnotrawienia, do hulanki i zabaw. Trudno wszakże zdobyć się dzie na obiektywn¹ ocenę tego drugiego, jedyny bowiem historyk, który zna³ go osobiście, Kasjusz Dion, nawet nie usi³uje ukryć swej ku niemu niechęci.

Potępiano powszechnie, w starożytności i w nauce nowożytnej, decyzję Juliana, by przej¹ać spadek po Pertynaksie. Dlaczego jednak mia³by tego nie czynić? Na pewno nie czu³ się mniej powo³anym do panowania od samego Pertynaksa, skoro bieg ich życia by³ tak podobny. Co więcej, decyzję tę należa³oby uznać za męsk¹, okaza³o się bowiem, jak ryzykown¹ spraw¹ jest cesarzowanie. Ten więc krok Juliana 242 można by jakoś zrozumieć. Naprawdę natomiast gro¹ny sta³ się splot

okoliczności, który doprowadzi³ do sceny farsowej zarazem i ponurej; jednej z najbardziej ponurych w historii Rzymu, choć nie pola³a się ani kropla krwi.

Kiedy bowiem dwaj senatorzy znale¹li się w tym samym momencie blisko siebie - Flawiusz Su³picjan wewn¹trz koszar, Dydiusz Julian u ich bramy - musia³o dojść do rywalizacji. Skoro obaj byli godni w³adzy w tym samym stopniu, czym mieli się kierować o³nierze? Jak¹ miar¹ mieli wyw³ać ich zas³ugi, osobowości, przydatność? Post¹pili ze swego punktu widzenia racjonalnie: cesarstwo dad¹ temu, kto

przyzna im wiêkszy, jednorazowy dar pieniêżny, donativum. I tak rozpoczê³a siê nies³ychana licytacja. Obiecywane sumy sz³y gwa³townie w górê. Kiedy bowiem Su³picjan sk³ada³ swoj¹ ofertê na dziedziczu, poœrednicy natychmiast biegli i zawiadamiali Juliana, a ten wysuwa³ kontrpropozycjê. Pocztkowo Su³picjan zdawa³ siê mieæ przewagê jako prefekt miasta; móg³ te¿ do œ³nierzy przemawiaæ wprost, a ponadto pierwszy wymieni³ du¿¹ kwotê - 20 000 sesterców na g³owê. Ale w odczuciu pretorianów szkodzi³ mu fakt, ¿e by³ teœciem dopiero co zamordowanego cesarza, móg³by wiec potem wyst¹piæ jako mœciciel. Julian i jego popiecznicy zrêcznie podsycali te obawy. Wreszcie sam Julian, wci¹gniêty na mur za pomoc¹ sznurów, krzycza³ g³oœno i pokazywa³ rêkami, ¿e da po 25 000 sesterców na g³owê. To przewazy³o. Rozleg³y siê gromkie okrzyki pozdrawiaj¹ce go jako cesarza. Z³o¿ono mu przysięgê na wiernoœæ, a on zobowi¹za³ siê, ¿e przywróci obalone pos¹gi Kommodusa i nie bêdzie przeœladowa³ swego rywala; tego dotrzyma³.

Zapada³ ju¿ wieczór owego dnia, 28 marca, tak pe³nego wydarzeñ. Nowy cesarz ruszy³ z koszar ku Forum i gmachowi posiedzeñ senatu. Towarzyszyli mu pretorianie w pe³nym uzbrojeniu, w zwartych szeregach, ze wszystkimi god³ami bojowymi, jakby szli do bitwy. Chcieli zastraszyæ senat i lud, zmusiaæ wszystkich do kornej uleg³oœci. Wznosili okrzyki ku czci Juliana, wci¹¿ daj¹c mu przydomek Kommodusa, swego umi³owanego w³adcy.

„My zaœ, senatorzy - wspomina Kasjusz Dion - dowiadujemy S1C o tym ka¿dy z osobna. Byliœmy przera¿eni, przede wszystkim ci, którzy wyœwiadczyli jak¹œ przys³ugê Pertynaksowi, lub narazili siê czymkolwiek Julianowi. I ja znajdowa³em siê w ich liczbie, Pertynaks bowiem ceni³ mnie i nawet uczyni³ pretorem, a jako obroñca w rólnych

sprawach s¹dowych wielokrotnie piêtnowa³em nieuczciwe postêpki Juliana. Mimo to uznaliœmy, ¿e nie by³oby w³aœciw¹ rzec¹ pozostawaæ w domu, to bowiem œci¹gnê³oby podejrzenie nowego w³adcy. Wyszliœmy wiêc ju¿ nie tylko po k¹pieli, ale tak¿e po wieczornym posi³ku. Przeciskaj¹c siê przez szeregi œ³nierzy dotarliœmy do gmachu posiedzeñ, gdzie wys³uchaliœmy przemówienia, godnego Juliana. Pad³y w nim takie s³owa:

- Widzê przecie¿, ¿e potrzebujecie przywódcy, a mnie przystoi rz¹dzaæ wami bardziej ni¿ komukolwiek. Móg³bym wymieniaæ wszystkie zalety, jakimi siê odznaczam, gdyby nie to, ¿e wiecie o nich sami i znacie je z doœwiadczenia. Dlatego te¿ nie musia³em sprowadziaæ tu wielu œ³nierzy. Sam przychodzê tu do was, abyœcie potwierdzili to, co oni mi dali.

A mówi³ to wszystko w chwili, kiedy kordon pretorianów otacza³ budynek, a wielu z nich by³o wewn¹trz. Strach nami miota³ i nienawieæ.

Podjêto jednak odpowiedni¹ uchwa³ê. Julian sta³ siê cesarzem z woli wojska, senatu, ludu. Dopiero teraz uda³ siê do pa³acu, w którym jeszcze przed kilkoma godzinami w³ada³ Pertynaks. Kasjusz Dion twierdzi, ¿e nowy pan zasta³ tam nawet posi³ek przygotowany dla swego poprzednika, bardzo skromny, wyœmia³ wiêc i wyszydzi³ to jad³o jego zdaniem niegodne cesarza, i rozkaza³ natychmiast œci¹gn¹æ zewsz¹d potrawy najkosztowniejsze; uctowa³, choæ zw³oki Pertyna-ksa wci¹¿ le¿a³y w pa³acu, a potem zabawia³ siê gr¹ w koœci i podziwia³ wystêpy s³awnego tancerza Pyladesa. Ale mamy te¿ inn¹ relacjê o tym, jak zachowa³ siê Julian owego wieczoru, a zamieszczon¹ w jego ¿ywocie w dziele Pisarze historii cesarskiej.

„Ci, co nienawidzili Juliana, opowiadali, że już w pierwszym dniu wzgardzi³ wieczerz¹ Pertynaksa i kaza³ przygotowaæ sobie zbyt-kown¹ ucztê z ostrygami, drobiem i rybami. Jest pewne, że to fa³sz. Julian bowiem, jak twierdz¹, odznacza³ siê tak¹ wstrzemiêŹliwoœci¹, że jeœli ktoœ przypadkiem przys³a³ mu zaj¹ca lub prosiê, dzieli³ je na trzy dni. Czêsto teŹ poprzestawa³ na warzywach i roœlinach str¹czkowych, jadaj¹c bez miêsa, nawet jeœli wzglêdy religijne nie stawa³y na przeszkodzie. I w ogóle nie ucztowa³, póki nie pochowano Pertynaksa. Owszem, spoŹy³ wtedy posi³ek, ale by³ g³êboko zasmucony zamordowaniem swego poprzednika. Pierwsz¹ noc spêdzi³ bezsennie, tak

niepokoi³a go groza po³oŹenia. O œwiecie udzieli³ audiencji senatowi i ekwitom, zwracaj¹c siê do kaŹdego jak najuprzejmiej stosownie do jego wieku, nazywaj¹c bratem, synem lub ojcem. Lud wszakêe zebrany przy mównicy i przed gmachem posiedzeñ obrzuca³ go okropnymi obelgami spodziewaj¹c siê, że z³oŹy w³adzê, jak¹ mu dali œo³nierze".

Komu wiêc zawierzyæ wobec tak jaskrawych rozbieŹnoœci? Jak dojœæ prawdy? Rzecz sama w sobie nie ma wiêkszego znaczenia, mog³aby jednak pomóc w stwierdzeniu, kim by³ Julian. Ale nawet jeœli by³ on cz³owiekiem wartoœciowym i nie postêpowa³ tak bezmyœlnie i bezecnie, jak zarzucali mu wrogowie - wœród nich Kasjusz Dion - to trzeba stwierdziæ, że jego panowanie od pocz¹tku zmierza³o ku katastrofie. Wrogi bowiem by³ mu senat i lud stolicy, a rych³o opowiedzia³y siê przeciw niemu takêe legiony w prowincjach.

Oddajmy znowu g³os Kasjuszowi Dionowi, który opowiada, jak to dnia nastêpnego poszed³ do pa³acu wraz z innymi dostojnikami „tak siê zachowuj¹c, by nie objawiaæ smutku. Lud natomiast jawnie okazywa³ œa³obê, gotów na wszystko. Kiedy wiêc Julian przyby³ do senatu i mia³ sk³adaæ ofiarê bogu Janusowi u wejœcia, t³um jakby na znak umówiony zacz¹³ krzyczeæ: Z³odziej w³adzy! Ojcobójca! Julian udawa³, że w ogóle siê nie gniewa i obieca³, że rozda pieni¹dze. T³um obruszy³ siê, że to przekupstwo i znowu rozleg³y siê okrzyki: Nie chcemy! Nie weŹmiemy! Wtedy Julian nie zdzierŹy³. Rozkaza³ po³oŹyæ trupem stoj¹cych najbliŹej, co jeszcze bardziej lud rozwœcieczy³o. ³a³owano Pertynaksa, przeklinano cesarza i pretorianów, wo³ano

O pomoc do bogów. Wielu w róŹnych dzielnicach zginê³o lub odnios³o rany, inni zaœe uzbrojeni zebrali siê w Cyrku Wielkim i tam przesiedzieli ca³¹ noc i dzieñ ca³y bez jedzenia i picia, a kiedy wreszcie rozeszli siê umêczeni bezsennoœci¹, g³odem i pragnieniem, tylko pozornie zachowywali spokój, w istocie oczekuj¹c wyzwolenia z zewn¹trz".

By³o bowiem oczywiste, że legiony i namiestnicy nie przyjm¹ zbrodni obojêtnie. Legioniœci trzymali straŹ w ciêŹkich warunkach u granic imperium sk³adaj¹c ogromne ofiary krwi i trudu. Dlaczego wiêc tylko pretorianie, op³ywaj¹cy we wszelkie wygody w stolicy

1 przywykli jedynie do parad, mieliby prawo narzucania cesarza wszystkim? Wydarzenia sprzed stu dwudziestu lat, po œmierci Nerona, Pokaza³y, że w³acenie legiony mog¹ wprowadzaæ na tron swoich wo-

dzów. To przecie¿ nadreñscy ¿o³nierze Witeliusza rozgromili w 69 roku pretorianów Othona. To im z kolei zada³y klêskê wschodnie legiony Wespazjana. Wierzono, ¿e historia siê powtarza, tote¿ i tym razem szczególne nadzieje wi¹zono ze Wschodem, a zw³aszcza z namiestnikiem Syrii - Gajuszem Pescenniuszem Nigrem. Jako cz³owiek, wódz i m¹¿ stanu cieszy³ siê on znakomit¹ opini¹. Lud rzymski demonstracyjnie skandowa³ jego nazwisko na ulicach, a echo tych wo³añ, które dotar³o w kwietniu do Antiochii, wywar³o skutek natychmiastowy: Niger zosta³ obwo³any tam cesarzem. Ale w tym samym czasie w obozie wojskowym w Karnuntum nad Dunajem, nieco na wschód od Wiednia, ¿o³nierze okrzyknêli w³adc¹ Lucjusza Septymiusza Sewera, namiestnika Panonii Górnej. I wreszcie zg³osi³ swoje pretensje namiestnik Brytanii - Decimus Klodiusz Albin. Tak wiêc najpóŹniej w maju ca³e imperium wiedzia³o, ¿e ma czterech cesarzy i wojna domowa jest nieunikniona.

Najbli¿ej Italii stacjonowa³y legiony naddunajske, a Septymiusz Sewer, który og³osi³ siê mœcicielem Pertynaksa, postêpowa³ najenergiczniej. Nim rywale wziêli siê do zbrojeñ, jego kohorty ju¿ maszerowa³y przez Alpy. Julian nie obsadzi³ przejoœæ górskich, nie by³o te¿ ¿adnych wojsk w dolinie Padu. Tamtejsze miasta nie próbowa³y oporu, by³o im bowiem doœæ obojêtnie, kto bêdzie panowa³. Mieszkañcy Italii, jak zauwa¿y³ smêtnie pisarz staro¿ytny, ju¿ odwykli od broni i wojen, uprawiaj¹c swe ziemie w pe³nym pokoju. Wychodzono t³umnie na spotkanie Sewera z ga³¹zkami wawrzynu i goecinnie otwierano bramy. Tak¿e flota wojenna w Rawennie przesz³a na jego stronê.

Co czyni³, co móg³ zrobiæ Dydiusz Julian w tej sytuacji? Rozkaza³ senatowi og³osiæ Sewera wrogiem publicznym. Wyznaczy³ jego ¿o³nierzom termin z³o¿enia broni; po jego up³ywie i oni zostaliby uznani za wrogów. Wszystko to oczywiœcie daremnie. Próbowa³ te¿ mniej godnych sposobów: wyprawi³ potajemnie oficera z zadaniem zabicia Sewera. Ima³ siê nawet zabiegów magicznych. Kaza³ nastêpnie zg³adziæ Letusa i Marcjê, sprawców zamordowania Kommodusa, aby przypodobae siê pretorianom. Wreszcie zacz¹³ przygotowywaæ obronê Rzymu. Pretorianie mieli budowaæ warowny obóz na przedmieœciu, zgromadzono s³onie bojowe, œci¹gniêto ludzi z floty wojennej w Mise-num, umacniano nawet pa³ac. Ale pretorianie odwykli od wszelkiego wysi³ku, s³onie zrzuca³y wie¿yczki z grzbietów, ¿o³nierze floty nawet

nie potrafili æwiczyæ, a fortyfikowanie Palatynu budzi³o tylko œmiech.

„Wreszcie - wspomina Kasjusz Dion - Julian zwo³a³ nas i za¿¹da³, abyœmy uznali Sewera za jego wspó³w³adcê. Tymczasem pretorianie dowiedzieli siê z listów Sewera, ¿e nie spotka ich nic z³ego, jeœli tylko wydadz¹ zabójców Pertynaksa i zachowaj¹ spokój. Pojmali wiec winnych i powiadomili o tym konsula Messalc. Ten zebra³ nas w budynku zwanym Ateneum i poinformowa³ o postawie ¿o³nierzy. Podjêliœmy wiec uchwa³ê skazuj¹c¹ Juliana na œmieræ, uznaliœmy Sewera za cesarza, zaliczyliœmy Pertynaksa w poczet bogów. Julian zosta³ zabity w pa³acu. Umieraj¹c rzek³ tylko to: I co ja zrobi³em tak strasznego? ~y³ lat 60, cztery miesi¹ce i tyle¿ dni, a panowa³ dni 66”.

Sta³o siê to zapewne 1 czerwca. Jak¿e wymowna jest ta zwiêz³a relacja! Pokazuje lepiej, czym by³ i jak nisko upad³ senat rzymski, ni¿ tomy rozpraw. Jeœli zaœ chodzi o Dydiusza Juliana, to nie os¹dzaj¹c go mo¿na rzec krótko: niewielu ludzi w ci¹gu ca³ej historii ludzkoœci kupi³o sobie w³asn¹ œmieræ tak drogo.

Septymistrz Sewer

248

Lucius Septimius Severus.

Ur. 11 kwietnia 146 r.,

zm. 4 lutego 211 r.

Panowa³ od kwietnia 193 r. do

oemierci jako Imperator Caesar

Lucius Septimius Severus

Pertinax Augustus.

Zosta³ zaliczony w poczet bogów.

Jeden miesi¹c w stolicy Septymistrz Sewer, nowy pan imperium, nie wkroczy³ od razu do swej stolicy. Zatrzyma³ siê na kilka dni przed miastem, choæ senat ju¿ przyzna³ mu cesarskie tytu³y i choæ w³adca poprzedni, Dydiusz Julian, zosta³ zabity, a pretorianie przyrzekli lojalnoœæ. Lecz w³aczenie oni byli powodem zw³oki. Sewer zastanawia³ siê, jak z nimi post¹piæ. Zaç¹da³ wreszcie, by stawili siê przed nim w celu z³ożenia przysiêgi wiernoœci i przyjêcia do oddzia³ów straży przybocznej; mieli przyjœæ w strojach paradnych, ale bez broni. Sta³o siê zgodnie z jego wol¹. Pretorianie przymaszerowali wraz ze swymi oficerami, wspaniale przyodziani, nios¹c ga³zki wawrzynu. Rozkazano im ustawiaæ siê na placu obozowym w zwartych szeregach, rzekomo po to, aby mogli lepiej wysluchaæ przemówienia cesarza. Tak te¿ uczynili, a wokó³ placu uszykowano kohorty naddunajskich legionistów. Nim jeszcze pojawi³ siê Sewer, zaczê³y one zacieœniaæ i zamykaæ pierœcieñ, mierz¹c ostrzami w³óczni wprost w st³oczon¹, bezbronn¹ i coraz bardziej przerażon¹ rzeszê tamtych. Pretorianie pojêli, że s¹ jeñcami. Wtedy dopiero cesarz wszed³ na trybunê i przemówi³.

„Zamordowaliœcie Pertynaksa, dostojnego starca i znakomitego

w³adcê, choæ waszym œwiêtym obowi¹zkiem by³o strzec go i os³aniaæ przed wszelkim niebezpieczeñstwem. Sprzedawaliœcie potem za pieni¹dze godnoœæ cesarza rzymskiego, któr¹ dot¹d zawsze okrywa³ majestat. Zdradziœcie jednak nawet swego wybrañca. Zas³ugujecie wiêc na oemieræ tyŝi¹ckrotnie. Ja wszak¿e oszczêdzê was, aby nie staæ siê naœladowc¹ waszych zbrodni. Ale ci, co z³amali przysiêgê i skalali rêce krwi¹ cesarza, ci, co okazali siê zdrajcami, nie mog¹ s³użyć u boku ¿adnego w³adcy. Darujê wiêc wam w swej ³askawoœci życie, ale te¿ tylko tyle. Nie jesteœcie ju¿ ço³nierzami. Z³ożycie tu i natychmiast ca³y strój i odejdziecie jak najdalej od Rzymu, a którykolwiek z was oemieni³by siê w przysz³oœci pojawiaæ bliżej ni¿ mil sto od miasta, zostanie ukarany oemierci¹. To przysiêgam".

Odebrano im natychmiast wszelkie ozdoby, krótkie mieczyki paradne, pasy, pancerze. Musieli te¿ puœciaæ wolno swe konie; niektóre, przywi¹zane do panów, nie chcia³y odejœæ. Opuszczali plac tylko w

luźnych tunikach, kipił z wściekłości, lecz i szczęśliwi, że jeszcze żył. Tymczasem wyprawieni przodem ludzie zajęli w mieście ich koszary i zbrojownię.

Dopiero potem - były to pierwsze dni czerwca - władca wjechał w mury Rzymu. Aż do samych bram jechał konno, w zbroi i z orężem. Tu jednak przywdział strój cywilny, a więc togę, i szedł pieszo. Okazał w ten sposób, że przybywa nie jako zdobywca, lecz pan prawnie mianowany i prawo szanujący. Ale towarzyszyły mu kohorty piechoty i szwadrony jazdy miały pełne uzbrojenie.

„Było to najwspanialsze widowisko - wspomina Kasjusz Dion - jakie kiedykolwiek oglądałem. Wieńce z kwiatów, wawrzyny, różnobarwne kobierce zdobiły całe miasto. Wszędzie pełno było świąt i pchniętych kadzidła. Mieszkańcy jasno odziani i promieniejący weselem wznosili radosne okrzyki. Wówczas prezentowali się znakomicie, gdy maszerowali w swych zbrojach jak podczas uroczystego pochodu świątecznego. Także my, senatorzy, kroczyciemy w porządku, natomiast kęsi się i cisza, wszyscy bowiem pragnęli ujrzeć cesarza i usłyszeć jego słowa. Niektórzy kazali się podnosić, aby móc choćby rzucić nań okiem”.

Kim był człowiek, którego witano tak entuzjastycznie i uroczyście? Jak wyglądał, jaka droga życiowa, skąd i jakimi etapami doprowadził go aż na tron? Urodził się w 146 roku, obejmując więc panowanie

zbliża się już do pięćdziesiątki. Był mężczyzną postawnym i przystojnym, miał włosy bujne i z natury kręcone lub tak je trefił. Rysy twarzy znamionowały energię. Nosił również modną wówczas broń. Urodził się w afrykańskim mieście Leptis Magna, u wybrzeży dzisiejszej Libii. Ruiny Leptis, rozległe, doskonale zachowane, imponujące ogromem i rozmachem budowli, dają najlepsze wyobrażenie o bogactwie tamtych ziem w czasach rzymskich; ziem, które później zagarnęła pustynia. Rodzina należała do stanu ekwitów, drugiego w hierarchii społecznej po stanie senatorskim, była średnio zamożna, posiadała na pewno jakieś majątki w tej prowincji. Nikt z przodków Sewera w linii prostej nie piastował wyższych godności państwowych, ale dwóch jego stryjów, czy też dziadków stryjecznych, było konsulami. Jak wszyscy wtedy chłopcy z domów zamożniejszych pobierał nauki w zakresie retoryki, greckiej i łacińskiej. Gdy miał 18 lat, wyjechał kiedyś w mieście rodzinnym oracją popisową, częstą wtedy zwyczaj, co można by uznać za jakiegoś odpowiednik matury, czyli oficjalne wejście w życie publiczne. Podobno w wymowie Sewera wyczuwa się zawsze pewne cechy obce. Może był bardziej gardliwy i chrapliwy od włoskiej? Jeżeli tak, zdradzałyby to wpływy języków semickich, którymi posługiwała się ludność miejscowa.

Ze względu na dalsze studia, chyba prawnicze, Sewer przeniósł się do Rzymu. Tutaj znalazł opiekuna w swym krewnym - senatorze i dwukrotnym konsulu. Dzięki poparciu tego dostojnika cesarz Marek Aureliusz przyznał młodzieńcowi prawo noszenia togi z szerokim pasem, co oznaczało przynależność do stanu senatorskiego i uprawniało do starań o wyższe godności. Zapewne najpierw odbył Sewer służbę wojskową jako trybun, czyli oficer sztabowy. Potem otrzymał kwadrę, wyższy urząd w skarbowości. Z kolei miał sprawować tenże urząd w Hiszpanii prokuratora, musiał jednak powrócić do Afryki, aby po śmierci ojca uporządkować kwestie spadkowe. Następnie wysłano go na Sycylię, a później do Afryki jako legata u boku namiestnika. W 174 lub 175 roku, gdy piastował godność trybuna ludowego w samym Rzymie, poślubił Marcjanę. Dawała mu dwie córki, zmarła młodo, ale mąż zachował

wdzięczn¹ o niej pamięć na zawsze. Zajmowa³ później wysoki urz¹d w p³nocnej Hiszpanii, sk¹d przerzucono go do Syrii na stanowisko dowódcy Legionu IV Sycyjskiego. Podlega³ wówczas namiestnikowi tej prowincji, późniejszemu cesarzowi Hel-

wiuszowi Pertynaksowi. W³acenie w Syrii pozna³ urodziw¹, inteligentn¹, ambitn¹ dziewczynę; zwa³a się Julia Domna i by³a córka kap³ana boga Baala w Emesie.

W pocz¹tkach panowania Kommodusa nast¹pi³a przerwa w dzia³alności i karierze Sewera, który widocznie nie mia³ dobrych stosunków z now¹ ekip¹ rz¹dz¹c¹. Osiad³ więc w Atenach, zwiedza³ zabytki, studiowa³. Wkrótce jednak powierzono mu namiestnictwo Galii Lug-duńskiej; jej stolicy stanowi³o Lugdunum, obecny Lyon. Podobno tam po raz pierwszy zetkn¹³ się z Pescenniuszem Nigrem, kiedy obaj t³umili rebelię Maternusa. Wtedy też po³elubi³ Julię Domnę; o rękę jej stara³ się przez przyjació³. Pierwszy ich syn Septymiusz Basjanus, czyli późniejszy cesarz Karakalla, przyszed³ na świat w Lugdunum. Synem drugim by³ Publiusz Septymiusz Geta.

Zas³ugi w Galii przynios³y Sewerowi pierwszy konsulat, a od 190 roku namiestnictwo Panonii Górnej nad Dunajem. Stacjonowa³y tam trzy legiony, a g³ówn¹ bazę stanowi³ obóz w Karnuntum, nieco na wschód od dzisiejszego Wiednia. W ci¹gu ponad dwóch lat Sewer zdoby³ sobie du¹ popularność wśród żoł³nierzy i ludności cywilnej, toteż kiedy w kwietniu 193 roku przysz³a wieść o zamordowaniu Pertynaksa i o haniebnej licytacji w³adzy, jak¹ urz¹dzili pretorianie, legionieci obwo³ali swego wodza cesarzem. Mia³ on pomóc Pertynaksa, który by³ swego czasu namiestnikiem Panonii i pozostawi³ tam dobr¹ pamięć o sobie.

Marsz znad Dunaju do Rzymu trwa³ mniej więcej miesi¹c. Nigdzie nie spotkano się z większym oporem, wszyscy bowiem opuszczali Juliana, który haniebnie i g³upio kupi³ purpurę od pretorianów. Tak więc po raz pierwszy w dziejach w³adc¹ imperium zosta³ ktoś rodem spoza Europy, Afrykańczyk. Senat powita³ go kornym przemówieniem u bram miasta. Następnie pochód przeszed³ przez zat³oczone ulice na Kapitol; przed nowym panem niesiono pochylone god³a zabrane pretorianom. Po z³ożeniu ofiar w o³ł¹tyni Jowisza Sewer ^odda³ ho³d innym bogom i dopiero potem uda³ się na Palatyn, do tych samych komnat, które zaledwie przed kilkoma dniami zajmowa³ Julian, a przed trzema miesi¹cami Pertynaks.

Dnia następnego cesarz wyg³osi³ w senacie przemówienie programowe, roztaczaj¹c, jak to bywa zazwyczaj w takich wypadkach, Wspania³¹ wizję nowych czasów. „Przyby³em, aby pomóc mord

.ic^WSP*

pope³niony na Pertynaksie. Pod moim panowaniem urz¹dy sprawowa³ bę¹d tylko najgodniejsi. Nie ukarzę żadnego senatora śmierci¹ lub konfiskat¹ majątku bez wyroku s¹dowego. Nie bę¹dę tolerowa³ donosi-cielstwa. Pragnę, aby wszyscy obywatele żyli spokojnie i dostatnio. Moim wzorem jest Marek Aureliusz, a przyjmuję też do swego nazwiska imię Pertynaksa, jego bowiem sposób w³adztwa chcę kontynuowa³”.

Na wniosek samego Sewera u³o³ono i przyjęto uchwa³ę tej treści: ponieważ cesarz przysięg³, że nie ukarze żadnego senatora śmierci¹, zostanie uznany za wroga publicznego zarówno on, gdyby tę

przysięgę z³ama³, jak te¿ ka¿dy, kto by mu w tym dopomóg³. Lecz ironia losu chcia³a, ¿e ju¿ wkrótce jedn¹ z pierwszych ofiar nowej w³adzy mia³ staæ siê senator, który zasiada³ w komisji redaguj¹cej tekst uchwa³y!

Mniej zachwyci³o senatorów postanowienie cesarza w sprawie zasad rekrutowania pretorianów. Dotychczas s³u¿yli w tych wyborowych kohortach m³odzi ludzie z Italii oraz z prowincji najbardziej zromanizowanych. Sewer zerwa³ z t¹ zasad¹. Odt¹d miano uzupe³niaæ oddzia³y najwaleczniejszymi ¿o³nierzami z legionów przygranicznych; przeniesienie do stolicy stanowi³o rodzaj awansu i nagrody.

W owych dniach pretorianami zostali ludzie najbardziej zaufani i najbli¿si Sewerowi, a wiêc ci z legionów naddunajskich, którzy dali mu purpurê. Dla m³odzie¿y z Italii, i tak niezbyt skorej do s³u¿by z broni¹ w rêku, ta najwygodniejsza droga kariery wojskowej by³a odt¹d w praktyce zamkniêta, a do obozów legionowych nikt z pó³wyspu nie œpieszy³. Bo i jaki¿ by³by w tym sens: przez ca³e lata znosiæ tward¹ dyscyplinê i nara¿aæ siê na wszelkie niebezpieczeñstwa, by ewentualnie zas³u¿yæ na powrót do ojczystego kraju i do stolicy w roli pretorianina? Tak wiêc tu, gdzie bi³o serce imperium, zacz¹³ siê proces degeneracji. Rzym zaœ musia³ goœciæ w swych murach ¿o³nierzy? z których wielu by³o pó³barbarzyñcami i tak te¿ siê zachowywa³o. Zreszt¹ ju¿ te oddzia³y, które wkroczy³y w mury miasta wraz z Sewerem, sprawia³y mnóstwo k³opotów dopuszczaj¹c siê zwyk³ych rabunków przy ka¿dej sposobnoœci.

Jak nakazywa³a tradycja, nowe rz¹dy inaugurowano wydaj¹c wspania³e igrzyska oraz rozdzielaj¹c dary wœród ludu i ¿o³nierzy-Najwiêkszy wszak¿e i najokazalszy uroczystoœci¹ sta³ siê powtórny? symboliczny pogrzeb cesarza Pertynaksa. Od samego pocz¹tku Sewer

czyni³ wszystko, by dowieœæ, ¿e jest prawym jego nastêpc¹ i mœcicielem. Postanowi³, ¿e imiê tego w³adcy ma byæ wymieniane w zakoñczeniu wszelkich oficjalnych przysi¹g i mod³ów. Jego z³oty pos¹g wieszono na rydwanie ci¹gnionym przez s³onie podczas ka¿dej procesji otwieraj¹cej igrzyska. W teatrach ustawiano na widowni po trzy z³ocone trony ku jego czci. Ukoronowaniem wszak¿e owych piêknych, niemal synowskich gestów sta³ siê wspomniany pogrzeb. Znamy jego opis pióra K¹sjusza Diona i warto go przytoczyæ, jest to bowiem jedna z najdok³adniejszych i najbardziej obrazowych relacji, jakie przekaza³a nam staro¿ytnoœæ z uroczystoœci tego typu.

Na Forum Romanum, tu¿ przy marmurowej mównicy, ustawiono drewniany pomost, a na nim otwarty ze wszystkich stron budynek-kolumny ze z³ota i koœci s³oniowej podtrzymywa³y dach, pod którym umieszczono mary z takiego¿ samego materia³u. Owe mary otoczone by³y przez g³owy zwierz¹t morskich i l¹dowych, a zdobi³y je kobierce purpurowe i przetykane z³otem. Na marach spoczywa³a podobizna Pertynaksa wiernie odtworzona z wosku, przystrojona w szatê triumfatora. Piêkny, stoj¹cy obok ch³opiec odgania³ bezustannie muchy piórami pawia, jakby cesarz tylko spa³. Do zw³ok podszed³ Sewer oraz senatorzy wraz z ¿onami; potem kobiety usiad³y w portyku, mê¿czyŹni zaœ pod go³ym niebem, wszyscy w szatach ¿a³obnych. Wówczas rozpocz¹³ siê pochód przed marami. Najpierw niesiono pos¹gi wszystkich wybitnych Rzymian z dawnych wieków. Nastêpnie przesz³y chóry ch³opców i mê¿czyzn œpiewaj¹c ¿a³obny hymn ku czci Pertyna-Ksa. Za nimi znowu niesiono pos¹gi z br¹zu, symbolizuj¹ce wszelkie poddane Rzymowi ludy, ubrane w rodzime stroje. Przemaszerowa³y Kolejno ró¿ne kolegia

zawodowe z samego Rzymu: liktorzy, woźni, Krybowie itp. Następnie pojawiły się posłgi ludzi, którzy wstawili się jakimś cewietnym dziełem, wynalazkiem, czy też trybem życia. Potem oddziały jazdy, piechoty, w peńnych zbrojach, a także wspaniałe konie wyęcigowe. Dale, niesiono dary pogrzebowe, jakie złożyli cesarz, enatorzy, ich żony, wybitni ekwici, gminy miejskie, kolegia zawodo-i dr • . P°° P°złaci>ny o³tarz, zdobiony koćci¹ s³oniow¹ drogiu kamieniami z Indii. Dopiero gdy wszystkie owe orszaki rysk³ada^c ho³d ³

i. Dopiero gdy wszystkie owe orszaki

ioS mary'usk³ada^c ho³d zmar³emu, cesarz wst¹pi³ na mównicê dcyta, pochwa³c pertynaksa }yMyzae_ wspomina Kasjusz Dion _

«as jego przemówienia wielokrotnie wznosiliemy okrzyki, to B3

154

wychwalaj¹c, to ³a³uj¹c zmar³ego, a kiedy zakończy³, powtórzyliemy je wielokrotnie. Na koniec, kiedy już miano zabierać mary, wszyscy razem wydaliemy jêk ³a³obny i szloch się rozleg³. Zniećli mary w dó³ najwyżsi urzędnicy obecni oraz wyznaczeni na rok przysz³y; dopuszczono też przedstawicieli ekwitów. My szlicemy przodem bij¹c się w piersi lub zawodz¹c ponuro, a cesarz kroczy³ w tyle za wszystkimi. Tak dotarliemy na Pole Marsowe, gdzie już przygotowano trzypiêtrowy stos pogrzebowy ozdobiony z³otem, koćci¹ s³oniow¹, pos¹gami; na jego szczycie sta³ poz³acany rydwan, a powozi³ nim sam Pertynaks. Na ów stos rzucono dary pogrzebowe i po³ożono mary. Następnie Sewer i krewni Pertynaksa uca³owali podobiznê woskow¹. Potem cesarz wszed³ na trybunê, a my senatorzy, prócz urzêdników, usiedliemy na drewnianych ³awach, aby ogl¹daæ dalszy ci¹g obchodów bezpiecznie zarazem i wygodnie. Urzêdnicy zaæ i ekwici,-ustawieni wed³ug godnoćci, a także ³o³nierze na koniach i piesi przechodzili wokó³ stosu wykonuj¹c zawi³e korowody pokojowe i wojenne. Wreszcie konsulo-wie cisnêli ogieñ na stos i w tymże momencie orze³ wzbi³ się stamt¹d ku niebu. W taki to sposób Pertynaks dost¹pi³ niećmiertelnoćci".

I tak ca³y czerwiec zeszed³ na owych obchodach, uroczystoćciach, igrzyskach, posiedzeniach i zebraniach. Lecz trwa³o to tylko miesi¹c. Sewer jako cz³owiek czynu zdawa³ sobie sprawê z faktu, że po³ożenie polityczne pañstwa i jego samego wcale nie przedstawia się- tak cewietnie, jak móg³by uwaææ ktoæ obserwuj¹cy przepych wielkich manifestacji i ceremonii w stolicy. By³o przecie¿ jeszcze dwóch pretendentów do w³adzy cesarskiej, Klodiusz Albin w Brytanii i Pe-scenniusz Niger w prowincjach wschodnich. Pierwszego z nich, zreszt¹ od pocz¹tku mniej groźnego, gdyż wojska mia³ nieliczne, Sewer zdo³a³ zneutralizowaæ chyba jeszcze maszeruj¹c na Rzym: adoptowa³ go, przyzna³ mu tytu³ cezara i wspó³w³adztwo. Albin zupe³nie się tym zadowoli³, ale przewiduj¹cy Sewer wys³a³ zaufanego urzêdnika do prowincji zachodnich z tajn¹ misj¹ czuwania, by tamten nie zbroi³ się potajemnie.

Zgo³a inaczej mia³a się rzecz z Nigrem. Rozkazywa³ on silnej armii, dysponowa³ ogromnymi zasobami prowincji wschodnich i uchodzi³ za cz³owieka energicznego. Cieszy³ się też du¿¹ popularnoćci¹ wóród ludu stolicy, który po zamordowaniu Pertynaksa w³acenie jego przyzywa³ jako mœciçciela. Nie mog³o wiêc byæ mowy o tym, by Nige

da³ siê zwiœœæ czczymi tytu³ami i obietnicami. Co wiêcej, przysz³y wieœci, Œe jego legiony juŒ rozpoczê³y kroki ofensywne.

Zapewne 9 lipca 193 roku Sewer po zaledwie miesiêcznym pobycie w Rzymie wyruszy³ na wyprawê wojenn¹. By³ to pocz¹tek wielkiej wojny domowej, pierwszej w imperium na tak wiel¹ skalê od ponad stu dwudziestu lat, od œmierci Nerona.

!A

Pescenniusz Niger

Gaius Pescennius Niger Iustus.

Ur. przed 140 r.,

zm. jesieni¹ 194 r.

Panowa³ jako Imperator Caesar

Gaius Pescennius Niger Iustus

Augustus od kwietnia 193 r.

do œmierci.

Nie zosta³ zaliczony w poczet

bogów.

Po raz pierwszy stajemy tu przed pytaniem pozornie tylko formalnym, maj¹cym jednak swoje znaczenie: czy powinno siê uwzglêdniæ tego w³adcê w poczcie cesarzy? Z jednej strony jest faktem, Œe Pescenniusz panowa³ przez ponad rok na znacznych obszarach wschodnich imperium, mia³ oddane sobie legiony; miasta, namiestników i dowódców, wybija³ swoje monety. Z drugiej wszakŒe strony w³adztwu jego zabrak³o istotnego elementu prawnego: nigdy nie uzna³ go senat rzymski! A w³acenie to uznanie, choœ zazwyczaj poprzedzane okrzykniciem przez wojsko, stanowi³o legaln¹ podstawê cesarskich kompetencji. Przypomnijmy bowiem ra7 jeszcze: cesarz rzymski nie by³ koronowany i osadzaj¹c go u steru rz¹dów nie dope³niano Œadnych szczególnych ceremonii religijnych, poza ofiarami w œwi¹tyniach. JednakŒe odpowiednia uchwa³a senatu uchodzi³a za akt waŒny i niezbêdny, nadawa³a bowiem róŒne godnoœci, urzêdy, tytu³y. OtóŒ w wypadku Higura takiego aktu nie by³o i byæ nie mog³o, a to z tej prostej przyczyny, Œe nie zd¹Œy³ opanowaæ Rzymu. Naddunajskie legiony Septymiusza Sewera uprzedzi³y go, pierwsze zajê³y stolicê. Co móg³ w takiej sytuacji uczyniæ senat? Us³uŒnie uchwali³ wszystko,

czego oczekiwa³ faktyczny pan miasta - Sewer. Gdyby wszakŒe pescenniusz Niger znalaz³ siê w Italii wczesniej, na pewno zosta³by powitany bardziej entuzjastycznie, a senat przyzna³by mu jeszcze skwapliwiej wszelkie moŒliwe uprawnienia. Wiadomo przecieŒ, jak ogromn¹ i niek³aman¹ cieszy³ siê popularnoœci¹ zarówno wœród prostego ludu, jak teŒ wyŒszych warstw stolicy. PrzecieŒ to w³acenie jego wzywano podczas krótkich rz¹dów Dydiusza Juliana, jego imiê skandowa³y t³umy na ulicach i w

cyrkach! I w³aczenie wieœci o nastrojach w Rzymie sprawi³y, ¿e legiony syryjskie okrzyknê³y go cesarzem w kwietniu 193 roku przy entuzjastycznym poparciu ze strony ludnoœci Antiochii. Tak wiêc w tym wypadku nie nale¿y formalizowaæ. Pescenniusz Niger by³ rzeczywistym panem du¿ej czêœci imperium, • a mia³ wielu jawnych i cichych zwolenników równie¿ w samej Italii, tak¿e w senacie. Poœwiêcaj¹c mu odrêbny rozdzia³ dajemy wiêc wyraz rzeczywistemu uk³adowi si³ w tamtym okresie, a jednoczenie mo¿emy przedstawiæ du¿¹ czêœæ panowania cesarza legalnego, Septymiusza Sewera, czyli wojnê domow¹ pomiêdzy tymi dwoma.

Gajusz Pescenniusz Niger urodzi³ siê pomiêdzy 135 a 140 rokiem w Italii, w miasteczku Akwinum, le¿¹cym na po³udnie od Rzymu, w dolinie rzeki Liris, niedaleko od Monte Cassino. Pochodzi³ ze stanu ekwitów, rodzina by³a œrednio zamo¿na. Jego kariera mia³a pocz¹tkowo przebieg doœæ typowy dla wielu przedstawicieli tego stanu. S³u¿y³ w wojsku jako oficer w ró¿nych jednostkach i krainach, szybko awansuj¹c. Oko³o 180 roku zosta³ zaliczony w poczet senatorów, wkrótce potem otrzyma³ godnoœæ konsula. W 183 roku sprawowa³ namiestnictwo Dacji, a zapewne w 188 roku t³umi³ w Galii powstanie Maternusa wraz z Septymiuszem Sewerem. Od 191 roku by³ namiestnikiem jednej z najwa¿niejszych prowincji, Syrii. Cieszy³ siê dobr¹ opini¹ jako ¿o³nierz i administrator, ale Kasjusz Dion, który musia³ znaæ go osobiœcie, charakteryzuje go nader powoœci¹gliwie: nie wyró¿nia³ siê niczym szczególnym ani w tym, co z³e, ani w tym, co dobre, natomiast jako dowódca podobno bardzo surowo przestrzega³ dyscypliny. Sam œwieci³ piêknym przyk³adem, znosi³ bowiem wszelkie trudy i niewygody jak prosty ¿o³nierz. Imponowa³ wygl¹dem. By³ Wysoki, postawny, mia³ dostojny wyraz twarzy i g³os tak dŹwiêczny, ¿e gdy przemawia³ na otwartym placu, a nie wia³ wiatr przeciwny, s³ychaæ go by³o doskonale w promieniu tysi¹ca kroków. W czasach gdy 257

17 - Poczet cesarzy rzymskich

258

nie znano ani g³oœników, ani tub nawet, tak¿e to mia³o du¿e znaczenie.

Grecki historyk Herodian, wówczas ¿yj¹cy i pochodz¹cy mo¿e w³aczenie z Syrii, twierdzi, ¿e „Syryjczycy ¿ywili pewne przywi¹zanie do Nigra, który dobrotliwie nimi rz¹dzi³ i œwieci³ razem z nimi ich uroczystoœci. A s¹ oni rozmi³owani w ich urz¹dzaniu. Zw³aszcza mieszk¹cy Antiochii, miasta du¿ego i bogatego, niemal przez ca³y rok coœ œwieci¹, to w samym mieœcie, to na przedmieœciach. ³e zaœ Niger ustawicznie urz¹dza³ im widowiska, które tak lubi¹, i zostawia³ im swobodê w obchodzeniu œwi¹t i weseleniu siê, wiêc oczywiœcie mia³ u nich wziêcie" (przek³ad L. Piotrowicza).

Tak wiêc ceremonia obwo³ania by³a w mieœcie wydarzeniem radosnym dla wszystkich. Wreszcie i Antiochia dost¹pi³a zaszczytu, by daæ cesarza imperium! Powtórzy siê historia sprzed lat przesz³o stu dwudziestu, kiedy to w³aczenie legiony wschodnie wynios³y na tron swego wodza, Wespazjana! Ile¿ ask, dobrodziejstw i przywilejów spadnie na miasto, na ca³¹ prowincjê, na wszystkich popleczników Pescenniusza, kiedy stanie siê on panem cesarstwa! „Narzucili mu na ramiona - powiada Herodian - purpurê, zebrali te¿ inne odznaki godnoœci cesarskiej, o ile da³o siê to robiæ na poczekaniu, i nios¹c przed nim ogieñ poprowadzili go do œwi¹tyñ w Antiochii, a nastêpnie do jego w³asnego mieszkania, które uwa¿ali teraz ju¿ nie za dom prywatny, ale za pa³ac cesarski, i stosownie do tego przybrali z

zewn¹trz symbolami cesarskiej godności". Czy ktoś w^oród owych rozentuzjzmowanych t³umów przewidywa³, jak drogo przyjdzie zap³aciæ wszystkim za t^e chwil^e radosnego uniesienia, jakie kl^eski spadn¹ na miasto i jego mieszkańc^ow? Wtedy jednak triumf wydawa³ si^e pewny. Wierzoⁿo w niezwy^ożono^oæ legion^ow znad Eufratu, a rych^oo te^z zacz^e³y nap³ywa^e wiadomo^oci, ^ze do sprawy Nigra przy³czaj¹ si^e namiestnicy prowincji wschodnich, ca³e miasta, stacjonuj¹ce tam legiony. W sumie znalaz³y si^e pod jego rozkazami si³y znaczne: trzy legiony syryjskie, dwa w Kapadocji, jeden w Arabii, jeden w Egipcie. Przynękali mu pomoc lub przynajmniej ^zycziwi¹ neutralno^oæ w³adcy s¹siednich ksi^estw i kr^olestw, tak^ze Armenii i kraju Part^ow. Pescen-niusz Niger „upojony takimi nadziejami zaniedba³ gnu^oenie troski o dalszy bieg swej sprawy. Oddawa³ si^e rozkoszom, zabawia³ si^e z antiocheñczykarni, wysiadywa³ przy ucztach i widowiskach, nie

my^ola³ za^e o marszu na Rzym, dok¹d nale³a³o ^oepieszy^e natychmiast". S¹ to s³owa Herodiana, surowe, lecz sprawiedliwe. Niger zmarnowa³ co najmniej dwa miesi¹ce, podczas których jego rywal Sewer nie tylko zaj¹³ Rzym, ale równie^z umocni³ swoje panowanie. Owszem, ruszy³a ofensywa wojsk wschodnich pod wodz¹ Emilian, energicznego namiestnika Azji, mia³a jednak cele ograniczone: zdobycie przycz^o³ków po europejskiej stronie cie^oenin wiod¹cych ku Morzu Czarnemu. Opanowano i obsadzono miasto Bizancjum - pó¹niejszy Konstantynopol, obecny Stambu³ - i posuni^eto si^e nieco ku zachodowi, musiano jednak przerwa^e dalszy marsz skutkiem kontrofensywy wodz^ow Sewera, prowadz¹cych legiony znad dolnego Dunaju. Tak wi^ec Niger i Emilian przetrucili swe si³y z powrotem na brzeg azjatycki, Bizancjum wszak^ze pozosta³o w r^eku ich stronników. Ci, którzy zwiedzali miasto, podziwiali zw³aszczu jego mury obronne, zbudowane z regularnych bloków kamiennych, tak ^oeci^oæ przylegaj¹cych do siebie i tak dobrze spojonych, ^ze czyni³y wra^zenie jednej ^oeciany skalnej. Obl^eżenie wi^ec, do którego przyst¹pi³a cz^eo^oæ wojsk Sewera, zapowiada³o si^e na d³ugie miesi¹ce.

Sam Sewer zjawi³ si^e na placu dzia³añ wojennych dopiero jesieni¹ 193 roku. Jego wodzowie pokonali legiony Emilian w pobli^zu miasta Czykos w wielkiej, bratobójczej bitwie. Emilian zgin¹³ podczas ucieczki. Ale i tak nie oby³o si^e bez pog³osek i oskar^zeñ, ^ze kl^esk^e on zawini³, dowodz¹c opieszale lub wr^ec zdradziecko, a to z obawy o los syn^ow, których Sewer pojma³ natychmiast po wkroczeniu do Rzymu. Tak samo zreszt¹ cesarz post¹pi³ z rodzinami innych dowódc^ow i urz^ednic^ow przebywaj¹cych w prowincjach wschodnich. Tym sposo- --! b^em mia³ w swym r^eku zak³adnic^ow, mó^g³ ich ^zyciem pos³ugiwa^e si^e swobodnie w politycznych rozgrywkach. Tak wi^ec terrory^oci i kidna-perzy XX wieku maj¹ swego staro^zytnego patrona.

Pojawienie si^e Sewera wywo³a³o ogromne poruszenie w^oród Grek^ow ma³oazjatyckich. Tamtejsze ich miasta, zw³aszczu s¹siaduj¹ce ze sob¹, wa^oeni³y si^e od pokoleñ - o ziemie, przywileje, zyski z handlu. W czasach pokoju i pod rzymskim nadzorem owe spory nie mog³y przybiera^e form zbyt gwa³townych, obecnie jednak uznano, ^ze rzymska wojna domowa stwarza wyj¹tkow¹ okazj^e, by zyskuj¹c przychyln^oæ jednego z dwóch rywali pogn^ebia^e wrog^ow zza miedzy. Tak wi^ec gdy Nikomedia otwar³a swe bramy wojskom Sewera, mieszkańcy 259

Nicei zacz^eli z ca³ego serca popiera^e spraw^e Nigra. W jesieni i z pocz¹tkiem zimy 193 roku te dwa miasta stanowi³y bazy dla obu wrogich armii. Herodian zauwa^za w tym miejscu sm^etnie: „Odwieczna to choroba Grek^ow, którzy zawsze burzyli si^e jedni przeciw drugim, a pragn¹c zniszczy^e tych, którzy zdawali

się nad nimi górowaæ, do nêdzy doprowadzili Grecjê. Wyniszczyli się w walkach wewnêtrznych, stali się ³atwym ³upem Macedoñczyków, popadli w niewolê u Rzymian. Ta choroba zazdroœci i nienawiœci przes³a równie¿ do miast, które za naszych czasów by³y w rozkwicie".

W styczniu 194 roku dosz³o do nowej, wielkiej bitwy pod miastem Kius. Losy jej wa¿y³y się d³ugo. Najpierw gó¹ byli ³o³nierze Sewera, którymi dowodzi³ jeden z najlepszych jego genera³ów, Kandidus. Potem, gdy na placu boju stan¹³ sam cesarz Niger, tamci zaczêli wycofywaæ się w pop³ochu. W krytycznym momencie Kandidus zdo³a³ si³¹ zawróciæ chor¹¿ych i znowu poprowadzi³ swoich do ataku. Tylko mroki nocy uratowa³y legiony Nigra od ca³kowitej klêski. Resztki potê¿nej do niedawna armii szybko wycofa³y się na wschód. Niger zarz¹dzi³ ewakuacjê oddzia³ów z miast Azji Mniejszej, obsadzi³ natomiast wszystkie przejœcia i prze³êcze ogromnego masywu gór Taurus, przez który wiod³y drogi do Cylicji i Syrii. Nikt nie myœla³ w obozie pokonanych o zawarciu pokoju lub kapitulacji, choæ z³e wieœci nadchodzi³y jedna za drug¹. Najgorsza by³a chyba ta o odpadniêciu Egiptu: tamtejsze w³adze rzymskie uzna³y Sewera za cesarza i ju¿ w lutym 194 roku na dokumentach urzêdowych pojawi³o siê jego nazwisko. Wzajemna nienawieæ i rywalizacja, która tyle z³ego zrobi³a wœród miast w Azji Mniejszej, dosz³a do g³osu równie¿ w Syrii, Fenicji, Palestynie. Poniewa¿ antiocheñczycy byli niez³omnie wierni Nigrowi, ich s¹siedzi z Laodicei stali się zacieka³ymi stronnikami Sewera. Podobnie by³o w Fenicji - Beryt, czyli Bejrut, trwa³ przy sprawie Nigra, podczas gdy w Tyrze obalano jego pos¹gi. W Palestynie rozpêta³y siê walki miêdzy ³ydami a Samarytanami. Rozwœcieczony tymi wydarzeniami Niger wys³a³ do Laodicei i Berytu mauretañskich ³uczniców, s³ynnych z okrucieñstwa. Otrzymali formalny rozkaz mordowania, rabowania, niszczenia, co te¿ wykonali skrupulatnie i ochoczo.

Tymczasem Sewer przemierza³ kraje Azji Mniejszej, wszêdzie witany z nale¿n¹ czc³obitnoœci¹, o czym œwiadczy do dzieœ monety? które tamtejsze miasta wybija³y ku chwale nowego w³adcy. W lecie 1"

roku jego wojska stanê³y u stóp potê¿nego ³añcucha gór Taurus -i zatrzyma³y siê bezradnie. Przejœcia, z natury i tak ma³o dostêpne, zosta³y ponadto zamkniête umocnieniami wroga. Co mo¿na by³o zrobiæ tam, gdzie z jednej strony piêtrzy³y siê ska³y, z drugiej zia³a przepaœæ, a w¹sk¹ œcie¿ynê zamyka³ mur? Oczywiście próbowano atakowaæ, ale bez powodzenia. ³o³nierzy Sewera opanowa³o ju¿ zniechêcenie, gdy niespodziewanie sama przyroda otworzy³a im drogê, pewnej nocy spad³a gwa³towna ulewa. Z gór wali³y ³lebami wezbrane, rw¹ce strumienie, które wkrótce podmy³y fundamenty murów obronnych. Fortyfikacje w ci¹gu godziny zmieni³y siê w kupê gruzów, a przera¿eni kataklizmem obroñcy rozpiierzchli siê na wszystkie strony.

Niger wszak¿e jeszcze nie uzna³ swej sprawy za stracon¹. Szeregi jego wojsk wzmocni³a licznym, dobrowolnym zaci¹giem m³odzie¿ Antiochii. Byli to ch³opczy pe³ni zapa³u, ale hartem i doœwiadczeniem bojowym nie mogli siê równaæ z naddunajskimi legionistami. Mimo to, jak siê okaza³o, walczyli wspaniale. Do bitwy decyduj¹cej dosz³o we wrzœciu 194 roku pod miejscowoœci¹ Issus - a wiêc tam, gdzie w 333 roku p.ne.e. Aleksander Wielki pokona³ zastêpy Dariusza, króla Persów. Nieprzypadkowo to miejsce tak zapisa³o siê w historii. Le¿y ono w wa¿nym punkcie strategicznym, na przybrze¿nym szlaku l¹dowym u granic Cylicji i Syrii, a rzeÿba terenu tworzy prawdziwy teatr dzia³ali: góry amfiteatralnie schodz¹ ku równinie, która dalej spada stromo wprost w morze. Legiony Wschodu pod osobistym dowództwem Nigra zajê³y tam pozycjê taktycznie dogodn¹, bo na wzgórzcu wyrastaj¹cym z równiny; od

prawej strony ubezpieczone były lasem, od lewej zaś urwiskami wybrzeża. Legionieci Sewera pod wodzą Anullinusa ruszyli na wzgórze jak ku obleganemu miastu w szyku zwanym testudo, czyli żółw, przypomina bowiem jego skorupę: pierwszy szereg i skrajni każdego następnego trzymali tarcze przed sobą lub z boku, wszyscy zaś w gębi - pasko, tuż nad głowami. Mimo całej wprawy bojowej żołnierzy naddunajskich, bitwa - nieszychanie zacieka - wydawała się chylić na korzyść Nigry. Pod wieczór jednak sytuacja zmieniła się gwałtownie. Zdecydowały o tym dwa czynniki: najpierw gwałtowna burza, siekaca ulew i bijąca porywami wichury w twarze ludzi Nigry, a wnet potem pojawienie się na ich tyłach jazdy Sewera, której udało się obejść las. Żołnierze Nigry zaczęli miotać się 261

rozpaczliwie. Wielu zdążyło się przedrzeć, ale jeszcze więcej - podobno około dwudziestu tysięcy - legło na polach pod Issus. .y,,.

Niger dosiadający ciężkiego wierzchowca dotar z kilkoma towarzyszami do Antiochii. Tutaj panował już popłoch. Kto mógł, uciekał. Zewsząd rozlegały się jęki i płacze. Nie było co myśleć o obronie miasta. Pokonany władca ruszył dalej - zamierzał dostać się za Eufrat i szukać schronienia u króla Partów. Pościg jednak dopadł go rychło. Według jednych Pescenniusz Niger został zabity w willi na przedmieściach Antiochii, według innych już w drodze ku rzece granicznej. Jeźdźcy w triumfie przynieśli odciętą głowę Sewerowi, a ten rozkazał postawić pod wciąż obleganym Bizancjum i tam obnosić wokół murów, aby obrońcy przekonali się naocznie, że nie mogą już liczyć na nic.

Wielu żołnierzy i stronników Nigry uciekło na wschód, do Partów. Wprawdzie Sewer ogłosił amnestię dla tych, którzy dali się zwieść „tyranowi”, nie wszyscy jednak w to uwierzyli. Twierdzono później, że masowy napływ zawodowych żołnierzy rzymskich różnych służb przyczynił się znacznie do podniesienia umiejętności wojskowych Partów. „Przedtem bowiem umieli posługiwać się tylko łukiem, siedząc na koniach, nie mając ani pełnego uzbrojenia, ani też nawet odwagi do walki za pomocą włóczni i mieczy, ubrani w lekkie szaty. Najczęściej więc wojowali w ten sposób, że uciekając wyrzucali za siebie strzały z łuków. Jednakże od Rzymian, którzy zbiegli do nich i tam się osiedlili, a między którymi znalazło się wielu dobrych rzemieślników, nauczyli się nie tylko posługiwać bronią rzymską, ale także ją wyrabiać”. Może jest w tym nieco przesady, ale taka była opinia współczesnych. A takie wypadki, gdy wygnani i zbiegowie z jednego państwa podnosili poziom różnych umiejętności gdzie indziej, powtarzają się w historii, by przypomnieć tylko hugenotów przepędzonych z Francji lub eksodus Żydów z Niemiec hitlerowskich; powtarzają się też skutki tych akcji.

Zwycięzca karał i nagradzał zarówno całe miasta, jak też poszczególne osoby. Darował wprawdzie życie większości senatorów, którzy znaleźli się w obozie Nigry, wielu z nich jednak straciło majątki i musiało osiedlać na małych wyspach. Ktokolwiek zrobił coś na rzecz Nigry, dobrowolnie czy też pod przymusem, wpadł w czwórność tyle do skarbu Sewera. Wdowę po Nigrze i jego już dorosłych synów najpierw ukarano wygnaniem, a potem skazano na śmierć. Ucierpią

ogromnie miasta, które popierały jego sprawę, zyskały natomiast wielkie przywileje te, które w porę opowiedziały się za Sewerem. Antiochia została pozbawiona praw miejskich i przyłączona jako wieś do terytorium Laodicej. Jeszcze sroższy los czekał Bizancjum, które poddano się dopiero w grudniu 195 roku. Skazano na śmierć urzędników i wybitniejszych obywateli, odebrano miastu autonomię i uznano

je za wiecê podleg³¹ s¹siedniemu Peryntowi. Zburzono te¿ wspania³e mury obronne. „Widzia³em je ju¿ w gruzach - powiada Kasjusz Dion -i wygl¹da³o to tak, jakby powalili je jacyœ obcy, a nie Rzymianie". • Rzeczywiœcie, pomys³ zrujnowania grodu o takim znaczeniu strategicznym by³ nierozs¹dny i wrêcz szkodliwy dla interesów imperium, | tote¿ ju¿ po kilkunastu latach Bizancjum odzyska³o swe prawa i przyst¹piono do jego odbudowy. Wymogi ¿ycia i zdrowy rozs¹dek okaza³y siê silniejsze od wszelkich politycznych animozji, jak zawsze w historii ludzkoœci, choœ czêsto poniewczasie. Tylko kto wyci¹ga w³œciwe wnioski z takich lekcji?

Wieœæ o upadku Bizancjum zasta³a Sewera w Mezopotamii, -cesarz bowiem rozpocz¹³ na pocz¹tku 195 roku wielk¹ wyprawê za \ Euftrat. Chcia³ ukaraæ ludy pograniczne, poniewa¿ oœmieli³y siê sprzyjaæ Nigrowi, chocia³ równie¿ umocniæ i rozszerzyæ rzymskie w³adztwo V na tamtych terenach oraz zademonstrowaæ Partom moc orê¿a legionów. Najpierw maszerowano wœród wielkich trudów przez krainê : Osroene w³uku Eufratu; uczyniono j¹ now¹ rzymsk¹ prowincj¹. Dalej na wschodzie zajêto miasto Nisibis, które sta³o siê g³ówn¹ baz¹ wojsko- r w¹. Stamt¹d wyprawiono trzy korpusy, aby poskromiæ koczowników pustyni. Wszystkie te dzia³ania nie by³y³atwe i nie zawsze wieñczy³ je sukces. Ale to, co rzeczywicie osi¹gniêto, wystarczy³o, by Sewer do swej tytulatury doda³ przydomki Arabski i Adiabeñski (od krainy Adiabene).

W tym¿e czasie wpad³ na pomys³, by do³czyæ siê do poprzedniej dynastii. Uzna³ siê wiêc i kaza³ oficjalnie tytu³owaæ synem Marka Aureliusza, bratem Kommodusa, wnukiem Antoninusa Piusa, prawnukiem Hadriana, praprawnukiem Trajana. Jaki by³ cel tej samowolnej adopcji? Na pewno chodzi³o o legitymowanie swego w³adztwa. A tak¿e o to, by zapowiedzieæ mieszkańcom imperium, ¿e obecnie, po usuniêciu samozwañca Nigra, prawowity cesarz bêdzie tó nawi¹zaæ do najlepszych tradycji dawnych rz¹dów. *

Klodiusz Albin

Decimus Clodius Albinus.

Ur. oko³o 140 r.,

zm. 19 lutego 197 r.

Od wiosny 193 r. zwa³ siê jako

wspó³w³adca i adoptowany syn

Septymiusza Sewera - Clodius

Septimius Albinus Caesar.

Od stycznia 196 r. tytu³owa³ siê

Imperator Caesar Decimus

Clodius Septimius Albinus

Augustus.

Nie zosta³ zaliczony w poczet

bogów.

m

W¹tpliwoci, jakie nasuwa³y siê w wypadku Nigra - czy formalnie by³ on cesarzem i czy naleŹy mu siê miejsce w poczcie? - zupe³nie nie istniej¹, jeœli chodzi o Klodiusza Albina. Sam bowiem Sewer,¹ cesarz prawnie i faktycznie uznawany w stolicy przez senat, da³ mu tytu³ cezara juŹ wiosn¹ 193 roku, a wiêc uczyni³ go jakoby swym m³odszy¹m koleg¹, wspó³uczestnikiem godnoœci i panowania. Co wiêcej, usynowi³ go przyjmuj¹c do swego rodu i nazwiska. Oczywiœcie Sewer nie robi³ tego wszystkiego z jakiejœ sympatii do cz³owieka, którego prawie nie zna³, a moŹe nawet nigdy nie widzia³. Prowadzi³ po prostu pewn¹ grê polityczn¹. PoniewaŹ Albin mia³ w swym rêku Brytaniê jako jej namiestnik, a móg³by teŹ liczyæ na poparcie w Galii i nawet w Italii, cesarz pragn¹³ tymi niewiele znac¹ymi gestami zneutralizowaæ go i zapewniæ sobie spokój na Zachodzie, skoro sam musia³ jak najrychlej wyprawiæ siê przeciw groŹnemu przeciwnikowi, jakim by³ pan prowincji wschodnich, Pescenniusz Niger.

Ci dwaj, Sewer i Albin - od wiosny 193 roku formalnie ojciec i syn! - byli prawie rówieœnikami, a w kaŹdym razie naleŹeli do tego samego pokolenia, które w owym czasie mia³o mniej wiêcej 50 lat.

StaroŹytny biograf Klodiusza Albina utrzymuje, Źe pochodzi³ on z afrykañskiego miasta Hadrumetum, leŹ¹cego na ziemiach dzisiejszej Tunezji. Jeœli to prawda, moŹna by ich obu uznaæ takŹe za krajanów, Afrykañczyków. Sewer bowiem, jak by³a juŹ mowa, na pewno przyszed³ na œwiat w Leptis Magna, mieœcie w granicach obecnej Libii. Wywodzi³ siê Albin ze starego rodu senatorskiego, a dotychczasowa kariera mia³a przebieg podobny do wielu karier ludzi jego stanu. S³uŹy³ wiêc w wojsku w róŹnych formacjach i krajach jako oficer rang coraz wyŹszych oraz piastowa³ urzêdy, które otwar³y mu wstêp do senatu. Za panowania Kommodusa da³ siê poznaæ w Dacji, co przynios³o mu godnoœæ konsula. Potem zdoby³ rozg³os pokonuj¹c plemiona germañskie za Renem; chyba w nagrodê za ten sukces otrzyma³ namiestnictwo Brytanii.

Gdy wczesn¹ wiosn¹ 193 roku dotar³a tam wieœæ, Źe w Rzymie zosta³ zamordowany Pertynaks, a w³adzê najwyŹsz¹ kupi³ od pretorianów Julian, legiony na wyspie obwo³a³y cesarzem swego namiestnika - podobnie jak naddunajskie Sewera, a syryjskie Nigra. Lecz Albin, z natury chyba niezbyt energiczny i ambitny, wcale siê nie upiera³ przy tym, aby byæ jedynym, czy choæby tylko pierwszym w³adc¹ imperium. Chêtnie zatem przysta³ na propozycjê Sewera w³ó³udzia³u w panowaniu i zadowol³ siê imieniem Cezara. Zapewne doszed³ do wniosku, Źe si³y ma znacznie s³absze od Sewerowych, do Rzymu w kaŹdym razie nie zdo³a dotrzeæ wœcieiej od niego, a wynik wojny domowej bêdzie w kaŹdym wypadku niepewny; lepiej wiêc poprzestaæ na czymœ skromniejszym i zachowaæ spokój, a za to w Brytanii rz¹dziaæ zupe³nie samow³adnie - któŹ bowiem by³by w stanie tu siê dostaæ? W taki to sposób po raz pierwszy w udokumentowanych dziejach Brytanii przejaw³o siê poczucie ca³kowitego bezpieczeñstwa, jakie daje samo po³oŹenie geograficzne. I tak rodzi³a siê owa postawa, której w czasach nowoŹytnych dano miano splendid isolation.

Przez ca³y czas wojen, jakie Sewer prowadzi³ na Wschodzie w latach 193-195, najpierw przeciw Nigrowi, a potem w Mezopotamii, -: Klodiusz Albin zachowywa³ ca³kowit¹ lojalnoœæ. Mo¿na by zatem rzec, ¿e da³ siê zwieœæ politykowi cynicznemu i bezwzglêdnemu, wzi¹³ za dobr¹ monetê jego piêkne s³owa i gesty. Historycy nieraz piêtnowali tê beczynnoœæ jako dowód krótkowzrocznoœci, inercji, wygodnictwa. Jednak¿e mo¿na te¿ twierdziæ, ¿e Albin by³ po prostu uczciwym, 265

266

kulturalnym cz³owiekiem, prawdziwym d¿entelmenem, wci¹gniêtym przez splot wydarzeñ i ponieki¹d wbrew swej woli w sprawy wielkiej polityki, z góry wiêc skazanym na niepowodzenie w walce z kimœ, kto nie mia³ ¿adnych skrupu³ów.

Sewer po zwyciêstwie na Wschodzie nie musia³ ju¿ udawaæ i nie ba³ siê nikogo. Albin sta³ siê dlañ uci¹liwym wespółuczestnikiem w³adzy, co prawda ma³o znacz¹cym, ale potencjalnie niebezpiecznym, maj¹cym bowiem trzy dobre legiony w Brytanii i wielu sympatyków w samym Rzymie. Niektórzy utrzymywali z nim kontakty, o czym Sewerowi oczywiœcie donoszono. Powody tej sympatii by³y dobrze znane: senatorski ród Albina, dobra o nim opinia jako o cz³owieku wyrozumia³ym i prawym, natomiast coraz gorsza o Sewerze - choæby z racji brutalnoœci, z jak¹ potraktowa³ stronników Nigra.

Jeszcze podczas pobytu w Mezopotamii Sewer wymyœli³ stosunkowo prosty sposób pozbycia siê Albina. Pos³añcy przewo¿¹cy normaln¹ pocztê cesarsk¹ mieli udaæ siê do Brytanii i najpierw dorêczyæ Albinowi listy o treœci obojêtnej, potem zaœ poprosiæ go o pos³uchanie na osobnoœci celem przekazania bardzo poufnych informacji; gdyby Albin znalaz³ siê bez stra¿y przybocznej, mieli go zasztyletowaæ wo³aj¹c, ¿e czyni¹ to z rozkazu Sewera. Plan wiêc nie by³ zbyt ryzykowny nawet dla zamachowców. Na wszelki zaœ wypadek, gdyby dokonanie zabójstwa za pomoc¹ broni okaza³o siê niemo¿liwe, pos³añcom dano truciznê; mieli przekupiæ kóregoœ ze s³u¿¹cych, by poda³ j¹ Albinowi podczas posi³ku. Jednak¿e w Brytanii, jeszcze przed oficjalnym pos³uchaniem, za¿¹dano od pos³añców, by broñ oddali, a potem starannie ich przeszukano. Gdy znaleziono ukryte sztylety, wziêto ich na tortury, na których wyjawili wszystko.

Ta sprawa pokaza³a obu cesarzom z ca³¹ brutalnoœci¹, ¿e musz¹ uwa¿aæ siê wzajem za jawnych wrogów. 15 grudnia Sewer w jednym z obozów wojskowych w Mezopotamii zwo³a³ swych ¿o³nierzy na wiec i wyg³osi³ mowê, w której zarzuci³ Klodiuszowi Albinowi wiaro³oms-two, nadmierne ambicje, zdradzieckie knowania, przygotowania do wojny domowej - czyli dok³adnie to wszystko, co sam czyni³. Zapewni³ legionistów, ¿e ³atwo pokonaj¹ nieliczne wojska Brytanii, dowodzone przez wodza, którego trudno by nazwaæ nie tylko dzielnym, ale nawet trzeŸwym. Wo³a³: „Ktô¿ nie s³ysza³ o jego rozpustnym ¿yciu, sposobnym raczej do tañców i chórów ni¿ do bitewnego szyku? Ruszmy wiec

odwa¿nie przeciw niemu, mê¿nie i odwa¿nie jak zwykle, pewni, ¿e pomog¹ nam ci sami bogowie, których on zniewa¿y³ swoim krzywoprzysięstwem!"

Zebrane oddzia³y gromko okrzyknê³y Klodiusza Albina wrogiem publicznym, co równa³o siê wyjêciu go spod prawa. Tê wolê ¿o³niersk¹ potwierdzi³ nastêpnie senat odpowiedni¹ uchwa³¹. Albin w odpowiedzi na to obwo³a³ siê w styczniu 196 roku Augustem, czyli jawnie i przed ca³ym imperium uzna³ siê za

równego Sewerowi godności i władz. Nowa wojna domowa była nieunikniona, a w stolicy - gdzie już od dawna krążyły głosy wieści o narastającym konflikcie - zaplanowano powszechne przygnębienie.

W przytoczonym urywku mowy Sewera zawarte są złośliwości wobec Albina, później chętnie powtarzane i rozdymane. Nam trudno dzie sprawdzić ich wiarygodność, Źródła bowiem, którymi obecnie dysponujemy, są nie tylko fragmentaryczne, ale i wyjątkowo tendencyjne. Jego biografia w zbiorze Pisarzy historii cesarskiej należy do najbardziej zafałszowanych w tym dziele, nie ciesząc się zresztą najlepszą opinią wśród historyków. Otóż powtarza ona niemal z lubością wszelkie oszczerstwa, jakimi Sewer obrzucał swego niegdyś „syna”, a później przeciwnika. Również i takie bzdury: Klodiusz Albin potrafi zjeść naraz 500 fig, 100 brzoskwiń, 10 melonów, 20 funtów winogron i na dodatek jeszcze 40 ostryg; to pijaczyna, nieznośny wobec żony, niesprawiedliwy dla domowników, okrutny w stosunku do żołnierzy, których karze śmierci na krzyżu nawet z powodu błażostki. Te i tym podobne wymysły są oczywiście tylko echem zacieka wojny propagandowej, jak obie strony toczyły nie przebierając w ośrodkach, a zwłaszcza w kłamstwach. Do naszych czasów dotarła rzecz prosta tylko to, co puścił w obieg zwycięzca, wymazano natomiast z pamięci słowa i argumenty pokonanych; podobnie pracowicie wykreślano z wszelkich dokumentów i napisów nazwisko Klodiusza Albina. Tak dzieje się zawsze, ale sam fakt, że Klodiusz Albin, od początku wyraźnie sabszy militarnie, miał tytuł jawnych i ukrytych zwolenników w różnych krainach, a jego ludzie walczyli do końca bohatersko, pokazuje dowodnie, jak bezpodstawne lub wyolbrzymione były Sewerowe oszczerstwa.

Powróćmy wszakże do tego, co wydarzyło się w Brytanii w styczniu 196 roku. Moment to ważny i wręcz symboliczny - nie tylko

w dziejach starożytnego Rzymu - z co najmniej trzech względów. Oto po raz pierwszy w historii udokumentowanej dokonał się w Brytanii akt polityczny, który musiał bezpośrednio kształtować bieg wydarzeń na kontynencie. Dalej, Albin był pierwszym cesarzem, który na tej wspaniałej wyspie przybrał sobie tytuł cesarski. I wreszcie - po raz pierwszy przeprowadzono stąd wielką, zorganizowaną inwazję na ląd stały.

Skoro bowiem nie było już sensu dłużej zwlekać, Albin przerzucił trzy swoje legiony na wybrzeża Galii, gdzie wnet zyskał szerokie poparcie także w głębi kraju. Otworzył przed nim bramy ludne i bogate miasto Lugdunum, dzisiejszy Lyon, największy ośrodek całej Galii; wtedy bowiem Paryż, czyli Lutetia Parisiorum, był niewiele znaczącą miejscowością. W Lugdunum więc Albin ustanowił swój główny kwateron, i tutaj też jego mennica wybijała monety. Opowiedział się za nim również jeden z namiestników Hiszpanii, a nawet legion stojący daleko u wschodnich granic, w miejscowości Bostra. Potężna armia Renu dochowała natomiast wierności Sewerowi. Jej trzon wszakże nie opuszczał przygranicznych obozów trzymając straż przed barbarzyńcami mimo wojny domowej zagrażającej na tyłach. W obu nadreńskich prowincjach, Germanii Górnej i Germanii Dolnej, dochodziło do walk i utarczek pomiędzy zwolennikami wrogich stron. Przedziwna to była sytuacja.

Nie zwlekał również Sewer, który dał już tyle dowodów niesłychanej energii i zdecydowania w działaniu. Jeszcze w pełni zimy rozpoczął na czele swych wojsk marsz z pustynnych równin Mezopotamii przez góry Azji Mniejszej do Bizancjum i znowu przez pasma górskie Bałkanów nad ośrodkowy Dunaj.

Nie pozwalał żołnierzom -wspomina Herodian - na żadną przerwę, dłuższy wypoczynek i wytchnienie. Nie zważał ani na chłody, ani też na upały. Podczas pochodu wśród mrozów i zadymek przez ośnieżone, przepaściste góry kroczył często na czele szeregów z górnymi odsłoniętymi, aby dać przykład, jak trzeba znosić wszelkie utrapienia; tak wił z sobą żołnierzy.

W dniu 6 kwietnia roku 196 w obozie wojskowym w Wiminia-cjum, nieco na wschód od dzisiejszego Belgradu, cesarz dokonał ważnej ceremonii; mianował cesarzem swego dziesięcioletniego synka Basjana, który do historii przeszedł pod przydomkiem czy też raczej przezwiskiem Karakalli. W ten sposób Sewer zapewnił dziedzictwo

tronu swojej rodzinie. Znad Dunaju cesarz pospieszył do Rzymu. Jego armia posuwała się tymczasem dalej w górę rzeki, wysłane zaś przodem oddziały obsadziły przełocia alpejskie, aby zagrodzić drogę ewentualnemu atakowi wojsk przeciwnika.

W stolicy Sewer ostentacyjnie okazywał przychylność senatowi i poszczególnym senatorom; rychło miało się okazać, co myśleli naprawdę. Po kilkumiesięcznym pobycie w stolicy podległym za Alpy, jego legiony bowiem przeszły już przez ziemie obecnej Szwajcarii i doliny górnego Rodanu zmierzają ku Lugdunum.

W pobliżu tego miasta doszło 19 lutego 197 roku do bitwy decydującej, jednej z największych i najkrwawszych w dziejach rzymskich wojen domowych. Do bratobójczej walki stanęło 31cnie 150000 Rzymian, a obaj cesarze dowodzili osobiście. Zmagania były wyjątkowo zaciekle, wojska bowiem nie ustępowały sobie ani dyscypliną i wyęwiczeniem, ani też wolą zwycięstwa. Walczyły przeciw nie tylko o władzę dla swych cesarzy, ale kierowały się również patriotyzmem dzielnicowym, jeżeli wolno posłużyć się tym terminem. Po jednej stronie przeważali Rzymianie z Brytanii, Galii, Hiszpanii, po drugiej zaś ci z krain naddunajskich, czyli Ilirowie, jak to wówczas określano. Losy bitwy ważyły się długo. Na lewym skrzydle Albina jego oddziały poniosły porażkę i wycofały się do obozu, idący zaś w pocięgu żołnierze Sewera już wdarli się w obręb umocnień i zaczęli rabować namioty. Tymczasem na skrzydle prawym rzeczy wzięły odmienny obrót. Brytańscy legionierzy przygotowali tam zasadzki - wykopali skrycie rowy i studnie, które starannie pokryli ziemią, trawą, listowiem. Na początku bitwy podeszli do owego terenu i natychmiast zaczęli się cofać, jakby przerażeni samym widokiem przeciwnika. Żołnierze Sewera ruszyli biegiem ku nim. Pierwsze szeregi cęlepo rwałce naprzód wpadły w zamaskowane doły, następne zaś popychane z tyłu tłoczyły się bezradnie, zasypywane gradem strzał i pocisków. Sewer pospieszył z pomocą na czele kohort pretorianów, ale sam znalazł się w śmiertelnym niebezpieczeństwie. Jego koń padł rażony strzałą. Cesarz zrzucił wówczas swój paszcz purpurowy, pewnie po to, aby uciec nie rozpoznany. Oficjalna propaganda usiłowała później wyjaśnić ów gest Przerażenia inaczej, niezbyt jednak przekonująco: cesarz chciał tylko powstrzymać popłoch i walczyć wśród swoich jak prosty żołnierz. Brytańskie legiony już ruszały do ataku wznosząc pieczę triumfal-

nie, gdy sytuacja niespodziewanie znowu się zmieniła. Oto na placu boju pojawiła się nagle jazda Sewera pod wodzą Letusa. Przybył w porę, by uratować cesarza, a uderzając z flanki na żołnierzy Albina zmusił ich do odwrotu. To przeważające szale, odwrót bowiem rychło zmienił się w bezładną ucieczkę żołnierzy rzucających broń i szukających ratunku w murach Lugdunum. Tysiące legło na polu bitwy i na

drodze do miasta, do którego zwycięzcy wtargnęli na karkach pokonanych. Mając rozkaz i przyzwolenie wodza dali upust swej nienawiści rabując, niszcząc i paląc to kwitnące, wspaniałe miasto, które nigdy już w starożytności nie powróciło do dawnego stanu.

Klodiusz Albin zginął opuszczony przez wszystkich. Według jednej wersji został zabity, a według innej sam sobie odebrał życie. Pewne jest, że Sewer ogłosił zwycięstwo i pastwił się nad nimi, nie szczędząc wyzisk i szyderstw. Potem rozkazał odciąć głowy, ciało zaś cisnąć psom na pożarcie. Zabito również żonę Albina i jego synów, a zwycięzcy ich rzucono do rzeki. Odcięte głowy odesłano do Rzymu, gdzie wbito je na pal i wystawiono na widok publiczny. Równocześnie ogłoszono list Sewera do ludu. W piśmie tym pobrzmiwały tony pogroźek wobec tych, którzy ośmielili się sprzyjać pokonanym.

Cesarz przebywał w prowincjach zachodnich i północnych jeszcze przez kilka miesięcy, aby doprowadzić do końca dzieło pomsty i nowe porządki. Brytania, dotychczas stanowiła jedną prowincję, została podzielona na dwie, co miało uszczuplić władzę namiestników; wcześniej podobnie postąpił Sewer w Syrii, który po zwycięstwie nad Nigrem kazał przeprobować administracyjnie. We wszystkich prowincjach konfiskowano majątki zwolenników Albina i gęsto sypały się wyroki śmierci. I nie miało żadnego znaczenia to, czy ktoś szedł za nim dobrowolnie, czy też tylko pod przymusem.

W czerwcu 197 roku Sewer powrócił do stolicy. Lud witał go gwiazdkami wawrzynu, senat zaś pochlebstwami. Ale nie wzruszyły one (władcy. Prawdziwe uczucia wobec poddanych brutalnie objawił już i w mowie, w której przedstawił nowy program swych rządów. Wychwalał w niej najbezwzględniejszych w przeszłości panów Rzymu, a potępiał zaś tych, którzy jak Pompeusz i Cezar postępowali wobec przeciwników wyrozumiale, przez to bowiem - jak twierdził - sami sobie gotowali zgubę. Zarzucił senatorom w ostrych słowach niewdzięczność i zdradę. Otwarcie bronił Kommodusa, a potępiał go

uchwały uznają za niesusne. Czy trzeba dodawać, że ów okrutnik i szaleniec został natychmiast nie tylko oficjalnie rehabilitowany przez senat, ale też zaliczony w poczet bogów, przez co zyskał kult i kapłanów? Narcyza, który owej pamiętnej nocy noworocznej udusił Kommodusa, rzucono w cyrku lwom na pożarcie. A potem rozpoczęła się nagonka na senatorów. Pretekstem do niej były ich listy, rzekomo odnalezione w kancelarii Albina, oraz zwykłe donosy. Skazano ponad pięćdziesięciu.

Tak kończy się pięcioletni okres wojen domowych. Podręczniki poświęcają mu zazwyczaj tylko kilka zdań. Niesusnie. Był to przecież dla ówczesnego świata potworny szok o doniosłych konsekwencjach. Prawdziwa burza przewaliła się wtedy przez wschodnie i zachodnie ziemie cesarstwa; walk wewnętrznych o takim nasileniu nie znano tu od ponad dwustu lat, od wojen za Cezara i potem Oktawiana w latach 49-30 p.n.e.; krótkotrwałe bowiem zmagania po śmierci Nerona toczyły się głównie i przede wszystkim w samej Italii.

Obecne, Sewerowe wojny pochłonęły dziesiątki tysięcy ofiar. Trzy wspaniałe, ludne miasta legły w ruinach. Skutkiem kosztów zbrojeń, rosnących wydatków na wojsko, zniszczeń, zachwiana została równowaga gospodarcza. Nastąpiło zdziwienie obyczajów i barbarzyzna cja życia społecznego w krainach dotąd spokojnych, kwitnących, cywilizowanych. Chyba więc mają rację ci, którzy dopatrują się zarodków

krzysu i upadku cesarstwa rzymskiego w³aczenie w tych wydarzeniach. Maj¹ raczej tym bardziej, że Septymiusz Sewer wcale nie zamierza³ przerwac swjej dzia³alnoœci wojennej.

Septymiusz Sewer ci¹g dalszy

272

Sewer i Plautian

Wczesnym latem 197 roku Sewer opuœci³ Rzym udaj¹c siê na Wschód wraz z ca³¹ rodzin¹, to jest z ðon¹ Juli¹ Domn¹ oraz synami - starszym Karakall¹ i m³odszy³ Get¹. Czêœæ armii przerzucono tam ju¿ wczesniej, czêœæ zaœ towarzyszy³a w³adcy. Nowa wyprawa wschodnia by³a konieczna, Partowie bowiem korzystaj¹c z wojny Sewera z Klodiuszem Albinem w Galii, najechali rzymskie posiad³oœci w Mezopotamii i oblegali g³ównie tam miasto Nisibis. Wystarczy³a jednak wieœæ, że zbli¿a siê sam cesarz na czele wielkich wojsk, by przerwali oblê¿enie i wycofali siê w swoje granice. To wszak¿e Sewera nie zadowolilo. Postanowi³ przenieœæ wojnê na ziemie nieprzyjació³ i raz na zawsze odsun¹æ partyjskie niebezpieczeñstwo. A zapewne marzy³y mu siê te¿ laury cesarza Trajana sprzed prawie wieku.

Niektóre oddzia³y pop³ynê³y na pok³adach okrêtów z biegiem Eufratu, nastêpnie zaœ du¿ym kana³em sztucznie tê rzekê z Tygrysem. Reszta wojska maszerowa³a w tym¿e kierunku brzegiem. Partowie ewakuowali Babilon nad Eufratem, potem Seleucjê nad Tygrysem gotowali siê wszak¿e do obrony swej stolicy, Ktezyfontu; ale i to miasto wkrótce pozostawili samo sobie. Rzymianie z³upili je i zniszczyli, wielu mê¿czyzn wymordowali, a oko³o 100 000 mieszkañców, g³ównie kobiety i dzieci, pognali w niewolê. W rêce zdobywców dosta³y siê te¿ ogromne skarby króla królów. U schy³ku 197 roku Sewer przybra³ sobie dumny tytu³ Parthicus Maximus, Najwiêsz³ Zwiêzcza Partów, Karakallê og³osi³ augustem, czyli pe³noprawnym wspó³w³adc¹, Getê zaœ cezarem.

Rok nastêpny, 198, nie by³ ju¿ tak pomyœlny. O pociêgu za królem Partów, Wologezem, nawet nie myœlano, przera¿a³ bowiem sam ogrom pó³pustynnych, wrogich obszarów jego monarchii. Jednak¿e równie trudno by³oby pozostawac d³u¿ej w zrujnowanym i wyludnionym Ktezyfontie, tym bardziej że zaopatrzenie w ¿ywnoœæ przedstawia³o siê coraz marniej. Opuszczono wiêc te okolice i skierowano siê na pó³noc, ku miastu Hatra, które niegdyœ opar³o siê samemu Trajanowi. I tym razem wszystkie szturmy okaza³y siê daremne. Pomaszerowano wiêc dalej na pó³noc, lecz na zimê powrócono w rzymskie granice, do Nisibis. Wiosn¹ 199 roku armia znowu stanê³a pod murami Hatry, gdzie jednak spotka³a siê z oporem jeszcze zacieklejszym. Obroñcy, jak i poprzednio, imali siê wszelkich sposobów. Na rzymskich ðo³nierzy i ich maszyny wojenne rzucali pociski z p³on¹cego, naturalnego asfaltu i ropy, samoczynnie wydobywaj¹cej siê w wielu miejscach tej krainy (taki by³ wóczas po¿ytek z bogactw, które do innych celów zaczęto powszechnie stosowac dopiero po 17 stuleciach). Ciskano te¿ z murów garnki z jadowitymi skorpionami. W wojsku rzymskim dosz³o niemal do buntu. ðo³nierze z prowincji europejskich nie chcieli szturmowac, przywykli bowiem do innych warunków, tak¿e klimatycznych, a legionoœci z azjatyckich krain stawali do walki nieudolnie i wrêcz tchórzliwie. Gdy wreszcie zrobiono wy³om w murach i jeden z oficerów zawo³a³ do cesarza: „Daj mi piêciuset dobrych ludzi, a zdobêdê miasto!" - ten

odpowiedzia³ bezradnie: „A sk¹d²e wezm²e a²z tylu?” Tak wi²ęc ju²ż po dwudziestu dniach armia odst¹pi³a od Hatry.

Mimo tego niepowodzenia ca³¹ kampani²e mo²żna uzna²e jednak za sukces Rzymian. Rozgromiono przecie²ż Part²ów, zdobyto ich stolic²e, z zaj²ętych ziem p³o²nocnej i o²rodkowej Mezopotamii utworzono now¹ prowincj²e, kt²órej obron²e powierzono trzem zorganizowanym w²ówczas legionom, tzw. Partyjskim.

Po tej ci²ę²kiej wyprawie cesarz pozost³a na Wschodzie jeszcze

!8 - Poczet cesarzy rzymskich

274

przez dwa lata. Podr²o²wa³ wraz z ²o²ni¹ i synami przez Syri²e i Palestyn²e ku Egiptowi, a po drodze przeprowadza³ inspekcje miast i krain oraz wydawa³ zarz¹dzenia. Owa dzia³alno²o²e najbardziej korzystna by³a zapewne dla Syrii, o czym o²wiadc¹o² l²ady rozwoju jej miast z tego okresu. Przywr²o²cono autonomi²e i prawa Antiochii, tak sro²dze ukaranej przed kilku laty za popieranie Nigra. Podobnie post¹pi³ cesarz w Palestynie, gdzie zni³o²s³ lub przynajmniej z³agodzi³ ograniczenia i ci²ę²ary na³o²żone niedawno na ²yd²ów z tych samych powod²ów. Ale prawdopodobnie ju²ż tam i wtedy zabroni³ zarówno ²yd²om, jak te²ż chrze²o²cjanom, uprawiania propagandy religijnej; surowymi karami grozi³ wszystkim, kt²órzy by do wyznawania chrystianizmu i judaizmu przyst²e²powali. Ksi¹ę²ęta Palmiry, bogatej syryjskiej oazy, otrzymali w nagrod²e za swe zas³ugi obywatelstwo rzymskie i mogli odt¹d nosi²e nazwisko rodowe Septymiusz²ów.

Po wkroczeniu do Egiptu Sewer z³o²ży³ w Peluzjum ofiar²e ceniom wielkiego wodza Pompejusza, kt²óry w³o²enie tam zosta³ zamordowany przed prawie dwustu pi²e²dziesi²ciu laty; cesarz uczyni³ tym pi²ekny gest wobec przesz²o²eci. Wje²d²aj¹c do Aleksandrii ujrza³ nad bram¹ napis sporz¹dzony przed kilku laty ku czci Nigra, a pozostawiony tam przez zapomnienie: „Miasto Pana Nigra”. Na chwil²e zapanowa³a powszechna konsternacja, ale kto²e z aleksandryjczyków zauwa²ży³ przytomnie i dowcipnie: „Napis trafny, bo przecie²ż to ty jeste²e panem Nigra”. To roz³adowa³o sytuacj²e, a wielkie miasto dozna³o sporo ³ask od w³adcy. Przede wszystkim zezwoli³ on na ustanowienie rady miejskiej, co równa³o si²e przyznaniu autonomii; podobne przywileje otrzyma²ły w²ówczas równie²ż inne wi²ększe miasta Egiptu. Sewerowi zawdzi²ęcza³a Aleksandria równie²ż kilka okaza²ych budowli: o²wi¹tynie, gimnazjon, termy. Cesarz Rzymian z³o²ży³ te²ż ho³d znajduj¹cym si²e tu szcz¹tkom Aleksandra, wielkiego kr²o²la Macedo²ńczyków; kaza³ otworzy²e sarkofag i umie²o²ci²e w nim jakie²e o²wi²te pisma i ksi²ęgi. Potem podr²o²wa³ w g²o²r²e Nilu, zwiedzaj¹c i podziwiaj¹c wspania³e zabytki: prastar¹ stolic²e kraju - Memfis, piramidy i sfinksa w jej pobl²izu, pot²e²żne o²wi¹tynie Teb, a tak²e tak zwany pos¹g Memnona, s³yn¹cy z tego, ²e o wschodzie s³o²ńca o²epiewa³, co potwierdzi³o napisami wielu greckich i rzymskich turyst²ów. Sewer kaza³ ów pos¹g restaurowa²e, co spowodowa³o, ²e Memnon zamilk³ i milczy po dzie²ń dzisiejszy. Podczas tej podr²o²ży cesarz dotar³ a²ż do po³udniowych granic Egiptu,

dalej jednak si²e nie posun¹³ z obawy przed zaraz¹, kt²óra podobno grasowa³a w tamtych stronach. Opuszcza³ kraj nad Nilem pod koniec 200 roku bardzo zadowolony. P²o²niej zawsze mile wspomina³ t²e podr²o²ż, m²o²g³ bowiem odda²e ho³d bogu Sarapisowi w jego ojczy²nie, widzia³ mn²o²stwo staro²żytnych zabytk²ów, podziwia³ niezwyk³o²eci przyrody.

Przez Syrię, kraje Azji Mniejszej i Trację dotar³ Sewer nad Dunaj, gdzie przeprowadzi³ inspekcję obozów wojskowych. Do Rzymu wjecha³ w kwietniu 202 roku. Mia³ to być wjazd triumfalny, do którego uprawnia³ cesarza zwycięstwo nad Partami. Do tego też namawia³ go senat. Sewer jednak oświadczy³, że nie zdoła stać tak długo na rydwanie, dolegają mu bowiem bóle artretyczne. Odbiją się wszakże wspania³e, siedmiodniowe uroczystości, i to aż z czterech powodów, gdyż jednocześnie oświadcono powrót cesarza, dziesięciolecie jego panowania, sukcesy wojenne na Wschodzie, a także celub Karakalli z Plautilla, córki prefekta pretorianów Plautiana. Podczas tych uroczystości rozdawano obywatelom i pretorianom zboże i złote monety, co znacznie kosztowało skarb 200 milionów sesterców. Odbijały się różnego rodzaju spektakle, pokazy, igrzyska. Widzowie szczególnie długo pamiętali walki dzikich bestii. W jednym z amfiteatrów zbudowano ogromną klatkę w kształcie okrętu, z której wypuszczono naraz niedźwiedzie, lwy, pantery, tury - znacznie czterysta sztuk tych zwierząt.

W latach 203 i 204 cesarz wraz z Karakallą przebywał krótko w ojczystej Afryce, może z powodu niepokojów, które tam wybuchły. Ta kraina, podobnie jak Syria, wiele skorzystała z jego rządów, o czym oświadczył pozostałe z owych czasów resztki budowli miejskich oraz drogi.

Ale i w dziejach samego Rzymu Sewer zapisał się jako wielki budowniczy. W 203 roku stanął na Forum Romanum, w pobliżu Kapiitolu, zachowany do dziś wspaniały łuk triumfalny ku czci jego i obu synów. Upamiętniono na nim wszystkie tytuły i zwycięskie przydomki Sewera oraz Karakalli; napisano tam także, iż senat i lud rzymski poświęcają ten monument najlepszymi najdzielniejszym cesarzom „z powodu odrodzenia Rzeczypospolitej dzięki ich cnotom i rozszerzenia granic imperium”. Na Palatynie powiększono pałac, a od południa zbudowano ozdobny gmach, zwany Septizonium lub Septizodium,

275

276

jakby witający podróżnych przybywających do stolicy od tej strony (jego ruiny papież rozebrali na budowę kościołów dopiero w XVI wieku). Wyrosły nowe koszary pretorianów, termy, akwedukty. Odrestaurowano też wiele budowli z dawnych czasów, między innymi portyk Oktawii, teatr Pompejusza, Panteon, świątynię Pokoju. W tej ostatniej umieszczono duży, marmurowy plan Rzymu. Miało on około 18 m szerokości, 13 m wysokości i ponad 240 m² powierzchni, a wykonany był w skali mniej więcej 1:240. Zachowała się zaledwie dziesiąta część tego dzieła i to we fragmentach. Choć to niewiele, plan ów dzięki świetności roboty stanowi ważne źródło naszej wiedzy o Rzymie cesarzy.

W 204 roku stolica ogłosiła uroczystości zwane ludi saeculares, czyli wiekowe, obchodzono je bowiem co wiek, obliczany na 110 lat. Pierwsze z nich poświęcano za Augusta, następne - jeżeli nie liczyć Klaudiuszowych - za Domicjana; te były trzecie z kolei. Następne przypadały na rok 314, ale gdy czas ów nadszedł - nikt o nich nie pamiętał lub nie chciał pamiętać. Tak więc Sewer miał zaszczyt zamknięcia tej tradycji, którą ustanowił twórca cesarstwa, August. Patrząc z perspektywy dziejowej musimy stwierdzić, że jest w tym jakaś wymowa symboliczna.

Przebieg tych uroczystości, poświęconych od 26 maja do 1 czerwca, znamy częściowo dzięki protokołowi wyrytemu w marmurze, częściowo zaś z relacji Herodiana. „Za czasów Sewera - wspomina ów historyk - widzieliśmy także przedstawienia kilku różnych sztuk we wszystkich teatrach

jednocześnie oraz obrzędy religijne i nocne uroczystości urządzane na wzór misteriów (...). W Rzymie i Italii krzyli heroldowie wzywający wszystkich, aby przybywali oglądać widowisko, jakiego nigdy nie widzieli i nigdy więcej widzieć nie będą. Chciano w ten sposób powiedzieć, że czas między poprzednią uroczystością a następną przekracza długość życia jakiegokolwiek człowieka" (przekład L. Piotrowicza).

Pod koniec tegoż roku, 204, zmarł brat cesarza, Geta (tak samo zwał się młodszy syn Sewera). Już na początku czerwi - tak utrzymywano - wyjątkiem on bratu pewne fakty dotyczące prefekta pretorianów, Plautiana. Zdarzenie to wstrząsnęło wstępnym i stało się początkiem końca najbardziej wpływowego człowieka u jego boku.

Plautian, krajan Sewera, należał od 193 roku do jego najgorliwie-

szych stronników, za co został nagrodzony godnością prefekta pretorianów. Odkąd usunął skrytobójczo swego kolegę w urzędzie, sprawował ją sam, co wtedy było wyjątkowe. Cesarz darzył go całkowitym zaufaniem, granicznym wprost z zaciepleniem. Już starożytni zastanawiali się nad istotnymi tego przyczynami. Wdzięczność za pewne tajemne usługi? Wspólne przygody miłosne z lat młodzieńczych? W każdym razie Sewer obsypywał Plautiana zaszczytami i bogactwami, a ten - jak powiada świadek tamtych wydarzeń, Kasjusz Dion - „połdał wszystkiego, domagał się od wszystkich wszystkiego i wszystko też otrzymywał; nie było ani ludu, ani miasta, których by nie ograbił; zewsząd przysyłało mu więcej darów niż samemu cesarzowi”. Na głównych placach miast ustawiano jego posągi liczniejsze i okazałsze od Sewerowych, a wznosili je ludzie prywatni, gminy, senat. Publicznie, oficjalnie przysięgano na jego imię i modlono się do bogów o jego zdrowie. Jak bezgraniczna była jego władza, jak łatwo szerzył w samej stolicy, najlepiej świadczy zdarzenie wręcz niewiarygodne, a przecież przez wielu potwierdzone. Aby kształcić swoją córkę Plautillę w różnych umiejętnościach, wybrał najlepszych nauczycieli, jakich tylko można było znaleźć w Rzymie, ale wszystkich kazał potajemnie wykastrować bez względu na wiek, żeby dziewczyna przebywała tylko wśród eunuchów. A wszystko to wyszło na jaw dopiero po jego czerwi.

On sam nurzał się w swym kwirynalskim pałacu we wszelkich najwymyślniejszych orgiach. Ucztował jak bydlę, na przemian jeść, pić i wymiotujc. Wobec Sewera czuł się tak pewny, że nawet jego żona, Julię Domnę, traktował pogardliwie. Stale przeciw niej intrygował, a to z obawy, aby jej wpływ nie przeważał u cesarza. Usiłował też zebrać dowody, że źle się prowadzi; w tym celu torturom poddawał nawet panie ze sfer wyższych. Wreszcie cesarzowa wycofała się w ogóle z życia publicznego. Prowadziła rozmowy o filozofii, obcowała tylko z intelektualistami. Wśród tych wyróżnił się Grek Filostrat, wirtuoz eseista, autor zachowanej do dziś biografii Apoloniusza z Tianty -

277

278

wędrownego filozofa, mistyka i cudotwórcy, żyjącego w I wieku n.e. (uważanego później za pogańskiego odpowiednika Chrystusa).

U szczytu powodzenia znalazł się Plautian w 202 roku, kiedy wydał swą córkę za Karakallę i związał się w ten sposób z rodziną panującą. Była już mowa o tym celubie. Naoczny świadek uroczystości, Kasjusz Dion, wspomina: „Posag, jaki da córce, wystarczy dla obdzielenia pięćdziesięciu królewien. Widzieliśmy to, gdy przenoszono bogactwa przez Forum do pałacu”. Ale wzięcie ów związek rodzinny przyczynił się wcale do katastrofy wszechwładnego dostojnika. Przebieg sprawy przedstawia się według najwiarygodniejszej relacji następująco:

Ostrzeżenia umiarkowanego brata zrobiły tyle, że cesarz zaczął ograniczać uprawnienia prefekta. Zresztą niezależnie od tego doszło między nimi do zatargu z powodu nadmiernej liczby posługów ku czci Plautiana; często z nich Sewer rozkazał przetopić, oświadczył jednak publicznie: „Przenigdy nie spotka go nic z tego z mojej przyczyny”. Ale Plautian podejrzewał, że istotnym sprawcą zmiany nastawienia cesarza jest Karakalla, który był bardzo źle z niedawno po celubionem. Prefekt więc nie ukrywał swej wrogości wobec niego, co ułatwiło Karakalli przeprowadzenie intrygi niezbyt wymyślnej, ale skutecznej. Za pośrednictwem swego wychowawcy namówił trzech centurionów, by zgłosili Sewerowi, że otrzymali od Plautiana rozkaz zamordowania cesarza wraz z synem; przedstawili nawet pismo z owym zbrodniczym poleceniem. Złożyło się szczęśliwie dla Karakalli i centurionów, że cesarz ocknął się poprzedniej nocy, jak to Klodiusz Albin spiskuje przeciw niemu, gotów więc był uwierzyć wszystkiemu: oto sen się sprawdza! Poleciał natychmiast przyzwać prefekta. Straż przy bramie pałacowej wpuściła tylko samego Plautiana, nie pozwoliła wejść nikomu z jego otoczenia. Wzbudziło to oczywiście podejrzenie zawsze czujnego dostojnika, nie było już jednak sposobu, by się wycofać. Gdy wszedł do sali, w której oczekiwali nań Sewer i Karakalla, pierwszy z nich zapytał go bez żadnych wstępów, ale głosem spokojnym: „I cóż to takiego podobało ci się dokonać? Dlaczego chciałeś nas zabić?”

Przeżalony Plautian zaniemówił, nim zaczął się słowo wykrztusić, runął na niego Karakalla, wyrwał mu miecz, pięścią uderzył go w twarz. Byłby go udusił własnymi rękami, gdyby nie ojciec, który rozkazał dobić prefekta i ożnierzom straż przyboczną. Ktoś ze służby

by, widocznie nienawidzący Plautiana szczególnie, pozwolił sobie na żart makabryczny: wyrwał garść włosów z jego brody i pobiegł do sali, w której rozmawiali nie wiedzący jeszcze o niczym Plautilla i Julia Domna, synowa i teściowa. Pokazał im z triumfem owe włosy, wołając:

„Oto wasz Plautian!” - ku przerażeniu jednej, a nie ukrywanej radości drugiej. Zwłoki prefekta wyrzucono na ulicę, potem jednak Sewer kazał zabrać je stamtąd i pochować.

Podczas posiedzenia senatu cesarz nie oskarżał zamordowanego prefekta wprost, lecz rozwodził się nad słabością natury ludzkiej, która nie może unieść nadmiaru powodzenia. Zarzucał też sam sobie, że tak długo ufał w zaślubieniu komuś bardzo niegodnemu. Na stronników Plautiana padło oczywiście przerażenie, spodziewano się licznych wyroków śmierci. Sewer wszakże wykazał w tym wypadku zdumiewającą wyrozumiałość, gdyż tylko jeden z senatorów został skazany na wygnanie, z którego zresztą powrócił po pewnym czasie. Poza tym inny senator popełnił samobójstwo. Córka i syn Plautiana zostali zesłani na Wyspy Liparyjskie, gdzie żyli w biedzie i poniżeniu, ale żyli. Śmierć przysła dopiero w

kilka lat później, z woli i na rozkaz Karakalli, który wciąż jeszcze nienawidził byłej żony. Wszystkie posługi prefekta obalono natychmiast, a później zniszczono je lub przetopiono.

Tak nagle i tak zakończenie kariery człowieka, o którym Kasjusz Dion mówi: „Najmłodniejszy on był z ludzi w moich czasach, toteż wszyscy bardziej przed nim drżeli, bardziej się go bali niż samych cesarzy”.

Sewer i jego synowie

Śmierć Plautiana miała wszakże skutek uboczny, bardzo przykry dla

cesarza. Oto wzajemna nienawiść obu jego synów, Karakalli i Gety,

wybuchła jawnie i z nieszychania si. Dotychczas młodzi ludzie nie

mogli i nie chcieli jej okazywać z lęku wstanie przed Plautianem,

w którym sżsunie widzieli wspólnego wroga. Obecnie jednak nikt im 279

280

nie groził i niczym nie musieli się krępować. A obaj „pod wpływem panującej w Rzymie rozwinęła się, bujnego życia, nadmiernego rozmówiania w widowiskach, wyścigach rydwanów i popisach tanecznych, wcale nie odznaczeni się prawymi obyczajami. Wadzili się ze sobą bezustannie. Poczłtkowo wszczynali kłótnie powodowani dziecinia zawiścią o walki przepiórek lub kogutów, czy też zapasy chłopi. Nie zdarzyło się, aby obaj jednocześnie znaleźli w czymś to samo upodobanie. Przeciwnie, zawsze to, co jednemu było miłe, budziło niechęć u drugiego. A pochlebcy i służba jeszcze ich podjudzali przeciw sobie”. To słowa Herodiana.

Chłopczy, jak przystało na dzieci władcy, uważali, że wszystko im wolno i wszystko im się należy. Hańbili kobiety i młodych ludzi, grabili pieniądze, obracali się głównie w towarzystwie woźniców i gladiatorów. Zdarzyło się, że podczas wyścigów, które urządzali sobie dla zabawy, sami powołać zaprzęgami kucyków, ich rydwany wpadły na siebie. Karakalla zwracał sobie przy tym nogę, co jeszcze bardziej rozпалиło jego wściekłość; zresztą wstanie on był zawsze bardziej agresywny. Cesarz usiłował pogodzić synów ostrzegając, że po jego śmierci może dojść do wojny domowej z wszystkimi jej okropnościami, wojny zgubnej dla obu. Daremnie. Niewiele też pomógł pomysł przeniesienia się wraz z dworem ze stolicy i przemieszkowania w okolicach Rzymu lub w Kampanii; miało to uzdrowić braci moralnie. '

Codzienny tryb życia cesarza w okresie pokoju był unormowany. Zaczynał pracować jeszcze przed świtem. Potem spacerował omawiając jednocześnie bieżące sprawy polityczne. Następnie, jeżeli nie był to dzień wielkiego święta, odprawiał sdy. A według Kasjusza Diona czynił to znakomicie; stronom dawał do czasu, aby przedstawiały stanowiska, a swym doradcom pozwalał wypowiadać się swobodnie. Na tym schodziło do godzin popołudniowych. Później odbywał przejażdżkę konną, brał kąpiel, uprawiał gimnastykę. Obiadował sam lub z synami, do czasu obfite. Po drzemce poobiedniej zabierał się

do prac pozostałych, a podczas spacerów dyskutowała po grecku i po łacinie. Pod wieczór kłapała się powtórnie i wieczerzała ze swym otoczeniem. Wystawne przyjęcia urzędników rzadko i tylko z konieczności.

W kwestiach prawnych najbliższym doradcą cesarza był Papi-nian, który po śmierci Plautiana został jednym z prefektów pretorianów. Jak wielkie to nazwisko, wie każdy prawdziwie wykształcony

prawnik. Podobnie sławni nieco młodszy ówczesni asesory Papinia-na - Paulus i Ulpian. Rzecz to znamienna, że interpretacja ustaw stała się wtedy szersza, bardziej humanitarna, mniej sformalizowana. Uwzględniała różne okoliczności, przez co pośrednio brała w opiekę ludzi słabych. Czy jest to zasługa osobistego nastawienia samego Sewera? Tak przypuszczają niektórzy. To by się jednak nie zgadzało z obrazem cesarza surowego, a nawet okrutnego, jaki malują współcześni historycy. Trzeba wszakże pamiętać, że pisali oni pod wpływem opinii warstw wyższych lub też sami byli senatorami, jak Kasjusz Dion. Stąd stronniczość ich poglądów i sądów. Sewer bowiem, który potrafił okazywać wyrozumiałość ludziom niższej kondycji, bywał bezwzględny wobec wielmożów, stale i chyba nie bez racji podejrzewając ich o wrogość i spiskowanie.

Jedną z ówczesnych spraw sądowych miała mimo całego tragizmu, aspekty wręcz humorystyczne; była też znamienna dla atmosfery panującej w senacie i otoczeniu cesarza. Namiestnik prowincji Azji, Apronian, został zaocznie oskarżony o to, że jego piastunka ujrzała go we śnie cesarzem, on zaś rzekomo stosował zabiegi magiczne, aby widzenie się ziościło. Zeznania świadków spisane podczas tortur, odczytywano przed całym senatem. W pewnym momencie padła wzmianka, że w to wszystko wmieszany był także senator; jego nazwiska świadek nie znał i nie wymienił. „Gdy padły te słowa - pisze Kasjusz Dion - znaleźliśmy się w położeniu okropnym. Przerazili się wszyscy, nawet ci, co nigdy nie bywali u Aproniana; i nie tylko ślasi, ale także ci o wysokich czokach. Nikt nie czuł się bezpieczny prócz tych, którzy mieli gości w osy. Wszyscy patrzyliśmy na ślasy lub ślasiących i szedł pomruk po sali: To ten! Nie, to raczej tamten! Nie będzie ukrywał, co mnie się wtedy zdarzyło, choć to bardzo ośmieszające. Stałem się mianowicie skutkiem strachu tak bezwolny, że ręką próbowałem, czy mam gości. Podobnie robili też inni. Patrzyliśmy na ślasy i ślasywymownie, jakbyśmy chcieli na nich przesunąć groźbę nam niebezpieczeństwo”. Potem okazało się, że świadek zauważył też obramowaną purpurą togę owego senatora. Wtedy oczy wszystkich zwróciły się na Marcellinusa, bo tylko on był ślasi, i jako urzędujący edyl nosił wócnienie taką togę. Wprowadzony świadek rozpoznał go po chwili wahania - ale dopiero wtedy, gdy ktoś z sali dał mu ledwie dostrzegalny znak głow. Marcellinus został natychmiast skazany 281

i wyprowadzony na egzekucję; nieco czasu dano mu tylko na pożegnanie się z czwórką dzieci. Cesarza na tym posiedzeniu nie było, a o sprawie Marcellinusa dowiedziało się podobno już po egzekucji.

Jeżeli nawet zawinięły w tym wypadku nadgorliwość i tchórzostwo senatorów, to i tak były one skutkiem tego, że jawny i konsekwentnie realizowany cel polityki Sewera stanowiło obniżanie roli senatu przez stałe wytaczanie procesów o knowania oraz przez odbieranie mu rozmaitych, dotąd przysługujących przywilejów i kompetencji. Równie konsekwentnie natomiast podnosił cesarz rangę stanu ekwitów, czyli zamożnych przedsiębiorców, łatwiej bowiem ulegali oni wócnicy i nie żywili

nadmiernych ambicji politycznych. Ekwirom powierza³ zatem coraz częściej różne godności, które dotychczas tradycyjnie piastowali senatorzy.

Oczywiście, jeszcze hojniej obsypywa³ przywilejami armię, jej oficerów i żołnierzy. Legionieci najbardziej cenili przyznan¹ im teraz możliwość zawierania legalnych małżeństw w czasie trwania służby, co dotychczas było zakazane, a miało duże znaczenie ze względu na status prawny potomstwa. Skutkiem tejże decyzji żołnierze witali się mocniej z prowincjami, w których obozowali, tam bowiem znajdowały się teraz ich domy i rodziny. Dotychczas nie wolno było kwatrować legionom w Italii - teraz i tu powstały obozy. Może zresztą z pewną korzyścią dla mieszkańców Półwyspu Apenińskiego, gdyż szerzyły się tu - podobnie zresztą jak w wielu innych krainach - rozboje, nieuchronny skutek wojen domowych oraz ogólnego zubożenia ludności. W samej Italii przez dwa lata grasował niejaki Bulla. Na czele sześciuset żołnierzy prowadził niemal wojnę partyzancką tuż pod nosem cesarza i jego wojsk. Dokonywał wyczynów niesłychanie śmiałych. Pewnego razu uwolnił swych pojmanych towarzyszy podając się za cesarskiego oficera, który ma odstawić ich na igrzyska do amfiteatru. Miał wszędzie swoich zaufanych i szpiegów, drwił sobie z wielmożów i urzędników. I jego dzieje, podobnie jak wspomnianego poprzednio Maternusa, mogłyby uchodzić za prawdziwą legendę i opowieść o rozbójnikach rzucających wyzwania wszelkiej władzy. Bulla, jak przystało na prawdziwego rozbójnika, został pojmany skutkiem zdrady swej kochanki. Stanął przed prefektem Papinianem, odpowiada mu hardo, a potem został rzucony dzikim bestiom w amfiteatrze. -C W amfiteatrach lała się również krew ludzi niewinnych, męczon-

ników. Wzrost bowiem za Sewera podniósł się fala nowych prześladowań, zwłaszcza po 202 roku. W pierwszym dziesięcioleciu rządów postawa tego cesarza wobec chrześcijaństwa była obojętna, a może nawet nieco życzliwa, co zdają się potwierdzać pośrednio pewne drobne fakty. Jednakże całokształt zmienił sytuację wydany w 202 roku zakaz prowadzenia działalności misyjnej przez wyświeńców i chrześcijan, czy też mówić o sobie: zakaz pozyskiwania nowych wyznawców tych religii. Kościół nie mógł się wyrzec swego powołania, powstawały więc wciąż nowe konflikty i tarcia. Co prawda nie wszyscy namiestnicy przestrzegali zarządzenia z jednakową surowością, prześladowania więc, jak i wszystkie poprzednie, były sporadyczne i miały charakter raczej lokalny. Najbardziej chyba srożono się w Egipcie i w prowincjach północnoafrykańskich, gdzie nowa religia miała już rzeszę gorliwych wyznawców. A później, również w naszych czasach, wzrost te same krainy dawały najgorętszych głosicieli islamu. Taki widocznie jest genius loci, duch owych miejsc palonych słońcem.

W Aleksandrii zginął jako męczennik Leonidas. Pozostawił wdowę i siedmiu synów, z których najstarszy, Orygenes, miał zaledwie 17 lat. Ten młody chłopek miał wkrótce zdobyć ogromną sławę dzięki niezłomności swej wiary i niesłychanej uczoności. Należał do najświetniejszych umysłem i najświetliwszych trybem życia spośród chrześcijan chyba nie tylko starożytności, nie zyskał jednak nigdy miana świętego, albowiem sam siebie wykastrował, aby uniknąć wszelkich pokus.

W Kartaginie natomiast poniosły śmierć wśród wielu innych osób także dwie kobiety, Perpetua i Felicyta. Zachowane akta ich męczeństwa stanowią szczególnie cenny zabytek literatury starożytności.

Nowa religia rozprzestrzeniała się stopniowo, lecz nieustępliwie, a znakomici ówczesni pisarze kościelnicy nie przerywali swej twórczości. Do najwybitniejszych z nich zalicza się Tertulian z Kartaginy, wędrowny wspaniały, pamienny ścin, a tak krańcowy i śarliwy w swych poglądach, że wreszcie popadł w herezję. Zupełnie odmienną osobowością był Klemens z Aleksandrii. Grek ten imponował wiedzą, kulturą literacką, szerokością horyzontów myślowych i pewnym wyrozumiałości. W swych traktatach pragnął użytkować dorobek filozofii pogańskiej na rzecz teologii w ujęciu chrześcijańskim. Ponieważ nie 283 2»

czuła powołania na męczennika, przezornie unikną prześladowań; kiedy bowiem rozpoczęły się one w Aleksandrii, gdzie stał na czele sławnej szkoły katechetycznej, po prostu wyjechał do spokojniejszych prowincji. Jego miejsce jako kierownika szkoły zajął w miejsce młodziutki Orygenes.

Dlaczego jednak Sewer zmienił swe początkowe nastawienie do chrześcijaństwa? Można przypuszczać, że duży w tym rolę odegrali jego doradcy prawnicy, zwłaszcza Papinian i Ulpian. Obaj oni, szczerze przywiązani do starorzymskich ideałów, chcieli kontynuować politykę religijną poprzednich cesarzy. A większość z nich, nie wyścizając szlachetnego Marka Aureliusza, używała wszelkimi sposobami powstrzymać rozwój gmin chrześcijańskich, widząc w nich ciążo obce, trudne do kontrolowania, społecznie zaś niebezpieczne, związane bowiem głównie z niższymi warstwami ludności.

Był natomiast Sewer przyrodnym czcicielem dawnych bogów. Spełniał poważnie obowiązki kapłana najwyższego, czyli oficjalnego zwierzchnika kultów uznawanych przez państwo. Popierał też bóstwa cieszące się dużą popularnością w niektórych prowincjach: w Afryce, skąd sam pochodził, oraz w Syrii, ojczyźnie żony. Szczególnym kultem darzył egipskiego Sarapisa. Głęboko wierzył w znaki wróżebne, sny wieszczce, przepowiednie astrologów - jak wszyscy ludzie tamtych czasów. I podobno one wzięcie ostrzegły go przed wyprawą wojenną, na którą wyruszył z Rzymu wiosną 208 roku, po sześciu latach prawie nieprzerwanego pobytu w Italii.

Celem wyprawy była Brytania. Już wcześniej dochodziły stamtąd wieści o śupieżczych napadach nie ujarzmionych dotąd plemion zamieszkujących dzisiejszą Szkocję, zwaną wtedy Kaledonią. Fortyfikacje potężnego władcy Hadriana niewiele widać pomagały. Twierdzono, że cesarz przyjął nawet z pewnym zadowoleniem meldunki o złej sytuacji na wyspie, to bowiem dawało mu sposobność nie tylko zyskania nowej chwały wojennej, ale także oderwania synów od rzymskiego zepsucia; chciał, by nabrali hartu w twardej życiu obozowym. Udał się więc do dalekiej krainy północnej, choć był już i posunięty w latach, i bardzo schorowany skutkiem bólów artretycznych. Prawie przez całą drogę niesiono go w leżance. Towarzyszył mu Julia Domna i obaj synowie: Karakalla i Geta.

Jak wyglądali przodkowie dzisiejszych Szkotów, z którymi Sewer

miał wojować, w jakich żyli warunkach? Należeli chyba do najdzikszych, najuboższych i najprymitywniejszych plemion, z jakimi stykali się Rzymianie u swych granic. Świadectwa ówczesnych historyków są zgodne, choć może nieco przesadne. Kasjusz Dion powiada, że Kaledończycy zamieszkują groźne, bezwodne góry i puste, podmokłe niziny. Nie mają ani grodów, ani miast, nie uprawiają roli, żyją tylko z pasterstwa i polowań, zjadają też owoce niektórych drzew; ryb natomiast nawet nie kosztują,

choć jest ich mnóstwo w tamtejszych wodach. Chodzą pónadzy i bez obuwia, ich domy to namioty, kobiety stanowi wspólne i wspólnie też wychowuje się wszystkie dzieci. Nie mają pana nad sobą, rządzą się demokratycznie, kochają grabież. Na wyprawę ruszają albo na wozach, a konie mają małe i ruche, albo też pieszo. Biegają potrafią bardzo szybko, ale podczas bitew stoją mocno w miejscu. Ich broń to tarcza i krótka dzida z żelazną kulą u szczytu drzewca; powodują niebezpieczeństwo, który przeraża przeciwnika. Noszą też u boku sztylety. Odporni są na choroby i wszelkie uciążliwości. Herodian zaś dodaje: „Mają przeważnie czyste ciała nie okryte nic sobie z bagien nie robią. Wrogi nie używają nawet szat, a tylko stroją biodra i szyję żelazem, które uważają za ozdobę i znamię bogactwa, jak inni barbarzyńcy z tego. Ci zaś tatuują pstrymi rysunkami i obrazami różnych zwierząt. Wrogi dlatego się nie odziewają, aby były one widoczne na ciele. Odznaczają się wielką walecznością i wręcz krwiożerczością, oszczędzają się jedynie niewielką tarczą i noszą wóchnię oraz miecz przypasany do górnego ciała. Nie mają natomiast i nie używają pancerzy czy szyszaku, uważając, że przeszkadzałyby przy przechodzeniu przez moczary, których gęste wyziewy powodują, że powietrze w tym kraju jest stale mgliste” (według przekładu L. Piotrowicza).

Walka z takim nieprzyjacielem i w takim kraju nie rokowała obiecujących sukcesów, choć cesarz czyni staranne przygotowania przez cały rok. Górną kwaterę ustanowił w mieście Eburakum, dzisiejszym Yorku. Tam też pozostawił żonę, a także Getę jako namiestnika Brytanii, a sam wiosną 209 roku wyruszył wraz z Karakallem na północ, poza granice Hadriana. Droga przez ziemie nieogrodzone i puste zasadzek była niesłychanie uciążliwa. Wyrabowano lasy, zasypywano bagna, budowano mosty. Obrońcy nigdzie nie występowali do bitwy w otwartym polu, znosili natomiast rzymskie oddziały 285

wyprawiane w celach zwiadu lub aprowizacji. Ofiar więc po stronie rzymskiej było sporo. Mimo to żołnierze Sewera posuwali się wciąż naprzód. Cesarza niesiono w zakrytej lektyce. Wyprawa dotarła wreszcie do północnych krańców Kaledonii. Tutaj najbardziej uderzyło cesarza to, iż zachodziła słońce tak powoli chowa się za horyzontem i że dni letnie są długie.

Podobno podczas wyprawy Sewer miał wiele trudności z Karakallem, niesfornym i pełnym dzikich pomysłów. Opowiadano nawet, że mógłby dwukrotnie przygotowywał zamach na życie ojca, raz nawet już miecz chwycił. Trudno w to uwierzyć; nie ze względu na charakter Karakalli, który rzeczywiście zdolny był do wszelkiej zbrodni, ale raczej z tej racji, że Sewer nadal okazywał synowi pełne zaufanie.

Jesienią 209 roku, już po powrocie do Eburakum, Sewer i obaj synowie przybrali sobie tytuł Britannicus Maximus, Największy Zwycięzca Brytanii. Pod koniec tegoż roku mógł Geta otrzymać godność Augusta. Formalnie więc imperium miało od tego momentu trzech cesarzy, równych tytułami. Faktycznie jednak o wszystkim decydował tylko wola Sewera.

Postępująca choroba nie pozwoliła mu osobiście stanąć na czele wyprawy w 210 roku. Wówczas więc na północ syna starszego, sam zaś z żoną i Getą pozostał w Eburakum. Karakalla wszakże mniej dbał o sprawy wojny, bardziej zaś o zjednywanie sobie żołnierzy i oficerów, aby w razie śmierci ojca odstąpili od Gety i tylko jego uznali za cesarza. Podobno usiłował też wpłynąć na służbę i lekarzy Sewera, aby przepięszyli jego zejście.

Choroba cesarza, intrygi, wzajemna nieufność, oczekiwanie zmian ciłży nad wszystkimi, toteż wyniki tej kampanii, podobnie zresztą jak i poprzednich, nie przedstawiały się imponująco. Cesarz wszakże nie rezygnował. Przygotowywał nową, trzecią wyprawę, lecz w toku prac zmarł w Eburakum 4 lutego 211 roku. W chwili śmierci miał przeszło 65 lat. Jego zaś panowanie trwało ponad 17 lat. Choć fizycznie schorowany, do końca zachował bystrość umysłu i wielką energię.

Trudno scharakteryzować go jednoznacznie. Był to człowiek - jak powiada Kasjusz Dion - niewiele słów, lecz wielu pomysłów; nie zapominał o przyjaciółach, wrogów niszczył; zabiegał usilnie o to, co planował, nie zwracając uwagi na to, co o nim mówili; pieniądze

zdobywał wszelkimi sposobami, ale dla samych tylko pieniędzy nie skazał na śmierć nikogo; wydawał bardzo dużo, ale skarb pozostawił pełny. Odchodził po męsku, świadomie i spokojnie. Kazał zawczasu sprowadzić porfirową urnę, do której miano zebrać jego prochy po spaleniu ciała. Urna ta miała być następnie przeniesiona do Rzymu i złożona obok szczątków Marka Aureliusza.

Tuż przed zgonem pogodził naczynię ręką i powiedział słowa smutne, ale i dumne: „Zamkniesz w sobie człowieka, dla którego świat był za mały”. Swoim synom pozostawił testament polityczny krótki, lecz wymowny: „Wycie w zgodzie, wzbogacajcie się nierzy, a poza tym możecie gardzić wszystkimi”.

Geta

Lucius Septimius Geta. Ur. 27 maja 189 r.,

. 212 r. zm. 26 lutego Panował od jesieni 209 r. wspólnie z ojcem Septymiuszem Sewerem i bratem Karakalla, a od 4 lutego 211 r. razem z Karakalla jako Imperator Caesar Publius Septimius Geta Augustus. Nie został zaliczony w poczet

. bogów.

288

Uroczystości pogrzebowe Sewera odbyły się najpierw tam, gdzie zmarł i gdzie przebywała jego rodzina, to jest w Eburakum w Brytanii. Zwłoki cesarza odziane w pełny strój wojskowy złożono na stesie, wokół którego żołnierze wraz z Karakalla i Getą krążyli biegiem, jak nakazywał prastary obyczaj, i rzucali na mury swe odznaczenia wojenne. Stos podpalili synowie. Prochy zebrano do porfirowej urny i ruszono w świątynnym pochodzie do Rzymu. Dziedzice władzy nie zamierzali bowiem długo pozostawać na wyspie. Uznali, że cele trzyletniej kampanii zostały osiągnięte: ludom północy pokazano potęgę imperium, zawarto pokój oraz umocniono i rozbudowano w Hadriana, tę osłonę rzymskich prowincji w Brytanii.

W chwili śmierci Sewera, w 211 roku, Geta miał niespełna 22 lata. Karakalla był starszy od niego o trzy lata. Obaj bracia mieli formalnie te same tytuły i godności oraz taką samą władzę, obaj też od dzieciństwa nienawidzili się serdecznie. Bardziej agresywny Karakalla wysuwał się na pierwsze miejsce, albowiem już za życia ojca uczestniczył w różnych naradach i wspólnie decydował w wielu sprawach. Pod wpływem matki i wskutek nacisków otoczenia bracia zawarli przy zwłokach

ojca pozorn¹ zgodê, ale juŹ w drodze powrotnej okazywali daleko posuniê¹, wzajemn¹ nieufnoœæ. Nigdy razem nie zatrzymywali siê w tych samych gospodach, nie zasiadali wspólnie do posi³ków, nie ukrywali teŹ swych obaw, Źe jedzenie moŹe byæ zatrute bratersk¹ rêk¹. Ufali, Źe w stolicy bêd¹ bezpieczniejsi. Podobno Karakalla rzeczywiœcie zamierza³ zg³adziæ Getê juŹ w Brytanii lub podczas podróŹy, cofn¹³ siê jednak widz¹c, jak¹ popularnoœci¹ cieszy siê jego brat wœród legionistów.

M³odzi cesarze zostali przyjêci przez senat i lud u bram stolicy z naleŹnym ceremoni³em. T³umy wysz³y im naprzeciw z ga³¹zkami wawrzynu, a dostojnicy wyg³osili odpowiednie przemówienia ku czci w³adcy, który odszed³, i tych, którzy przejmuj¹ dziedzictwo. Bracia w purpurowych p³aszczach prowadzili pochód przez ulice miasta, urnê zaœ z prochami Sewera nieœli konsulowie; z³oŹono j¹ obok urny Marka Aureliusza w mauzoleum Hadriana, dzisiejszym zamku Anio³a.

W pa³acu na Palatynie bracia natychmiast zachowaniem swoim potwierdzili wzajemn¹ nieufnoœæ. KaŹdy zaj¹³ oddzieln¹ czêœæ gmachu i uczyni³ z niej pilnie strzeŹon¹ fortecê. Zamkniêto wszystkie wejœcia prócz g³ównego uŹytkowanego wspólnie. Wszêdzie sta³y osobne straŹe z³oŹone z najwierniejszych legionistów, pretorianów i gladiatorów, cesarze zaœ spotykali siê tylko podczas bardzo uroczystych ceremonii.

Do takich naleŹa³o og³oszenie ich zmar³ego ojca bogiem. Sta³o siê to na mocy uchwa³y senatu i mia³o przebieg ucwiêcony tradycj¹. By³ to w³acœciwie powtórny symboliczny pogrzeb. Podobiznê zmar³ego, wiernie wykonan¹ z wosku, u³oŹono na marach z koœci s³oniowej, ustawionych na podwyszeniu przy wejœciu do pa³acu; ca³¹ drogê przez dziedziniec na podium wys³ano kobiercami tkanymi z³otem. Po lewej stronie przez wiele godzin kaŹdego dnia siedzieli senatorzy w czerni, po prawej zaœ dostojne matrony w bia³ych szatach i bez jakichkolwiek ozdób. Trwa³o to przez dni siedem, a co pewien czas do mar z powag¹ podchodzili lekarze, pilnie ogl¹dali podobiznê i nastêpnie og³aszali, Źe stan zdrowia cesarza uleg³ pogorszeniu. Wreszcie dnia siódmego oznajmili œmieræ w³adcy. Wówczas m³odzi ludzie ze stanu senatorskiego i przedstawiciele ekwitów przenieœli mary z Palatynu w dó³ œwiêt¹ Drog¹ na Forum Romanum. Tam Źegna³ zmar³ego Źa³obny chór ch³opców i dziewcz¹t z najznakomitszych domów. Nastêpnie procesja 289

* - Poczet cesarzy rzymskich

uda³a siê za mury miasta, na Pole Marsowe, gdzie juŹ sta³a ogromna, drewniana budowla, w kszta³cie piêciu œœecianów ustawionych jeden na drugim, mniejszy na wiêkszym. Zewnêtrzne œeciany by³y przes³oniête kobiercami, pos¹gami z koœci s³oniowej, malowid³ami; wnêtrze wype³niono chrustem. Mary wniesiono na drugie piêtro, wokó³ zaœ u³oŹono stosy przeróŹnych pachnid³. By³o ich mnóstwo, kaŹda bowiem prowincja i kaŹde miasto uwaŹa³y za swój œwiêty obowi¹zek ofiarowanie czegoœ dla uczczenia zmar³ego w³adcy. Najznakomitsi przedstawiciele róŹnych stanów okr¹Źali budowlê biegiem lub konno, wykonuj¹c przy tym coœ w rodzaju ewolucji tanecznych. Potem ruszy³y rydwany; ich woŹnice ubrani w purpurowe szaty mieli na twarzach maski wyobraŹaj¹ce wielkich Rzymian z czasów republiki i cesarstwa. Oznacza³o to, Źe zmar³ego Źegna ca³a œwietna przesz³oœæ Rzymu i jego chwa³a obecna. Wreszcie obaj cesarze przy³oŹyli pochodnie do drewnianego gmachu, który natychmiast stan¹³ w

promieniach. W tymże momencie na najwyższym piętrze otworzyła się klatka i wzbiła się z niej w górę orzeł. To dusza cesarza - tak ogłoszono oficjalnie - wznosiła się jako bóstwo na skrzydłach ku niebu.

Ubóstwiony Sewer Szybowa w postaci orła na Olimpie, jego żona synowie na ziemskim padole wiedli ze sobą walkę jawną i coraz bardziej bezwzględnie, lekceważąc wszelkie pozory. Konflikt ogarniał stopniowo całą stolicę, a zwłaszcza warstwy wyższe, nikt bowiem nie mógł pozostać neutralny, choćby naprawdę tego pragnął. Każdy senator, ekwita, urzędnik musiał się opowiedzieć, czyim jest stronnikiem, ponieważ do każdego docierali wysłannicy obu cesarzy i usiłowali go zdobyć obietnicami lub groźbami. Większość, rzecz to znamienna, sprzyjała bratu młodsze. Uważano bowiem, że Geta zachowuje przynajmniej pozory przyzwoitości, jest bardziej przystępny i wyrozumiały, a w swoim otoczeniu ma sporo ludzi wykształconych. Karakalla natomiast odpycha gwałtownością i dzikimi pomysłami, jego żona upodobania obraca się tylko w sferze widowisk cyrkowych i życia obozowego.

Jednakże tarcia i nieporozumienia między braćmi byłyby najprawdopodobniej nie do uniknięcia nawet wtedy, gdyby darzyli się prawdziwie rodzinnymi uczuciami lub choćby tylko wzajemnie tolerowali. Przecież obaj mieli jednakową władzę, której zakresu nie rozdzielono ani terytorialnie, ani też kompetencyjnie! Idea współzrządów na

I równych prawach była nierealna, niezgodna z wrodzoną sabciością ludzkiej natury i pokusami jedynowładztwa. Dlatego też zrodziła się wreszcie jedynie sensowny w tych warunkach pomysł: skoro nie ma żadnych szans na zgodne kierowanie całością imperium, należy wyznaczyć i cztery terytorialne strefy wpływów. Kto byłby autorem koncepcji, trudno dziś stwierdzić; mówiono, że Julia Domna, ale to wydaje się mało prawdopodobne. W każdym razie zdecydowała się na nią; stawili się obaj bracia ze swoimi doradcami. Projekt przedstawiał się prosto. Wszystkie prowincje europejskie oraz niektóre północnoafrykańskie miały przypaść Karakallowi, azjatyckie zaś wraz z Egiptem i Libią - Gecie. Jeżeli wierzyć Herodianowi - a z historyków starożytnych tylko on zdaje o tym relację - w imię Julia Domna głównie przyczyniła się do utraty projektu. Kiedy bowiem podczas narady już przystąpiono do opracowywania szczegółów, rzekła w pewnym momencie: „Ale jak podzielicie się między was, w jaki sposób chcecie mnie rozczłonkować lub pociąć? Musicie najpierw zabić mnie i przeprosić, a potem niech każdy pogrzebie jedną część w swojej ziemi!” Rozpaczła się, objęła ich obu, raz jeszcze usiłowała pogodzić. Na tym skończyła się narada, bracia odeszli z niczym do swoich ufortyfikowanych skrzydeł państwa. Potem już nigdy nie wracano do sprawy.

Jakie rzeczywiste motywy kierowały Julią Domną, gdy tak gwałtownie odrzuciła ów projekt podziału? Zapewne wyobrażała sobie, że wobec niezgody i kłótni między braćmi, ona będzie w ostatecznej instancji decydowała o wszystkim. Ona zatem jako najwyższy autorytet dla obu cesarzy stanie się rzeczywistą władczynią imperium.

Kiedy jednakże spojrzamy na ów moment dziejowy z perspektywy późniejszych wydarzeń, widzimy jasno, że podział imperium stanowił jedyną realną szansę ratunku, jeżeli chciano uniknąć cięgien niesnasek, zbrodni rodzinnej lub wojny domowej. Gdyby więc już wtedy, w roku 211, doszło do utworzenia dwóch cesarstw, przyćpieszono by jedynie to, co stało się faktem w niecałe dwa wieki później, kiedy w 395 roku Teodozjusz Wielki podzielił państwo między dwóch synów.

Walka między braćmi trwa³a nadal. Gdy przychodzi³o mianowaæ namiestników, wyższych urzędników, dowódców, jeden i drugi cesarz pragn¹³ oczywiście przeforsowaæ swojego cz³owieka. Przy rozpatrywa^oiu spraw s¹dowych decydowa³y powi¹zania personalne. Podobno te¿

291

292

bracia - lub ich najzagorzalsi stronnicy - nie ustawali w próbach skrytobójstwa, zw³aszczą za pomoc¹ trucizny, tote¿ obaj zachowywali jak najdalej posuniê¹t ostro¿noœæ w czasie ka¿dego posi³ku. Nie uda³ siê Karakalli pomys³, by zg³adziæ brata podczas grudniowych œwi¹t, Saturnaliów, kiedy wszêdzie pe³no by³o zabaw, krzyku, wesela, zamieszania.

I oto w pocz¹tkach 212 roku w³acenie Karakalla pierwszy da³ do zrozumienia, ¿e pragn¹³by ostatecznie i prawdziwie za³agodziæ wszystkie nieporozumienia, usun¹æ przyczyny konfliktów, zawrzeæ zgodê rzeczywist¹ i trwa³1. Uporczywie przekonywa³ matkê o szczeroœci swoich zamiarów, prosi³, by ona sta³a siê poœrednicz¹ i by w jej obecnoœci mo¿na by³o przeprowadziæ decyduj¹c¹ rozmowê. Julia Domna chêtnie uwierzy³a starszemu synowi, zakoñczenie konfliktów odpowiada³o bowiem jej najg³êbszym pragnieniom. Geta równie¿ przysta³ na takie rozwi¹zanie. Ustalono, ¿e spotkanie odbêdzie siê pod wieczór 26 lutego w pokojach Julii Domny. Obaj bracia mieli stawiaæ siê bez swoich stra¿y, matka bowiem gwarantowa³a bezpieczeñstwo synom. Zaledwie jednak Geta wkroczy³ do pokoju, rzuci³o siê nañ kilku centurionów. Nie maj¹c gdzie uciekaæ podbieg³ do matki, przytuli³ siê do niej ca³ym cia³em, krzycz¹c w przera¿eniu: „Matko, matko, urodzi³acæ mnie, ratuj, morduj¹!” W tym¿e momencie przeszy³o go miecze oficerów, a krew z otwartych ran Gety bluznê³a na sukniê matki mieszaj¹c siê z jej krwi¹, albowiem i j¹ ugodzono w rêkê, gdy usi³owa³a os³oniaæ syna.

Wszystko to dzia³o siê na oczach Karakalli. Gdy tylko Geta osun¹³ siê na posadzkê z ramion okrwawionej matki, jego brat wybieg³ z pokoju krzycz¹c straszliwym g³osem, ¿e przygotowano tu zasadzkê i chciano go zabiæ. Rozkaza³ ¿o³nierzom stra¿y przybocznej nieœæ siê szybko do koszar pretorianów, a po drodze wci¹¿ wo³a³: „W pa³acu œmieræ mi grozi!” Zapada³ ju¿ zmierzch, gdy ujrzano na ulicach ów biegiem pêdz¹cy oddzia³, zaraz wiêc wszcz¹³ siê pop³och w mieœcie. Przybywszy do koszar cesarz najpierw wpad³ do niewielkiej œwi¹tyni, w której przechowywano god³a bojowe i pos¹gi. Tam run¹³ na ziemiê, œlubuj¹c bogom dary dziêkczynne za ocalenie; z³o¿y³ te¿ ofiary. O tej porze ¿o³nierze ju¿ siê k¹pali i udawali na spoczynek, ale wieœæ o tym> ¿e sta³o siê coœ niezwyk³ego, zgromadzi³a wszystkich na placu. Pierwsze s³owa, które Karakalla do nich wypowiedzia³, brzmia³y: „Radujcie

siê, towarzysze broni, wreszcie bêdê móg³ œwiadczyæ wam dobrodziejstwa”. Obwieœci³ nastêpnie, jakie to otrzymaj¹ od niego dary, jakie podwy¿ki ¿o³du; a by³y one imponuj¹ce. Potem zacz¹³ zawile i niejasno opowiadaæ o dramacie w pa³acu. Wynika³o z tego, ¿e to on by³ niewinn¹ ofiar¹ zamachu zaplanowanego przez brata, którego nazywa³ wrogiem. Daj¹c do zrozumienia, ¿e sprawca zasadzki zgin¹³, uzna³ siê za cesarza jedyne. Rzek³ wreszcie: „Jestem jednym z was i tylko dla was ¿yæ pragnê, abym móg³ wam du¿o dawaæ. Wszystkie moje skarbcy do was nale¿¹. Najgorêcej modlê siê o to, abym z wami móg³ ¿yæ, a jeœli to niemo¿liwe, z wami umrzeæ”.

Gdy tylko obwieści³, że pieni¹dze s¹ do odebrania natychmiast, ozwa³y się gromkie okrzyki na cze^oæ jedynego pana imperium. Mimo to sytuacja wcale nie przedstawia³a się najlepiej i Karakalla wola³ spędzić tę noc w^oród pretorianów. Lêka³ się mianowicie legionistów, których obóz sta³ niedaleko Rzymu, ko³o miasteczka Alba (w pobliżu obecnej letniej rezydencji papieskiej - Castel Gandolfo), sprzyjali bowiem Gecie. I rzeczywiście, na wie^oæ o zamordowaniu m³odszeo cesarza zamknêli bramy wo³aj¹c, że œlubowali wierno^oæ obu braciom i przysiêgi tej dochowaj¹. Ale po pewnym czasie dali się u³agodziæ obietnic¹ nagród i podwy³szczenia œo³du. Komu zreszt¹ mieli byæ wierni, skoro œemieræ Gety postawi³a ich przed faktem dokonanym?

Dnia nastêpnego Karakalla opuœci³ koszary pretorianów i uda³ się na posiedzenie senatu. Towarzyszy³ mu wszak^o du³y zastêp œo³nierzy w pe³nym uzbrojeniu, którzy wkroczyli te³ na salê obrad; on sam mia³ przezornie pancierz pod tog¹. Co powiedzia³ struchla³ym z przera³enia dostojnikom? Przemawia³, jak utrzymuje jeden z pisarzy, bez³adnie. Powtórzy³ czêœciowo to, co rzek³ ju³ pretorianom, przedstawiaj¹c ofiarê zbrodni, Getê, jako jej w³œociwego sprawcê, siebie za^oæ jako cudem uratowanego. Twierdzi³, że zosta³ napadniêty znienacka i zdrad¹, gdy odwiedza³ matkê. Przykaza³ senatorom, aby dziêkowali gor¹co bogom, odt¹d bowiem bêd¹ mieli tylko jednego pana, co jest zgodne z przyrodzonym porz¹dkiem rzeczy. Wyg³asza³ to wszystko w sposób gwa³towny i g³osem dzikim. Usprawiedliwia³ się, że z powodu bólu gard³a nie mo³æ przemawiaæ d³ugo. Powsta³ wiêc z tronu i ju³ podchodzi³ do drzwi, gdy nagle odwróci³ się i rzek³ jakby od niechcenia: „Ach, dowiedzcie się ode mnie jeszcze o jednej wa³nej sprawie. Aby bowiem ca³y œwiat się cieszy³, postanawiam, że powróc¹ do 293

\\

28*

ojczyzny wszyscy wygna³cy, bez wzglêdu na to, dlaczego i w jaki sposób zostali skazani".

Cesarz rzeczywiœcie oprócz³ ni³ pó³niej wszystkie wyspy ze skaza³ców i darowa³ najstraszliwsze zbrodnie najgorszym kryminalistom; ale wkrótce owe wyspy zaludni³y się na nowo. Zreszt¹ niektóre osoby wygnane, a szczególnie nienawistne Karakalli, zg³adzono ju³ wczêœniej; w^oród nich jego by³1 œonê Plautillê i jej brata - dzieci prefekta Plautiana.

Senatorzy s³uchali cesarskiej mowy dr¹c i bledn¹c z trwogi, s³usznie bowiem przewidywali, co ju³ nied³ugo bêdzie się dzia³o w mieœcie. Krwawa rozprawa z wszystkimi cho^oby tylko podejrzanymi

O sprzyjanie Gecie rozpoczê³a się chyba jeszcze tego³ dnia. Wymordowano nie tylko jego bliskich i przyjació³, ale równie³ ca³1 s³u³bê bez wzglêdu na wiek i p³æ, nawet dzieci. Cia³a ich, sponiewierane

1 zmasakrowane, wywo³ono ca³ymi stosami za miasto i tam palono lub po prostu porzucano. Ponieœli œemieræ, tak^oæ mili Gecie atleci, wo³ńnice, aktorzy, muzycy. £¹cznie zginê³o podobno 20 000 osób. Liczba niewiarygodna, ale podaje j¹ powa³ny œwiadek wydarze³ - senator i historyk, Kasjusz Dion.

Z nazwiska znane s¹ oczywiœcie tylko najwybitniejsze ofiary masakry. Zabito wiêc Kornificjê, ostatni¹ œyj¹c¹ cór¹kê cesarza Marka Aureliusza, staruszkê powszechnie szanowan¹. Zawini³a tym, że odwiedzi³a Juliê Domnê i op³akiwa³a œemieræ jej syna. Zreszt¹ nawet matce zamordowanego nie pozwalano

okazywaæ żadnych oznak a³oby; musia³a wrêcz siê weseliæ, jakby nic siê nie sta³o. Kazano rozstaaæ siê z życiem synowi cesarza Pertynaksa i siostrzeñcowi cesarza Kommo-dusa. Te egzekucje osób wp³ywowych i maj¹cych jakieœ prawo do tronu by³y oczywiœcie uwarunkowane politycznie.

Dwukrotny konsul i by³y prefekt miasta, Fabiusz Cylon, dostojny senator, przyjaciel cesarskiej rodziny, którego sam Karakalla nazywa³ ojcem, narazi³ siê tym, æe kiedyœ namawia³ braci do prawdziwej zgody. Teraz do jego domu wtargnêli œ³nierze, zrabowali naczynia, szaty, pieni¹dze, a samego gospodarza porwali wprost z k¹pieli i wyprowadzili na ulicê tylko w krótkiej tunice, a wiêc jakby w koszuli? i w lekkich sanda³kach. Wlekli go przez Forum na Palatyn, aby tam dokonaæ egzekucji. Po drodze naigrawali siê ze starca targaj¹c jego lekkie odzienie i bij¹c go po twarzy. Lecz w³aczenie to go uratowa³o.

Kiedy bowiem powsta³o zbiegowisko, w którym byli te¿ œ³nierze kohort niechêtni pretorianom, podniós³ siê straszliwy krzyk oburzenia. Karakalla z obawy przed rozruchami musia³ interweniowaæ. Zjawi³ siê bezzw³ocznie - Palatyn wznosi siê przecie¿ tu¿ przy Forum -i pozwoli³ sobie na gest niezwyk³ej, niespodziewanej wspiana³omyœlnoci: zdj¹³ swój p³aszcz jeŸdziecki, narzuci³ go Cylanowi na ramiona z synowsk¹ czu³oci¹ i zacz¹³ gromiæ pretorianów, æe oœmielili siê poniewieraæ jego ojca, biaæ jego opiekuna. Wszyscy œ³nierze tego oddzia³u wraz z oficerem zostali skazani na œmieræ za rzekom¹ samowolê, choæ prawdziw¹ ich win¹ by³o to, æe nie zabili Cylona od razu; a ten powróci³ do swego domu dos³ownie znad grobu.

Nie mia³ takiego szczêœcia prefekt pretorianów, s³awny prawnik Papinian. I on doradza³ braciom zgodê, co obecnie w oczach Karakalli uchodzi³o za przestêpstwo i zdradê. Nie doœæ na tym. Kiedy cesarz prosi³ go, by w senacie i przed ludem przeprowadzi³ wywód prawniczy usprawiedliwiaj¹cy dokonany zbrodniê, odrzek³ œmia³o: „Morderstwa nie da siê tak œatwo usprawiedliwiæ, jak œatwo go dokonaæ”.

Papinian zgin¹³ na Palatynie œciêty toporem. Cesarz surowo skarci³ œ³nierza, który wykona³ egzekucjê, twierdz¹c, æe narzêdzie by³o niestosowne: nale¿a³o u¿yæ miecza. Tylko tyle mia³ do powiedzenia w zw¹zku ze œmierci¹ jednego z najwybitniejszych ludzi nie tylko swoich czasów. Ale dzie³o Papiniana nie zginê³o pod katowskim narzêdciem. Ÿyje do dzieœ, mo¿na to rzec bez przesady, w ustawodawstwie wiêkszoœci krajów œwiata. Tak samo, jak Ÿyje przyk³ad prawnika, który nie sprzeniewierzy³ siê swemu powo³aniu nawet pod groŸb¹ œmierci. Ale ilu¿ ugiê³o siê i ust¹pi³o usprawiedliwiaj¹c przeró¿ne niegodziwoœci, choæ grozi³a im tylko utrata - posady!

Karakalla

Septimius Bassianus.

Ur. 4 kwietnia 186 r.,

zm. 8 kwietnia 217 r.

Od 196 r. Marcus Aurelius

Antoninus Caesar.

Od 198 r. Imperator Caesar

Marcus Aurelius Antoninus

Augustus. Panował do 211 r.

współ z ojcem Sewerem

i bratem Getem, od lutego 211 r.

do lutego 212 r. z Getem, potem aż

do śmierci samodzielnie.

Został zaliczony w poczet bogów.

m

Miejscowość zwana w starożytności Novae, położona na ziemiach obecnej Bułgarii nad Dunajem, gdzie w czasach cesarstwa stacjonował Legion Pierwszy Italski, jest terenem kolejnych kampanii wykopaliskowych polskiej ekspedycji archeologicznej Uniwersytetu Warszawskiego. Prace przyniosły już wiele cennych znalezisk różnego typu i ogromnie wzbogaciły naszą wiedzę o życiu miast pogranicznych w tamtej epoce. W 1977 roku odkryto wśród gruzów cwiłtyni obozowej (używa się również określenia „kaplica sztandarów”) gówkę marmurową wysokośći (wraz z szyją) niewiele ponad 12 cm. Przedstawia ona oblicze młodego mężczyzny, niebrzydki, niezbyt jednak sympatyczny, jest w nim bowiem wyraz jakby surowości. Rysy są regularne, nos prosty i dość szeroki, brwi wyraźnie zaznaczone, włosy fryzowane, bokobrody są z krótkim brodem, włos jest niewielki. Identyfikacja nie budzi najmniejszych wątpliwości, można na jej podstawie dokonać dosłownie na pierwszy rzut oka. Choć bowiem podpisu nie było żadnego, twarz ta jest doskonale znana z mnóstwa monet i z wielu posągów. Nie ma cienia wątpliwości: to gówa Karakalli, od roku 212 jedynego władcy imperium.

Rzymskie rzeźby portretowe cechują się z reguły dużym realizmem, ta zaś jest dobrej roboty i wykonana została może nawet w samej stolicy. Tak zatem wygląda oblicze cesarza. Łatwo odgadnąć, że pozował on na człowieka marsowego i bezwzględnego - lub też był takim z natury. W tym wypadku wyraz twarzy kształtowały oba czynniki - zarówno przyrodzona twardość, a może nawet dzikość charakteru, jak też chęć, by pokazać się jako dobry żołnierz i prawdziwy mężczyzna. Ludzie obciążeni pewnymi kompleksami psychicznymi miewają skłonność do przybierania pozycji władczej, jeżeli nie chroni ich od tego kultura, samokrytycyzm i poczucie humoru. A wacenie Karakalla cechował się fizycznie posturą nikczemną, o czym mówił pisarze współczesni, na krytycyzm zaś wobec siebie i autoironię na pewno stać go nie było. Zachował się też wzmianki, że cesarz już w 35 lat mając zaledwie dwadzieścia kilka lat. A zatem owe gęste włosy na rzeźbie z Novae i na wszystkich innych wizerunkach, to zwyczajna peruka.

Przy wszelkich okazjach, a zwłaszcza podczas wypraw wojennych, Karakalla usilnie starał się okazywać sprawność, odporność, wytrzymałość. Wykonywał wówczas roboty prostego żołnierza. Był

pierwszy do kopania rowów, budowy mostów, wyrównywania dróg, s³owem do tego, co wymaga³o pracy r³ecznej i du³ego wysi³ku. Jada³ bardzo skromnie, naczynia mia³ drewniane. Niekiedy wzorem szeregowca sam przyrz¹dza³ sobie pewn¹ odmian³ placków, w³asnor³ecznie miel¹c ziarno, wyrabiaj¹c ciasto, wypiekaj¹c je na ogniu. Pami³etajmy, ζ e s³u³by aprowizacyjne armii rzymskiej przedstawia³y si³e skromnie, ζ o³nierz w zasadzie musia³ sam si³e wy³zywia³. Nie nosi³ Karakalla ζ adnych kosztowno³eci, wystarcza³y mu ozdoby pospolite. Lubi³, gdy nazywano go towarzyszem broni. Maszerowa³ rami³e w rami³e z ζ o³nierzami, rzadko siada³ na wóz lub wskakiwa³ na konia, sam te³ nosi³ swoj¹ broń. Ch³etnie bra³ na barki god³a bojowe, tak ci³ę³kie z powodu d³ugo³o³eci drzewca i mnóstwa z³oty³ch ozdób, ζ e nawet silni ζ o³nierze uchylali si³e od d³y³wigania. Czyni³ to wszystko z r³o³nych powodów. Chcia³, jak si³e rzek³o, pokaza³e si³e i sprawdza³. Pragn¹³ dowie³o³e, ζ e jest nowym Aleksandrem Wielkim. Brataj¹c si³e z ζ o³nierzami, ζ yj¹c i pracuj¹c jak oni, zjednywa³ sobie ich sympati³e i przywi³zanie. Zapomina³ wszak³e, na co zwrócili uwag³e ju³ staro³cytni, ζ e inna to rzecz by³e dobrym wojakiem, a inna - dobrym wodzem.

297

! Zapraw³e do trudów ζ o³nierskich mia³ znakomit¹, jeszcze bowiem jako ch³o³piec odbywa³ z woli ojca regularne $\mathfrak{a}$ wiczenia, przede wszystkim d³u³gie i uci¹li³wie jazdy konne oraz p³ywanie, nawet we wzburzonej wodzie. Potem wy³ywa³ si³e w polowaniach, co prawda do³o³e³atwych, urz¹dzano je bowiem ku ucie³szce widzów w amfiteatrach. K³ad³ tam zwierzyn³e pokotem, pewnego dnia a³ setk³e dzików. Nie kosztowa³o to wiele, wszystkiego bowiem dostarczali bogacze; by³ to wyraz ich mi³o³eci do w³adcy. W ogóle lubowa³ si³e w krwawych widowiskach, zw³aszcza gladiator³skich. Jednego z gladiatorów zmusi³o do stoczenia trzech walk kolejno, a kiedy ów pad³ wreszcie w trzecim spotkaniu, urz¹dzi³ mu wspania³y pogrzeb. Sam wyst³e³owa³ niekiedy jako wo³ynica cyrkowy w barwach stronnictwa Niebieskich. Przyj³e³ym zwyczajem czyni³ wtedy biczem gest powitania wobec publiczno³eci prosz¹c o datki pieni³ę³ne niby ubogi zawodnik. Na gospodarzy igrzysk wyznacza³ ludzi zamo³nych, aby pokrywali wszystkie koszty.

Sewer dba³ o takie wykszt³acenie synów, jakie uwa³ano wó³czas za najbardziej stosowne dla dobrze urodzonych, tote³ za ζ ycia ojca Karakalla wci¹ ζ przebywa³ z nauczycielami r³o³nych umiej³etno³eci; cz³esto dyskutowa³ z filozofami przez du³ ζ cz³e³o³e dnia. By³o tak równie³ wtedy, gdy zosta³ formalnie wspó³w³adc¹. Kiedy wszak³e po zgonie ojca uzyska³ ca³kowit¹ samodzielno³o³e, nie tylko przerwa³ owe zaj³ecia, ale nawet che³pi³ si³e publicznie, ζ e nigdy niczego si³e nie uczy³, wszystkim za³e osobom wykszt³aconym okazywa³ jaw¹ pogard³e. By³o to obliczone oczywi³o³e na zdobycie sympatii najni³szych warstw spo³ecznych - tych, które pasjonowa³y tylko widowiska sportowe i rozdawnictwo ζ ywno³eci. Jednak³e owoce studiów pozosta³y; nawet wrogowie przyznawali, ζ e cesarz z natury inteligentny i bystry chwyt³a w lot istot³e ka³dej sprawy i ³atwo my³el swoj¹ wypowiada, niekiedy nadzwyczaj zr³ecznie.

Pozosta³ mu równie³ jakby osobisty stosunek do pewnych postaci historycznych, wybranych w sposób znamieny. Ceni³ dyktatora Sull³e jako dobrego wodza i bezwzgl³ednego polityka, który rozprawi³ si³e ze swymi przeciwnikami drog¹ legalnych mordów, tak zwanych proskrypcji. Mia³ te³ dobre mniemanie o cesarzu Tyberiuszu, ten bowiem nie ufa³ nikomu. Spo³o³ród s³aw obcych bardzo powa³a³ Hannibala ze wzgl³edu na geniusz strategiczny, pomys³owo³o³e i okrucie³stwo. Najbardziej wszak³e wielbi³ Aleksandra Wielkiego, króla Macedo³ncy-

ków sprzed ponad pięciu wieków. W pewnym liście do senatu napisał wprost, że uważa się za jego wcielenie. W ten sposób Aleksander, który zmarł młodo, obecnie dopełni czas sobie przeznaczony, żyjąc dłużej - jako Karakalla. A Macedończyk - mógł pocieszać się cesarz - był też wzrostu niskiego!

Naceladował go we wszystkim. Wznosił jego posągi w Rzymie i w innych miastach, niekiedy tak, że głowy króla i cesarza były poświęcone. Utworzył duży oddział rodowitych Macedończyków na wzór falangi sprzed wieków. W ogóle zresztą wszystkich Macedończyków jako „rodaków” otaczał różnorodną opieką. Gdy dowiedział się przypadkowo, że pewien oficer jazdy pochodzi z Macedonii, nazywa się Antigonos i ma ojca Filipa, awansował go w błyskawicznym tempie i nawet uczynił senatorem. Kiedy indziej znowu surowo zgromił oskarżyciela, który piętnując jakiegos przestępcę imieniem Aleksander wołał co chwila z pasją: „Ten zbrodniarz Aleksander, ten bogom nienawistny Aleksander!” Prześladował filozofów wywodzących się z Arystotelesa, choć bowiem był on nauczycielem Aleksandra, to jednak później, jak głosi legenda, przyczynił się do śmierci wielkiego króla. „Za karę” cesarz zamierzał obecnie spalić wszystkie księgi arystotelików, zakazał też odbywania ich tradycyjnych zebrań w Aleksandrii.

Pomyśły to humorystyczne. Ale i w wiekach późniejszych z przyczyn nieraz równie błahych popełniano podobnie komiczne, a często też bardzo szkodliwe występki.

Cesarz pokazywał się w stroju macedońskim, którego szczególną cechą stanowił szeroki kapelusz filcowy zwany kauzją. Ale jeszcze chętniej używał stroju Galów. Był to jakby płaszcz, do którego luźny i sięgający kostek, z kapturem. Jako modne odzienie - ktoś bowiem nie naceladował cesarza? - upowszechnił się szybko w Rzymie i żyje do dziś w postaci habitu zakonników. Wzrostem ów płaszcz, zwany przez Galów karakalla, dał władcy przydomek, którego wszakże nie używano nigdy oficjalnie (w pięćmiennictwie współczesnym posługiwano się nazwiskiem Antoninus).

Sprawy, o których była mowa dotychczas - okrucieństwo Kara-kalli, jego zabawy, zamiłowania, stroje - interesowały, przerażały, bawiły głównie ludność stolicy. Mieszkańców prowincji niewiele obchodziło, ilu senatorów dało go, ile zwierzęt padło w cyrku, 299

300

w jakich szatach cesarz paraduje i jak wielbi postać historyczną. Ważna natomiast była dla nich polityka gospodarcza, czyli sprawy podatków, świadczeń, pieniądza. Jak widzieli i odczuwali to społeczeństwo?

Kasjusz Dion skarżył się, że cesarz obsypuje darami tylko żołnierzy wynajdując w tym celu pretekst za pretekstem i prowadząc wojnę za wojną, wszystkich zaś innych obdziera, łupi, rabuje; powołując się na rzekome zwycięstwa ściąga od miast imperium, aby w dowód wdzięczności składał mu wciś nowe wieńce złote. Otóż owe wieńce, zwane aurum coronarium, ofiarowywano często także poprzednim cesarzom jako niby to wyraz miłości poddanych, w rzeczywistości zaś nieformalny podatek. Karakalla wszakże przewyższał wszystkich panujących przed nim natarczowością i wysokością wymagań. Chodziło zaś nie o samo wykonanie, ale o wagę i wartość kruszcu; niekiedy także wpłacano zamiast wieńców po prostu pieniądze. Władca oczekiwał też od senatorów, gmin miejskich i ludzi zamożnych wszelkie towary, materiały, świadczenia przy każdej okazji. Wprowadził nowe podatki, podwyższał dawne. I tak

w miejsce pięcioprocentowego podatku od wartości wyzwolonych niewolników, od spadków i darowizn, ustanowił podatek dziesięcioprocentowy, a zarazem zniósł ulgi, które dotychczas przysługiwały spadkobiercom.

Według Kasjusza Diona waczenie to było przyczyną nadania przez cesarza obywatelstwa rzymskiego wszystkim mieszkańcom imperium; Karakalla niby to uhonorował ich, w rzeczywistości zaś tylko zwiększył sobie źródło dochodów. Ten akt prawny, wydany w 212 roku i zwany w nauce Constitutio Antoniniana, ma wielkie znaczenie historyczne. Na papirusie, odnalezionym w Egipcie w 1902 roku, zachował się tekst konstytucji w przekładzie greckim; niestety, mocno uszkodzony. Z owego dokumentu wynika, że - wbrew twierdzeniu Kasjusza Diona - nie wszyscy mieszkańcy cesarstwa stali się obywatelami rzymskimi, wykluczona bowiem została kategoria osób zwanych w tekście *dediti-cii*; co należy rozumieć przez to określenie, jest kwestią sporną, wydaje się jednak, że chodziło o ludność górną wiejską. Aby zrozumieć sens i wagę konstytucji, trzeba pamiętać, że imperium z prawnego punktu widzenia było czymś w rodzaju konfederacji setek lub nawet tysięcy gmin miejskich, które miały dużą autonomię wewnętrzną i rzadziły się - zwłaszcza w zakresie prawa cywilnego i majątkowego - własnymi zasadami i zwyczajami, a zatem nie podlegały rzymskiemu ustawodawstwu. Skutkiem tego powstawały niekiedy sytuacje paradoksalne. Obywatel rzymski musiał płać podatek przyjmując spadek, natomiast ten, kto takiego obywatelstwa nie miał, albo w ogóle nie ponosił owego ciężaru, albo tylko w takim zakresie, w jakim przewidywał to prawo miejscowe. Tak więc Karakalla, może przy pomocy doradców, znalazł znakomity sposób pomnożenia dochodów państwa. Przy sposobności wszakże aktem tym przyopieszysz cementowanie się jednoci państwa. Istniała już romanizacja polityczna, na dużych obszarach dokonywała się językowa, obecnie zaś wprowadzono prawną.

Jeszcze większe zyski osiągnięto dzięki reformie monetarnej. Pomysł był prosty: zamiast dotychczasowej monety, denara, zaczęto wybijać jednostkę o nominalnej wartości zapewne dwóch denarów, choć waga była w rzeczywistości nieco mniejsza od dawnych dwóch monet. Jednostka ta, tak zwany antoninianus, została wprowadzona w obieg prawdopodobnie w 215 roku. Wewnątrz imperium system ten działał sprawnie, barbarzyńcy natomiast przyjmowali nową monetę niechętnie.

Wszystko to - podatki, nadanie obywatelstwa, reforma monetarna - miało służyć jednemu celowi, który podobno sam Karakalla ujął lapidarnie w słowach: „Nikt nie powinien mieć pieniędzy prócz mnie, abym mógł je rozdawać do nierozum”. A kiedy matka ostrzegła go, że nie istnieje już żadne źródło dochodów, sprawiedliwe lub niesprawiedliwe, oświadczył wskazując na miecz: „Bądź dobrej myśli! Póki to mamy, niczego nam nie zabraknie”. Być może obie te wypowiedzi zostały zmyślane. Jednakże ilustrują one doskonale zasady polityki wewnętrznej zarówno Karakalli, jak też jego następców. Mogłyby też stanowić motto nowego rozdziału historii cesarstwa.

Oczywiście przesadnym byłoby twierdzenie, że tylko wojsko pochłaniało wszystkie dochody. Wspominaliśmy już o igrzyskach, choć często urządzano je na koszt zamożnych osób prywatnych. Ale Karakalla również budował to z ogromnym rozmachem, w niesłychanie szybkim tempie. Już w 212 roku zaczął wznosić w Rzymie, u stóp Awentynu, termy przewyższające wielkością i wspaniałością wszystkie dotychczasowe. Były tam nie tylko sale do kąpieli, zabaw, gier i spotkań, ale również dwie duże

biblioteki. O przepychu wyposażenia najlepiej oświadczy to, że już od XVI wieku odkrywa się tu znakomite 301

dzieła sztuki, zwłaszcza rzeźby i mozaiki. Z rzeźb najbardziej znana jest olbrzymia grupa marmurowa, zwana Bykiem Farnezyjskim, a przedstawiająca scenę przywiłyżywania Dirke do rogów byka przez Amfiona i Zetosa; rzeźba znajduje się obecnie w Muzeum Narodowym w Neapolu. Główny gmach term był gotowy już w 217 roku, cesarze późniejsi dodali tylko budowle zewnętrzne. Imponujące ruiny zachowały się do dziś.

Gdy tylko termy zaczęto budować, cesarz opuścił stolicę i udał się, prawdopodobnie pod koniec 212 roku, przez Galie nad Ren. Musiał nawet tę rzekę przekroczyć, albowiem tamtejsze rzymskie umocnienia atakowali Alamanowie. Plemię to, a raczej zespół plemion germańskich, pojawiło się wówczas po raz pierwszy na scenie dziejowej; jego nazwa żyje do dziś we francuskiej nazwie Niemiec - Allemagne. Cesarz gromił Alamanów nad Menem i w górach Taunus, umacniał fortyfikacje, rozbudowywał drogi. Odwiedził też w celach zdrowotnych miejscowość zwaną obecnie Baden Baden, sławną już wtedy z wód leczniczych. Potem walczył za górnym Dunajem, w Recji. Znotowano fakt znamieny: ponieważ brakowało chętnych do służby w wojsku, nadawał tam łóżniczom ziemie na dziedziczną własność, lecz pod warunkiem, że ich synowie wstąpią do armii po ukończeniu osiemnastego roku życia.

Do stolicy powrócił jesienią 213 roku z tytułem Germarius Maximus. Zapewne tej zimy rozegrała się tragedia czterech westalek, oskarżonych o stosunek z mężczyźnami. Jedną z nich popełniła samobójstwo, trzy zaś z rozkazu cesarza, który był też kapłanem najwyższym, pradawnym obyczajem pogrzebano żywcem. Podobno jednak tym, który pozbawił jedną z nich dziewictwa, był sam skazujący.

Wiosną 214 roku Karakalla wyprawił się w następną podróż. Był najpierw nad dolnym Dunajem, może w mieście Novae, potem w Tracji. Właśnie tam i wtedy objawił swój kult dla Aleksandra w sposób maniacki, mianowicie przez zorganizowanie falangi macedońskiej, o której była już mowa. Utworzył ponadto oddział Spartan. Przybrał tytuł Wielkiego, a w Filipopolis, obecnym Płowdiw, urządził igrzyska ku czci Aleksandra.

Podczas przeprawy na brzeg azjatycki przez Hellespont, przeżył chwilkę grozy, gdy pękł maszt jego okrętu, i on sam ratował się na maciej

środku. W Troi złożył hołd bohaterom i wyprawił wspaniałą pogrzeb swemu dworzaninowi, jak Achilles Patrokłowski. Twierdzono nawet, że umyślnie uśmiercił owego służącego, by móc powtórzyć scenę z Iliady. W Pergamonie nocował w tamtejszej świątyni Asklepiosa, gdzie ów bóg uzdrawiał właśnie noc. Zdaje się, że jednym z objawów choroby i głównym przedmiotem troski cesarza były okresy impotencji. Zimę spędził w Nikomedii, gdzie wystąpił w igrzyskach jako woźnica lub gladiator; tam też ćwiczył falangę macedońską, przygotowywał bowiem wyprawę przeciw Armeńczykom i Partom. Wiosną przez różne miasta Azji Mniejszej dotarł do Antiochii w Syrii. Miastu temu nadał prawa kolonii i rozpoczął tam duże prace budowlane.

Jesieni¹ 215 roku wkroczy³ do egipskiej Aleksandrii, witany uroczycie i radoenie, spodziewano siê bowiem, że wielbiciel Aleksandra okaże te¿ ró¿ne ³aski miastu za³o¿onemu przez tego króla. Wiedzano równie¿, że Karakalla czci bogów egipskich, zw³aszczu Izydê i Sarapisa. Ich kultowi nada³ ju¿ przywileje w samym Rzymie, gdzie postawi³ œwi¹tyniê Sarapisa na Kwirynale. Podobnie ýczliwy by³ tym bogom w Aleksandrii. Z³o¿y³ im ofiary, a przy grobowcu Aleksandra swój p³aszcz purpurowy i kosztownoœci. Potem poleci³ aleksandryjskim m³odziêñcom stawiaæ siê na b³oniach pod miastem, aby wybraæ najdorodniejszych spoœród nich do swej falangi. Zgromadzi³y siê w oznaczonym dniu i miejscu tyssi¹ce. W pewnym momencie wojsko otoczy³o pole zwartym kordonem i rzuci³o siê na t³umy ch³opców, dokonuj¹c prawdziwej rzezi bezbronnych. Rozjuszony œo³dactwo wdar³o siê nastêpnie do miasta, morduj¹c i grabi¹c, a cesarz osobiœcie wydawa³ rozkazy z murów przybytku Sarapisa. Co by³o powodem owej ludobójczej woœcie³oœci? Podobno cesarza boleœnie dotknê³y szyderstwa, którymi godzili weñ aleksandryjczycy ju¿ od lat. Ale by³ te¿ powód znacznie wa¿niejszy, a mianowicie rozruchy, które szala³y tutaj przed kilkoma miesi¹cami; ich ofiar¹ pad³ wóczas namiestnik Egiptu.

Cesarz zimowa³ w Antiochii, gdzie przebywa³a te¿ jego matka, Julia Domna. Wiosn¹ 216 roku ruszy³ do Mezopotamii przeciw Partom, podaj¹c za przyczynê wojny to, że ich król odmówi³ mu rêki swej córki. Dokona³ du¿ych spustoszeñ, ale Partowie nie przyjêli bitwy. Na zimê stan¹³ w Edessie, mieœcie po³o¿onym w ³uku Eufratu. 8 kwietnia 217 roku wyjecha³ w otoczeniu stra¿y przybocznej do miasta 303

Karre, by odwiedziaæ poblisk¹ œwi¹tyniê boga Ksiê¿yca. W pewnej chwili zatrzyma³ siê i zsiad³ z konia, aby zadoœæuczyniaæ potrzebie naturalnej. Wtedy w³acenie spotka³a go œmieræ. Pewne jest, że cios sztyletem zada³ mu Marcjalis, œo³nierz stra¿y, natychmiast zreszt¹ zasieczony przez innych. Nie jest natomiast pewne, istniej¹ bowiem ró¿ne relacje, czy sztylet wbito cesarzowi w momencie, gdy œci¹ga³ szatê z bioder i by³ odwrócony ty³em, czy te¿ wtedy, gdy ju¿ z powrotem dosiada³ konia. To oczywiœcie nie ma znaczenia. Wa¿ne jest, że zgin¹³ œmierci¹ niegodn¹ cesarza, choæ godn¹ chyba Karakalli.

mi

Makrynus

Marcus Opellius Macrinus.

Ur. oko³o 164 r.,

zm. 8 czerwca 218 r.

Panowa³ od 11 kwietnia 217 r. do

8 czerwca 218 r. jako Imperator

Caesar Marcus Opellius

Macrinus Augustus.

Nie zosta³ zaliczony w poczet

bogów.

Pierwszym, który podbieg³ do krwawi¹cego na pustynnym piasku Karakalli, by³ prefekt pretorianów Marek Ope¹liusz Makrynus. On te³ pierwszy podniós³ krzyk rozpacz¹y widz¹c, że rana jest śmiertelna i cesarz kona. Zabójca, że³nierz Marcjalis, usi³owa³ zbiec, ale natychmiast ruszyli w pościg za nim je³d³cy stra³ży przybocznej, wybrani spośród Scytów i Germanów, im bowiem jako obcym Karakalla ufa³ najbardziej. Ugodzony dzi¹ Marcjalis pad³ martwy. Nikt si³e wtedy nie zastanawia³, czy mia³ współnika. Nikt te³ nie prowadzi³ żadnych dochodze³ń w sprawie zamachu, s¹dzono bowiem powszechnie, że zabójca dzia³a³ na w³asn¹ rêkê i z pobudek czysto osobistych; żywi³ przecie³ jaw¹n i uzasadnion¹ urazê do cesarza, który przed kilku dniami odmówi³ mu awansu na centuriona i wyszydza³ go przy ka³dej sposobno³ści, a nawet - tak twierdzili wtajemniczeni - swego czasu skaza³ na śmierć jego brata.

Zabójstwo więc, tak wydawa³o si³e wtedy, zosta³o pomszczone na miejscu i do tej sprawy na razie nie wracano. Zreszt¹ najbliższe otoczenie zmar³ego w³adcy - to jest pretorianie i wojska w Edessie, gdzie znajdowa³a si³e g³ówna kwatery - stanê³o wobec problemu

305

20 - Poczet cesarzy rzymskich

306

wielkiej wagi i nie cierpi¹cego zw³oki: kto ma zosta³e nastêpc¹, komu przekaza³e w³adzê? Karakalla zszed³ ze świata bezpotomnie, nie by³o te³ żadnego mę³czyzny z rodu Sewerów zdolnego do objêcia w³adzy. Imperium nie mia³o pana, a nale³a³o powo³a³e go jak najszybciej, toczy³a si³e bowiem wojna z Partami i król ich, Artabanos, przystêpowa³ w³acenie do wielkiej ofensywy. Nie mog³o te³ by³e nawet mowy o tym, by sprawê wyboru cesarza przekaza³e senatowi w Rzymie. Ile³ to dni, a nawet miesiący, trwa³oby przesy³anie wiadomo³ści z Syrii do stolicy, oczekiwanie na wynik deliberacji, nastêpnie za³e aprobowanie lub odrzucenie kandydata senatorów! ³o³nierz zreszt¹ uważaliby za ujmê dla siebie przyjmowanie kogo³e mianowanego z zewn¹tr. Dotychczasowa praktyka by³a inna: to senat potwierdza³ decyzjê i wybór dokonane ju³ przez wojsko.

Od 8 kwietnia, od chwili zamordowania Karakalli, przez trzy dni panowa³o w obozie zamieszanie. Nawizy¹wano ³czno³e z najbliższymi jednostkami, prowadzono gor¹czkowe narady, a od czasu do czasu dochodzi³o te³ do wybuchów rozpacz¹y. Karakalla bowiem, takzniena.-widzony w samym Rzymie jako krwio³ercza bestia, bratobójca i tyran, cieszy³ si³e niek³aman¹ sympati¹ że³nierzy i szczerym ich oddaniem. Dzieli³ przecie³ wszystkie ich trudy niemal jak zwyk³y szeregowiec, nie szczêdzi³ ³ask i przywilejów, obsypywa³ pieniêdźmi. Skoro wyboru nastêpcy nale³a³o dokona³e bezzw³ocznie, ograniczono si³e z konieczno³ści tylko do dwóch kandydatów. Wydawali si³e oni najodpowiedniejsi z racji sprawowanych urzędów, a tak³e dlatego, że po prostu znajdowali si³e na miejscu i byli wtajemniczeni we wszystkie plany wojenne Karakalli. Tak więc oczy pretorianów zwraca³y si³e samorzutnie ku obu

dowódcą - Adwentusowi i Makrynowi. Ale pierwszy z nich oświadczył od razu z prawdziwie chrześcijańską szczerością: „Wiadomo, że władza mnie się należy, bom starszy od Makrynusa, ustępuję mu jednak w uznaniu ze względu na mój wiek podszycy”. Gestem tym zaimponował wielu i wystawił sobie jak najlepsze świadectwo - tak rzeczowo bowiem ocenił własne możliwości. Nie miał przecież żadnego wykształcenia, nie orientował się w kwestiach prawa, administracji, skarbowości, nawet wysłania się z trudem. Do wysokiej godności prefekta doszedł dopiero dzięki siłom pracowniczym w górze od stopni najniższych. Był chrześcijańskim zawodowcem i wolał nim pozostać.

Był więc już tylko jeden kandydat - Opeliusz Makrynus. Choć

niebawem wzbraniał się i wymawiał, został okrzyknięty cesarzem 11 kwietnia 217 roku. Liczył sobie wtedy nieco ponad 50 lat. Pochodził z warstw niższych, a urodził się w Cezarei, mieście prowincji Mauretanii (obecnie zwie się ono Cherchell i leży w granicach Algierii); współczesni niekiedy nazywali go z tej przyczyny Maurem, choć oczywiście był narodowością rzymską. Miał wykształcenie prawnicze, pracował w samym Rzymie i podczas pewnej rozprawy sądowej zapewne jako adwokat zwrócił na siebie uwagę Plautiana, który był wówczas, za panowania Sewera, wszechwładnym prefektem pretorianów; uzyskał dobrą posadę w zarządzie jego majątków prywatnych. Upadek Plautiana w wyniku katastrofy również niektórych współpracowników prefekta. Makrynus znalazł jednak szczęśliwym dla siebie trafem możnego opiekuna w osobie Fabiusza Cylona i objął zarząd poczty w ważnym miejscu - przy Drodze Flaminijskiej. Potem cesarz Karakalla uczynił go prokuratorem swych majątków osobistych. Kiedy zaś prefekt pretorianów Papinian został stracony, Makrynus zajął po 212 roku jego miejsce. Do chwili osiągnięcia tego stanowiska, kariera Makrynusa była typowo cywilną; z urzędami wojskowymi - o ile nam wiadomo - nie miał on dotąd nic wspólnego, może poza służbę we wczesnej młodości. Jest rzeczą znamionem, że Karakalla na stanowiska prefektów pretorianów, a więc na swych najbliższych współpracowników, powołał ludzi o tak różnych karierach i zapewne umysłowościach, jakie reprezentowali Adwentus i Makrynus. Zawodowy chrześcijański i fachowy prawnik, dowódca i administrator, mieli wzajemnie się uzupełniać i wspomagać w uznaniu dzięki odmienności swych doświadczeń i przygotowań.

Makrynus to pierwszy w dziejach Rzymu cesarz, który nigdy nie był senatorem. Wielu uważało to za niesłychany obraz tradycji i niepisanych norm ustrojowych. Cóż jednak mógł senat uczynić? Postawiony przed faktem dokonanym nie miał żadnych możliwości pertraktacji. Wiadomości o śmierci Karakalla i obwołaniu Makrynusa przysły do Rzymu prawie jednocześnie i trzeba było zgodzić się z wolą chrześcijańską.

Jakimże jednak szokiem dla opinii publicznej byłby ów wybór, gdyby znano już wtedy całą prawdę o udziale Makrynusa w zamachu na Karakallę! Tylko że w takim wypadku do wyboru oczywiście by nie doszło, chrześcijańskie pierwsze zasiekliby prefekta mieczami. Sprawa wyszła na jaw znacznie później, choć rzecz prosta nie ze wszystkimi szczegółami - 307

308

mi. Nie można też wykluczyć i takiej ewentualności, że udział Makrynusa został zmyślony przez wrogów politycznych, aby z kolei usprawiedliwić bunt przeciw panowaniu. Jednakże autorzy

współczesności owym wydarzeniom zapewniają zgodnie, że Makrynus rzeczywiście przygotował zamach i był jego inicjatorem. Uczynił to powodowany lękiem o własne życie, przypadkowo bowiem wpadł w jego ręce listy wysłane do Karakalli z Rzymu przez prefekta stolicy, zawierające ostżeżenie, czy też po prostu donos, że Makrynus dąży do przewrotu i trzeba go usunąć jak najrychlej. Znajdąc podejrzliwość cesarza i strach, z jakiego wydawał on wyroki śmierci, uznał, że nie ma już ani wyboru, ani też chwili do stracenia. Listy zataił, sam zaś wszedł w porozumienie z dwoma trybunami pretorianów i Marcjalisem, który i tak był nienawidzonym do cesarza. Zapewne przekonał Marcjalisa, że po dokonaniu zabójstwa nic mu nie grozi, skoro ubezpiecza go i on, i owi dwaj oficerowie. Stało się jednak inaczej, zamachowiec zginął na miejscu, ku satysfakcji i uldze tych, którzy mieli go osądzić.

W liście do senatu Makrynus zawiadamia, że został okrzyknięty cesarzem przez wojsko, oraz przyrzekł, iż pod jego rządami nie będzie łuku i rozlewu krwi obywatelskiej, nie stanie się też nic bez zgody senatorów jako współtowarzyszy odpowiedzialności i doradców; chodzi mu bowiem - zapewnia - nie o to, by został cesarz, lecz by rzeczywiście panowali najlepsi. Pozwolił sobie wszakże na uszczypnięcie uwagi pod adresem swych poprzedników, pochodzących z rodów szlacheckich i w imię dlatego, jak twierdził - przywykłych do pysznego traktowania poddanych. Lecz w tymże samym liście po tak pięknych wypowiedziach nowy władca podpisał się wszystkimi tytułami, jakie przysługiwały cesarzom - choć formalnie senat jeszcze mu ich nie przyznał. Oczywiście otrzymał je, co było z góry wiadome, a senatorzy przecięgali się w obsypywaniu go przeróżnymi zaszczytami. Przyjął je wszystkie z wyjątkiem wyścigów rydwanów, które chciano urządzić specjalnie dla uczczenia początków jego panowania.

Dziewięcioletni syn Makryna, Diadumenian, przebywający wraz z ojcem na Wschodzie, został niemal natychmiast okrzyknięty przez tamtejsze wojska cesarzem, co oczywiście potwierdził także senat dodając mu ponadto tytuł patrycjusza i przywódcy młodości. Tak więc Makrynus zakładał własną dynastię i już w pierwszych dniach panowania wyznaczył następcę. Ale jednocześnie dał też synowi

nazwisko Antoninus, które oficjalnie nosił Karakalla, a także wielcy cesarze II wieku - Antoninus Pius i Marek Aureliusz. Nawiązywał tym samym do wielkich, świetnych tradycji, a zarazem zjednywał sobie sympatie żołnierzy, tak przywiązanych do swego dobrodziejcy, Antonina Karakalli.

Z tych powodów Makrynus w piśmie do senatu nie potępił wprost swego poprzednika, naraził się bowiem żołnierzom, ale też nie wspominał o możliwości zaliczenia go w poczet bogów, gdyż mogłoby to wywołać sprzeciw senatorów i ludu stolicy. Znamienny był przebieg dyskusji podczas posiedzenia, na którym pismo odczytano. Senatorzy kolejno atakowali gwałtownie Karakallę i jego rząd. Wymieniali dziesiątki nazwisk jego ofiar, porównywali go do najgorszych tyranów, żądali zniesienia igrzysk w dniu jego urodzin, a także zniszczenia i przetopienia złotych i srebrnych posągów poprzedniego cesarza. Nikt wszakże nie ośmielił się nazwać Karakalli wrogiem publicznym, co miałyby konsekwencje prawne i oznaczałyby wymazanie jego nazwiska z dokumentów oficjalnych, obawiano się bowiem reakcji oddziałów wojskowych stacjonujących w stolicy. Stawiano ponadto wnioski, by uczcić jak najgodniej zasługę i pamięć jego zabójcy, Marcjalisa. Zdumiewająca sytuacja: i nowy cesarz, i senatorzy, dyszący nienawidzonym do zmarłego, posuwali się w swych wystąpieniach tylko do pewnej granicy, jakby powstrzymywała ich niewidzialna siła. Był nim strach przed mieczami tych, co tak ukochali Karakallę. Tamten cesarz nie żył już, a przecież był jakby wciąż obecny! Jego szczątki również dotarły do Rzymu;

zwłoki spalono wprawdzie w Syrii, ale urnę z prochami potajemnie przewieziono i nocą złożono w mauzoleum Hadriana obok popiołów Septymiusza Sewera i cesarzy poprzedniego wieku.

Wkrótce zeszła też do cewiata matka Karakalli, Julia Domna; zdołała jednak przedtem przysporzyć Makrynusowi dużo kłopotu. Wiadomości o śmierci syna zastała ją w Antiochii. Podobno w pierwszym porywie żalu i gniewu chciała popełnić samobójstwo, raniła się nawet w pierś, niegroźnie jednak; potem rozpoczęła gośpodówkę. Opisa-

309

3M)

kiwała syna, choć kiedy żył, sprawił jej ogrom cierpień. Podejrzewano więc, że istotnym powodem rozpaczy był nie tyle jego zgon, ile ból z przyczyny utraty znaczenia, urażona ambicja, żądza władzy. Domna nie mogła odcierpieć, że powróci do zwykłego życia jako kobieta prywatna, nie mając już honorów, straży, pałaców, czcobytności, wszelkich uroków i całego blichtru władzy. Makrynus wszakże nie zmienił niczego w jej otoczeniu. Była więc nadal traktowana jako cesarzowa, mieszkała w pałacu, straż zaczęli trzymali pretorianie. Z wdzięczności przystąpiła do knowań przeciw nowemu panu imperium. Została tak ku niemu nienawici, że nawet nie raczyła odpisać na życzliwy list kondolencyjny, jaki do niej wystosował. Próbowano podburzać żołnierzy swej straży, chciała - tak przypuszczano - sama objąć władzę, choć w Rzymie nigdy dotychczas żadna kobieta nie rządziła jawnie i bezpośrednio. Makrynus zareagował stanowczo, ale po ludzku: rozkazał jej opuścić Antiochię i zamieszkać, gdzie zechce, ale w charakterze osoby prywatnej. Odczuła to jako cios najokrutniejszy. Wkrótce potem zmarła - według jednych z gośdu, według innych skutkiem raka piersi, na co podobno cierpiała od dawna, wspomniana zaczęła rana przyspieszyła postępy choroby. Tak odeszła kobieta inteligentna i ambitna, której los wyniósł z niewielkiego miasta Syrii - była tam córką kapłana - na same szczyty dostojności, bogactw i chwały, ale po to tylko, by dać jej bezmiar bólu. Musiała znosić dużo upokorzeń, gdy na dworze jej męża Sewera niemal o wszystkim decydował prefekt Plautian. Przez wiele lat towarzyszył chorowanemu cesarzowi bezsilnie obserwowała narastanie wzajemnej nienawici synów. Nienawicię ta doprowadziła wreszcie do tego, że Geta został zamordowany przez oficerów Karakalli dosłownie w jej objęciach, a jej samej nie wolno było nawet objawiać bólu. Stała się następnie cewiadkiem krwawych rządów syna; co prawda miała wtedy sporo do powiedzenia w sprawach wewnętrznych państwa, syna bowiem absorbowali gośownie igrzyska, wojny, życie obozowe legionów. Ale wraz z jego śmiercią runęła także cała jej cewiat. Nie miała nikogo, z kim mogłaby wiązać nadzieje.

Pierwsze decyzje Makrynusa były rozumne i sprawiedliwe. Uważano osoby skazane z oskarżenia o obrazę majestatu, przerwał już toczące się procesy. Sprowadził do dawnego wymiaru podwojony przez Karakallę podatek od wyzwoleń, spadków i darowizn. Krytykowano natomiast politykę personalną nowego cesarza uważając, że

r

wysuwa on na wysokie stanowiska osoby niegodne lub w trybie niewłaściwym. Na przykład oburzenie senatorów wywołało to, że Adwentus został wysłany do stolicy od razu jako senator i prefekt miasta,

choć nie sprawowa³ dotychczas konsulatu. Ale przecież Ma-krynus musiał³ wynagrodzić³ czymś³ człowieka, który pięknym gestem odrzucił³ purpurę cesarską¹ i przez to umożliwił³ jego wybór! Inne nominacje były³ też z pewnością¹ czymś³ usprawiedliwione.

Sam Makrynus nie mógł³ przyjechać do Rzymu, musiał³ bowiem strzec granicy wschodniej, której zagrożenie³ inwazja Panów. W walkach z nimi w 217 roku nie miał³ sukcesów i wiosną¹ następnego zawarł³ pokój, w którym zobowiązał³ się do wydania jeńców i zapłacenia królowi 50 milionów sesterców, zatrzymując¹ jednak zdobyte przez Sewera ziemie Mezopotamii. To mu wystarczyło, aby na monetach umieścić³ napis Victoria Parthica, Zwycięstwo Partyjskie. Także w stosunku do Armeńczyków prowadził³ wojnę ugodową¹.

Najwięcej czasu spędzał³ cesarz w Antiochii, mieścił³ pechowym uroków i wspaniałości, żył¹ wygodnie, może nawet nieco ulegając¹ pewnemu rozleniwieniu. Niektórzy twierdzili złośliwie, że zajmuje go głównie pielęgnacja bródki, miłe spacerowanie¹ wolnym krokiem, rozmowy prowadzone ciszonym głosem, w tym czasie wszystkim pozuje na sposób bycia Marka Aureliusza - ludzie starsi jeszcze pamiętali tego wielkiego wadca - nie ma jednak jego siły woli i nie potrafi oprzeć się pewnym pokusom, na przykład oglądaniu przedstawień, popisów tancerzy, słuchaniu gry muzyków, a także strojeniu się bogato i wytwornie. Oczywiście były³ to wszystko drobiazgi bez znaczenia, usprawiedliwione zresztą¹ tym, że nikt nie zagrażał³ poważniejsze niebezpieczeństwo, cesarz więc czuł³ się spokojny i jakby rozluźniony.

Ale w czasie owe drobiazgi, ów styl życia, nawet ubiór, niezmiernie drażniły³ żołnierzy, których ideałem³ były³ i pozostał³ Karakalla, zadowolający się¹ byle czym, wręcz prostacki. Inne znowu oddziały, stacjonujące w tymczasowych obozach pod namiotami, burzyły się z powodu niewygód. Zostały³ ościęgnięte z różnych krain jeszcze przez Karakallę w związku z przygotowywaną¹ wyprawą¹ przeciw Partom. Tymczasem wojna nie przyniosła³ nikomu ani sławy, ani zdobyczy, żołnierze czuli się zawiedzeni, chcieliby powrócić do krajów macierzystych, Makrynus natomiast wciąż³ utrzymywał³ koncentrację tych oddziałów, czekając¹ zapewne na całkowite wyjaśnienie sytuacji u gra-

311

nic wschodnich. Z tego też powodu wcale nie spieszył³ się z przyjazdem do stolicy, choć tam bardzo go oczekiwano. Uczynił³ wreszcie fatalne posunięcie w stosunku do żołnierzy. Ogłosił³ mianowicie, że nowo wstępujący do służby będą¹ otrzymywali żołd w takiej wysokości, jak¹ ustanowił³ Sewer, niższy zatem od wprowadzonego za Karakalli. Choć nie naruszało to w niczym przywilejów i wynagrodzeń przysługujących¹ żołnierzom starszym, to jednak odczuli oni w tym zapowiedź, że w przyszłości również im zostanie odebrane to, co tak hojnie dał³ cesarz poprzedni.

Makrynus być może zdawał³ sobie sprawę z narastającego niezadowolenia wojsk i próbował³ nawet temu zaradzić, zbyt jednak późno i niezbyt udolnie. Zaś¹ od senatu, by uznano Karakallę za boga, co oczywiście się stało. Zmarły cesarz otrzymał³ cewitynię, kult, kapłanów. Jeżeli Makrynus rzeczywiście odegrał³ decydującą¹ rolę w przygotowywaniu zamachu na Karakallę, to była³ to ironia losu niezwykła: morderca ubóstwia³ swój ofiarę!

W maju 218 roku gruchnęła³ po krainach wieść, że w cewitynym mieście Emesa pojawił³ się legalny następca Karakalli, jego syn. W ciągu zaledwie miesiąca Makrynus został³ pokonany na polach bitew i opuszczony przez wszystkich musiał³ uciekać w przebraniu prostego żołnierza przez kraje Azji Mniejszej

w kierunku Rzymu. Schwytano go w Chalcedonie i wieziono z powrotem do Antiochii jako pospolitego przestępcę na wozie. Po drodze dowiedzia się, że został zabity jego syn, Diadumenian, którego przed niecałymi miesiącami uczynił współ-władcą, Augustem. Chłopiec poniósł śmierć podczas ucieczki do Partów, dopadnięty przez pocęg. Na wieść o tym Makrynus usiłował popełnić samobójstwo, rzucając się z wozu w miejscu urwistym, ale tylko zranił obojczyk. Wkrótce potem został zabity przez centuriona, a jego ciało leżało przy drodze nie pogrzebane jeszcze przez czas jakiś, aby mógł rozkoszować się tym widokiem zwycięzca, czternastoletni chłopiec, rzekomy syn Karakalli, znany w historii jako cesarz Helio-gabal.

Helio-gabal

Varius Avitus.

Ur. w 204r.,

7.m. 11 marca 222 r.

Panował jako Imperator Caesar

Marcus Aurelius Antoninus

Augustus od 16 maja 218 r. do

11 marca 222 r.

Nie został zaliczony w poczet

bogów.

Z Emesy do Rzymu

Emesa (obecnie Homs), syryjskie miasto nad rzeką Orontesem, była w starożytności wielkim ośrodkiem kultu religijnego. Odbierało tam cześć bóstwo soneczne zwane z semicką Elah Gabal, Pan Góry, co Grecy sprytnie przeinaczyli na Helio-gabal (wyraz helios oznacza bowiem w grece słońce). W tym czasie i ze wschodnich krain pochodzący historyk Herodian tak to opisywał: „Ogromnie cenniejszy ozdobi mnóstwo złota i srebra oraz kosztownych kamieni. Czciicielami są nie tylko tamtejsi mieszkańcy, ale także wszyscy sąsiedni satrapowie i królowie barbarzyńców, a także bogu corocznie drogocenne dary. Nie ma tam wcale posagu, jak u Greków i Rzymian, ani żadnej podobizny boga sporządzonej ręką ludzką, tylko jakiś bardzo duży kamień, na dole okrągły, a kończący się ostro, barwy czarnej. Pobożna wieść głosi, że spadł z nieba. Pokazują też na nim małe wypukłości i zagłębienia, a nie uznając go za dzieło ręki ludzkiej upatrują w nim podobiznę boga Słońca" (według przekładu L. Piotrowicza).

Godność arcykapłana cenniejszy pozostawała najprawdopodobniej w jednej rodzinie. Za cesarza Kommodusa piastował ją Juliusz Basjanus, z pochodzenia Syryjczyk, ale obywatel rzymski, jak wskazuje

nazwisko. Miała dwie córki, Julię Do-mnę i Julię Mezę. Pierwszy z nich poznał Septymian Sewer, gdy przebywał w Syrii jako dowódca legionu, a poślubił w kilka lat później już jako namiestnik Galii Lugduńskiej. Gdy został cesarzem, ona stała się pierwszą panią imperium, i to nie tylko w sensie honorowym. Jako kobieta ambitna, energiczna, inteligentna wywierała bowiem duży wpływ na sprawy polityczne zarówno za życia męża, jak i po jego śmierci, gdy panował Karakalla. Kariera Domny wpłynęła też na losy jej siostry, Julii Mezy, która również zamieszkała w Rzymie, stale przebywała w pałacu cesarskim i zebrała ogromne bogactwa. Poślubiła Juliusza Awitusa, także pochodzącego z Syrii, który sprawując kolejno coraz wyższe urzędy, zwłaszcza w prowincjach wschodnich, doszedł wreszcie do konsulatu. Zmarł przed rokiem 218 na Cyprze; z małżeństwa z Mezą pozostawił dwie córki, Soemias i Mameę, których mężowie również byli rodem z Syrii. Mąż Soemias, Wariusz Marcellus, należał do stanu ekwitów, został jednak później senatorem i sprawował namiestnictwo Numidii. Miała z Soemias kilkoro dzieci, wśród nich syna, któremu dano przydomek dziadka - Awitus. Mąż Mamei pozostał natomiast ekwit; jego syn, Aleksjan, nosił po pradziadku macierzystym przydomek Basjanus.

Kiedy w 217 roku został zamordowany Karakalla, a jego matka, Julia Domna, popełniła w kilka miesięcy później samobójstwo, cesarz Makrynus rozkazał, by Julia Meza przeniosła się wraz ze swymi córkami i wnukami do Emesy. Miała odtąd żyć w rodzinnym, prowincjonalnym mieście jako osoba prywatna, zachowując jednak wszystkie swobody osobiste i cały majątek, z dala wszakże od blasku stolicy, wielkiej polityki, możliwości intrygowania. Zarządzenie to, bardzo ludzkie, było jednak błędem Makrynusa. Nie docenił ambicji Mezy, jej przebiegłości, wpływów i bogactwa, a także przywiązania do Karakalli.

W Emesie chrześcijanie zgodnie z tradycją rodzinną sprawowali funkcje kultowe w świątyni El Gabala, choć starszy z nich, Awitus, liczył sobie wówczas dopiero 14 lat, młodszy zaś, Aleksjan - zaledwie

10. Awitus występował jako arcykapłan; ubierał się - jak wspomina Herodian - w szatę purpurową, przetykaną złotem, o rękawach tak szerokich, że zwisały mu aż do stóp; nogi od bioder do końców palców pokrywał purpurowooczyste odzienie; na głowie miał wieniec, którego kwiatami były drogie kamienie. „W rozkwicie młodości był z wyglądu najpiękniejszy ze wszystkich ówczesnych młodzieńców. Ponieważ jednoczył piękność ciała, wdzięk chrześcijan i powab stroju, można było porównywać go z Dionizjosem, jak go przedstawiają na pięknych obrazach”.

Orientalne nabożeństwa wciąż były tępym widzą, a młodzieńcy arcykapłan prawnym obyczajem odprawiali je tańcząc wokół ołtarza przy muzyce fletów i piszczałek oraz w takt uderzeń bębnow. Odwiedzało świątynię wielu chrześcijan, duże bowiem oddziały chrześcijańskie przez Karakallę przeciw Partom wciąż obozowały w okolicy. Nagle gruchnęła wśród nich pogłoska, że ów piękny chrześcijanin, arcykapłan wcale nie jest synem Wariusza Marcellusa; jego prawdziwym ojcem był nie kto inny, tylko sam cesarz Karakalla! Kiedy bowiem przed laty -tak opowiadano - cała rodzina mieszkała w pałacu cesarskim w Rzymie, młody Karakalla chętnie odwiedzał pokoje swej ciotki, Julii Mezy i szczególnie upodobał sobie jej córkę Soemias. A zatem chrześcijanin zwany Awitusem, rzekomy syn Marcellusa, ma prawo do nazwiska i dziedzictwa swego cesarskiego ojca! Rozeszły się jednocześnie wieści, że Meza i Soemias posiadają niesłychane skarby i hojnie wynagrodzi tych, którzy by pomogli chrześcijaninowi odzyskać

należny mu spadek po ojcu; purpurę i tron. Wielki rolę w urabianiu nastrojów cesarza odgrywał jeden z wyższych oficerów, Waleriusz Komazon Eutykian, a także wychowawca cesarza, Gannys.

W nocy z 15 na 16 maja 218 roku Awitus został potajemnie przewieziony do pobliskiego obozu; według jednych źródeł bez wiedzy babki i matki, według innych - razem z nimi. Dalszy tok wydarzeń wskazuje, że prawdziwa jest ta druga wersja. Nazajutrz rankiem pokazano cesarza cesarzom, ogłaszając zarazem, że jest synem Karakalli i jako taki powraca do oficjalnego i prawdziwego nazwiska ojca: Marek Aureliusz Antoninus. Narzucono mu purpurę, okrzyknięto go cesarzem, obóz zaczął zacząć umacniać, przewidując atak wojsk Makrynusa. Tak wkroczył do historii cesarz, którego współczesni zwali najczęściej Pseudo-Antoninusem albo Asyryjczy- 115

kiem, albo też Sardanapalem, na zawsze jednak przylgnął do imienia jego boga - Heliogabal.

Prefekt Ulpiusz Julian, znajdujący się najbliżej miejsca owych wydarzeń, bez wahania pośpieszył na czele kohort, które miał pod ręką, aby stłumić rebelię w zarodku. I byłby zdobył obóz za pierwszym szturmem, a Heliogabal zginąłby w tymże dniu i historia nic by o nim nie wiedziała. Jednakże Julian przerwał natarcie świadcząc, że tamci poddadzą się bez walki; a może po prostu nie chciał atakować w nocy. Swoim ludziom ufał, był bowiem wśród nich sporo rodem z Mauretanii i dlatego oddanych Makrynusowi, pochodzącemu również z tej krainy. A tymczasem w ciągu nocy sytuacja odmieniła się zupełnie. Tajni wysłannicy z obozu przyrzekli ogromne pieniądze każdemu, kto przejdzie na ich stronę, temu zaczął szeregowcowi, który by zabił oficera wiernego Makrynusowi, obiecywali stanowisko i majątek po zabitym. Toteż gdy rankiem na obwarowaniach obozu ukazał się rzekomy Antoninus i rozległy się okrzyki: „Oto syn Karakalli, umiowanego cesarza!” - w oddziałach oblegających doszło do zamieszania, odstępstw, buntu i zabójstw. Oficerowie usiłujący powstrzymać swych ludzi legli zasieczeni mieczami. Sam prefekt zaczął uciec, został jednak wkrótce odnaleziony w jakiejś kryjówce i zabity.

Na wieść o buncie Makrynus ruszył z Antiochii do Apamei leżącej w połowie drogi pomiędzy stolicą Syrii a Emesą; stał tam wówczas jeden z legionów. Tu cesarz Diadumeniana, swego syna, augustem, a więc współwładcą, choć cesarzem dopiero wkraczał w dziesiąty rok życia. Uczynił to, aby mieć okazję i pretekst do okazania cesarzom wyjątkowej szczodrości, a w ten sposób utrzymania ich przy sobie. Każdy legionista miał dostać po 20 000 sesterców, z tego po 4000 od razu. Cesarz obiecał również przywrócenie przywilejów, które poprzednio ograniczył ze względów oszczędnościowych. Dla ludności miasta wydał ucztę. Wszystko to rzekomo tylko z powodu powstania syna współwładcy. O buncie w Emesie oficjalnie nie wspominał ani słowem. Ale podczas uroczystości pojawił się przed cesarzem cesarz ze sporym tłumem chust przewieszanych sznurami i opieczętym sygnetem prefekta Ulpiusza Juliana. Oznajmił, że przybywa wprost od prefekta i przywozi 316 tysięcy złotych cesarza. Gdy jednak rozwinięto

skrawki chusty, ukazał się cesarz - Ulpiusz Juliana. Cesarz tymczasem znikł.

Makrynus powrócił natychmiast do Antiochii, a legion z Apamei przyłączył się niebawem do wojsk Heliogabala. Obaj cesarze prowadzili gorączkowo wysyłając kurierów, listy, wezwania na wszystkie strony i do wszystkich miast, namiestników i obozów legionowych, zwłaszcza w prowincjach wschodnich, gdzie miało zapoczątkować rozstrzygnięcie. Obaj zdawali poparcia dla cesarza, to jest swojej

sprawy, obaj piętnowali przeciwnika niemal tymi samymi słowami jako zdrajcę, wroga ojczyzny, uzurpatora. Heliogabal oskarżał Makrynusa o zamordowanie Karakalli, Makrynus zaś szydził z chłopca traktując go jak szaleńca. Wyżsi urzędnicy i dowódcy znaleźli się w sytuacji nie do pozazdroszczenia. Co mieli czynić, jak postępować? Każdy gest przyjazny temu lub tamtemu mógł grozić konsekwencjami, a neutralność byłaby także karana - bez względu na to, kto zwycięży.

W liście do prefekta Rzymu, odczytanym w senacie, Makrynus rzeczowo przedstawił niekorzystną sytuację, do jakiej doprowadziły różne posunięcia Sewera i Karakalli, między innymi rozpręgnięcie dyscypliny wojskowej. Choć niepodobna - twierdził - wypłacić żołnierzom pełnego żołdu i nagród, albowiem wydatki na ten cel wzrosły za Karakalli aż o 280 milionów sesterców, to wszakże jest również niemożliwe nie dać im niczego. Przyczynę buntu upatrywał w tym, że nowo zaciężni żołnierze domagali się tych samych przywilejów, które przysługiwały żołnierzom starszym, ci zaś ostatni poparli sprawę swych młodszych kolegów. Był w tym liście słowo brzmiące tragicznie: „Aż mi, że mam syna, ale pociechą dla mnie jest to, że przeżył bratobójcę, który chciał doprowadzić do zguby. Wiem wprawdzie, że wielu wyżej by stawiało samą możliwość ujrzenia zwłok zamordowanego cesarza nad swe własne życie, nie sładzę wszakże, aby ktokolwiek życzył mi śmierci”. W tym miejscu jeden z senatorów, znany przygłupek, krzyknął: „Wszyscy modlimy się o to!” Innym momentem, który podczas tego ponurego posiedzenia wywołał ucieszenie na twarzach senatorów, był słowo Makrynusa wyemiewające dziecinny wiek Heliogabala - jakby zupełnie zapomniał o tym, że w rzeczywistości mianował swego jeszcze młodszego syna Augustem!

Jak było do przewidzenia, senat z całkowitą gotowością uchwalił wszystko, czego chciał cesarz. Uroczysto wypowiedziano wojnę uzur-

318

patorowi, Heliogabalowi oraz jego bratu cioteczemu, Aleksjanowi. Potwierdzono też pełną amnestię, jak i Makrynus przyznał tym żołnierzom, którzy odstąpi od samozwańca. Kiedy jednak w Rzymie dochodziło lub już doszło do owych uchwał, w Syrii zapadło rozstrzygnięcie.

8 czerwca wojska Heliogabala i Makrynusa stoczyły bitwę w pobliżu Antiochii. Kohortami cesarza arcykapłana dowodził jego wychowawca Gannys, nie mający chyba żadnego doświadczenia militarnego, ale radzący sobie zdumiewająco dobrze. W początkowej fazie starcia wśród oddziałów Makryna odwagę odznaczyli się pretorianie, którzy nawet zaczęli spychać przeciwników. Gdy zauważyły to Meza i Soemias, towarzysze wojsku, zeskoczyły ze swych wozów, z płaczem i lamentem wzywając cofających się do powrotu. Ukazał się również sam Heliogabal pędzący na koniu z wyciężonym mieczem, niby do walki. Jego żołnierze zatrzymali się i bitwa zaczęła się od nowa. A wkrótce potem zabrał się i po prostu stchórzył Makrynus. Przeraził go meldunek, że jakiegoś jego oddział przeszło na tamtą stronę. Lękając się zdrady ogólnej porzucił swoich i uciekł do Antiochii. A tymczasem jego wojska walczyły jeszcze przez kilka godzin, póki nie spostrzeżono, że cesarza już nie ma. Dopiero wtedy najpierw legionieci, a potem także pretorianie zgodzili się przyjąć służbę pod rozkazami Heliogabala.

Makrynus wjechał do Antiochii głośno, że zwyciężył buntowników. Ale wiedział o klęsce szła trop w trop za nim. Na ulicach dochodziło do zamieszek i bójek między stronnikami cesarza i samozwańca. W nocy

Makrynus zgoli³ w³osy i bródkê, okry³ siê zwyk³ym p³aszczem i w towarzystwie tylko kilku wiernych oficerów ruszy³ jako wys³annik rzekomo w tajnej misji. Pêdzi³ niemal bez przerwy przez kraje Azji Mniejszej zd¹aj¹c do Rzymu. I by³by siê uratowa³, gdyby tam dotar³ -twierdzi Kasjusz Dion - senat bowiem i lud w stolicy szczerze nienawidzili Karakalli, a wiêc i jego rzekomego syna. Tak siê jednak nie sta³o; Makrynus zosta³ przypadkowo ujêty w Chalcedonie. Przewożony z powrotem do Antiochii pod straż¹ jak zwyk³y przestêpca, zgin¹³ z r¹k centuriona po nieudanej próbie samobójstwa. Zabity zosta³ równieŹ jego syn Diadumenian, podczas ucieczki do Panów. To wszystko sta³o siê jeszcze w czerwcu 218 roku, najpóŹniej na pocz¹tku lipca. t~ ,.*>...| |.v

f«¹ Od chwili œmierci Makrynusa, a faktycznie juŹ od 8 czerwca, Heliogabal by³ w³adc¹ jedynym. Mia³ dopiero 14 lat, by³ wiêc najm³odszy cesarzem, jaki w dotychczasowych dziejach Rzymu przywdzia³ purpurê i panowa³ samodzielnie. Oczywiœcie, jeœli nie liczyæ tych ch³opców, którym ich cesarscy ojcowie przyznawali najwyŹsze tytu³y i godnoœci jeszcze za swego Źycia, jak to uczyni³ Marek Aureliusz z Kommodusem, Sewer z Karakall¹, Makrynus z Diadumenianem. Ale w tamtych wypadkach chodzi³o o fikcje, maj¹ce u³atwiaæ przejêcie przez synów rzeczywistej w³adzy w swoim czasie, Heliogabal natomiast formalnie nie mia³ nad sob¹ lub obok siebie nikogo, by³ pod wzglêdem prawnym panem jedynym.

W rzeczywistoœci sprawa przedstawia³a siê inaczej: polityk¹ kierowa³y osoby doros³e z jego najbliŹszego otoczenia, a wiêc matka Soemias, babka Meza, a takŹe Eutyhian i Gannys. Ale zachcianki ch³opca coraz czêœciej dawa³y znaæ o sobie. A by³y to zachcianki z³e i niebezpieczne. Ch³opiec bowiem, ponad wszelk¹ w¹tpliwoœæ psychicznie niezrównowaŹony, mia³ szczególny poci¹g do wszelkich perwers-ji, a poczucie nieograniczonej swobody pozwala³o mu coraz bujniej rozwijaæ sk³onnoœci z³e, nawet zbrodnicze. Rozwi¹z³y tryb Źycia, zami³owanie do niebywa³ego przepychu i najwymyœlniejszych orgii erotycznych - to wszystko, co ówczesni Rzymianie uznawali za typowe dla Wschodu. Heliogabal poza tym czci³ i propagowa³ bóstwa orientalne, a przede wszystkim S³oñce, w sposób tak oficjalny, jak nigdy dotychczas Rzym tego nie doœwiadczy³.

To jednak mia³o objawiaæ siê dopiero w przysz³oœci, na razie zaœ, to jest nazajutrz po bitwie, Heliogabal na czele wojska wkroczy³ do Antiochii. Aby utrzymaæ dyscyplinê wœród swych Źo³nierzy, cesarz przyrzek³ kaŹdemu z nich po 2000 sesterców. I wyp³aci³ ca³¹ tê sumê. Pieniędze wszakŹe œci¹gn¹³ od mieszkañców! Ze stolicy Syrii wys³a³ jako zwyciêzca dumny list do senatu w Rzymie. Zamieœci³ w nim sporo szyderczych uwag o Makrynusie, oskarŹa³ go teŹ o zamordowanie Karakalli. Z³oŹy³ wiele zwyk³ych w takich wypadkach obietnic, miêdzy innymi zapewni³ uroczycie, Źe zawsze i we wszystkich sprawach bêdzie naœladowa³ postêpowanie cesarzy Augusta i Marka Aureliusza. Podpisa³ ów list, a takŹe odezwe³ do ludu stolicy, nadaj¹c sam sobie i z góry wszelkie zwyczajowe przydomki, godnoœci, tytu³y. Nazwa³ siê wiêc wnukiem Sewera, Piusem, czyli PoboŹnym, 319

320

Feliksem, czyli Szczêsnym, Augustem, prokonsulem, trybunem ludowym.

Móg³ sobie pozwoliæ na to z ca³ym spokojem, senat bowiem zareagowa³ z normaln¹ s³uŹalczoœci¹. Aprobowa³ oczywiœcie ca³¹ tytu-laturê samozwañca, a Makrynusa i jego syna - jeszcze nie wiadano o ich œmierci - og³osi³ wrogami publicznymi, czyli osobami wyjêtymi spod prawa, ur¹gaj¹c im i z³orzecz¹c

dokładnie tak samo, jak niemal przed miesiącem czyni to w stosunku do Heliogabala. Śawiono też jawnie i oficjalnie pamięć tak znieawidzonego Karakalli, bógaj bogów, aby syn jego, Heliogaba, okaza się godny ojca. Miało się to zięcić rycho i z naddatkiem.

Po kilku miesiącach spędzonych w Antiochii mody cesarz przewędrował wraz z dworem przez kraje Azji Mniejszej i jesieni stan w Bitynii, gdzie zatrzyma się na zimę w Nikomedii. Zajmował się głównie odprawianiem nabożeństw ku czci swego boga; ubrany w szaty purpurowe przetykane złotem podzwania naszyjnikami i naramiennikami; na głowie miał rodzaj złocistej tiary, wysadzonej drogimi kamieniami. Cenił w ogóle tylko tkaniny chińskie, a więc jedwabne, gardził natomiast weńnian odzież rzymską i grecką. Do Rzymu przesłał obraz wielkich rozmiarów, przedstawiający go w stroju arcykapłana podczas składania ofiar swemu kamiennemu bogu. Obraz ów zawieszono w sali posiedzeń senatu wysoko nad posłaniem bogini Zwycięstwa, przed którym, jak kazał zwyczaj, senatorzy schodzili się na posiedzenia składali ofiarę z kadzidła i wina. Wyniesienie syryjskiego boga nad symbol rzymskich zwycięstw i podbojów miało swój głęboką wymowę.

Rzym wiedział, czego ma się spodziewać. Wiedział również i to, że podczas pobytu Heliogabala w Syrii wyroki śmierci dotknęły wielu wyższych urzędników i dowódców, którzy sprzyjali Makrynusowi, zwłaszcza w krainach wschodnich. Ale wśród ofiar znalazł się również Gannys, tak zasłużony dla sprawy Heliogabala; podobno miał nawet zostać mężem jego matki, Soemias, i otrzymać tytuł cesarza. Naraził się wszakże chłopcą tym, że nakłania go do umiaru i powagi. Cesarz zabił go wraz z ręką w Nikomedii.

Przychodziły też wieści o tym, że tu i ówdzie dowódcy, a także inni ludzie różnych zawodów, usiłowali wznieść bunt i przywdziewali purpurę cesarską. Zachęcał uzurpatorów olęniawający, szybki sukces

Heliogabala. Próby takie zostały wszędzie szybko zdławione, ale była to zapowiedź tego, co miało dziać się w całym imperium już za lat kilkanaście.

Wiosną 219 roku cesarz wyruszył w niespieszną podróż do Rzymu. Droga wiodła przez Trację, prowincje naddunajskie i Alpy. Do swej stolicy cesarski arcykapłan śońca wjechał późnym latem, by nigdy już nie opuścić tego miasta.

„Bogi i ludzie szaleją”

„Już się ma pod koniec starożytnemu światu - wszystko co w nim było

psuje się, rozpręga i szaleje - bogi i ludzie szaleją”.

Czy te tylekroć powtarzane słowa początkowe Irydiona - dramatu, którego akcja rozgrywa się w Rzymie za Heliogabala - odpowiadają prawdzie? Kiedy czyta się, jak czyni to Krasiński, źródła antyczne oraz wywody historyków późniejszych, surowy sąd o tamtych czasach wydaje się w pełni uzasadniony. Przewrotna pobożność na pokaz i najdziksze pomysły erotyczne, orgie i krew, wyuzdana zmysłowość, okrucieństwo i błaźństwo - oto esencja starożytnych relacji o panowaniu Heliogabala. Na pewno dużo w nich przesady, fikcji, ubarwień. W kłamliwości celuje zwłaszcza żywot cesarza w dziele Pisarza historii cesarskiej, a na nim to głównie, pośrednio lub bezpośrednio, opiera się poeta

tworzyć Irydioną. Ale i to, co wydaje się wiarygodne w antycznych przekazach, także nam twierdzić, że Heliogabal należał do najgorszych, bo wręcz obłąkanych, władców w całej historii Rzymu. Nic więc dziwnego, że poeta wybrał w czasie te czasy za temat utworu przedstawiającego ruinę dawnego cesarstwa. Co prawda z punktu widzenia historii politycznej do końca Rzymu starożytnego było jeszcze daleko. Przecież panowanie Heliogabala przypada prawie dokładnie na początek pięciowiekowej historii cesarstwa. Mijało wtedy mniej więcej dwa i pół stulecia od chwili, kiedy August stał się panem imperium, a miało upłynąć jeszcze tyle samo, nim ostatni cesarz Zachodu zszedł ze sceny historycznej. Także jeżeli chodzi o sprawy religii i kultury, najważniejsze przemiany, oznaczające kres antyku, miały się dopiero dokonać. Mimo tych wszystkich zastrzeżeń, trzeba przyznać, że wizja historyczna w Irydionie ma historyczne podstawy, a przytoczone słowa trafnie ujmują istotę rzeczy: czas Heliogabala szczególnie wyraziście symbolizuje kres dawnych wartości. ^ ,,,,,, ,t^i^ . x 321

^ - Poczet cesarzy rzymskich

322

Jak się to wszystko zaczęło w samym Rzymie? Piętnastoletni cesarz, oczekiwany w stolicy od ponad roku, wjechał do niej uroczysto latem 219 roku. Pokazał się swemu ludowi w jedwabnej purpurowej szacie wschodniego arcykapłana, wymalowany jak kobieta. Rozdano wśród ludu dary, urządzono igrzyska, jak działo się to zawsze po każdym przybyciu (adwentu) panującego.

Pierwszą i najważniejszą troską Heliogabala było sprowadzenie czarnego kamienia czczonego w Emesie. Wybudował mu dwie świątynie, obie ogromne i wspaniałe. Jedną stanął na Palatynie tuż obok cesarskiego pałacu i zwał ją Elagabalium, druga zaś w ogrodach wzgórza eskwilińskiego. Pałac miał stać się głównym ośrodkiem, nowej, solarnej, czyli słonecznej, religii. Przeniesiono tam największe świątynie Rzymu, symbole jego potęgi, chwały i wiecznego trwania, a więc ogień Westy, palladium, czyli tajemniczy posąg pochodzący rzekomo z Troi, tarcze boga Marsa, a także czarny kamień bogini Kybele, sprowadzony z Azji Mniejszej jeszcze w czasach republiki. Młodzieńcze cesarz zjawiał się przy ołtarzach świątyni każdego ranka i składał krwawe ofiary z byków i owiec, zapalał stopy wonności, wylewał najlepsze wino. Potem odprawiał wokół swego boga taniec rytualny wraz z syryjskimi dziewczynami uderzającymi w bębny i cymbały. Obowiązkowo musieli uczestniczyć w tym orientalnym obrzędzie przynajmniej jako widzowie senatorzy, dostojnicy i oficerowie, a wielu z nich służyło przy ołtarzach w roli ministrantów. Odziani w szaty wschodnie, luźne i sięgające do stóp,

o długich rękawach, zdobne przez środek purpurowym pasem, na nogach mieli obuwie pocięte, jak syryjscy kapłani i prorocy. Nosili w złotych naczyniach na głowie wnętrzości zwierząt i kadzi. Służyła podczas rytualnych czynności uchodziła za wielki zaszczyt

1 wyróżnienie nawet dla senatorów, choć zwykle funkcje te wykonywali niewolnicy.

Kulty i posługi rozmaitych bóstw sprowadzano do Rzymu z Grecji i Wschodu oficjalnie lub półprywatnie już od wieków, ostatecznie więc wybaczone by cesarzowi, że tak ci otacza, choć widok pana imperium pląsającego wokół ołtarza wśród wijących się dziewczyn musiał być dla świadków czymś w

najwyższym stopniu gorszym. Prawdziw jednak obraz uczuć religijnych i patriotycznych by to, że Heliogabal chciał postawić swego boga nawet przed Jowiszem Kapito-

lińskim. Zmierzają ku temu, by kult solarny stał się nowym i wszechogarniającym religijnością państwa, cementem jego jedności, zwieńczeniem gmachu różnorodnych wierzeń żyjących wśród ludów cesarstwa. W ówczesnym świecie istniała wyraźna tendencja do łączenia rozmaitych kultów, wierzeń i bóstw w pewnym wyśztałceniu. Zwiąże się owa tendencja synkretyzmem, a Heliogabal mógłby uchodzić za jej rzecznika i przedstawiciela. Co prawda realizował swe pomysły w sposób dziecinny i mieszczyński.

Uzdurzył sobie, że jego bóg musi mieć żonę. Atena, czyli Minerwa, nie wydała mu się kandydatką odpowiednią, bo to i nieprzystępna dziewica, i zawsze uzbrojona. Wybór padł ostatecznie na boginię czczoną w Afryce, zwąszcza w Kartaginie. Zwano ją po łacinie Caelestis, po grecku Uranią, czyli Niebiańską, a kryła się pod jej postacią prastara semicka pani Tanit, czy też Tinnit. Cesarz uważał, że reprezentuje ona również Księżyc (po grecku rodzaju żeńskiego -Selene). Czyż nie jest to wymarzona partia dla Heliosa - Słońca? Poślę jej przewieziono natychmiast z Kartaginy do Rzymu i odbyły się uroczystości zaślubin. Mieszkańcy Italii i Rzymu musieli oświadczyć jej radość, zarówno publicznie, jak i prywatnie w swych domach. Cesarz zażądał, aby oblubienicy Heliosa wypłacili godny posag i złożyli odpowiednie dary.

Corocznie w październiku lata szła wspaniała procesja z Palatynu do świątyni na Eskwilinie, towarzyszył bogu, który zmieniał na pewien czas swój siedzibę. Głaz jechał na wozie ozdobnym i wysadzonym drogimi kamieniami, zaprzężonym w sześć nieskalanie białych koni w pozostawionej uprzęży; lejce przyczepiano do posługu, co czyniło miłą wrażeń, że on sam powozi. Naprawdę zaś prowadził konie wspaniałnie Heliogabal, trzymając pierwszą parę za uzdy tuż przy pyskach, twarzą zwrócony ku bogu i patrzący tylko w niego. Tak szedł tyłem przez całą trasę procesji. Oczywiście dbano o bezpieczeństwo cesarza: drogę wysypano uprzednio ozdobnym piaskiem, a po obu stronach szli żołnierze z tarczami. Wokół tłoczyli się tłumy potrzebujących pochodniami i rzucając przed toczący się wóz wieńce i kwiaty. Ów świąteczny pojazd poprzedzały posługi wszystkich bogów, niesiono dary wotywno, kosztowności, insygnia władzy cesarskiej. Maszerowały szeregi żołnierzy, kroczyli senatorzy i ekwici. A kiedy bóg już stanął w świątyni, cesarz wchodził na wysokie wieże, wzniesione obok, i stamtąd rzucał w ciębie 323

324

przeróżne dary, a raczej tabliczki upoważniające do odbioru darów według wypisanych symboli. Kto więc miał szczęście, mógł zdobyć złote lub srebrne naczynie, kosztowne szaty, a także rozmaite zwierzęta hodowlane - prócz wieprza. Tymi bowiem Heliogabal się brzydził, ich mięsa, podobnie jak rydzi, nigdy nie jadał. Wiemy też, że kazał się obrzezać - trzeba jednak pamiętać, iż był to obyczaj nie tylko żydowski, ale także częsty wśród innych ludów Bliskiego Wschodu.

Stosunek cesarza zarówno do judaizmu, jak i do chrześcijaństwa, był przychylny. Podobno zamierzał dopuścić te kultury do swej pałacowej świątyni. Prześladował chrześcijan za jego panowania nie byłoby żadnych, to pewne. Biskupem Rzymu w czasach Heliogabala był Kalikst, który jeszcze przed swym pontyfikatem zarządził podziemnym cmentarzem chrześcijańskim przy via Appia. Dlatego też katakumby te, najczęściej zwiedzane, noszą dotychczas jego imię. Są one ważne również dlatego, że tam chowano zmarłych biskupów Rzymu III wieku, wśród nich także samego Kaliksta. Ale ówczesna gmina

chrześcijańska, choć wolna od grozy prześladowań - a może w³acenie dlatego - mia³a wa¿ne wewnętrzne problemy; wstrz¹sa³y ni¹ mianowicie spory doktrynalne i personalne. G³ównym przeciwnikiem Kaliksta by³ kap³an Hipolit, póŹniej uznany za œwiêtego, wybitny teolog, pisz¹cy po grecku. Niektórzy twierdz¹ nawet, ¿e zosta³ on formalnie drugim biskupem Rzymu, a wiêc antypapieżem, pierwszym w dziejach; pewne to wszak¿e nie jest.

Jeœli, jak siê rzek³o, religijne pomys³y i obrz¹dki Heliogabala mo¿na by jakoœ usprawiedliwiaæ, uznaj¹c je raczej za dziecinne ni¿ szkodliwe, to jego poczyny w ¿yciu prywatnym œwiadcza¹ dobitnie, ¿e by³ osobowoœci¹ patologiczn¹, a przejawy zwyrodnienia nasila³y siê i potêgowa³y w miarê tego, jak uœwiadamia³ sobie sw¹ ca³kowit¹ bezkarnoœæ.

Wnet po przybyciu do Rzymu o¿eni³ siê, aby - tak g³osi³ - zostaæ jak najrychlej ojcem. On, który - oburza siê Kasjusz Dion - nie by³ nawet mê¿czyzn¹! Poczubi³ Korneliê Paulê. Ceremonie weselne by³y wspania³e i kosztowne. Obsypano darami senatorów i ekwitów oraz ich ¿ony. Urz¹dzono przyjêcie dla ludu, po 600 sesterców na osobê, i dla ¿o³nierzy, po 1000 sesterców. By³y walki gladiatorów, a podczas pokazu polowania w amfiteatrze zabito mnóstwo zwierzt, w tym jednego s³onia i 51 tygrysów, wiêcej ni¿ kiedykolwiek dotychczas

w ramach jednego spektaklu. Ale mniej wiêcej po roku Heliogabal rozwiód³ siê zarzucaj¹c ¿onie, ¿e ma skazê na ciele. W jej miejsce wzi¹³ Emiliê Sewerê, czym pogwa³ci³ najœwiêtsze prawa Rzymu, wybranka bowiem by³a westalk¹. Che³pi³ siê jednak, ¿e czyni to umyœlnie, aby ze zwi¹zku arcykap³ana i arcykap³anki przysz³y na œwiat boskie dzieci. ' Ale znowu po kilkunastu miesi¹cach rozsta³ siê z ni¹, poczubi³ zaœ, chyba z przyczyn politycznych, Annie Faustynê, spokrewnion¹ z rodem Marka Aureliusza. Jej mê¿a kaza³ zabiaæ. Ma³¿eñstwo by³o krótkotrwa³e i cesarz powróci³ w objêcia westalki.

On podobno mia³ wiêcej, nie znamy wszak¿e ich imion. Nie mia³o to zreszt¹ wiêkszego znaczenia, Heliogabal bowiem obcowa³ z ró¿nymi kobietami. Ale jednocześnie sam pragn¹³ zostac¹ kobiet¹! Gotów by³ nawet poddaæ siê operacji, zreszt¹ niewykonalnej ze wzglêdu na ówczesny poziom medycyny. Przebrany za kobietê pojawia³ siê nocami w tawernach i domach publicznych, odgrywaj¹c rolê prostytutki. Wyczynia³ ze swym cia³em takie tisczy, wspomina historyk, o których wstyd mówiaæ, wstyd s³uchaæ. Poniewa¿ jednak w³óczenie siê po mieœcie by³o niebezpieczne, urz¹dzono dom publiczny w pa³acu. Przed jednym z pokojów, zas³oniêtym kotar¹, cesarz sta³ nago, jak to czyni³y prostytutki najni¿szej kategorii, zapraszaj¹c rzekomych przechodniów kusz¹cym g³osem, aby wst¹pili na chwilê rozkoszy; byli to oczywiœcie przechodnie z góry zamówieni przez odpowiednich agentów. On zaœ ¿¹da³ zap³aty za swe us³ugi i przechwala³ siê publicznie, ilu ma wielbicieli, ile zarabia.

Ma³o tego, znalaz³ sobie mê¿a i zachowywa³ siê jak jego ¿ona, tak te¿ ka¿¹c siê nazywaæ. Owym mê¿em by³ niejaki Hierokles, niewolnik rodem z Azji Mniejszej, zawodowy woŹnica rydwanu. Zdarzy³o siê, ¿e podczas wyœcigów w cyrku spad³ ze swego wozu tu¿ przed lo¿¹ cesarsk¹; he³m zsun¹³ mu siê z g³owy i rozsypa³y siê z³ociste w³osy wokół piêknej twarzy m³odzieñca. Urzeczony tym widokiem Heliogabal natychmiast rozkaza³ zabraæ go i przenieœæ do pa³acu, a kiedy woŹnica przyszed³ do siebie i sprawdzi³ siê równie¿ w nocy, zosta³ na sta³e u boku cesarza jako jego - m¹¿. Mia³ wp³ywy ogromne, niektórzy twierdzili, ¿e w gruncie rzeczy to on panuje. Mia³ prawo nawet biaæ sw¹ „¿onê", jeœli schwyta³ j¹ na

czudzo³óstwie z innymi m³ęczyznami, a Heliogabal, niew¹tpliwie masochista, stara³ si³e usilnie, aby takich „zdrad” by³o jak najwi³iej. Tote³ cz³ęsto widywano cesarza z oczyma 325

326

podbitymi si³ęciami, jak to zdarza si³e niewiernym paniom. Afekt do Hieroklesa nie by³ jak¹o³e przelotn¹ zachciank¹, lecz prawdziw¹ pasj¹, mocno zakorzenion¹ i d³ugotrwa³1. Podobno Heliogabal chcia³ nawet mianowa³ go cezarem, czyli nast³pc¹. Ta sprawa doprowadzi³a do ostrego konfliktu z babk¹, Juli¹ Mez¹, i bez w¹tpienia przyczyni³a si³e do por³żnienia cesarza z ³o³nierzami.

Agenci donieoeli, ³e w ma³oazjatyckiej Smyrnie wyst³ępuje atleta Aureliusz Zotikus, o³wietnie zbudowany i wspaniale m³ski. Sprowadzono go natychmiast do Rzymu, przywitano w pa³acu kwiatami i iluminacj¹, zaliczono do s³u³b, y z tytu³em cubicularius, co by mo³na przyr³owna³ do godnooeci szambela³skiej. A gdy Zotikus wprowadzony przed cesarza przywita³ go jako swego pana, Heliogabal przyj¹3 poz³e wstydlivej, wdzi³cz¹cej si³e dziewczyny, zatrzepota³ oczami i rzek³: „Nie nazywaj mnie panem, jestem pani¹”. Potem nast¹pi³a wsp³olna k¹piel i uczta, podczas kt³orej Heliogabal le³a³ czule przytulony do jego piersi, jak zwyk³y czyni³a het ery. Przera³ony Hierokles przekupi³ kucharza i poda³ rywalowi nap³oj ze specjalnym dodatkiem. Zotikus okaza³ si³e impotentem; upokorzony i zawiedziony cesarz odprawi³ go z pa³acu, a potem wygna³ z Rzymu i wreszcie z Italii. Podobnych spraw zdarza³o si³e sporo, Heliogabal bowiem lubowa³ si³e w osobnikach o dorodnej m³skooc¹i i oeci¹ga³ ich zewsz¹d. Ch³ętnie wyst³epowa³ z nimi w wyuzdanych pozach i scenach, odgrywaj¹c rol³e Wener¹. A wszyst¹ ko, co dzia³o si³e podczas lubie³nych przedstawie³ni, odbywa³o si³e bez jakiegokolwiek udawania!

R³ownie gorsz¹cy by³ ob³ędn¹ i dziecinny zarazem luksus, jakim si³e otacza³. Jada³ na srebrnych i z³oty³ch talerzach potrawy najbardziej wyszukane, na przyk³ad pi³ęty wielb³1d³ów, grzebienie kogut³ów (wrywano je ³ywcem!), s³owicze i pawie j³ęzyki, m³ó³d³ki r³o³nych ptak³ów, jajka kuropatw, najrzadsze ryby. W ka³dy³m dniu lata wydawa³ uczt¹ w innym kolorze. K¹pa³ si³e w sadzawkach i wannach, kt³órych wod³e zaprawiano winem, r³o³anym olejkiem, szafranem. Przechadza³ si³e po salach pe³nych kwiecie³ r³o³, lillii, fio³k³ów, narcyz³ów.

Infantylnych pomys³ów mia³ bez liku. Ryby doprawia³ per³ami, w jadalni dos³ownie zasypywa³ gooc¹i p³atkami kwiat³ów, ale te³ podawa³ im potrawy z wosku, drewna, koc¹i s³oniowej, zaoc¹miewaj¹c si³e, gdy brali je za prawdziwe. Podczas uczt wygania³ na sal³e lwy i lamparty ku potwornemu przera³eniu gooc¹i; ale by³y to bestie bez k³ów i pazur³ów.

K³ad³ biesiadnik³ów na sk³orzanych, nadymany³ch sofach, z kt³órych podczas przyj³ęcia wypuszczano ukradkiem powietrze, tak ³e wszyscy l¹dowali nagle na posadzce. R³ownie bawi³o go wrzucanie jadowitych w³ę³y w t³um i obserwowanie paniki. Je³dy³ na rydwanie zaprz³ę³onym w s³onie lub wielb³1dy. Lista takich b³aze³stw wype³nia ca³e strony > w staro³yt³nych relacjach.

Nabo³ę³stwa, udzia³ w orgiach i zabawach, igraszki i psoty, „„„” * zabiera³y cesarzowi tyle czasu, ³e nie m³o³g³ zajmowa³ si³e sprawami '».'> pa³stwa. A jeoeli ju³ kiedykolwiek to czyni³, to g³o³wnie w tym celu, aby najwy³szymi godnooc¹iami obdarowywa³ ludzi mo³liwie najmniej na to zas³uguj¹cych. Na przyk³ad

w ciłgu godziny awansowali na odpowiedzialne stanowiska tancerze, woŹnice, fryzjerzy, poganiacze muŹów, gońcy i kucharze.

Do jakiej kategorii pomysłów naleŹy zaliczyæ senat niewieœci powsta³y za Heliogabala? Obradowa³ on na Kwirynale pod przewodnictwem matki cesarza, Julii Soemias, a podejmowa³ uchwa³y dotycz¹ce towarzyskich przywilejów pañ zamêżnych: „która której ma ustêpowaæ, która któr¹ ma witaæ poca³unkiem, która ma jeŹdziæ pojazdem dla pañ, która konno, która na koniu osiod³anym, która na ocele, która na wozie zaprzêżonym w mu³y, a która na ciłgnionym przez wo³y, która w lektyce i jakiej - czy ze skóry, czy z koœci zwyk³ej lub s³oniowej, czy ze srebra - i które mog¹ nosiaæ z³oto lub drogie kamienie przy obuwiu" (Historycy cesarstwa rzymskiego, przek³ad H. Szelest).

Te sprawy towarzyskie zapewne mia³y znaczenie dla pañ współczesnych, ale w powo³aniu owego senatu niewieœciego by³o takŹe coœ symbolicznego, pañstwem bowiem rz¹dzi³y wówczas dwie kobiety, Julia Meza i Julia Soemias, babka i matka cesarza. JuŹ podczas pierwszego posiedzenia senatu po przyjeŹdzie Heliogabala do Rzymu zjawi³y siê wraz z nim na sali obrad i zajê³y miejsca oficjalnie przy konsulach - rzecz w ca³ych dziejach Rzymu niespotykana, dla współczesnych wrêcz wstrz¹saj¹ca. Oburzano siê, ale odpowiada³o to sytuacji faktycznej. O sprawach najwaŹniejszych decydowa³a zw³aszcza Julia Meza, energiczna, ambitna, nie pozbawiona rozs¹dku, a korzystaj¹ca z rad i pomocy Eutychiana, piastuj¹cego bardzo wysokie godnoœci. Soemias natomiast pod wielu wzglêdami przypomina³a syna: trybem Źycia, zami³owaniem do rozwi³z³oœci i przepychu. Rzecz to interesuj¹ca, iŹ mimo szaleñstw na dworze i w stolicy, administracja 327

RODZINA SEPTYMIUSZA SEWERA I DYNASTIA SYRYJSKA

Juliusz Basjanus

Julii 1 Domnc SEPTYMIUSZ SEWER 1 Julia Meza <ii Juliusz Źwit us

[~ Basjanus pUl. M. Aureliusz Aniunin ar< KARAKALLA ii i L. Septymiusz GETA Julia ki ma³eñskie 1 Soemias **|* Warius/ Marcellus Wariusz Awitus Basjanus późn. M. Aureliusz Anionmus ^sar/ HELIOGABAL 1 Julia Mamê a m ¦ » Gesjusz Marcjan Aleksjanus później M. Aureliusz ALEKSANDER SEWER cesarz

dzia³a³a sprawnie. Co prawda nie by³a teŹ wystawiana na Źadn¹ próbê podczas tego panowania, nie prowadzono bowiem wojen, nie dokonywano reform wewnêtrznych, nie rozwijano dzia³alnoœci ustawodawczej. Wszystko sz³o jakby si³¹ rozpêdu.

Meza zdawa³a sobie sprawê, Źe jej wnukowi grozi coœ najgorszego dla kaŹdego w³adcy: œmiesznoœæ i pogarda. Zapewne licz¹c siê z jego upadkiem przenios³a swe wzglêdy na wnuka m³odszeo, Aleksjana, syna Mamei. Sprawi³a, Źe Heliogabal adoptowa³ go i mianowa³ cezarem. Sta³o siê to 10 lipca 221 roku, gdy jeden mia³ lat 18, drugi zaœ 12J- Podczas posiedzenia senatu cesarz maj¹c u boku babkê i matkê z³oŹy³ oficjalne oœwiadczenie, gratuluju¹c zarazem sam sobie, Źe w tak m³odym wieku staje siê ojcem tak duŹeego ch³opca. Zaznaczy³, Źe czyni to z polecenia boga Elagabala i Źe daje synowi przydomek Aleksandra. Sk¹d ten pomys³? Czy chodzi³o tylko o zmianê dotychczasowego imienia na podobne, lecz

bardziej dostojne i sławne? A może wpłynęła na tę decyzję fakt, że w momencie wówczas pojawił się w krainach bałkańskich jakiegoś samozwaniec, podający się za rzekomo zmartwychwstałego Aleksandra Wielkiego?

Heliogabal przy całym swym infantylizmie nie był pozbawiony sprytu i zdawał sobie sprawę, że „syn” jest w istocie rywalem, a w każdej chwili może stać się następcą. Wkrótce więc rozgorzała w stolicy walka zwolenników tego lub tamtego chłopca. Starszy próbował zgadzić młodsze różnymi sposobami, lecz Julia Meza, 328 Mamea i pretorianie dobrze go pilnowali. Aleksander cieszył się

sympatią żołnierzy mających już dość szaleństw zwyrodniałego cesarza; Heliogabal usiłował również pozbawić go tytułu cesarza, musiał jednak i z tego zrezygnować. Wreszcie już w marcu 222 roku doszło niby do zgody. Przeciwnicy udali się wraz z Soemias do koszar pretorianów w tej samej lektyce. Tam Aleksandra przyjęto radośnie, cesarza zaś obojętnie. Obaj spędzili noc w oświatynie sztandarów, rankiem zaś - było to 11 marca - Heliogabal zupełnie nie pojmując nastrojów wśród wojska kazał uwięzić tych żołnierzy, którzy zbyt entuzjastycznie witali Aleksandra. Ale w momencie tych byłych przytaczających większą część. Doszło do rozruchów. Przerażony cesarz ukrył się w skrzyni, którą garstka wiernych miał wynieść z obozu. W ostatnim momencie zatrzymano ich i otwarto skrzynię. Heliogabal został zabity wraz z matką, zginęła też Hierokles i wielu dworzaków. Zwłoki cesarza i Soemiasa włożono przez cały dzień po mieście, a wreszcie wrzucono do kanału; popłynęły nim do Tybru.

Aleksander Sewer

Marcus Gessius Bassianus

Alexianus.

Ur. 1 grudnia 208 r.,

zm. 21 marca 235 r.

Od 10 lipca 221 r. Marcus

Aurelius Alexander Caesar.

Panował od 11 marca 222 r. do

21 marca 235 r. jako Imperator

Caesar Marcus Aurelius Severus

Alexander Augustus.

Został zaliczony w poczet bogów.

330

Cesarz i jego matka

Nie było żadnych wątpliwości i wahań po śmierci Heliogabala, kto ma zostać władcą, skoro jego młodszy brat cioteczny, Aleksander, miał już tytuł cesarza oraz poparcie pretorianów i swej babki, Julii Mezy. Tak więc znowu chłopi przywdziały purpurę, tym razem trzynastoletni. I znowu miały rządzić kobiety, to jest babka, Julia Meza, i matka, Julia Mamea. Senat zebrany w świątyni Zgody przyznał mu jednego dnia wszelkie tytuły i godności. Dał mu też przydomek Wielkiego i nazwisko Antoninusa, ale od obu tych cesarz zρέcznie się wymówił, idąc oczywiście za wskazówkami swych doradców. Wielokrotnie, może przez wiele godzin senat skandował najbardziej pochlebne okrzyki w rodzaju: „Tyś nasze ocalenie, tyś nasze życie! Wszystko w twojej mocy, wszystko zrobimy dla ciebie! Prawdziwy Auguście, niech bogowie otoczą cię opieką! Bogowie dali nam ciebie, bogowie zachowaj nam ciebie! Wielki Aleksandrze, niech bogowie cię strzegą! Bogowie nieśmiertelni, dajcie Aleksandrowi długie życie!” Było tych okrzyków setki. Znamienne, że cesarz przyjął nazwisko Sewera; zapewne chciano w ten sposób zaznaczyć, że nawiąże on do tradycji założyciela dynastii.

Obie kobiety nauczone tragedii Heliogabala postępowaly z chłopcem surowiej i rozładniej, a i on był z natury spokojny, zrównoważony, wolny od gwałtownych pasji i namiętności. Otoczono go najlepszymi wychowawcami i nie pozwalano na żadne ekstrawagancje. Efekt owego systemu był taki, że Aleksander pozostał przez całe życie sympatycznym chłopcem, nigdy nie dorósł do męskości.

Cesarz głównie uczył się i spełniał funkcje reprezentacyjne, natomiast do rzeczywistego prowadzenia spraw państwa powołał starzy doradcy zespół szesnastu poważnych, doświadczonych senatorów. Istniała poza tym rada cesarska, consilium principis, licząca 50 senatorów i 20 ekwitów, wyróżniających się znawstwem prawa, administracji, wojskowości. Jedną z czołowych postaci nowej ekipy był początkowo człowiek, którego imię jaśnieje będzie tak długo w kulturze europejskiej, jak długo pozostanie ona sobą. Mowa o Domicjuszu Ulpianie, jednym z najświetniejszych znawców prawa, jakich miał Rzym w swej historii. Pochodził z fenickiego Tyru, za panowania Sewera pracował w stolicy u boku znakomitego prawnika i prefekta pretorianów Papiniana jako jego asesor. Za Heliogabala został usunięty, a może nawet wygnany, ale Julia Mamea powołała go natychmiast na najwyższe stanowiska; wystawia to najlepsze świadectwo jej znajomości ludzi. Był więc Ulpian kierownikiem sekretariatu cesarskiego, następnie prefektem zaopatrzenia, a już w 222 roku, czyli po kilku miesiącach, prefektem pretorianów, stając się faktycznie jednym z najbardziej wpływowych ludzi w państwie.

Jednakże w 223 roku doszło w stolicy do gwałtownych rozruchów, a nawet bitew ulicznych między ludnością a pretorianami. Walki rozpoczęły się z białej, jak to zwykle bywa, przyczyny, trwały przez trzy dni i pochłonęły po obu stronach wiele istnień ludzkich. Zakończyły się dopiero wtedy, gdy zewsząd spychani pretorianie zagrozili podpaleniem miasta. Sam fakt, że wybuchła taka zaciękość, wskazuje dowodnie, jak chore były stosunki polityczne i społeczne w stolicy, częściowo skutkiem szaleństw Heliogabala, ale nie tylko. Zmiana władcy i stylu rządów nie mogła od razu uzdrowić sytuacji. Nigdy zresztą i nigdzie, nie tylko w starożytnym Rzymie, nie da się zażegnać konfliktów tego rodzaju z dnia na dzień, a kto tego nie rozumie i nieustępliwie żąda cudów natychmiastowych, staje się z reguły sprawcą nowych nie-

szczęście. Otóż po owych zamieszkach doprowadzono do formalnej zgody i uspokojenia, ale gniew pretorianów wcale nie wygasł i wkrótce znalazł sobie ujście.

Noc 10 sierpnia napadli na dom Ulpiana; przyczyną może to, że skazał on na śmierć dwóch swoich poprzedników na tymże stanowisku, kreatory Heliogabala. Zaskoczony prefekt zdążył jeszcze uciec na Palatyn, schronił się u matki cesarza i jego matki, ale nie powstrzymał majestatu purpury; dopadli go i zasiekli mieczami. Nie mamy dokładnego opisu tej nocnej sceny, atwo jednak odgadnąć, jakim wstrząsem, jakim przeżyciem był dla człowieka widok rozjuszonych 10 sierpnia i skrwawionych zwłok dostojnika na posadzce. Nie mógł przewidzieć, że za kilkanaście lat spotka go los taki sam. Podejrzewano, że w tajemniczym sprawcy rozruchów i zamordowania Ulpiana jest niejaki Epagatos, który odgrywa dużą rolę w czasach Karakalli. Nie było mowy, by ukarał go w samym Rzymie, więc bowiem miał ogromne wpływy i mógłby dojść do nowych rozruchów, uknuto więc intrygę. Epagatos został wysłany do Egiptu jako rzekomy nowy namiestnik tej prowincji, ale zgadzono go po cichu, już na Cyprze. Typowy to przykład podstępnej, niemal już bizantyjskiej polityki personalnej.

Możliwe, że w jakimś związku z napiętą sytuacją w stolicy pozostawała też śmierć biskupa tego miasta, Kaliksta. Według tradycji zmarł on śmiercią męczeńską, ale za Aleksandra nie było żadnych prześladowań. Chyba więc zginął on z ręki pogan podczas jakichś przypadkowych zajść ulicznych; bo i namiętności religijne rysowały się wówczas coraz ostrzej i gwałtowniej. Ale to tylko przypuszczenie. Następca Kaliksta został Urban, pierwszy tego imienia na liście papieży, niewiele wszakże można o nim powiedzieć.

Na czym jednak polegały nieśmiertelne zasługi Ulpiana? Otóż należał on do najznakomitszych znawców, interpretatorów i badaczy prawa rzymskiego. Napisał ponad 280 ksiąg, w których opracował, wyjaśnił i rozwinął ustawy z najróżniejszych dziedzin, a wszystko to w sposób wyjątkowo jasny i przystępny. O tym, jak ogromna i wysoko oceniana była jego działalność, najwyraziściej świadczy choćby ten tylko fakt: gdy w trzy wieki później komisja prawników z rozkazu cesarza Justyniana opracowywała zbiór najważniejszych opinii, zarządzeń i objaśnień, zwany Digesta, trzecią część jego materiału

zaczepiło wzięcie z ksiąg Ulpiana. Tak więc choć jego oryginalne prace zaginęły, Ulpian przez Digesta kształtował w ciągu wieków i nadal kształtuje zasady myślenia prawniczego we wszystkich krajach europejskiej wspólnoty kulturowej, a także w tych, które nie przyznają się wprost do tego dziedzictwa.

Jedno z określeń, jakie znajdujemy w opiniach Ulpiana, ma znaczenie wręcz historyczne. Stanowi ono pierwszy zwiastun prawniczy nowej formacji ustrojowej w cesarstwie rzymskim, a zarazem esencje absolutyzmu czasów nowożytnych. Stwierdza mianowicie Ulpian, że cesarz nie jest związany ustawami: princeps legibus solutus.

Chyba równy mu talentem prawniczym, pracowitości i wpływem za życia oraz u potomnych był Juliusz Paulus. I jego losy układały się bardzo podobnie: asesura u boku Papiniana, wygnanie za Heliogabala, członkostwo rady za Aleksandra. Może to on objął urząd prefekta pretorianów po śmierci Ulpiana. Napisał setki rozpraw z zakresu swej dyscypliny, a księgi jego pilnie wykorzystano układając Digesta.

Te dwa nazwiska najlepiej pokazują, że nowy rząd zdecydowanie i oświadczanie wciaga do współpracy umysły najtęże. Było to niewątpliwie w dużej mierze zasług obu cesarzowych. Można je tak nazywać, jedna bowiem i druga nosiły oficjalnie tytuł augusty, przyznany przez senat i Aleksandra. Julia Meza, już mocno posunięta w latach, zmarła najpóźniej w 226 roku i została zaliczona w poczet bóstw jako sanctissima. Po jej odejściu matka cesarza, Julia Mamea, tym mocniej ujęła ster władzy. Była to kobieta ambitna, energiczna, chciwa pieniędzy. Jej postępowanie w stosunku do syna przedstawimy opierając się na relacji Herodiana.

Stara się utrzymać Aleksandra w zależności i nadal wywiera wpływ na niego. Widząc, że już dorasta, a obawiając się, aby w wieku młodości przy nieograniczonej swobodzie nie popadł jak brat w życie rozpustne, otoczyła pałac strażami i nie pozwalała zbliżyć się nikomu z osób o złej reputacji. Chciała w ten sposób uchronić go od deprawacji, pochlebcy bowiem mogliby skierować jego chęci ku rzeczom niegodnym cesarza. Namawiała go zatem, aby przez większą część dnia prowadził rozprawy sądowe; zajęty bowiem ważnymi sprawami, które wiązały się z godnością władcy, nie miał czasu na jakiegokolwiek wybryki. Zresztą Aleksander już z natury odznaczał się usposobieniem miłym i łagodnym, podobnie też postępował. Znalazło

333

334

to swój wyraz również w późniejszych latach jego panowania. Rządził bowiem nie przelewając krwi obywateli, nie skazał też na śmierć nikogo. Miał za złe matce i bardzo się gniewał, jak chciwa jest pieniędzy i jak bardzo ulega tej pożyteczności. Zbierała zatem pieniądze rzekomo po to, by Aleksander miał ich dość na zjednywanie sobie żołnierzy, naprawdę zaś gromadziła skarby dla siebie. Często również przyczyniała złej opinii urzędom państwowym, kiedy bez ich wiedzy i ku oburzeniu wielu zagarniała majątkość oraz spadki różnych ludzi; dopuszczała się też innych nadużyć.

Jak to zwykle bywa w podobnych wypadkach, matka wybrała synowi żonę. Na monetach - a są one bardzo rzadkie - kobieta ta zwie się Sallustria Barbia Orbiana. Pochodziła oczywiście z zamożnego rodu arystokratycznego. Ale gdy tylko Mamea przekonała się, że inna kobieta zaczyna zdobywać miejsce w sercu syna, poczuła do niej głęboką nienawiść, obawiała się bowiem, że straci wyjątkowość swych wpływów. Aleksander szczerze sprzyjał żonie, może nawet ją kochał, był jednak bezradny. Za córkę usiłowała ujść jej ojciec, człowiek poważny i do końca pełen szacunku wobec cesarza. Ale i on nie zdołał przemóc intryg Mamei. Szukał schronienia w obozie pretorianów, ostatecznie jednak został z poduszczenia Mamei skazany na śmierć. Zapewne zarzucono mu przygotowywanie zamachu stanu, co może nie być całkiem bezpodstawne, tym bardziej że w kilku prowincjach doszło do prób obwołania cesarzami różnych osób. Orbiana usunięta z pałacu i skazano na wygnanie do Afryki. Herodian zapewnia, że „wszystko to działo się wbrew woli Aleksandra, który jednak ulegał naciskowi Mamei i robił to, co mu nakazywała. Władcywie byłby to jedyny zarzut, jaki można by mu postawić, że był zbyt łagodny i okazując matce szacunek w wyższym stopniu, niżby należało, ulegał jej nawet wtedy, gdy sam miał zdanie odmienne”.

Te s³owa chyba najdosadniej charakteryzuj¹ Aleksandra i stosunki miêdzy nim a matk¹. Wtóruj¹ temu inne wypowiedzi w Ÿród³ach. Oto na przyk³ad w zbiorze Pisarzy historii cesarskiej znajdujemy zdanie: „Kiedy Aleksander obj¹³ w³adzê, niczego nie uczyni³ bez zgody matki. Wydawa³o siê wiêc, że ona wraz z nim panuje; a by³a to kobieta wprawdzie godna szacunku, chciwa wszakê i ç¹dna z³ota i srebra”.

Aby jednak uzupe³niæ portret Julii Mamei, trzeba jeszcze i to powiedzieæ, że uchodzi³a ona za niewiastê bardzo pobożn¹. Przyzna-

wali to nawet chrzeœcijanie, choæ Mamea oczywiœcie by³a i pozosta³a pogank¹. I tak s³awny historyk Koœcio³a, Euzebiusz, çy¹cy wiek

póŸniej, wystawia jej takie œwiadectwo: „Matka cesarska imieniem Mamea by³a niewiast¹ wielce religijn¹. Gdy siê s³awa Orygenesza po ca³ym rozchodzi³a œwiecie, tak że imiê jego do uszu jej dotar³o, zapagnê³a gor¹co i za zaszczyt sobie uwaŸa³a poznaæ tego mê¹a osobicie i przekonaæ siê o jego tak powszechnie podziwianej znajomoœci rzeczy boŸych. Podczas swego pobytu w Antiochii pos³a³a do niego ço³nierzy gwardii przybocznej i zawezw³a go do siebie. Orygenes pozosta³ przy niej przez pewien czas i wyk³ada³ jej rozliczne zagadnienia, dotycz¹ce chwa³y Pañskiej i mocy nauki BoŸej, a potem powróci³ do zwyk³ych zajêæ swoich”.

By³a juŸ mowa o Orygenesie. Najwybitniejszy to uczony chrzeœcijañski tamtej epoki i jeden z najwybitniejszych aŸ po dzieœ dzieñ. Jego spotkanie z cesarzow¹ ma w sobie coœ symbolicznego; przecieŸ to pierwszy tak bezspornie poœwiadczony fakt zetkniêcia siê osoby z rzymskiego domu panuj¹cego i wyznawcy chrzeœcijañstwa tej rangi intelektualnej. Takêe sam Aleksander interesowa³ siê now¹ religi¹, uwaŸaj¹c j¹ za godn¹ szacunku. Podobno zamierza³ zbudowaæ Chrystusowi œwi¹tyniê w Rzymie i uznaæ go oficjalnie za boga - ale na równi z innymi akceptowanymi przez pañstwo. Oznacza³oby to wprowadzenie pe³nej tolerancji wobec religii do niedawna jeszcze przeœladowanej. Jak potoczy³by siê jej losy w takim wypadku? Czy przynios³oby to jej korzyœæ czy teŸ szkodê? OdpowiedŸ nie jest taka prosta i ³atwa, jak mog³oby siê wydawaæ.

W swej kaplicy domowej cesarz czci³ podobizny tych, których uwaŸa³ za ludzi wyrózniaj¹cych siê szlachetnoœci¹, a wiêc Apoloniusza z Tiany, Chrystusa, Abrahama, Orfeusza. Stanowi to typowy przyk³ad synkretyzmu, czyli tendencji do ³iczenia róŸnych wierzeñ i kultów, bardzo çywej u schy³ku staroŸytnoœci. KaŸdego dnia wczesnym rankiem Aleksander dokonywa³ tam obrzêdów religijnych. Potem jeŸdzi³ konno, spacerowa³, ³owi³ ryby. Nastêpnie zajmowa³ siê sprawami

335

336

pañstwa; niezbyt jednak d³ugo - jak przyznaje uczciwie biograf -poniewaŸ wszystko za³atwiali ludzie, którym móg³ ufaæ ca³kowicie, wystarczy³o wiêc potwierdzaæ ich decyzje. Z kolei oddawa³ siê lekturze, najchêtniej greckiej, ten bowiem jêzyk by³ mu bliŸszy. Chêtnie i pilnie odczytywa³ Pañstwo Platona. Z pisarzy ³aciñskich najwyŸej ceni³ Cyclerona, zw³aszcza jego ksiêgi O powinnoœciach i O pañstwie. Uwielbia³ poezjê Wergiliusza i Horacego. Jako nowy Aleksander interesowa³ siê czynami swego

wielkiego imiennika, króla Macedończyków, lecz nie podziwia³ go bezkrytycznie, mia³ mu bowiem za z³e sk³onnoœæ do pijañstwa i okrutne traktowanie przyjació³. Umieœci³ jednak jego podobiznê w kaplicy domowej. Po lekturze nastêpowa³y æwiczenia, gra w pi³kê, biegi, zapasy z przyjació³mi, potem k¹piel w basenie przez prawie godzinê. Wtedy dopiero, po k¹pieli, spo¿ywa³ pierwszy posi³tek: mleko, chleb, jajka, wino z miodem. Po po³udniu odczytywano mu listy i podpisywa³ odpowiedzi. Resztê dnia spêdza³ rozmawiaj¹c z przyjació³mi, s³uchaj¹c deklamacji retorów i poetów, odwiedzaj¹c teatry w mieœcie. Niekiedy wydawa³ skromne przyjêcia. Najchêtniej jada³ miêso zajêcze, w œwiêta zaœ podawano mu gêœe lub ba¿anta. Wina pi³ sporo, ale zawsze w miarê. Gdy jada³ sam, bardzo lubi³ czytaæ i po prostu k³ad³ ksi¹¿kê na stole, jak czyni to tylu mê¿czyzn. Do jego ulubionych rozrywek nale¿a³o uk³adanie wierszy, wrózenie w wnêtrzoœci zwierz¹t i lotu ptaków oraz na podstawie danych astrologicznych, co w staro¿ytnoœci uchodzi³o za wiel¹ sztukê. Rozwi¹zywa³ te¿ zadania geometryczne, dobrze malowa³, przyjemnie œpiewa³, rad s³ucha³ muzyki, a sam grywa³ na cytrze, flecie, organach i na tr¹bie; ale te umiejêtnoœci starannie ukrywa³.

S³owem by³o to przyjemne ¿ycie dobrze wychowanego d¿entelmena. Sprawy imperium bieg³y tymczasem swoim torem, prowadzone doœwiadczone¹ rêk¹ prawników, senatorów, doradców, namiestników -i oczywiœcie matki. Nie da siê w tej sytuacji okreœliæ, co by³o naprawdê zas³ug¹ cesarza. Jego biograf w dziele Pisarze historii cesarskiej przypisuje mu wszelkie mo¿liwe zalety, czyni zeñ wrêcz idea³ w³adcy. W rzeczywistoœci by³ s³abym, kulturalnym, miernie utalentowanym cz³owiekiem, który mo¿e zdo³a³by do¿yæ póŸnego wieku wiod¹c ów ustalony tryb codziennych, mi³ych zajêæ, gdyby nie wielkie niebezpieczeñstwa, jakie niespodziewanie zagrozi³y granicom wschodnim i pó³nocnym. ,

Ardaszir

„Sytuacja staje siê gro¿na i budzi powa¿ne obawy nie tylko w samym Rzymie, ale i we wszystkich krajach”. S³owa te brzmi¹ tak, jakby zosta³y wyjête z komunikatu prasowego dnia dzisiejszego, a przecie¿ tylko powtarzamy wypowiedŸ staro¿ytnego historyka, Kasjusza Dio-na, oddaj¹c¹ lêk, jaki odczuwa³a stolica imperium w miarê nap³ywania wiadomoœci ze Wschodu. Dosz³o tam rzeczywioœcie do wydarzeñ o znaczeniu historycznym. Runê³a partyjska monarchia Arsacydów, obejmuj¹ca Iran i du¿¹ czêœæ Mezopotamii. Od wieków Rzymianie na przemian toczyli z ni¹ walki lub te¿ ¿yli na stopie pokojowej. Ostatnio silny cios zada³ Arsacydom cesarz Septymiusz Sewer. Ten moment s³aboœci Partów wykorzysta³ Ardaszir, wywodz¹cy siê z mo¿nego rodu w rdzennej Persji, syn Sasana. Podniós³ bunt, porywaj¹c za sob¹ wespół³plemieñców. Ostatni król dotychczasowej dynastii Artabanos V zgin¹³ na polu walki w 224 roku, a wówczas Ardaszir koronowa³ siê w Ktezyfonie. W ci¹gu kilku lat nastêpnych Partowie zostali wyparci zewsz¹d, ale synowie Artabanosa zdo³ali utrzymaæ siê w Armenii.

Tak wiêc w œwiecie irañskim nast¹pi³ ca³kowity przewrót: zmiana dynastii, warstwy rz¹dz¹cej, struktury organizacyjnej oraz charakteru pañstwa. S¹siadem Rzymu na wschodzie sta³a siê m³oda i bardzo agresywna monarchia Sasanidów, zwana te¿ po prostu persk¹, nawi¹zywa³a bowiem œwiadomie, konsekwentnie i celowo do imienia i tradycji dawnych Persów; tych, którzy przed wiekami panowali na ca³ym Bliskim Wschodzie, naje¿d¿ali Grecjê, w³adali w okresie swej najwiêkszej œwietnoœci ziemiami od dolnego Dunaju do Indusu, a zostali pokonani dopiero przez Aleksandra Wielkiego. Ardaszir uwa¿aj¹c siê za prawowitego spadkobiercê tamtych królów ¿¹da³ wprost i bez os³onek zwrotu krajów na

Wschodzie podlegających niegdyś dawnej Persji; chodzi o zwłaszcza o Syrię i Azję Mniejszą¹. Tak więc Rzymianie walczyli przez tyle pokoleń z Partami mocili drogę wrogowi znacznie głośniejszemu. Często to w historii wypadki paradoksalnych zwrotów sytuacji, nikt bowiem nie jest w stanie przewidzieć dalszych skutków tych czynów i postaw, które w danym momencie zdają się najbardziej racjonalne i usprawiedliwione. Mogłaby więc historia stanowić dla każdego pokolenia najlepszą szkołę umiaru i powściągliwości w wydawaniu sądów o wydarzeniach współczesnych. Ale nie stanowi, w pod-

337

22 - Poczet cesarzy rzymskich

338

ręcznikach bowiem wciągnę za dużo opisu faktów, a za mało refleksji, pytań, problemów.

Niebezpieczeństwo dla Rzymu polegało jednak nie tylko na tym, że pojawił się nowy twór polityczny wysuwający oświato-burcze roszczenia. Imperium silne wojskowo mogłoby odeprzeć zastępy Ardaszira tak samo, jak do niedawna odpierało najazdy Partów, występując niekiedy nawet zaczepnie. Zaszły jednak i niekorzystne i wręcz głośnie zmiany w samej armii rzymskiej. Dyscyplina uległa rozluźnieniu. Legionierzy uważali się za panów oświata, niezwalczonych i bez odpowiedzialności przed kimkolwiek. Byli gotowi do wszystkiego, tylko nie do walki z wrogiem zewnętrznym. Chętnie natomiast wznęcali rebelie. Zdarzało się, że zabijali dowódców rzekomo zbyt surowych, niegodnych zostać osadzieli na tronie.

Skutków owego rozwydrzenia doświadczył sam Kasjusz Dion. Pretorianie mianowicie oskarżyli go przed cesarzem, że swego czasu w Panonii trzymał wojska w ryzach zbyt twarde¹. Mimo to Aleksander pozostał niewzruszenie przychylny Kasjuszowi, przyznając mu nawet godność konsula, prawdopodobnie na 229 rok. Zachodziła jednak obawa, że pretorianie mogli uznać tę nominację za wyzwanie i zaczął się burzyć, co mogłoby skończyć się tragicznie, jak poprzednio w wypadku prefekta Ulpiana. Sam więc cesarz doradził dostojnikowi, aby usunął się ze stolicy. „Toteż wyjechałem z Rzymu do Kampanii - pisał Kasjusz Dion - i przebywałem tam wraz z cesarzem kilka dni, pokazując się pretorianom bez żadnej trwogi. Potem jednak poprosiłem o pozwolenie pożegnania dworu, skarżąc się na chorobę nóg. I tak wreszcie udało mi się do mego domu w stronach ojczystych, aby spędzić tam resztę życia. A kiedy już znalazłem się w Bitynii, jakiegoś bóstwo bardzo wyraźnie poleciło mi w widzeniu sennym, abym kończył swe dzieło napisaniem oświata z Homerowej Iliady: Zeus zaczął wyprowadzić całość Hektora i z gradu pocisków, i z kurzawy bitewnej, i z rzezi mężczyzn, i z krwi, i z jęków bólu”.

Tak kończy się wielkie dzieło historyczne senatora Kasjusza Diona, źródło tylu cennych wiadomości zwłaszcza o tych cesarzach, których osoby i panowanie znalazły żywej tradycji lub z ważnych obserwacji. Wielokrotnie powoływalicemy się na nie w życiorysach poprzednich, a odejście tego oświadka pozostawia lukę dotkliwą¹. Przez

ponad półtora stulecia, aż do pojawienia się Ammiana Marcellina i jego relacji nie będzie żadnego dziejopisa, który by przedstawiał współczesne - nie sobie wydarzenia tak wiarygodnie, tak szeroko i na takim poziomie literackim. Zdani jesteśmy odtąd na historyków niższych lotów, jak Herodian, lub zgoła kłamliwych, jak Pisarze historii cesarskiej, i wreszcie na dane przypadkowe. Zmienia się więc charakter

Źródle³, ale zmienia się również epoka: kończy się forma ustrojowa cesarstwa zwana pryncypatem, nadchodzi późwiecze kryzysu politycznego i gospodarczego, rodzi się nowy system rządów zwany dominatem. Inna postać świata, inne też usta tych, którzy nam o tym opowiadają¹.

Kasjusz Dion odszedł w porę, albowiem ostatnie lata Aleksandra Sewera pełne były - by powtórzyć słowa poety - pocisków, kurzawy bitewnej, rzezi, krwi i jęków. Co prawda cesarz, prawdziwie miłośnicy pokój, pragnął tego uniknąć - i trudno mu się dziwić, skoro nie miał żadnego doświadczenia wojskowego, nigdy nie brał udziału w żadnej wyprawie, a zachowanie się w ważnych okolicznościach mogło tylko przerażać każdego myślicy, prawego człowieka. Przecież to na oczach Aleksandra zabito najpierw Heliogabala, potem prefekta Ulpiana, ostatnio zaczęto grozić śmiercią Kasjuszowi Dionowi, jeżeli tylko tych wymienię. Czego mógł się spodziewać po swych pretorianach, gdyby znalazł się na ich ławie w obozie? Te trwożne przeczucia miały się zresztą sprawdzić, choć dopiero za lat kilka.

Wiadomości ze Wschodu o Ardaszirowych zwycięstwach zwróciło wielu tamtejszych krain i o groźbie wojny wstrząsnęły nim tym bardziej, powiada Herodian, „że od dziecka wzrastał wśród pokoju i stale żył w wygodach stolicy. Najpierw więc po naradzie z przyjaciółmi wyprawił do króla posłów, pragnąc listami powstrzymać impet i roszczenia barbarzyńcy. Wywodził w tych pismach, że władca Persów powinien pozostać w granicach swego państwa, a nie wszczynać zawieruchy i wzniecać wojny powodowany nierealnymi nadziejami. Obie strony muszły poprzestać na tym, co posiadają, ewentualna zaś wojna z Rzymem różniłaby się zasadniczo od walk, które prowadziły dotychczas z innymi ludami. Przypominał wreszcie zwycięstwa, jakie w tamtych krainach odnosili poprzedni cesarze: August, Trajan, Lucjusz Werus, Septymiusz Sewer”.

Jak zwykle bywa w podobnych wypadkach, pokojowe inicjatywy i wezwania spotykały się tylko z pogardem ze strony agresywnej, która 339

34f

uznał je za dowód słabości. Ardaszir stale nękał rzymskie posiadłości najazdami, rabując i uprowadzając, co tylko się dało. Jego wojska grasowały w północnej Mezopotamii i w Kapadocji, oblegały rzymską twierdzę Nisibis. Ostatecznie więc cesarz, acz bardzo niechętnie, musiał się zdecydować na podjęcie działań wojennych, a nawet na to, że sam stanie na czele armii. Oczywiście ani on, ani też nikt w Rzymie nie przeceniał jego wojskowych talentów, sama wszakże bezpośrednia obecność w przywódcy imperium podczas operacji wojennych miała wywrzeć pewien efekt psychologiczny, zarówno w świecie rzymskim, jak i wśród wrogów. Przygotowano się do wyprawy nader starannie, to trzeba przyznać. Pobór objął Italię i wszystkie prowincje, powoływano także pod broń młodych ludzi, wyróżniających się talentem i sprawnością fizyczną.

Tuż przed opuszczeniem stolicy cesarz wygłosił mowę do wojsk na Polu Marsowym, nazywając okoliczności starym zwyczajem commilitones, czyli towarzyszami broni, choć osobście stronił dotychczas od orędzi i wszyscy o tym wiedzieli. Zwrócił się też do senatorów. Mowy pełne były tych samych górnolotnych frazesów, jakich używa się ku pokrzepieniu serc w podobnych okolicznościach od wieków. Wyruszył ze stolicy wśród pacy ludności, sam też mając oczy w oczach i często spoglądając wstecz ku miastu, w którym spędził tyle lat i tyle przeżył. Przeprowadził się przez Adriatyk, maszerowano potem przez-

provincje ba³kańskie, zabieraj¹c czêœæ wojsk z obozów naddunajskich, a nastêpnie przez kraje Azji Mniejszej, aby moŹliwie szybko dotrzeæ do Syrii. Cesarz ustanowi³ swoj¹ g³ówn¹ kwaterê w Antiochii. Towarzyszy³a mu matka.

Choæ si³y skoncentrowane przeciw Ardaszirowi imponowa³y liczebnoœci¹ i mog³y rokowaæ zwyciêstwo, Aleksander jeszcze próbowa³ zawrzeæ pokój i wyprawi³ nowych pos³ów do króla. Powrócili z niczym, nie zaszczytzeni nawet odpowiedzi¹. Niebawem jednak przybyli do Antiochii wys³annicy perscy. Prezentowali siê wspaniale: czterystu dorodnych, wysokich mêŹczyzn, piêknie wystrojonych i œwietnie uzbrojonych, na wspania³ych rumakach. Oœwiadczyli zwiêŹle i butnie, Źe przywoŹ¹ rozkaz swego pana, aby Rzymianie bezzw³ocznie opuœcili jego ziemie, to jest ca³¹ Syriê i Azjê Mniejsz¹. Ten niezwyk³y zastêp niby pos³ów mia³ zastraszyæ cesarza - król widocznie nie mia³ zbyt dobrego mniemania o jego duchu bojowym - i pokazaæ

naocznie Rzymianom, z kim przyjdzie im walczyæ. Aleksander wszakŹe zachowa³ spokój i powœci¹gliwoœæ. Rozkaza³ wprowadzie pos³ów uwiêziæ, odebraæ im broñ, stroje i konie, ale zachowa³ ich przy Źyciu i wyprawi³ do Frygii, gdzie mieli odt¹d uprawiaæ ziemiê jak zwykli ch³opi.

Tymczasem koncentracja wojsk przynios³a teŹ skutki nieoczekiwane. Dosz³o do buntu czêœci oddzia³ów, do próby zamachu i obwo³ania nowego cesarza. I wszystko to w obliczu tak groŹnego niebezpieczeñstwa z zewn¹trz! Przewrotu usi³owa³y dokonaæ zw³aszcza legiony œci¹gniête z Egiptu. Zamach wprowadzie udaremniono, przywódców ujêto i stracono, ale musiano przegrupowaæ si³y w przededniu kampanii.

W 232 roku wojska podzielone na trzy korpusy wkroczy³y w granice monarchii perskiej. Pó³nocny pokona³ góry Armenii i uderzy³ na Mediê. Po³udniowy szed³ tam, gdzie Eufrat i Tygrys zlewa³y siê wœród ogromnych moczarów przed ujœciem do morza. Wreszcie œrodkowy ruszy³ na ziemie Mezopotamii w³œeciwej, uprawne i gêsto zaludnione.- Wszystkie trzy mia³y spotkaæ siê zapewne w okolicach Ktezyfontu. Korpus pierwszy wype³ni³ swe zadania i pustoszy³ szeroko kraj Medów. TakŹe œrodkowy pocz¹tkowo posuwa³ siê szybko nie napotyka¹c oporu. Trzeci natomiast nie dokona³ prawie niczego. Czy sta³o siê to z winy samego Aleksandra - pyta Herodian - lêka¹jcego siê niebezpieczeñstw, czy teŹ jego matki, powodowanej kobiecymi obawami o Źycie syna? W kaŹdym razie ta opiesza³oœæ okaza³a siê katastrofalna dla korpusu œrodkowego. Ardaszir uderzy³ nañ wszystkimi si³ami, otoczy³ oddzia³y, zasypywa³ je gradem celnych strza³. Mimo mêŹnej postawy i prób wypadów znaczna czêœæ tej œwietnej armii zginê³a. Wieœæ o klêsce za³ama³a cesarza. By³ zreszt¹ chory, Źle znosi³ klimat i z³¹ wodê, podobnie jak wiêszoœæ jego Źo³nierzy, zw³aszcza tych znad Dunaju. Zarz¹dzi³ odwrót, taki teŹ rozkaz wyda³ korpusowi pó³nocnemu. Ale kiedy ten znalaz³ siê w górach Armenii, nadesz³a jesieñ, ch³ody i œniegi, co spowodowa³o mnóstwo ofiar w ludziach.

W Antiochii cesarz szybko powróci³ do zdrowia dziêki lepszemu powietrzu i dobrym wodom, doszli do siebie równieŹ Źo³nierze. Z pocz¹tku wprowadzie jawnie z³orzeczyli nieudolnemu dowódtwu, wnet jednak siê uspokoili, gdy otrzymali wielkie pieni¹dze. JuŹ zaczêto przygotowywaæ wyprawê nastêpn¹, na szczêœcie jednak przyszy³y wieœ- 341

ci, Źe Ardaszir rozpuœci³ swe wojska. I one bowiem dozna³y strat tak duŹych, Źe król musia³ zaniechaæ wojny na kilka lat. Aleksander powróci³ do Rzymu w 233 roku. Odb³y triumf, otrzyma³ tytu³y Perskiego i

Partyjskiego, gratulacje senatu. Wyda³ wspania³e igrzyska, przeprowadzi³ rozdawnictwo żywności wśród ludu i ustanowi³ fundację imienia swej matki, wspieraj¹c¹ ubogich ch³opców i dziewczęta w Italii. Wszyscy udawali, że wier¹ we wspania³ość zwycięstwa nad Persami, wszyscy wzajem się oszukiwali, w³adze i spo³eczeństwo.

342

Moguncja

Nie można jednak by³o udawać, że nie s³yszy się wieści z nad Renu i górnego Dunaju, gdzie plemiona germańskie, zw³łaszcza Alamano-wie, prze³amywa³y granicę. Ros³y obawy, że barbarzyńcy zagro¹ Italii. Donoszono o tym już podczas pobytu cesarza w Antiochii, on jednak wci¹ż zwleka³. Opuści³ stolicę wraz z matk¹ dopiero u schy³ku 234 roku, udaj¹c się do Galii. Wiód³ ze sob¹ znakomitych oszczepni-ków z Mauretanii, ³uczni³ków z nad Eufratu, a nawet Partów -zbiegów lub najemników. S¹dzono widocznie, że oddzia³y tak uzbrojone oka¹ się szczególnie skuteczne w wojnie z Germanami i zaskocz¹ ich odmiennosci¹ sposobu walki.

Lecz podobnie jak na Wschodzie, Aleksander również tutaj wcale się nie kwapi³ do podjęcia dzia³ań. Dla postrachu zbudowa³ wprawdzie most-pontonowy na Renie w pobliżu Moguncji - wtedy nazwa miasta brzmia³a Mogontiacum - ale jednocześnie prowadzi³ przez pos³ów rokowania, zamierzaj¹c po prostu kupiać pokój od Germanów, a uchodzili oni za lud szczególnie chciwy na z³oto. Czeka³ na wynik pertraktacji i pró¹nowa³, spędzaj¹c czas g³ównie na powożeniu końmi. Oburza³o to wielu żo³nierzy. Uważali oni, że zachowanie się cesarza jest niegodne mę¹czyzny i wodza; wielu z nich mia³o jeszcze w ówczesnej pamięci podobn¹ sytuację i p¹óŹniejsz¹ klęskę na Wschodzie!

I pod jeszcze jednym względem sprawa pod Moguncj¹ przybra³y obrót taki sam, jak przed dwoma laty w Antiochii. Oto i tutaj znale¹li się oemia³kwowie gotowi podj¹ać próbę zamachu i obwo³ać nowego cesarza. Ale tym razem mieli więcej szczęścia.

Spisek zawi¹zali m³odzi żo³nierze z prowincji naddunajskich, pozostaj¹cy pod rozkazami Maksymina, prefekta rekrutów. Oficer

ten, imponuj¹cy wzrostem, si³1, męsk¹ postaw¹, pochodzi³ z Tracji; za m³odu by³ podobno pastuchem byd³a; w wojsku przeszed³ wszystkie szczeble zaczynaj¹c od najniższego. Podkomendni uwielbiali go w równym stopniu, jak gardzili Aleksandrem, grzecznym synem Mamei, wodzem lękliwym i gnuśnym. Zreszt¹ po tym cesarzu nie spodziewali się już niczego, żadnych korzyści dla siebie, wierzyli natomiast, że nowy w³adca, powo³any przez nich i spośród ich szeregów, otworzy przed nimi nowe perspektywy.

Pewnego dnia marcowego, podczas porannego apelu przed ćwiczeniami, spiskowcy niespodziewanie narzucili Maksyminowi p³aszcz purpurowy i okrzyknęli go cesarzem. Ten rzekomo się wzbrania³, ale gdy żo³nierze zagrozili mu obna¹żonymi mieczami, rych³o ust¹pi³, przyj¹3 godność, przyrzek³ hojne dary i natychmiast ruszy³ wprost ku kwaterze Aleksandra, odleg³ej o dzień marszu, tam gdzie dzisiaj znajduje się miejscowość Bretzenheim ko³ Moguncji. Gońcy powiadomili cesarza o buncie. Przerażony wybieg³ z namiotu dos³ownie trzê¹c się ze strachu, p³acz¹c, przeklinaj¹c niewdzięczność Maksymina, obiecuj¹c

Ło³nierzom wszelkie możliwe ³aski i przywileje. Ci zapewnili go o swej niez³omnej wierności, cesarz więc spędzi³ jeszcze tę noc w namiocie, na pewno bezsennie. Rankiem ujrano najpierw tumany kurzu, potem dobieg³y okrzyki zastępów Maksymina. Aleksander rozkaza³ swoim wyst¹piąć do walki, nie wznieci³ jednak zapa³u. Ludzie powoli się wycofywali, nikt się nie kwapi³ do podniesienia broni. Rozleg³y się natomiast z szeregów wo³ania, by wyda³ na cęnierę doradców, oni bowiem winni s¹ wszystkiemu. Inni znowu g³oceno pokrzykiwali, że bunt spowodowa³a matka cesarza przez chciwość i sk¹pstwo. Tymczasem tamci podeszli już blisko i wo³ali: „Przejd³cie do nas, zostawcie tego m³okosa i sk¹p¹ babę!” Wnet rozpocz³y się odstęstwa masowe.

Dygod¹cy ze strachu Aleksander zdo³a³ jeszcze uciec do namiotu, gdzie pad³ w objęcia równie przerażonej matki. Co mieli sobie do powiedzenia w tych ostatnich chwilach? Podobno cesarz jęc¹c skarży³ się, że ona winna jest wszystkiemu. Wkrótce w namiocie stan¹³ przys³any przez Maksymina trybun wraz z centurionami, aby wype³nić rozkaz.

Tak zgin¹³ ostatni przedstawiciel tzw. dynastii syryjskiej, ostatniej dynastii epoki pryncypatu. Tego marcowego dnia w obozie pod 343

Moguncj¹ cesarstwo rzymskie wchodzi³o w now¹ fazę swego istnienia, rozpoczyna³ się nowy okres jego dziejów, ale nikt ze współ³czesnych nie zdawa³ sobie z tego sprawy. Cęmierę Aleksandra Sewera, choć tak tragiczna, wydawa³a się przecież czymś niemal normalnym; tak samo przecież zeszli ze świata, od ran mieczem zadanych, jego poprzednicy: Heliogabal, Makrynus, Karakalla, Geta. A jednak w tym momencie dokona³o się coś niezwyk³ego i o nieobliczalnych skutkach! Miecz, który przeci¹³ życie Aleksandra, przeci¹³ też coś niewidzialnego, symbolicznego, niezmiernie ważnego: nie idealnej kontynuacji w³adzy. Nie, której znaczenie rozumia³ Septymiusz Sewer, gdy adoptowa³ siebie i swych synów do rodziny Antoninów. Odt¹d cesarzem móg³ być każdy.

Aneks

- t JItftlUi 2MO

Opracowa³ Les³aw Morawiecki

SYSTEM MONETARNY W CESARSTWIE RZYMSKIM MI W.

.51 t.

System monetarny w cesarstwie rzymskim tworzy³y od czasów panowania Augusta aż do końca II wieku emisje imperialne monet złotych (aureusów), srebrnych (denarów) oraz miedzianych (sesterców, dupondiusów) i miedzianych (asów, semisów, kwadransów).

1 aureus = 25 denarów = 100 sesterców = 200 dupondiusów = 400 asów = 800 semisów = 1600 kwadransów

1 denar = 4 sesterce = 8 dupondiusów = 16 asów = 32 semisy = 64 kwadransy w,,

1 sesterce = 2 dupondiusy = 4 asy = 8 semisów = 16 kwadransów

1 dupondius = 2 asy = 4 semisy = 8 kwadransów

1 as = 2 semisy = 4 kwadransy

1 semis = 2 kwadransy

Teoretyczne wagi monet:

aureus (jakość $\frac{980}{1000}$) August Neron (64 r.) Karakalla

denar August Neron (64 r.) Septymiusz Sewer (194 r.)

$\frac{1}{42}$ funta = 7,79 g $\frac{1}{45}$ funta = 7,28 g $\frac{1}{50}$ funta = 6,54 g

$\frac{1}{84}$ funta = 3,89 g $\frac{1}{96}$ funta = 3,41 g $\frac{1}{96}$ funta = 3,41 g

ok. 98% srebra ok. 93% srebra ok. 47% srebra

monety miedziane i mosiężne (tzw. brzo) za Augusta sesterc = 27,28 g, dupondius = 13,64 g, as = 10,91 g, kwadrans = 2,73 g

W prowincjach wschodnich wybijano monety wg systemów miejscowych: np. w Aleksandrii tetradrachmy bilonowe, waga ok. 13 g, 20% srebra, wartość 1 denara; w Cezarei drachmy, waga ok. 3,6 g, 90% srebra, wartość 1 denara, oraz didrachmy, waga ok. 7,3 g, 90% srebra, wartość 2 denarów.

%. I

;- :r

345

OPIS ILUSTRACJI

346

s. 11 Gajusz Juliusz Cezar gowa w wieńcu denar, mennica rzymska, 15 II-

15 III 44 r. p.n.e. urzędnik monetarny: L. Emiliusz

Buka legenda: CAESAR DICT

PERPETVO (Caesar dictator

perpetuo).

s. 20 August

gowa w wieńcu z liści dębowych

(corona civica) denar, mennica hiszpańska

Caesaraugusta, 25-16 r. p.n.e. legenda: CAESAR AVGVSTVS

f. 28 Liwia \ -

popiersie • >|.

dupondius, mennica rzymska, A

22-23 r.

legenda: SALVS AVGVSTA (dobro rodu cesarskiego).

i. 36 Tyberiusz

g³owa w wieńcu laurowym

denar, mennica galijska Lugdunum,

1!/sJ 15-16 r.

«»1' legenda: TI CAESAR DIVI AVG

•*' F AVGVSTVS (Tiberius Caesar,

Divi Augusti lilius, Augustus).

³. 39 Germanik

g³owa

as, mennica rzymska, 40-41 r.

legenda: GERMANICVS CAESAR TI AVG F DIVI AVG N (Germanicus Caesar, Tiberi Augustu filius, Divi Augusti nepos).

t, 40 Antonia popiersie

dupondius, mennica rzymska, 42 r. legenda: ANTONIA AYGYSTA

8.44 Kaligula

g³owa

as, mennica rzymska, 40 r.

legenda: C CAESAR DIVI AVG P M TR P III PP (Caius Caesar, Divi Augusti pronepos, Augustus, pontiex maximus, tribunicia potestate tertium, pater patriae).

s. 52 Klaudiusz

głowa

as, mennica rzymska, 42-44 r. lub później

legenda: TI CLAVDIVS CAESAR AVG P M TR P IMP PP (Tiberius Claudius Caesar Augustus, pontifex maximus, tribunicia potestate, imperator, pater patriae).

s. 60 Mesalina

popiersie, -/-,

didrachma, mennica kapadocka

Cesarea, ok. 46 r. legenda: MESSALLINA AVGVSTI

s. 63 Agrypina Młodsza popiersie

aureus, mennica rzymska, 51-54 r. legenda: AGRIPPINAE AVGVSTAE

s. 66 Neron

głowa w wieńcu laurowym sesterc, mennica rzymska, 66-68 r. legenda: NERO CLAVD CAESAR AVG GER P M TR P IMP PP (Nero Claudius Caesar Augustus, Germanicus, pontifex maximus, tribunicia potestate, imperator, pater patriae).

I. C9 Oktawia popiersie tetradrachma, mennica egipska

Aleksandria, 56/57 r. legenda: OKTAYIA CEBACTOY

s. 72 Sabina Poppea '1 81!>

popiersie tetradrachma, mennica egipska jT>

Aleksandria, 63/64 r. legenda: riOlinAIA CEBACTH

s. 83 Galba

popiersie, na głowie wieniec laurowy denar, mennica rzymska, lipiec 68-

-styczeń 69 r. legenda: IMP SER GALBA

CAESAR AVG (Imperator Serrius Galba Caesar Augustus).

s. 90 Othon głowa denar, mennica rzymska, styczeń-

-kwiecień 69 r. legenda: IMP M OTHO CAESAR

AVG TR P (Imperator Marcus
Otho Caesar Augustus, tribunicia
potestate).

s. 98 Witeliusz
g³owa w wieńcu laurowym denar, mennica rzymska, lipiec -
-grudzień 69 r. legenda: A VITELLIVS GERM IMP

AVG TR P (Aulus Vitellius
Germanicus, imperator, Augustus,
tribunicia potestate)

s. 106 Wespazjan
g³owa w wieńcu laurowym denar, mennica rzymska, 70 r. legenda: IMP CAESAR
VESPASIANVS AVG (Imperatot Caesar Vespasianus Augustus).

s. 120 Tytus
g³owa w wieńcu laurowym denar, mennica rzymska, 79 r. legenda: IMP TITVS CAES VESPASIAN AVG P M
(Imperator Titus Caesar Vespasianus, Augustus, pontifex maximus).

8.135 Domicjan
g³owa w wieńcu laurowym denar, mennica rzymska, 79 r. legenda: IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR
P Xliii (Imperator Caesar Domitianus Augustus, Germanicus, pomifex maximus, tribunicia potestate
uartumdecimum).

s. 148 Domicja (Domitia Longina) popiersie
aureus, mennica rzymska, 81-84 r. legenda: DOMITIA AVGVSTA IMP DOMIT (Domitia Augusta
imperatoris Domitiani).

s. 150 Nerwa
g³owa w wieńcu laurowym denar, mennica rzymska, 97 r. legenda: IMP NERVA CAES AVG
P M TR P COS III PP (Imperator i f di \ Nerva Caesar Augustus, pontifex I maximus, tribunicia
potestate, consul tertium, pater patriae),

». 158 Trajan

popiersie, na g³owie wieniec laurowy denar, mennica rzymska, 112-117 r. legenda: IMP CAES NER
TRAIANO OPTIMO AVG GER DAC (Imperator Caesar Nervae Traiano Optimo Augusto, Germanico,
Dacico).

s. 161 Plotyna popiersie

denar, mennica rzymska, 112-115 r. legenda: PLOTINA AVG IMP

TRAIANI (Plotina Augusta

imperatoris Traiani).

s. 173 Hadrian

g³owa w wieńcu laurowym denar, mennica rzymska, 119-122 r. legenda: IMP CAESAR TRAIAN

HADRIANVS AVG (Imperator j;; Caesar Traianus Hadrianus

Augustus).

347

-ifc 179 Sabina

!

popiersie, na g³owie diadem denar, mennica rzymska, ok. 136 r.

• :| legenda: SABINA AVGVSTA

t. 189 Antoninus Pius

g³owa w wieńcu laurowym denar, mennica rzymska, 140 -144 r. legenda: ANTONINVS AVG PIVS PP TR P
COS III (Antoninus ,f Augustus Pius, pater patriae, tribunicia potestate, consul tertium).

s. 191 Fauoetyna Starsza popiersie

denar, mennica rzymska, 141 r. > legenda: DIVA FAVSTINA

s. 197 Lucjusz Werus

popiersie

' sesterc, mennica rzymska, 162/163 r. legenda: IMP CAES M AVREL ANTONINVS AVG rc

P M (Imperator Caesar Marcus Aurelius Antoninus Augustus, ' u pontifex maximus).

s. 201 Annia Lucylla .• uui.,

popiersie

sesterc, mennica rzymska, 164 r.

legenda: LVCILLAE AVG ANTONINI AVG F (Lucillae Augustae Antonim' Augusti iiiife).

1

s. 204 Marek Aureliusz „i

g³owa w wieńcu laurowym | denar, mennica, 176-177 r. legenda: M ANTONINVS AVG GERM SARM
(Marcus Antoninus Augustus, Germanicus, Sarmadcus).

•U

s. 211 Fauçetyna M³odsza "'!

popiersie

sesterc, mennica rzymska, 16lr-)ff³. legenda: FAYSTINA AVGVfjJA:.

\$.218 Kommodus tœ

g³owa w wieńcu laurowym denar, mennica rzymska, 181-182 r. | legenda: M COMMODVS
ANTONINVS AVG (Marcus Commodus Antoninus Augustus).

». 225 Kryspina popiersie

sesterc, mennica rzymska, 180-183 r. legenda: CRISPINA AYGYSTA

t. 232 Pertynaks

g³owa w wieńcu laurowym as, mennica rzymska, styczeń-

-marzec 193 r. legenda: IMP CAES P HELV

PERTIN AVG (Imperator Caesar

Publius Helvius Pertinax

Augustus).

*

t. 240 Dydiusz Julian w ^

g³owa w wieńcu laurowym denar, mennica rzymska, marzec-

-pocz¹tek czerwca 193 r. q legenda: IMP CAES M DID

IVLIAN AVG (Imperator Caesar Marcus Didius Iulianus Augustus).

(. 248 Septymiusz Sewer

g³owa w wieńcu laurowym denar, mennica rzymska, 202-210-r. legenda: SEVERVS PIVS AVG t³ ''
(Severus Pius Augustus)

³. 256 Pescenniusz Niger

g³owa w wieńcu laurowym denar, mennica syryjska w Antiochii, , 194 r.

legenda: IMP CAES C PESC NIGER

IVST AVG COS II (Imperator

Caesar Caius Pescennius Niger

Iustus Augustus, consul iterum).

. 264 Klodiusz Albin

g³owa w wieńcu laurowym

denar, mennica galijska Lugdunum,

195 lub 196-197 r. legenda: IMP CAES D CLO SEP

ALB AVG (Imperator Caesar

Decimus Clodius Septimius

Albinus Augustus).

s. 277 Julia Domna popiersie

denar, mennica rzymska, 196-211 r. legenda: IVLIA AVGVSTA

S/A

legenda: IMP C M OPEL SEV MACRINVS AVG (Imperator Caesar Marcus Opellius Severus Macrinus Augustus).

s. 309 Diadumenian

popiersie

denar, mennica rzymska, 217-218 r.

legenda: M OPEL ANT

DIADVMIAN CAES (Marcus Opellius Antoninus Diadumenianus Caesar).

s. 279 Plautilla popiersie

denar, mennica rzymska, 214-217 r. legenda: PLAVTILLAE AVGVSTAE

W I

s. 313 Heliogabal

g³owa w wieńcu laurowym denar, mennica rzymska, 219 r. legenda: IMP ANTONINVS AVG (Imperator Antoninus Augustus).

s. 288 Geta

popiersie

denar, mennica rzymska, 200-202 r.

legenda: P SEPT GETA CAES

PONT (Publius Septimius Geta | Caesar, pontifex).

s. 314 Julia Meza popiersie

denar, mennica rzymska, 218-222 r. legenda: IVLIA MAESA AVG (Julia Maesa Augusta).

s. 296 Karakalla popiersie

denar, mennica rzymska, 213-217 r. legenda: ANTONINVS PIVS AVG

GERM (Antoninus Pius Augustus

Germanicus).

s. 305 Makrynus

g³owa w wieńcu laumrjnB

denar, mennica rzy³wls, 217-311 r.

s. 330 Aleksander Sewer

popiersie, na g³owie wieniec laurowy denar, mennica rzymska, 231-235 r. legenda: IMP ALEXANDER PIVS

AVG (Imperator Alexander Pius

Augustus).

«. 335 Julia Mamea popiersie

denar, mennica rzymska, 228 r. legenda: IVLIA MAMEA AVG (Julia Mamea Augusta).

Spis rzeczy

13

tac tss* ?!

h Ai.i

5 Wstêp

!YL

11 Gajusz Juliusz Cezar <'i i K-

20 August

36 Tyberiusz

44 KaligulaL

52 Klaudiusz

66 Neron i''!'

83 Galba i .iSOS-

90 Othon !i

98 Witeliusz

106 Wespazjan

120 Tytus A. 0« s

135 Domicjan ^ 2-V-

150 Nerwa

158 Trajan

173 Hadrian !i

189 Antoninus Pius

197 Lucjusz Werus

204 Marek Aureliusz

218 Kommodus

232 Pertynaks .!3tS

240 Dydiusz Julian

248 Septymiusz Sewer

256 Pescenniusz Niger

||i

264 Klodiusz Albin

272 Septymiusz Sewer - ci¹g dalszy

288 Geta

296 Karakalla

305 Makrynus

313 Heliogabal

330 Aleksander Sewer

345 Aneks (opracowa³ Les³aw Morawiecki)

System monetarny w cesarstwie rzymskim I—II w. Opis ilustracji

tmi